

Bendt Gammeltoft-Hansen

DEN DANSKE KIRKES KLOKKETRADITIONER

OBS: IKKE REVIDERET

Forord

Nærværende arbejde repræsenterer tre principielle undersøgelsesvinkler, der, om de hver for sig og uafhængigt af hverandre lægges til grund for en vurdering af Danmarks klokke traditioner, kun vil føre til ensidige og ufuldstændige resultater.

I mange tilfælde vil forståelsen af især de ældste og ofte tilsyneladende uforklarlige skikke være afhængig af en **undersøgelse i marken** af vore stabler, tårne, klokker og klokkearmaturer, sammenholdt med en efterforskning af de spredte, **skriftlige kildematerialer**, der kan belyse tidligere tids praksis. Hvad kilderne angår, er campanologen i den vanskelige situation, at stoffet først i nyere tid kan opledes efter emnesystematiske principper. Helt frem mod 1800-tallet er man henvist til at afsøge et relativt stort og utaknemligt fiskevand, hvor fisk på krogen hører til de sjældne, men lykkelige begivenheder.

Det er karakteristisk at det campanologiske kildestof oftest er at finde i bisætninger - i omstændelige gavebreve med detaljerede anvisninger om sjælemessers udførelse, i marginaltilføjelser i middelalderlige missiler, i parentetiske ritualbogsanvisninger, i uoverskuelige kirkeregnskaber og i korrespondance mellem forurettede kirketiendeejere, verdslige øvrighedsinstanser, vrede degne og utilfredse gejstlige.

Og helt op mod vor egen tid risikerer man at komme i besiddelse af oplysningsmateriale i forbløffende sammenhænge - tilfældigt sidestof i romanlitteratur, noter og optegnelser om ganske andre emner, biografisk stof o.s.v.

Der bruges i tonsvis af papir på at beskrive fortidens levevilkår, tankeverden og samkvemsformer; vor kulturarv ligger smukt udbredt, forklaret og kommenteret foran os, når det drejer sig om brugskunst, tekstiler, albertavler, byplanlægning, lokaladministration, dans, madvarer, byggestil og teknik; men hvem har vel interesseret sig for at registrere dørmåtter, børns tavlelege og rebslageri i 1600-tallet?

Og sådan er det også gået med brugen af klokkerne. De var der jo bare, og enhver vidste udenad, hvornår, hvordan og hvorfor de blev brugt.

Måske vil man om 600 år kende vor tid som dén, hvor man snød næsen i små klude, som blev puttet i lommen; men vil man vide noget om, hvordan lommetørklæder fremstilledes og udsmykkedes? Vil man have anelse om, hvornår det var tilladt at vise flaget og foretage udtømning, og hvornår det navnlig ikke var velset?

Man vil kunne læse sig til 1900-tallets forrygende tobakshunger; men hvem kan tænkes at ville beskrive cigarers og cigaretters placering - og pibers bandlysning - i det danske middagsritual?

Dentredie undersøgelsesvinkel vil oftest supplere det førstnævnte; men **spørgerundens resultat**, statistikkerne og de geografiske oversigter kan også tage ordet selv og fortælle os om traditioners tidsplacering, sammenhæng og afgrænsede administrationsområder, varianter og - ikke mindst - fortolkning blandt nutidens udøvere.

Mesterligt blev Sverige campanologisk kortlagt af Nils-Arvid Bringeus i 1950-erne. En tilsvarende dansk undersøgelse må uvægerligt støtte sig på det svenske forbillede, og mange undersøgelsesprincipper og iagttagelser i denne bog kopierer simpelthen "Klockringningsseden i Sverige" (KiS).

Selv om arbejdet her i visse henseender må ses som et supplement til Bringeus mere end som et sidestykke, er KiS helt bevidst ikke brugt som model for disposition, vurderingsprincipper og metode.

For at overlappende Bringeus så lidt som muligt er der, hvor det har kunnet lade sig gøre, valgt andre eller alternative kilder; men Bringei afhandling har været været forbillede og svær at leve op til i henseende til strengt respekteret systematik.

Ofte er der i denne bog overskridelser af kapiteloverskrifternes omfang. Skal man gøre sig håb om bogen igennem at bevare blot et mindretal af nærlæsere, er det svært - for ikke at sige: umuligt - at isolere et brugsområde, der i tid og væsen kan være afhængigt af seks-otte selvstændige traditionskomplekser, når disse alle selv og hver for sig fortjener en dyberegående kommentar eller analyse.

Et godt eksempel er fænomenet aftenringning. Denne praksis er udviklet af

tideringning
fredsringning
ave-klemt
vagtringning
helligaftensringning

og andre, højst interessante foreteelser. Skal der tages blot et lille hensyn til bestræbelserne for en evolutiv fremadskriden i bogens indhold, bliver det nødvendigt at sanke ønskede oplysninger om ave-klemtene i højst forskellige og vidtspredte sammenhænge.

Til gengæld er der i bogen gjort store bestræbelser for at åbne vej til dækkende information om hvert enkelt emne ved rigelige henvisninger, og under anvendelse af den elektroniske tekstbehandlings fremragende ordsøgefunktioner, har man gode muligheder for et krydstogt blandt beslægtede emner¹.

Ved citaters anførelse bruges til tider original bogstavering; men ikke sjældent er det oprindelige ordvalg og sætningsopbygningen bevaret under anvendelse af nutidig ortografi, og man vil også kunne finde citater, der er gengivet i nutidig form.

Afgørende har det i alle tilfælde været at gengive det gamle stof forståeligt, men samtidig med så lidt tab af tidsegenart som muligt.

Der skal på disse blade lyde en tak til det danske Kirkeministerium, som ved økonomisk støtte har gjort det muligt at påbegynde og at afslutte det her foreliggende arbejde.

En tilsvarende tak rettes til Danmarks biskopper og stiftskontorchefer for interesse og hjælp ved indsamlingsarbejdet.

Nationalmuseet har - ofte gennem museumsinspektør Hans Stiesdals person - på smukkeste måde ansporet og tilskyndet til arbejdets færdiggørelse. Der er fra dén kant ydet uvurderlig hjælp under den praktiske tilrettelæggelse.

Allermest magtpåliggende er det dog for forfatteren at sige tak til pastor Ove Gammeltoft-Hansen, til Cecilia Gammeltoft-Hansen og til Helle Kersting for stort og uselvsk medarbejde.

Førsteudgaven af bogen var tilegnet Kirkeministeriet samt de danske biskopper og kontorchefer. De havde, forklarede forfatteren dengang i 1987, i deres magt og var ansvarlige for, at Danmarks på verdensplan helt enestående ringeskikke ikke gik til grunde eller blev henvist til en fremtidsskæbne som hengemte og glemte sager på den kirkelige kulturhistories oversete museumshylder.

De i mellemtiden forløbne tolv års udvikling har tydeligt dokumenteret, at Kirkeministeriet slet ikke har været sig et sådant ansvar bevidst, og af hine biskopper og stiftskontorchefer, der i samme periode har administreret dansk kirkepraksis, er kun et lille mindretal gået ind for at bevare denne kirkelige

kulturarv². Man er derfor i den ejendommelige situation at måtte tilbagekalde den oprindelige dedikation.

Svendborg, efteråret 1999.

I. De overleverede instrumenter, ophængskonstruktionerne og staderne fortæller

Urparret

Den franskfødte Ansgar får efter en serie fejlslagne missionsrejser held med at oprette en etableret kirke i Slesvig, og kong **Haarik** - der synes at have haft en dyb, personlig respekt for Ansgar - tillader endda i året 854, at Slesvigkirken forsynes med klokke.

Der må her være tale om en klokke til udvendigt brug, thi Haarik ville næppe have gjort indsigelse mod brugen af en lille håndklokke inde i kirken under messen.

Rimberts levnedssbeskrivelse af Ansgar meddeler, at Haarik har betænkelighed ved at give tilladelsen, da han frygter, at klokkenes lyd skal virke forstyrrende på de hedenske magter³.

Skellet mellem små indvendige og større udvendige klokker er klart fra den nordiske kirkes første dage.

År 800 modtager klosteret i Fulda som gave et fuldt monteret Benedictinerkloster, og ved overdragelsen optages der en minutiøs inventarfortegnelse. Der noteres bl. a. fire store klokker og én lille klokke (glockae IIII et unum tintinnabulum).

Fra samme Fulda-kloster stiler abbeden, Hrabanus Maurus, omkring 830 et brev til Ansgars medarbejder, missionsbiskoppen Gauzbert, der opholder sig i den lille svenske mission Birka i Mälaren. Han meddeler, at han agter at sende en stor klokke og en lille klokke (unam Gloggam et unum tintinnabulum).

Umiddelbart må man formode, at kun det absolutte minimum af nødvendige, kirkelige utensilier tilgår truede missionskirker i det farlige Norden.

Urparret - den udvendigt ophængte og den indre, ambulante håndklokke - er således instrumentariet for den første danske kirkes klokketraditioner.

En tilfældighed er årsagen til, at vi kender den klokketype, der i Danmarks første, kristne hundredår har været brugt udvendigt.

I 1979 fandt man i Hedeby Nor en støbt klokke af en diameter på 425 mm. Dens profil var karakteristisk fra skulderen til lagringen dannede profilen en ret linje. Kronen var seksarmet; men det mest bemærkelsesværdige ved selve klokkelegemet var den utroligt spinkle vægtykkelse.

III.: Hedebyklokken

Der kunne ikke konstateres spor efter slid i lagringen efter knebelanslag, og det er muligt, at klokken er fabriksny og faldet overbord i forbindelse med indladning i et skib; altså en eksportartikel.

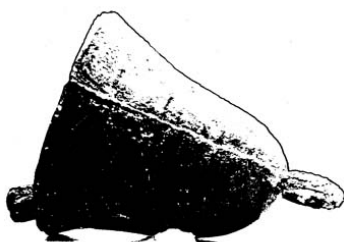
Når vi er i besiddelse af denne eneste repræsentant for Danmarks klokker i tiden 900-1150, er grunden rimeligvis den, at klokken aldrig er blevet taget i brug. Næsten uanset hvor nænsomt man havde klemmet sådanne klokker - pendulerende ringning ville de næppe kunne tåle overhovedet - så må deres levetid have været kort. Med en så spinkel vægtykkelse er de revnet for et godt ord. Måske

er de spinkle vægge forklaringen på, at vi iøvrigt ikke i Europa kender støbte, udvendige kirkeklokker, før Theophilus-klokken omkring 1150 bliver almindelig.

I Syd- og Mellemeuropa går man allerede i 800-tallet nogenlunde konsekvent ind for støbte klokker til udvendig brug; men endnu i 900-tallet er der engelske, skotske og irske producenter, der fremstiller nittede klokker af bukkede jernplader, selv i betragtelige dimensioner.

Hedebyklokken **kan** opfattes som et forsøg på at overføre pladeklokkens ringe vægtykkelse til den støbte bronzeklokkes model.

Urparrets lille håndklokke har temmelig sikkert været en støbt håndklokke. Ganske vist har enkelte forskere forsøgt med "Bjælde"; men i den hellige der en lille klokke - parvum knuses ved et stenkast. Havde nittet jernplade, ville et stenkast større eller mindre bule.

at oversætte "tintinnabulum" Benedicts legende optræder tintinnabulum - der i året 495 der været tale om en bjælde af i det højeste resultere i en

Ill.: Skeppsås-klokken

En håndklokke, der er lige så sikkert daterbar fra 900-tallets nordiske kirke, vil sagtens aldrig dukke op; men med alle mulige forbehold skal der dog henvises til en håndklokke i Skeppsås Kirke i Öster Götland, der hidtil har været helt upåagtet.

Denne klokke er støbt i to halvforme, og dens profil er tidligere end bikubeklokkens (s.12). Slagring og udkrængning af munding er kun lige akkurat antydnet. Skeppsås-klokken **kan** være samtidig med Hedeby-klokken.

Brugspraksis

Hedebyfundet omfatter ikke blot selve klokken. Man fandt på bunden af vandet, umiddelbart ved klokken, et fragment af en træ-anordning, der at dømme efter hullerne i emnet og en udskæring, der passer ret nøje til klokkekronens silhuet, har været snøret fast på klokken.

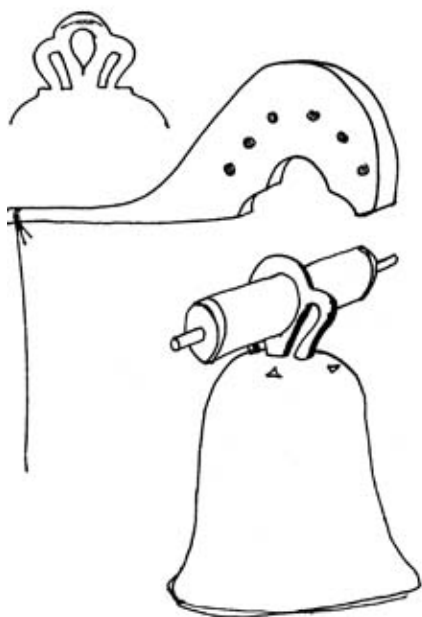
Man forsøgte at rekonstruere denne træplade symmetrisk, men opnåede derved ikke overbevisende at forklare, ill.:München-psalteret

hvorledes klokken har været aktiveret. Ved et tilfælde blev fundet sat i forbindelse med en illustration i et psalter fra det 13. århundrede^s, der viser en række instrumentalister ved deres musikinstrumenter. Den her gengivne detalje viser med temmelig stor sikkerhed, hvordan Hedeby-klokkens trækstang og ophæng har set ud og fungeret. En illustration i La Bible Moralisée fra slutningen af 1200-tallet viser en tilsvarende bom/trækstang-konstruktion. Af praktiske grunde kalder man konstruktionen for en hanekamsbom.

Ill.: La Bible Moralisée

Bemærkes skal de markerede akseltappe, der utvivlsomt hviler i lejer på lejebjælkerne. Derudover er det interessant, at situationen skildrer et klokke- **par**, ligesom i München-psalteret. Klokkerne arbejder i pendulerende bevægelse trods ophængsformen. Tiden passer ikke så dårligt med Theophilusbommens gennembrud (s. 13). Under alle omstændigheder fortæller de to illustrationer, at det notorisk **har** været muligt at foretage pendulringning med hanekamsbomme, selv om udsvinget - som det synes - har været lille.

For at kunne forstå funktionen er det nødvendigt at frigøre sig fra de vante forestillinger om, , at klokken skal være urokkeligt tilspændt på sin bom og sin aksel, således som senere tider kræver det. Forudsætter vi, at klokken bæres af en træstang, der er ført igennem - og har samme tværsnit som - det pæreformede hul i klokkekronens centralbøjle, og at samme træstang for enderne er forsynet med idrevne akseltappe, så er denne forestilling rimelig, thi præcist en sådan bærestang ses endnu på den godtnok en del yngre, islandske Theophilusklokke fra Hálsi i Fnjóskadal (s. 12), og ydermere

fortsætter bærestangen som et væsentligt element i det senere, mere komplicerede Theophilusophæng, som det beskrives side 13.

Mod den her beskrevne ophængsanordning, hvor der forudsættes tilstedeværelsen af en fast aksel, hvilende i lejer, taler imidlertid beklagelsesvis dét faktum, at der

i noret ved Hedeby ikke er fundet selv den mindste rest af en bærestang. Dette - sammen med speciel opmærksomhed rettet mod Hedeby- hanekammens øverste hul, der har langt større diameter end de øvrige snørehuller - fører nødvendigt til en anden sammenligning og en deraf følgende, anden teori om 900-tallets klokkepraksis.

Et nu forsvundet kalkmaleri⁶ i Sct. Peders Kirke i Næstved gengiver elevationen af hosten under kommunionen. Bag celebranten ses diakonen, der

ill.: Næstved-diakonen

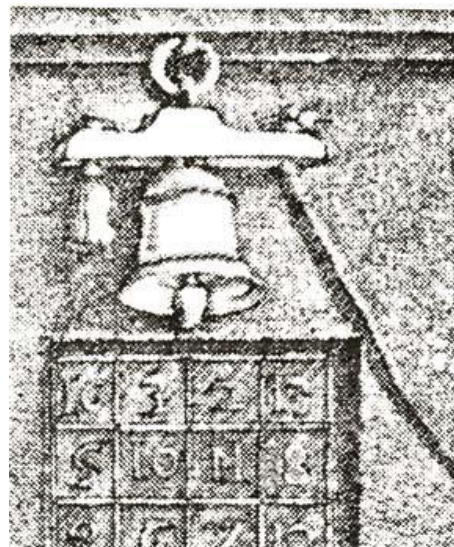
udfører elevationsklemtene på en indvendig, etableret klokke i bom. Arrangementet kan ved første øjekast forekomme lidet plausibelt; men sammenholder man det med Albrecht Dürers lille klokke i hans gravering "Melencholia", kan der ikke herske tvivl om, at der er tale om samme funktionsmetode. Ophængets idé er, at trækstangen med den fast påspændte klokke bliver bevægelig ved en u-fikseret montage ved hjælp af en ring eller et tov.

III.: Melencholia-klokken

Forfatteren har rekonstrueret ophænget og konstateret, at en klokke i størrelsesordenen 150 - 250 mm. diameter fortrinligt lader sig klemte eller tingre (s. 6), medens pendulerende ringning er umulig.

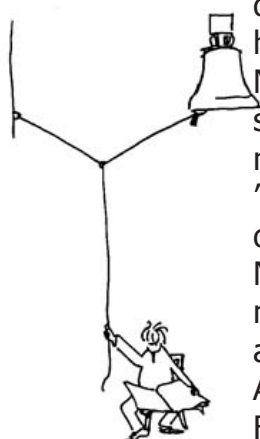
Det ligger herefter nært at forestille sig, at Næstved/Dürer-ophænget er betydeligt ældre end hhv. 1300-tallet og 1514; men at det kun overlever i forbindelse med små og lette klokker, hvor belastningen i ophænget ikke er skæbnesvanger.

I sammenhængen her er det tilstrækkeligt at konstatere, at Hedebyklokken ikke har været ringet pendulerende.

Ringning og klemten

For at forklare armaturens betydning for udførelsen af klokkefunktionerne er det nødvendigt at gøre et sidespring.

En klokke har to hovedanvendelsesformer. Den kan ringes ved dobbeltsidigt penduludsving af klokkelegemet, og den kan klemtes, hvorved forstås ensidige knebelanslag med vilkårlige intervaller.

Men klemteslag kan udføres efter forskellige principper. Man kan - stående ved siden af klokken - med hånden føre kneblen ud til anslag; men man kan også ved mindre, lette klokker udføre klemteslagene "på rebet", d.v.s. trække klokken ud af lod, sådan at kneblen rammer det underste anslagssted i klockens slagring.

Man er endda i stand til ved at give impulser med klockerebet i takt med **kneblens** pendulrytme, at få denne til at danse på det underste anslagssted i klockens slagring.

At klemte på rebet på denne måde kaldes at "tinke" eller "tingre".

For en ordens skyld skal også i denne forbindelse hurtigklemtet - kimningen - nævnes.

Kimning kan udføres med kneblen i hånden, eller man kan "binde kneblen ud" med et vandret forløbende reb, så at kneblens slagkugle befinder sig i ganske kort afstand fra lagringen. Påvirker man nu det vandrette reb med en let, lodret nedadrettet bevægelse - med hånden eller via et tilbundet reb - vil man være i stand til med en meget hurtig slagfølge at lade klokken komme til anslag.

Men nu tilbage til Hedebyklokken, som må anses for at være specielt egnet til at klemte på rebet. Her spiller dens vægt en agørende rolle. En senmiddelalderlig klokke af samme diameter vil veje 55 - 60 kilo; men Hedebyklokken vejer på grund af dens tynde væg kun 23,4 kilo. Det kræver således ikke nævneværdig anstrengelse at føre den ud af lod til en vinkel, der lader den hængende knebel komme til anslag.

Også hanekammen peger éntydligt mod en klemtepraksis. En klokke, der klemtes på rebet, beskriver i sin bevægelse en langt mindre del af en cirkelbue, end en klokke i ringende pendulbevægelse, og belastningen - ikke mindst det horisontale energimoment - på bærestang og akseltappe, på ring eller tovløkke, bliver langt mindre end ved pendulerende ringning.

Klokkekroner

Det er betydningsfuldt i en analyse af brugstraditioner at foretage en vurdering af klokkekronens udvikling.

Hjertet i alle middelalderlige kroneformationer er stroppen eller centralbøjlen. Der kan herske delte meninger om, hvorvidt stroppen i den tidligtmiddelalderlige håndklokke har været af alternativt, blødt materiale, så som læder eller reb. På en stolegavl i Dalby Kirke i Skåne findes fra midt i 1300-tallet et relief af en diakon med en håndklokke i hver hånd, og man **kan** få en forestilling om, at klokkernes håndtag er rebender, der forløber igennem

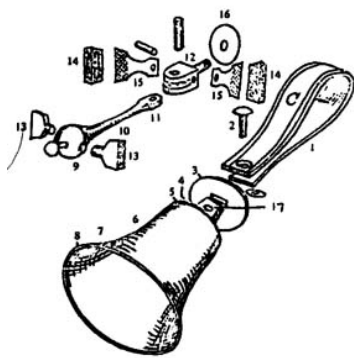
III.: Dalby-ringeren

klokkernes overplader, med spærreknuder indvendigt, der samtidig virker som montageanordninger for kneblerne.

Sct. Nicolaj Kirke i Stralsund findes en frise af udskæringsarbejder som øvre afslutning på det gitter, der adskiller højkoret fra koromgangen. Deltagerne i et himmelsk orkester trakterer alle mulige instrumenter, og en engel er på nordsiden afbilledet med to håndklokker. Også her er der tilsyneladende tale om "bløde" hanke.

Tankevækkende er ligeledes den engelske, meget traditionelle change ringer-håndklokke til øvebrug. En læderløkke nittes omkring hin

pyramidalske stjært-hank, som også er karakteristisk for skibsklokken⁸. Også her er der altså tale om en "blød" hank.

III.: Engelsk håndklokke

Kan man tænke sig, at den engelske håndklokke til øvebrug for chanceringere er umiddelbar efterkommer af den middelalderlige intonationsklokke.

Den hyppige, engelske konstellation af otte håndklokker - stemt som en diatonisk oktavskala og svarende til det almindeligste forekommende **ringing peel** - gør det nærliggende at forestille sig, at den velbjergede kantor i Romerkirken har disponeret over intonationsklokker til samtlige otte kirketonearter.

Man må imidlertid nok nøjes med at fastslå, at **hvis** den tidligtmiddelalderlige håndklokkes strop har været "blød", så må den strophank, der støbes i bronze sammen med det

øvrige klokkelegeme opfattes som en senere, industriel forenkling af produktionen.

Under alle omstændigheder er det interessant at iagttage, hvorledes stroppen/centralbøjlen gennem hele klokkekronens udviklingsperiode beholder sin logiske, oprindelige form, uanset hvad der i tidernes løb klistres på den.

Selv på nutidige klokker fremtræder strophanken som det, den er: en øsken med pæreformet åbning på klokkens overplade.

Kronen udvikler sig logisk, for den følger og imødekommer de nye krav der i tidens løb stilles til klokkes brug. Først tilføjes **tohanke**. Betegnelsen skyldes, at der på den fuldt udbyggede klokkekroner er to sådanne hanke. Sammen med strophanken danner tohankene **trifoliekronen**.

Tohankene er ingenlunde til pynt. Små deciderede håndklokker fremstilles helt op i 1400-tallet med den enkle strophank, medens større klokker, der er beregnet til etableret brug, ikke blot udbygges med tohanke, men - allerede før den danske kirkes begyndelse - optræder med firehanke.

Trifoliekronen er en god og sund forbedring af ophængsanordningen. Der sker en forstærkning af to af klokkes mest sårbare områder - stroppens støbte forbindelse med

toppladen - og samtidig bevirker de nye øskener, der opstår på hver side af centralbøjlen, forbedrede tilspændingsmuligheder både mod en hanekam (s. 5) og senere mod en bom, der er placeret

på tværs af klokkes svingretning. Klokken kan nu tåle en større belastning ved Ill.: De tre kronetyper

udsving (tohankene er altid orienteret i svingretningen).

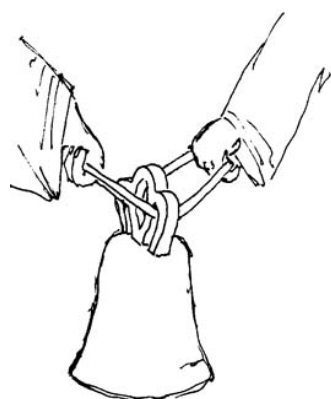
Alligevel er det, som om det at forsyne en klokke med trifoliehank ikke udelukkende sker med den hensigt at gøre en større klokke mere modstandsdygtig ved belastningen under ringning eller klemten. Kaster man et blik på oversigtsskemaet over nordiske håndklokker på side 15, bemærker man, at den meget beskedne Velinga-klokke (diameter 91 mm.) har trifolium. Dette er ligeledes tilfældet for Tislund-klokkes vedkommende (160 mm).

Det er vanskeligt at se, hvorfor så små klokker, der næppe har kunnet styres i etableret ophæng, alligevel har fået den forstærkning, som trifoliekronen fører med sig.

Korsberga-klokken (172 mm.) er i samme henseende tankevækkende. Den er udstyret med strophank; men værkstedet markerer - formodentlig principmæssigt i en serieproduktion - i klokkes overplade, hvor modellerne til to trifolie-sidehanke ville blive placeret, hvis de altså var blevet udført.

Manglen på firehanke vil gøre klokkes anlæg mod bommen mindre stabilt; men en klokkekrones brudstyrke, når den svinger parallelt med tohankenes orientering, er betinget af tohankene.

En forklaring på trifolieklokken - uden at dens rigtighed hverken kan bevises eller modbevises - er, at trifoliums tohanke skal fungere som rebøskner for en tomands bæreanordning.

Ill.: Klokke, båret af to

Man kunne indvende, at en reblokke lige så vel lod sig placere i en strophank; men her vil trifolium have to afgørende fordele. For det første kan klokken bedre styres i en procession, både om den skal ringe eller tie, og for det andet bliver rebslyngen ikke væk hvert andet øjeblik, når denersplejset igennem tohankenes øskner.

Skal denne forklaring nærmere overvejes, må det tælle med, at kirkens små klokker ofte skal ud på vandring på kirkegården og i bygden, og der vil være et naturligt behov for at etablere praktiske bærearordninger

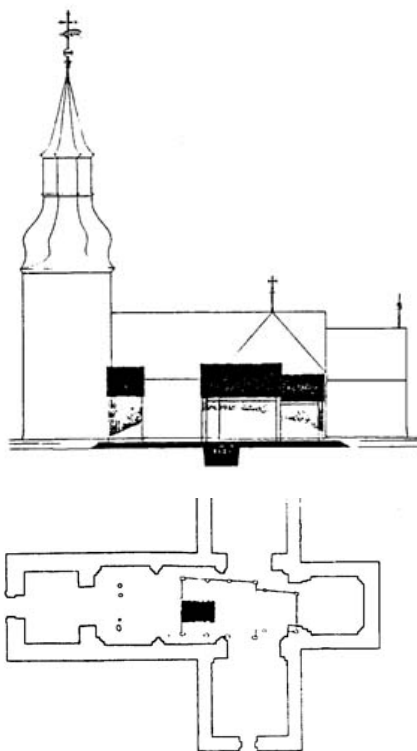
En norsk korklokke fra 1300-tallet (den blev vist frem i forbindelse med en klokkeudstilling i Hadeland-Museet i 1977) kan muligvis tages til indtægt

ill.: Norsk korklokke med midtersprosse

for rebløkke-teorien. Dens strophang er delt i to ved en midtersprosse, der er støbt sammen med klokken. Her lader det sig ligeledes gøre at splejse en rebløkke i klokken hank og være sikker på, at rebet ikke er forsvundet, næste gang klokken skal i procession. Hvem véd, måske er der tale om en tomandsklokke, når beskrivelsen af en procession i Roskilde år 1517 (s. 57) opererer med ordet "campana" i stedet for "tintinnabulum".] Den **seksarmede** krone - strophanken udbygget med to tohanke og fire firehanke - er afslutningen på udviklingen; men som det fremgår af illustrationerne side 6 og side 13, er to- og firehankenens funktion for Hedebyklokkens og Theophilusklokkernes vedkommende forskellig fra senere tiders konstruktive brug af kronehankene. Hvor vore ældste klokkers sekundær-hanke oftest er spinkle, dér ser man dem i løbet af de første århundreder vokse sig store og stærke. De opnår tværnsnitdimensioner, der svarer til centralbøjlen. I de ældste klokker er det centralbøjlen, der udfører det egentlige bærearbejde, medens hankene først og fremmest stabiliserer.

Klokkens placering

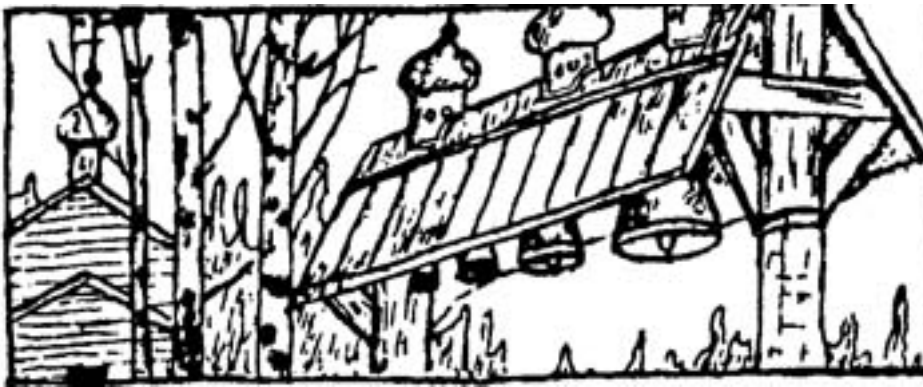
i Ansgar-efterkommernes kirkekomplekser kender vi kun lidt til.

Og dog giver udgravningerne og undersøgelserne af 1000-tallets trækirker et fingerpeg.

I Hørning fandtes omtrent i kirkens øst/vestakse vest for kirken - og uden bygningsmæssig tilknytning til denne - stolpehuller og spor af smeltet bronze.

Ill.: Hørning Kirke, 2 planer

De to store af de i alt fire stolpehuller kan opfattes som hhv. sydøstre og nordøstre hjørne af en bygning. Der er ingen spor efter tilsvarende nordvestre og sydvestre hjørnestolper. De kan være blevet forstyrret ved opførelsen af den senere stenkirkes vestgavl. To lidt spinklere stolpehuller kan markere indgangen til bygningen. Den græsk-katolske campanolog, Eberhard Maria Zumbroich, giver en anden forklaring på Hørningudgravningens stolpehuller. Han gør opmærksom på et i middelalderens Nordvestrusland almindeligt forekommende klokkeskjul.

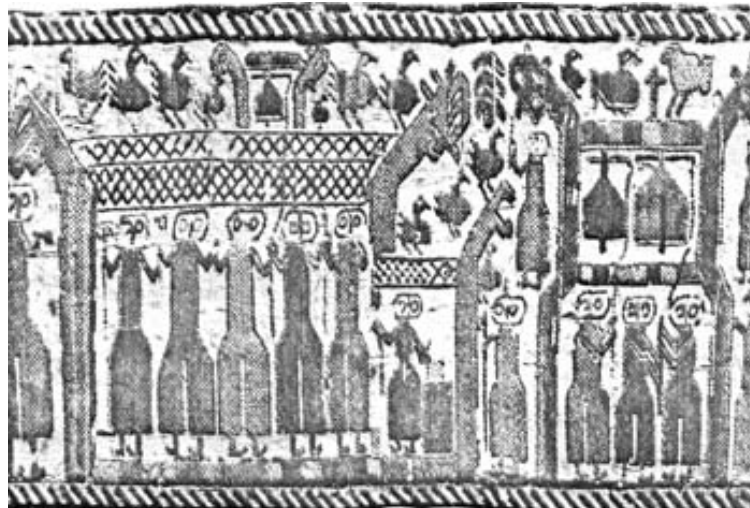
III.: Stregtegning af sibiriske klokkeskjul

Det bæres af kun to stolper, og har iøvrigt lighedspunkter med visse nordøstsvenske kirkegårdsprotaler.

Det skal understreges, at klokker, der er ophængt i sådanne skjul, ikke kan ringes pendulerende.

Uanset hvorledes sporene efter klokkeskjul eller -huse ved de første trækirker skal fortolkes, så ses det at være af betydning, at ringeren har umiddelbar kontakt med kirkerummet.

Ser vi på det kendte Skog-Tapet¹⁰, konstateres det, at kirkens klokkehus (med dragehoveder, to klokker og tre ringere) ligger i kirkens øst/vestakse; i dette tilfælde dog øst for kirken. Tilstedeværelsen af en person, stående mellem

III.: Skog-tapetet

korgavl og klokkehus, **kan** forstås således, at ringningen forudsætter en observatør, der følger med i begivenhederne inde i kirken.

Vore tømrede klokkehuse i Slesvig-området, på Lolland, på Rügen samt i Holsten anses for at hidrøre fra 1300-tallet¹¹. Hverken Hørning-udgravningerne eller Skog-tapetet (forudsat at dette sidste ikke er langt yngre; se side 20) virker ude af trit med en udvikling, der fører frem til de karakteristiske klokkehuse; men beliggenheden af de i dag endnu eksisterende eksemplarer i forhold til deres kirker vidner ikke om noget udtalt behov for umiddelbar kontakt mellem ringer og kirkerum. Her bør det imidlertid bemærkes, at der hersker en vis usikkerhed om de tilbageværende klokkehuses oprindelige placering i kirkernes nærmiljø. Klarhed om dette punkt vil man næppe nogensinde nå; dertil er kirkegårdene for hyppigt og for vel gennemgravede.

Flere udvendige klokker

Ud fra sporene i vore kirker og på basis af arkæologiske undersøgelser finder vi intet svar på spørgsmålet om, hvornår udvendige klokke nummer to bliver en almindelig foreteelse i danske kirker.

Som allerede nævnt disponerer missionskirken næppe over mere end én stor klokke; men intet kan give et fingerpeg om, hvad der er udslagsgivende for, at man i den etablerede kirke - og sandsynligvis før år 1000 - anskaffer den supplerende klokke.

Når der så sikkert tales om **den** supplerende klokke, er det, fordi den danske bygdekirke i almindelighed aldrig kommer til at råde over mere end to vestklokker¹². Fulda-klosteret (s. 4) med sine fire store klokker er for det første en kollegiatskirke, for hvilken ganske andre vilkår gælder, og for det andet er der i Fulda tale om langt ældre kirketraditioner end i Norden.

Man konstaterer, at Hørning trækirke ved en altfortærende brand efterlader **to** pøle af smeltet bronze i klokkehusområdet.

Vigtigt i denne forbindelse er det ligeledes at bemærke, at der intet andet sted på tomten konstateres koncentrerede bronceforekomster, der kunne lade formode, at selv mindre, etablerede klokker har haft plads i kirkerummet¹³.

En skelnen mellem de to vest klokkes oprindelige funktionsområder lader sig med udgangspunkt i de nutidige forhold og ringetraditioner ikke gøre; men befinder man sig i én af vore ganske få ikke-udflyttede landsbyer, så vil selve den topografiske situation nødvendigvis føre frem til en erkendelse af, at kirkens klokker som langtrækkende og uendeligt praktiske lydgivere, når et kollektivt budskab - kirkeligt som verdsligt - skal ud til lokalsamfundet, er såre praktiske redskaber.

Man kan også med rimelig sikkerhed regne med, at lokalbefolkningen i dag som for tusind år siden tydeligt skelner mellem, hvilken klokke af de to i tårnet der benyttes.

Visse af vore kirkeklokker kaldes ved navne, der angiver deres verdslige brug (s. xx); men der kendes ingen eksempler på, at en oprindeligt verdslig klokkes brug i forbindelse med et sakralt anliggende har givet anledning til problemer.

Studier i marken vil ikke bidrage til at forklare anskaffelsen af klokke II. I andet hovedafsnit - side 6 - vil man kunne få et fingerpeg.

Theophilus-klokken

eller bikuben-klokken viser i form og vægtykkelse et tydeligt fremskridt i forhold til Hedeby-klokken.

I Danmark findes typen i rendyrket form kun bevaret i Smøllerup vest for Viborg og - i en lidt yngre udgave - i Gimsing nær Jyllands vestkyst. Tilsammen råder man i Skandinavien over ti-tolv eksemplarer af arten.

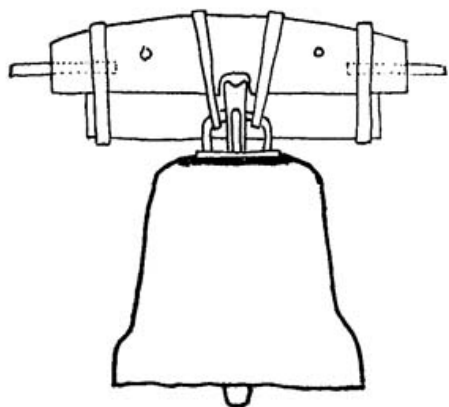

Typen, der formodentlig har været enerådende fra før 1100-tallet og til første del af 1200-tallet, adskiller sig i en række henseender fra Hedeby-forgængerens. Den øvre del af klokkelegemet betegner i højere grad en halvskål, og

III.: Hálski-klokken

vægtykkelsen er helt igennem forsvarlig. Kronens centralbøjle er stadig efter en nutidig opfattelse voldsom i forhold til hankene; men både firehanke og tohanke er blevet kraftigere i tværsnit. Stigningen af klokkes diameter ned mod munden bliver i perioden mindre udtalt, og profilsiderne har ikke længere karakter af rette linjer. Det må understreges, at en klanglig vurdering efter vor tids målestok vil være meningsløs; dét gælder forøvrigt alle klokker frem til omkring 1400-tallet; men det skal alligevel noteres, at Theophilusklokken i klanglig henseende repræsenterer et fremskridt i forhold til Hedebyklokken. Efterklangstiden er blevet længere, spredningen større (som følge af den øgede masseenergi), og selve klangspektret farves mindre grelt af vildtoner¹⁴. Det store centralhul vidner om den i tiden herskende ophængsmetode - udførligt beskrevet i 1100-tallet af munken Theophilus¹⁵. En bærestang med tværsnit svarende til klokkekronens centralhul spændes ved hjælp af jernbånd op under en lige bom. Bommen - denne for alle efterfølgende ophængsformer så fundamentale og betydningsfulde armaturdel - møder vi her for første gang. Den erstatter den

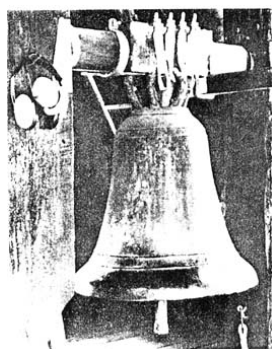
ill.: Theophilus-ophæng

karakteristiske trækstang, der på de tidligste, etablerede klokker (s. 5) er tildannet, så at den følger klokkekronens konturer. På dansk kaldes den en hanekam; de tyske campanologer bruger betegnelsen en delfin.

I bommens ender er der inddrevet akseltappe af jern (jvf. s. 6), og om bommen og igennem firehankene krympes¹⁶ kronebeslag. Nu er klokken i urokkelig forbindelse med den bærende armatur (s. 23). Til konstruktionen føjes en trækstang af nogenlunde samme udseende og virkemåde som nutidens.

Det som i denne forbindelse bør understreges, er, at man fra 1100-tallet - og formodentlig endda tidligere - opererer med klokker og ophæng,. Der **både** tillader klemten og pendulerende ringning.

Sukkertopklokken

Medens man kan ane et vist slægtskab mellem Hedebyklokken og Theophilusklokken, så er sukkertopklokken en fremmed fugl. Den bliver almindelig i Europa omkring 1200 som følge af korstogene og det forøgede handelssamkvem mellem Europa og Asien, hvorfra den kommer.

ill.: Sukkertopklokke

Man har indtrykket af, at den meget hurtigt og meget voldsomt slår an og udkonkurrerer bikubeklokken. Klokkeformen er meget lang i forhold til diameteren. Profilen smalner om skulderen til noget nær halvdelen af mundens diameter. Med et så langt klokkelegeme er denne klokke som skabt til at klemte på rebet, fordi den kun behøver at føres ganske kort ud af lod, før kneblen slår an i slagringen. Ved et tilfælde er der i Gammel Rinkenæs Kirke bevaret en korklokke -

ill.: Gl. Rinkenæsklokken

den hænger i våbenhuset - der tydeligt tilhører sukkertopfamilien. Endnu mere interessant er det, at denne klokke fortsat er ophængt i en Theophilusbom, der er udført i såre nøje overensstemmelse med benedictinermunkens beskrivelse.

Den klanglige udvikling

I én henseende er udviklingen Hedeby-Theophilus-sukkertop umiddelbart forståelig: Der er tale om idelige forsøg på at forbedre klokken klanglige effekt og resonans. Et af den slags spørgsmål, som reelt aldrig kan besvares, trænger sig på: Hvorfor tager den i virkelig sammenhæng benyttede klokke overhovedet til at vokse, således som det notorisk er tilfældet lige fra 600-tallets Italien og frem til vor 900-tals Hedebyklokke? To svar kan komme på tale:

Bortset fra den efterklang, der konstateres i det store, byggede rum og visse steder i naturen, kender middelaldermennesket kun fænomenet efterklang i spændte strenge, i stavformede og i pladeformede metallegemer.

I forhold dertil står selv den lille klokke som en langt overlegen resonator. Klokken uforholdsmæssigt lange efterklangstid er en kilde til undren - forresten ikke alene hos middelalderens mennesker - og meget kan tale for, at en energi og samme energis forsinkede udløsning inden for en tidsdimension fører til opfattelse af efterklangen som en klokken iboende og fra klokken udgående kraft eller sjæl.

Sandsynligvis skal middelalderens forestilling om klokkes magiske og exorcistiske egenskaber forklares blandt andet ved efterklangs-fænomenet (s. 135).

På det tidspunkt man erkender, at større legemer ifølge fysiske love har længere efterklangstid og spredning, og da det kommer dertil, at man magter at støbe større emner, er det rimeligt at tro, at man ved at gøre klokkerne større har higt efter og stræbt mod en kraftigere manifestation af sjæl, af rigere, maniske egenskaber. Det har været betydningsfuldt at producere klokker, der kunne høres i så stor afstand fra kirken som muligt.

Profiludviklingen, som den foregår fra de første danske kirkers tid og frem gennem de følgende syv århundreder, skal ses som en fortsættelse af allerede igangværende bestræbelser. Da kirken og klokkerne når Danmark, søger man mindre at opnå forøget efterklangstid og rækkevidde (med deraf følgende, rigere musikalske egenskaber) ved at gøre klokkerne større; man eksperimenterer nu allerede i højere grad med ændringer af profilerne.

At vore ældste klokker med hensigt skulle være produceret med dét for øje at virke dæmonfordrivende på grund af ilde klang, er en forestilling, der næppe har rod i nogen virkelighed, og som kun kommer til udtryk hos forskere, der afstår fra klanganalytiske vurderinger.

Korklokkerne

I det følgende skal vi beskæftige os med den udvikling, som urparrets (s. 1) lillebror, håndklokken, gennemgår. Af grunde, der senere vil forekomme læseren indlysende, anvendes fremover benævnelsen **østklokke** for en klokke, der betjenes i eller fra kirkens kor og skib. Tilsvarende vil klokker i tårne, stabler og i klokkeskjul over kirkernes vestender hedde **vestklokker**.

Også om østklokkerne i tiden 1000-1300 er vor viden mådelig.

At forsøge at nå frem til formulerede udvikling- og anvendelsesteorier alene på basis af de overleverede eksemplarer er et voveligt eksperiment.

Det ligger i sagens natur, at østklokker vil have en kortere gennemsnitlig levetid, fordi de lettere bortkommer, fjernes eller går itu¹⁷.

Bestanden af østklokker er yderligere reduceret, fordi Reformationen reelt gjorde dem arbejdsløse, hvorefter der hyppigt af kirketiendeejerne er disponeret over dem til brug som gårdklokker¹⁸. At degnene, som efter Reformationen ikke længere er gejstlige (diakon er det samme ord som degn) eller med-celebranter ved messen, men som fortsat har til opgave at varetage børnenes oplæring i den kristelige børnelærdom, ofte tager de små klokker med sig hjem, er en lige så naturlig ting, thi efterhånden overgår kirkernes katekismuslære til skolerne, og her er klokken et uhyre praktisk redskab, når børnene skal sammenkaldes¹⁹.

Skoleklokken som signalinstrument er således en direkte efterkommer af den førreformatoriske alterklokke.

Herunder er opstillet en liste over bevarede østklokker. Den er ikke dækkende, men omfatter klokker, der har været genstand for undersøgelse i nærværende sammenhæng. For at skabe statistisk bredde er en række sydsvenske klokker taget med; men ikke desto mindre må alle vurderinger ud fra dette spredte og tilfældige materiale være behæftet med den største usikkerhed.

I oversigten er klokkerne anført efter størrelse, og i en anden kolonne gives der bud på deres omtrentlige alder med femogtyveårs-afstande.

Trods det såre mangelfulde, statistiske materiale, trods usikre dateringer synes man at kunne skimte en tendens: De mindre klokker er gennemgående ældre end de større.

Derudover grupperer klokkernes sig i to størrelsessektioner: 90-170 mm. og 200-380 mm.

Sammenholder vi denne iagttagelse med det faktum, at et langt overvejende flertal af klokker i gruppen af små klokker er forsynet med strophank (s. 9), medens trifolium (s. 9) og seksarmet krone (s. 9) er tilsvarende karakteristisk for gruppen af de større østklokker, så er der grund til at tro, at vi i virkeligheden har forenet to helt forskellige kategorier af østklokker i skemaet: En gruppe, der har været beregnet til betjening i hånden, og en anden, der har fungeret med reb i etableret ophæng.

Stadig med alt muligt forbehold: Håndklokkerne suppleres ikke væsentligt efter 1350, og omvendt er den etablerede østklokke ikke almindelig før 1350.

	<i>Sted</i>	<i>Ø</i>	<i>anslået opr.tid</i>	<i>hankens karakteristik</i>		bemærkninger
S	Varberg	48	1225 ?	øsken		
D	Egeskov	59				muligvis byzantinsk
D	privateje	59		strop		
D	Egeskov	74	1700 ?	pyramide		
S	Långlöt	80	1200	stjært m. hul	-	
S	Vellinga	91	1325	trifolie	-	
S	Konungslund	95	1250 ?	strop	45°	
S	Alæböke	97	?	håndtag		
S	Källa nye Kirke	98	1350			
S	Skeppsås	100	1000 ?	ringform. strop	-	
S	Bredsätra	100	1300			
S	Källstad	106	1350	strop	-	
S	Algutsrum	106	1350		-	
S	Sjögestad	108	1325	strop	-	
S	Norra Fågelås	112	1275	strop	45°	
S	Gärdslösa	117	1300	stjært med hul	-	
S	Mofalla	119	1375	strop	plus	

S	Högby	130	1325	strop		
D	Svendborg	135	1350	strop	plus	
D	Ensted	135	1350	ringorm. strop		
D	Agerskov	145	1375	strop	-	stjålet 1997
S	Appuna	145	1250	strop	-	
S	Herrberga	149	1400			
S	Räpplinge	152	1686 ?	håndtag		bom dateret
S	Källa gamle Kirke	152	1425		plus	
D	Egvad	153	1375	strop el. trifol.	plus	
S	Kråkamåla	155	1450			
D	Tislund	160	1275	trifolie	plus	
S	Långlöt	161	1500	stjært med hul	-	
D	Møgeltønder	165	1650	stjært med hul	plus	dateret, lang ribbe
S	Fotskäl	168	1200 ?	strop	-	
S	Högby	171	1375	strop	-	
S	Korsberga	172	1475	strop	-	markering for hanke
S	Hyssna	174	1400	stjært med hul	-	
D	Agerskov	175	1500		-	
S	Egby	175	1764	stjært med hul		dateret
D	Burkal	180	1375	trifolie	plus	
D	Spandet	190	1800			
D	Adsbøl	200	1375	krone	plus	
D	Skast	200	1400 ?	trifolie	plus	
D	Vodder	200	1582			dateret
D	Rinkenæs	200	1325	trifolie	plus	
D	Øster Riberholt	208		øsken		
D	Svendborg	220	1500	trifolie		lang ribbe
D	Stauning	223	1350	trifolie	- ?	
S	Adelöv	224	1425 ?	krone	plus	kun firehanke
D	Egeskov	228	1550	øsken		
D	Torbenfeldt	230	1450			
D	Torpegaard	237	1550	øsken		
D	Stadil	246	1548	øsken	plus	dateret
D	Villerupgaard	249				
R	Scaprode	269	1450 ?	stjært med hul	-	
D	Torbenfeldt	270	1500	krone	plus	
D	Felsted	270	1425	krone	plus	
D	Visby, Sønderjylland	275	1475			lang ribbe
D	Køge	298	1400 ?	strop		
D	Keldby	310	1522	krone	plus	dateret
D	Langholt	352	1500	trifolie ?	plus	
R	Bessin	373	1425	krone	plus	
D	Bjolderup	375	1500	trifolie	plus	lang ribbe
D	Sandholt	338	1683	krone		dateret
D	Draaby	365	1680			dateret

D	Nørre Brarup	270	1484	krone	plus	dateret
R	Altenkirchen	393	1500	krone		
D	Helsingør, Sct. Olai K.	550	1450	krone	plus	

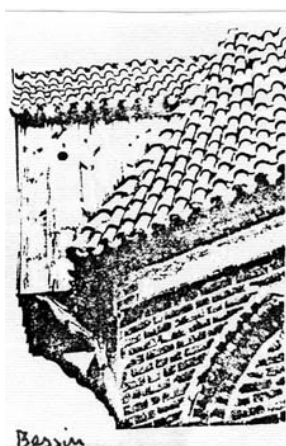
De etablerede østklokkers stader

Skal vi fæste lid til ovennævnte iagttagelser, skulle den sene østklokkegruppens stader arkitektonisk hidrøre fra jævntiden efter 1350.

Af udvendige østklokkestader kendes seks typer: Ark, glamhul, klokkekam, messetårn, messespir og murforankrede lejebjælker.

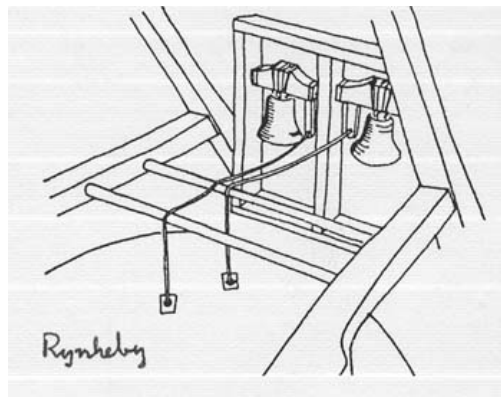
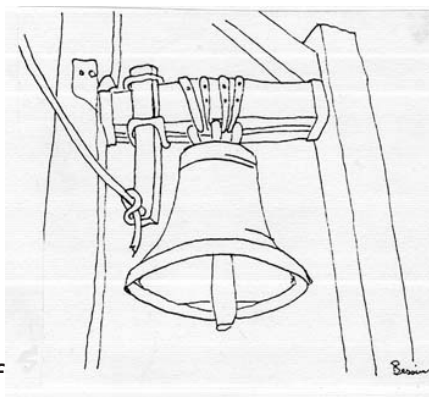
Langt den almindeligste type er **arken**, hvoraf kun et forsvindende lille antal endnu eksisterer. Arkens konstruktion har formodentlig været inspiration for senere tiders villakvist, og hejseværksskjulet, som det kendes fra pakhuset, hvor belastningen bæres af præcis på bygningens murkrone, er rimeligvis ligeledes taget i arv fra kirkebygningen. Sammenholder man sporene i Rynkeby med den endnu eksisterende ark på kirken i Bessin på Rügen, hvor der endnu hænger én af oprindelig to klokker, bliver det muligt at rekonstruere ringe- og tingrefunktionen (s. 7), som den har været brugelig i et flertal af de Danmarks middelalderlige landsbykirker.

Ill.: Arken over kirken i Bessin

Nøglen til forståelsen af ark-klokkens arbejdsprincip er dels den lodret placerede trækstang, dels rebrullen, der - placeret mellem to spærfag over koret, og oftest i hanebåndene - roterer i huller, hvori akseltappene hviler.

Arken vil som regel være placeret i korets sydtag, så at klokkerebet - eller

Ill.: Principtegninger af Rynkeby og Bessin

klokkerebene - fører ned i korets epistelside. At sydsiden er den foretrukne, hænger sammen med, at diakonen i sin sidste periode som altertjener (han manipuleres systematisk ud af koret før Reformationen; s. 26) forvises til korets epistelside, efter at han trods sin præstevielse har mistet sin ret til at gøre altertjeneste.

En slags monument over diakonen som med-celebrant har vi forøvrigt i vore kirker, hvor præstens (presbyterens) knæleskammel endnu - 700 år efter diakonens detronisering og fjernelsen af den højre knæleskammel - fortsat er placeret ved alterets venstre, nordre side.

Al betjening af kirkens klokker påhviler imidlertid fortsat diakonen (= degnen). Christiern Pedersen siger i 1514 i sin bog om messen²⁰:

Presten messe degnen og subdegnen
gange fra alteret oig subdegnen less
epistelen men sider presten oc messe
Degnen påå den høgre side hoss alteret...

De ganske få steder, hvor der ses spor efter østklokkearmatur over korets *nord*side (bl. a. i Vedersø), har sådanne undtagelser ikke med diakonens placering og arbejdsområde at gøre, men skyldes snarere, at den u-udflyttede kirkeby har haft sin udstrækning ensidigt nord for kirken, så at østblokken for at kunne høres har måttet orienteres den vej.

Nogle få arke har - især i Sønderjylland (bl. a. Maugstrup og Aller) og på Langeland (bl. a. Simmerbølle) - overlevet til vore dage i sekundær placering på tårntagene

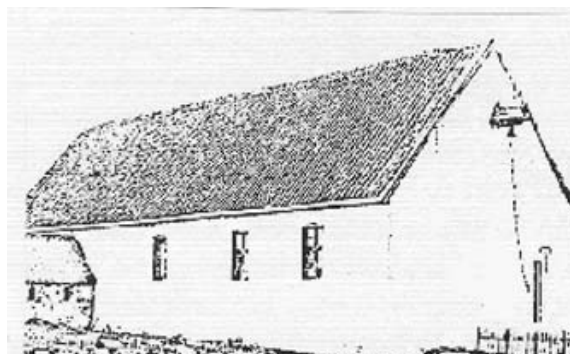
Arken som konstruktion tilhører imidlertid ikke en speciel arkitekturperiode, og den røber derfor ikke noget om, hvornår de udvendige korklokker egentlig indføres.

Dét at ankre én eller to bærebjælker i korgavlen giver heller ikke noget praj. Oftest

frønner og forvitrer sådanne bjælker og fjernes allerede i reformationsårhundredet. I enkelte tilfælde har vi dog mindelser om sådanne klokkeophæng på korgavlen. Klokker, der har været ophængt således, har nemlig måttet betjenes uden for kirken, og i disse tilfælde har det været nødvendigt at etablere en udgang bag alteret. Tilmurede diakondøre finder

Ill.: Korklokkeophæng i Flejsborg og tidligere kirke i Lønne

man bl. a. i Handbjerg og i Sct. Nicolaj Kirke i Svendborg. Grindsted Kirke har indtil 1920 ligeledes haft diakondør i korets østgavl²¹. I en række kirker har man på denne side af Reformationen, og utvivlsomt når kirkens fritstående klokkehus er blevet for leddeløst og gebrækkeligt, placeret vestklokker på østgavlsklokkernes plads, hvilende

på tilsvarende lejbjælker (bl. a. Skjoldborg, Rinkenæs, Flejsborg og Lønne).

Når udvendige østklokker placeres i **kamme eller glanhuller**, får vi en nogenlunde plausibel dateringsmulighed. Inspirationen til denne form for messeklækkeophæng kommer fra Spanien og Italien, og idéen overføres til

Ill.: Gudme

Norden af hjemvendende pilgrimme. Pilgrimsrejsernes højkonjunktur er første del og midten af 1300-tallet, og det kan give et fingerpeg om, at de udvendige korklokker bliver almindelige i alle danske kirker efter 1350.

Denne opfattelse underbygges, når vi vurderer de danske **messetårne**.

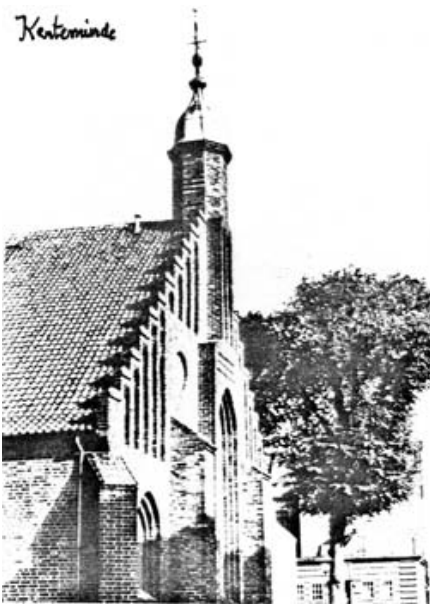
III.: Mesinge, Kerteminde

Som senere tilføjelser til romanske kirker må de påklistres korgavlen med gennembrud af en diakondør bag alteret, og deres oftest ottekantede grundplan og slanke konstruktion placerer dem godt og sikkert langt ind i 1300-tallet. Også **messespirene**, anbragt på korets tagryg, er en høj- og sengotisk tilføjelse.

Synkronisering

Diakondøre, tove ned gennem korhvelvinger og alle de andre fiksfakserier, der findes på for at etablere effektiv betjening af østklokkerne, vidner om, hvor stor betydning det har haft, at østklokkerne har kunnet trækkes i nøje tidsmæssig overensstemmelse med messens ritualer og handlinger.

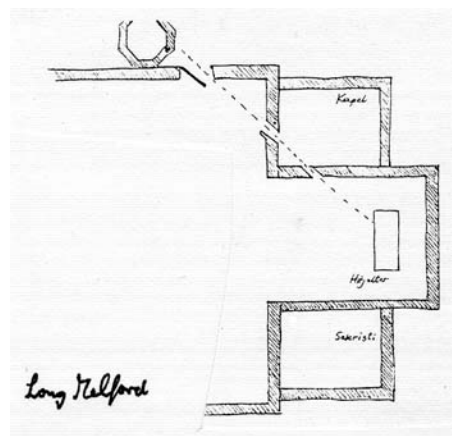
Hvor stort behovet har været for en minutiøs synkronisering, får man en forestilling om ved at undersøge østklokkefaciliteterne i Kirken i Long Melford (East Anglia). Kirken er i sin nuværende skikkelse fuldført omkring 1480; men fra starten har der *ikke* været projekteret messetårn. Ofte har distriktets *øvrige*, ret unge

III.: Grundplan af Long Melford

kirker et messetårn indarbejdet i bygningen ved triumfbuens søndre side - altså med syld i kirken, dér hvor kor, skib og søndre sideskib mødes. Ikke sjældent er selve afbæringen af triumfbuen i den ene side dimensioneret op, og inden i pillen bliver der plads til en snæver vindeltrappe. Messetårnet har i disse kirker således en dobbelt funktion. Dets vindeltrappe giver samtidig adgang til *lektoriet*, det pulpitur, der som en bro adskiller kor og skib.

Formodentlig har det samme byggeprincip været fulgt i Sct. Knuds Kirke i Odense²², godtnok i nordsiden. I Sct. Mortens Kirkes nordskib i Randers har man sidst i 1400-tallet temmelig kluntet indbygget et messetårn i den færdige kirke med adgang til lektoriet, og i Ribe har domkirkens sideskibe både mod nord og syd fået tilføjet messetårne med trappeløb fra kirkerummet. I ikke så få danske købstadskirker kan man observere messetårne, der fra starten har været integreret i bygningsplanlægningen (bl. a. Catharinæ Kirke i Ribe, Aarhus Domkirke og Horsens Klosterkirke). Ofte er de i nyere tid delvis revet ned og

trappeløbet slutter inde under kirkens tagværk.

I Long Melford bliver det tilsyneladende tvingende nødvendigt at opføre et messetårn, der rækker op over højkirkens murkrone, og lige så nødvendigt må det have været, at kirkens messklokke-ringer har kunnet have umiddelbar kontakt med højalteret.

Man rejser følgelig ved basilikaens nordre sideskib et konventionelt, ottekantet messetårn (placeret meget lig de to messetårne ved Ribe Domkirke). Man laver to huller af ca. 25 cm. bredde og 35 cm. højde i henholdsvis nordre sideskibs østafslutning og i højkorets nordmur. Den stiplede linje på tegningen viser, hvorledes ringeren, når han står ved sin tårnindgang og ser gennem norddøren og de to huller i murene, vil have et direkte kig på kirkens højalter i knæhøjde. Han kan næppe høre diakonens håndklokke; men han kan se den, når den bevæges, og han er således i stand til at synkronisere den etablerede østklokke udenfor med alterklokken indenfor.

Uoverensstemmelse mellem iagttagelser

Man kan med nogen undren spørge, hvorfor det er så magtpåliggende at fastlægge tidsfølge og udvikling fra indvendig øst-håndklokke (*tintinnabulum*) til udvendig, etableret østklokke.

Årsagen er, at der på dette punkt ikke er overensstemmelse mellem de iagttagelser, hvorpå denne bogs stof bygger og de erfaringer og undersøgelser, der kommer til udtryk i Nils-Arvid Bringenius' afhandling.²³

Bringeus skelner i sine undersøgelser ikke konsekvent mellem østklokker til håndringning ved alteret og i prossion, og østklokker til udvendig, etableret ophængning. Dette - i forbindelse med oplysninger om langt tidligere brug af udvendig østklokkeringning i visse sydligere områder af kontinentet - fører til en antagelse af, at udvendig østklokkepraksis også i Norden er et fænomen, der kan føres tilbage til i hvert fald til 1200. Bringeus bruger i sin bevisførelse to argumenter.

Han henviser til de norske stavkirkers tagryttere, der mangler på 1000-tallets og 1100-tallets kirker, men som bl. a. af Kielland og Dietrichson - antages at være almindelige i 1200-tallet.

Roar Hauglid²⁴ er imidlertid meget betænkelig ved denne antagelse. De fleste tagryttere, siger han, er langt senere tilføjelser. Kun nogle få kan *muligvis* dateres tilbage til 1250-erne. Iøvrigt levner de tidligere ringe mulighed for at etablere selv små, svingende østklokker. Melenchaliaophænget bør dog indgå i overvejelserne.

Bringei andet argument er selve Skogtapetet (s. 11).

Skulle den over kirkeskibets tag viste østklokkegalge virkelig være en udvendig tagrytter, og er Skog-tapetet til syvende og sidst fra omkring 1200 (hvorom meningene er uhyre delte), råder vi her over Nordens ubetinget første eksempel på en udvendig, etableret østklokke, når vi vel at mærke ser bort fra kollegiatskirkerne, hvor et ekscentrisk tidebønne-mønster i forbindelse med de impulser, der modtages ved en hyppig kommunikation med sydligere søster- og modersamfund, *kan* anspore til brug af udvendige østklokker på et tidligere tidspunkt.

Der findes imidlertid også en anden fortolkningsmulighed af det omdiskuterede Skog-tapet.

Den i kirken forsamlede menighed udfylder den gennemsigtige kirke helt op til taget. Forudsætter vi nu, at kunstneren har villet skildre en *indvendig* korklokke i etableret ophæng, så ville det være komplet umuligt at finde plads til arrangementet inde i kirken - i hvert fald om motivet skal detaljeres blot nogenlunde.

Er imidlertid tilstedeværelsen af østklokken magtpåliggende, må den forvises til et andet område af billedfladen - her pladsen over kirketaget - *nota bene*: ikke kortaget! Er det nu til syvende og sidst så afgørende, hvornår man i Norden etablerer udvendige korklokker?

Svaret må blive klart ja, for dels har det betydning at kunne forstå, hvad der gør det nødvendigt at inddrage bygden omkring kirken i messens enkeltdele, og dels overtager vestklokkerne på et tidspunkt i udviklingen alle østklokkefunktioner, og for at kunne forstå denne enklave af vore klokketraditioner er det vigtigt at slå fast, at ikke håndklokkens, men den lille *hængte* østklokkes brugsprincipper søges efterlignet ved brugen af de store vestklokker.

Ill.: Hængt østklokke

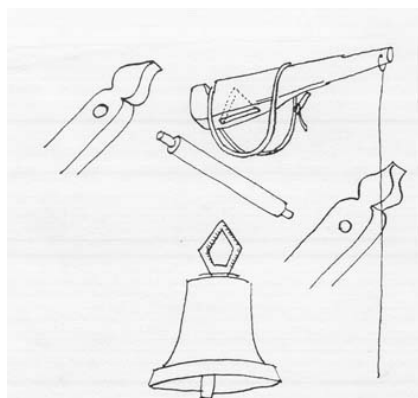
Endelig er det interessandt og afgørende, at Norden - i modsætning til det sydligere Europa - faktisk baserer sin sakrale klokke-usus på det gamle *urpar* langt ind i 1300-tallet.

Et kombinationsredskab

Med i formodningen om, at tintinnabulum i Danmark og i Norden har administreret flere adskilte opgaver, er konstateringen af, at de fleste af de små østklokker med specifikke opgaver, som er almindelige sydover, slet ikke genkendes endsige nævnes hos os:

- nola (alterklokke)
- rota (sakristiklokke)
- hymnologia (sangerkorsklokke)
- signa (til meddelelser)

campanula in claustro (rytterklokke).

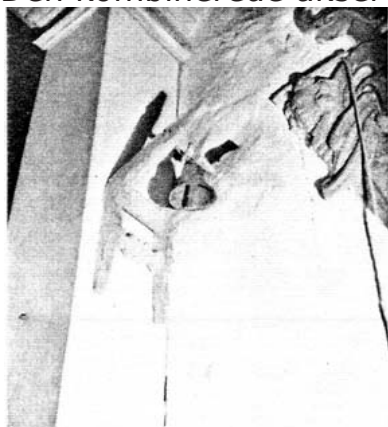

Og formodningen får rigelig næring, når man vurderer små, indvendige klokkeophæng, hvor sådanne endnu findes i vore kirker.

Ved et sært tilfælde er Norra Fågelås-klokken (Öster Götland) forblevet upåagtet - og derfor uantastet - i sit sengotiske vægophæng; selv løkken, der bærer trækstangen, er, hver gang den i tidens løb er fornyet, blevet tilpasset pietetsfuldt, sirligt og nøjagtigt.

Ill.: De enkelte bestanddele af Norra Fågelås-klokkens armatur

Illustrationen behøver ikke megen kommentar. Klokkens strophank passer nøje i en udskæring i trækstangens underside (bemærk principligheden med ophænget) og klokken kan gøres fri til ambulant brug, blot stroppen smøges fri af trækstangens rille. Den kombinerede aksel og bærestang trækkes ud gennem et af stativets lejhuller, og klokken er fri.

Norra Fågelås-klokken.

Nu skal man ikke tro, at sådanne ophængsordninger for en kombineret alter- og håndklokke er en tidlig foreteelse i vore kirker. Det hos Bringeus afbillede ophæng (se ovenover) er næppe, som det anføres, oprindeligt, men daterer sig kun kort tid før Norra Fågelås - altså overgangen mellem høj- og sengotik²⁵; og iøvrigt er det defekt. Ophængets virkemåde har været nøjagtig som Norra Fågelås, med tilsvarende mulighed for at benytte klokken ambulant.

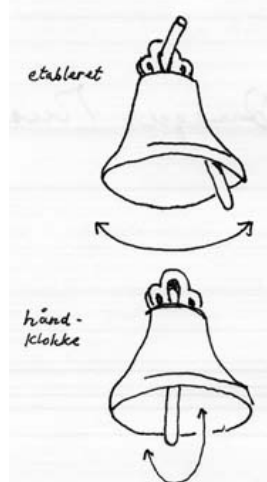
Ill.: Norra Fågelås-klokken

Ofte vil overleverede ophæng i Danmark vise sig at være

efterreformatoriske; men bl.a. i Sct. Annen-museum i Lübeck befinder sig en række arrangementer, der viser de samme egenskaber og muligheder.

Vinkelret eller parallelt knebeløje

Et lille fingerpeg om, at gruppen af små klokker i skemaet på side s. 15,16 bliver ved med at være håndklokker trods nok så kunstfærdige ophæng, får vi, når vi endnu engang gennemgår fortegnelsen - dennegang spalten med plus- og minustegnene (plus for knebeløje støbt på tværs af hank; minus for knebeløje

parallelt med hank).

Man skal forestille sig, at man tager en lille klokke med strophank eller trifolium i hånden og ringer med den.

Ret hurtigt kommer man til erkendelse af, at knebeløjet bør orienteres således, at knebelvandringen sker vinkelret på hanken, og at knebeløjet derfor bør orienteres parallelt med hanken. Dette resultat er middelalderens støbere også nået frem til, thi vi ser, at knebeløjerne i næsten alle klokker i størrelsesordenen 90-170 mm orienteres således.

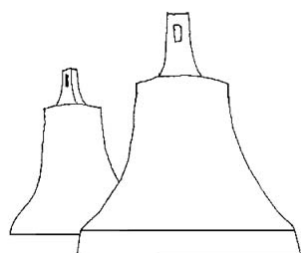
III.: Placering af knebeløje.

Betragter vi derefter klokkerne i gruppen af store - de ifølge deres størrelse etablerede østklokker - så viser det sig, at knebeløjerne logisk nok i reglen er placeret vinkelret på hankene. Disse klokker vil i etableret ophæng tåle større belastning, når hanken orienteres parallelt med svingretningen, og forøvrigt bliver dette en simpel nødvendighed, dersom en aksel skal føres gennem hanken.

Raffineret har den støber været, der støbte Norra Fågelås-klokken, der iøvrigt kunne tyde på at være et emne fra en serieproduktion. Støberen har placeret knebeløjet i en vinkelposition på 45 grader i forhold til hanken. Da knebeløjets materiale er en svær men blød jertråd, har kunden uden besvær kunnet vride øjet 45 grader i den ene eller den anden retning, og klokken har kunnet udnævnes til både håndklokke og hængt klokke.

I oversigten på side s. 15,16 Er den lille Svendborgklokke - der stammer fra byens Fransiscanerkløster²⁶ - lidt af en torn i øjet, for efter reglerne skulle en så beskeden klokke med en diameter på blot 135 mm have en minusorientering. For Svendborgklokken gælder det imidlertid, at den har kraftigt eensidigt slid i slagringen - altså i en længere periode har været tingret - og altså muligvis allerede fra anskaffelsesøjeblikket har været destineret til en brug, der gør plusorientering ønskelig. Retfærdigvis må det dog pointeres, at det eensidige slid kan være efterreformatorisk.

Den harmoniske klokke

Vi standsede gennemgangen af den europæiske klokkes udvikling ved sukkertop-klokken (s. 13). Denne profil ændrer sig ganske gradvis, og hen mod 1400-tallet møder vi en mellemtype, der stadigvæk er uhyre smalskuldret i forhold til mundingsdiameteren, men som adskiller sig iøjnefaldende fra sukkertop-klokken dels ved en flad overflade, dels ved skarpt skulderknæk, og dels ved flankens profil, der i stedet for en mere eller mindre ret linie nu danner en kurve.

III.: Overgang til harmonisk profil.

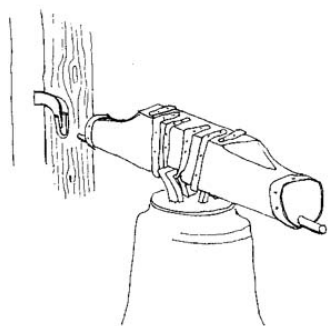

Slagringen er blevet sværere, og den udgør en kraftigere udkrængning af profilen. Faktisk har disse overgangsklokker den endnu i vore dage typiske skibsklokkeprofil. Det var anstrengelserne værd at foretage en undersøgelse af sammenhængen mellem skibsklokkerne og 1400-tallets overgangsprofil.

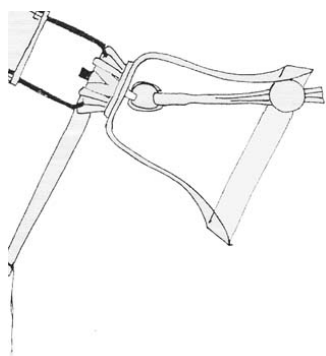
Også den pyramidalske hankeformation, som man altid i tankerne forbinder med skibsklokkerne, kendes helt vel fra middelalderlige østklokker.²⁷

For forfatteren fik forøvrigt samme *stjært* ny mening og forklaring, da der skulle udstemmes for klokken, der benyttedes til det på side 17 Omtalte rekonstruktionsforsøg. Den pyramidalske stjærthank er særdeles funktionel - i første omgang når udskæringen i bommen skal foretages rimelig præcist, og derefter når klokken ved en tværgående dybel skal spændes effektivt fast mod bommen²⁸ Endelig når man i løbet af 1400-tallet frem til, hvad der i fagkredse kaldes "den harmoniske profil". Profiltypen er atter et resultat af bestræbelserne for at opnå klanglig forbedring (s 14), og i realiteten er den harmoniske profil fra sidst i 1400-tallet stadig - med visse ændringer og justeringer, der bl.a. består i, at profilen siden midt i 1600-tallet konstrueres på basis af etapeløs kurvetegning og ikke som tidligere ved sammensætning af cirkeludsnit - grundlag for nutidens klokkeproduktion.

Den harmoniske klokke er fra 1500-tallet relativt lovbunden i sine proportioner. Skulderdiameter forholder sig til mundingsdiameter nogenlunde som 5 til 9, og mundingsdiameterens forhold til klokkens højde fra munding

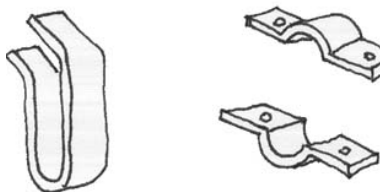

til skulder bliver ca. 4 til 5. Flankens kurve er let at genkende. Indfaldet over slagringen aftager gradvist op gennem kurven, og siderne bliver i regionen under skuldrene *næsten* parallelle - men aldrig helt. Kronepladen er plan. Men danner et plateau over de letrundede skuldre. Når centralbøjlen pæreformede hul er reduceret i størrelse, skyldes det, at man i alt væsentlig har fundet frem til den ophængningsmetode, som endnu i vor tid er den almindeligste. Gennem centralbøjlen føres en aksel af jern. Akslen er fældet ind i en udskæring i bommen ved begge ender, hvor dens afslutning danner lejetappe. Akslen er fastgjort i bommen ved hjælp af spændebånd af jern, der samtidig forhindrer revnedannelse i bommens endetræ.

III.: Klokkeophæng

Gennem firehankene og omkring bommen forløber smedede beslag, der på bommen overside er naglet til denne, og gennem hver af tohankene løber et "hårnålebeslag", der ligeledes fæstnes til bomoversiden med nagler. Tilspændingens stabilitet fremkommer i 1500- og 1700-tallet ved, at båndene (beslagene) "krympes" på, d.v.s. opvarmes før montagen og trækker sig sammen, når de afkøles. I nyere tid og i vore dage tilspændes armaturen ved hjælp af gevindtappe og møtrikker. Lejerne er, når de monteres i stolper, udført som "lommelejer" med jernbåndsforinger, og monteres de i bjælker, formes lejematerialet som halvskåle - eventuelt forsynet med låseoverligger.

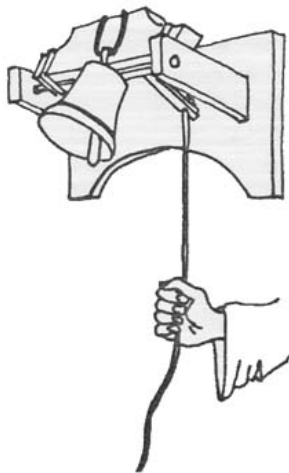

III.: Lommelejer

En variant af den harmoniske profil kendes fra tiden op mod og kort efter 1500. Som man vil se af fortegnelsen side 15,16, har vi i Danmark nogle få østklokker med forlængede profiler eller "lange ribber". Beskrivelsen af disse klokker skal forstås således, at disse klokkers højde er for stor i forhold til mundingsdiameteren. Vi skal i det følgende se, hvilken betydning dette får for deres brug.

Østklokkernes brugspraksis

En klokkes anslagsfrekvens - d.v.s. det antal slag, der sker pr. minut ved pendulerende ringning - er afhængig af klokkenes længde og vægt, fordi den følger de fysiske love for pendulers bevægelse.

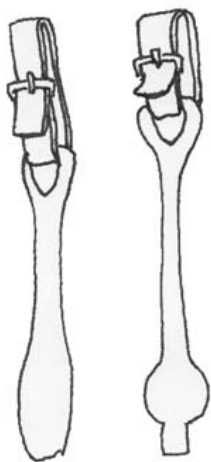
Det er allerede uhyre svært, at styre en klokke med en diameter på 30-35 cm, og for mindre klokkers vedkommende næsten umuligt, fordi frekvensen bliver for hurtig. Vore udvendige messeklodder har imidlertid også kun sjældent været ringet; de er blevet klemmet på rebet eller tingret (s. 7); men forekomsten af østklokker med lang ribbe (se ovenfor) godtgør, at der i hvert tilfælde har været behov for at kunne ringe de større af dem pendulerende (s. 81)

At østklokkerne i etableret ophæng - både indvendige og udvendige - fortrinsvis har været tingret, er ikke svært at erkende for eftertiden. I en ringende klokke vil kneblen efterlade

to slidmærker i klokken; men klemtes eller tingres den, kommer der kun slidfordybning ved et sted nærmest trækstangssiden, således som det bl.a. er konstateret og nævnt for Svendborgklokkens vedkommende (s. 22)

Kneblerne

Den knebeltype, der bliver almindelig i løbet af 1300- og 1400-tallet (men kan udmærket være langt ældre), er dråbekneblen. Den har sit navn på grund af silhuetten, der i et blødt, kurvet forløb danner en lang, hængende dråbe. Da den mangler en udpræget

fortykkelse der, hvor kneblen anslår klokkenes slagring, fordeler den anslagssliddet og er altså god ved klokken og funktionsrigtig. Anstiller man en sammenligning mellem de i vore dage almindelige knebler og dråbekneblen, er der tre ting, der springer i øjnene.

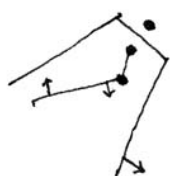
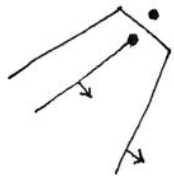
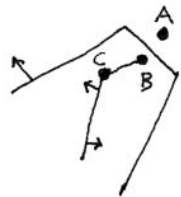
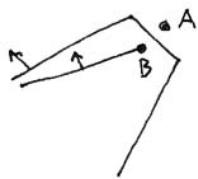
III.: Knebler

Dråbekneblens totallængde er mindre, dens tyngdepunkt ligger højere, fordi den ikke nogen egentlig slagkugle, og dens totalvægt er proportionalt mindre.

Anvendelsen af så forskellige knebeltyper i fortid og nutid er ikke uden grund, og det vil derfor være på sin plads, at redegøre for, hvorledes to ens klokker vil reagere, når de monteres med hhv. dråbeknebel og moderne knebel.

Umiddelbart skulle man tro, at dråbekneblens kortere pendul i forhold til sin klokke (her ligeledes anskuet som pendul) ville føre til et let opnåeligt, letstyret anslag i klokkenes øverste anslagssted. Dette er imidlertid ikke tilfældet, fordi kneblens pendulfysik er mere kompliceret end som så.

Da dråbekneblen er kortere end den moderne knebel, må knebelstroppen gøres tilsvarende længere, for at anslaget kan finde sted på det for såvel klokke som knebel gunstigste sted. Den impuls, som kneblen får af sin klokke, fordi akseltappene (A) - klokkenes omdrejningspunkt - ligger højere end knebellejets (B), skal først den enerti, som stroppen (B-C) repræsenterer med sine reelt to omdrejningspunkter. Pilene på principtegningen viser, i hvilken retning inertien vil virke.

Ill.: Tegning af penduludsving

Først når - ved hvert udsving - denne enerti er overvundet, vil kneblens tyngdepunkt-område tage retning mod øvre anslagssted; men før den når så vidt som til anslag, vender

klokkens svingretning, og kneblen påvirkes af de modsatte kræfter. I praksis betyder dette, at klokker med kort dråbeknebel kan svinges ud til vandret, uden at anslag opnås. Det vil se ud, som om kneblen står nogenlunde stille midt i klokken.

Klokker med dråbeknebel *kan* - selvfølgelig - bringes til at ringe, og det kan gøres på to måder. Man kan ringe klokken ekstremt op over vandret, så at kneblen får tid til at overvinde de modsatte enertimomenter, og denne metode er det, der i Sverige praktisk talt har været national ringeskik, indtil ringemaskinerne lagde dette lands klokkekultur øde^{29,30} (s.128)

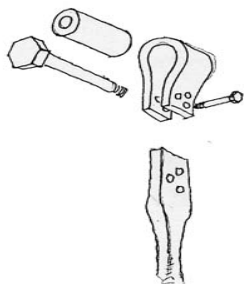
Man kan imidlertid også trække kontra på rebet ved hvert opsving, og det synes at have været traditionen i Danmark frem til vort århundrede. Derved afbryder man klokken pendulsekvens og giver kneblen en chance for at fuldføre sin logiske bevægelse.

Når man ikke desto mindre helt op mod vor egen tid enkelte steder holder stædigt fast ved brugen af den korte knebel, så må der være nogle andre, positive egenskaber, der er de forøgede anstrengelser værd, som pendulerende ringning medfører.

Det holder også stik. Ringeren kan stå dybt under sin klokke med kort knebel og udføre klemt på rebet med en sikkerhed, ynde og nøjagtighed, som kun - muligvis - med den allerstørste agtpågivenhed og koncentration lader sig gøre, om klokken har moderne knebel.

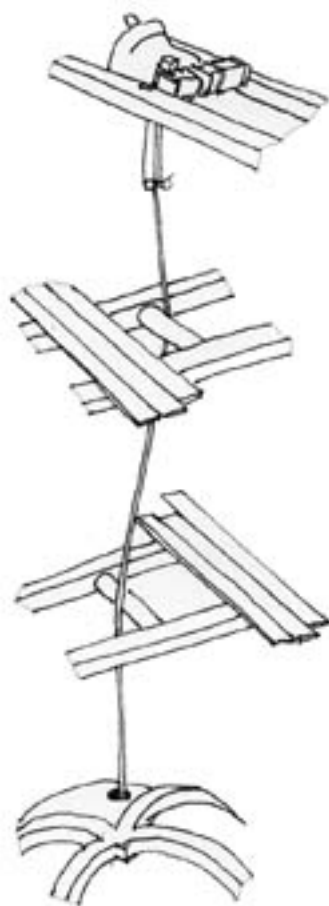
Klokken sættes i svag bevægelse, og kneblen følger den uden at komme klokken for nær, og nu kan ringeren, hver gang klokken har vendt retning fra sin yderstilling modsat trækstangen, holde en smule *an* i rebet, hvorefter eet enkelt slag falder. I samme øjeblik slaget er faldet, må ringeren hjælpe klokken op til sin forrige udsvingshøjde, og så snart *den* er nået - her spiller klokken totalvægt en rolle for klemtetempoet kan næste slag falde.

Monterer man nu den samme klokke med en moderne knebel, bliver situationen en anden. Nu er knebelstroppen kort (ved visse knebler og knebelophængsordninger etablerer man endda styret leje), og de kraftmomenter, som vil reducere kneblens udsving, reduceres eller elimineres.

Ill.: Montering af knebel

Med tegningen på s. 25 til belysning kan man sige, at udstrækningen B-C er forsvundet og afløst af B som eneste omdrejningspunkt. Allerede når klokken er ringet op til 60-70 graders højde, sker der dobbeltsidigt anslag. Ringeren vælger sin ringehøjde, og passer han blot den, ringer klokken af sig selv.

Men vé ham, om han forsøger sig som klemte-akrobat! Nu, hvor kneblen selv ved ringe udsving villigt søger slagringen, bliver det helt umuligt at dosere klemteslagene, altså at afholde kneblen fra at afgive flere på hinanden følgende slag i forbindelse med samme reb-impuls.

Ringerens plads

Med nogen erfaring vil campanologen hurtigt ved besøg i vore kirker registrere alle de små spor og indikationer, der lader forstå, at al ringning i middelalderen har været praktiseret fra jordsmon - i kirkerummet, i bunden af tårnet, ved tårnets fod, på jorden i klokkehuset.

Lige så selvfølgelig, som der i dag er at forestille sig den arbejdende ringer under sin klokke, lige så selvfølgelig synes det i middelalderen at have været, at ringeren blev ved jorden. De op mod og kort efter 1400-tallet tilføjede tårne ved kirkernes vestender ændrer tydeligvis ikke dette princip - understreger det snarere.

III.: Forløb af ringereb

Oftest indicerer vore ældste klokkestole, hvor de endnu står originalt placeret i tårnenes klokkekamre, at der er taget direkte højde for en lodret rebnedføring til jordsmonnet.

Har det undtagelsesvis været nødvendigt at bryde med dette princip (hvilket ikke er klogt, thi ringeren får uforholdsmæssige vanskeligheder med at styre sin klokke, dersom klokkerebet må bryde sit lodrette forløb væsentligt), er der placeret rebruller på strategiske punkter af rebforløbet, så at rebet uden drastiske retningsændringer kan passere uden om bjælker hvælvingssribber og tilsvarende forhindringer.

De store udgifter til reb har lang tid før reformationen belært kirkeværger og ringere om, at klokkereb ikke føres om trisser men om ruller (s. 17). trissen er som skabt til at smøge rebet af eller sætte det i klemme; rullen fordeler sliddet og sikrer ved sin rigelige bredde mod klemmelser.

Alle spor efter rebforløbene lader erkende, at *ringning fra jordsmon i middelalderen betragtedes som en katagorisk nødvendighed*.

Skal vi tro rebsporene i vore kirker, så mangler interiørerne i dag et karakteristisk særkende: guirlander af reb ned fra hvælvingerne i vest og øst.

Og det er rigtigt. I en beskrivelse af Middelfart Kirke³¹ har en fremtrædende borger købt lejested til sig og sin hustru i kirken

ved den offuerste Pille, som hvor Klokke-
strengen bindes ved.

Fra Roskilde Domkirke ved vi fra forrige århundrede³², at Klokkesnoren, hvormed Tidsspirets Klokke ringes, gik ned midt i Choret bag Alteret. Der dannedes derved en Linie, der for Øiet ligesom halverede Chorslutningen, hvilken ulempe fjernedes ved at henlægge snoren til søndre Gang.

Det går tilbage for degnen

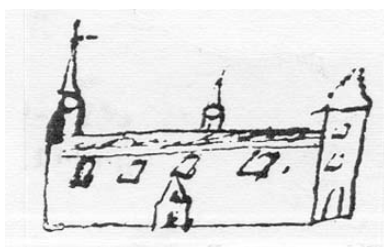
Kirkebygningerne bærer undertiden vidnesbyrd om den degradering, der op imod reformationen bliver diakonen til del, og som fortsætter for hans latterske efterkommer, degnen.

Vore tidligste, udvendige østklokketader etableres - som arke, spir eller tårne - i umiddelbar alter-rækkevidde; men efterhånden flyttes positionen længere vestover i samme trit, som diakonen manøvreres ud af koret, bort fra altertjenesten. Selve reformationen skubber ham simpelthen ud af korrummet ned blandt menigheden - enten som sidefigur i søndre side eller på kirkens midtergang midt blandt kirkegængerne, hvor samtidig orienteringen for hans virke ændres 80 grader), og herved følger hans østklokkereb ham.

I Jacob Madsens fynske bispetid (1588-1606) har eksempelvis Mesinge kirke hele to østklokketader; messeklokketårnet på korets østvæg og en rytter omtrent midtvejs på mønningen over skibet.

Biskoppen skriver i sin visitatsbog³³

2 Spyer, 1 lidet midt, 1 større på øster
Ende 2 smaa Clocker i det lidet Spier
(kand dem inthet bære)

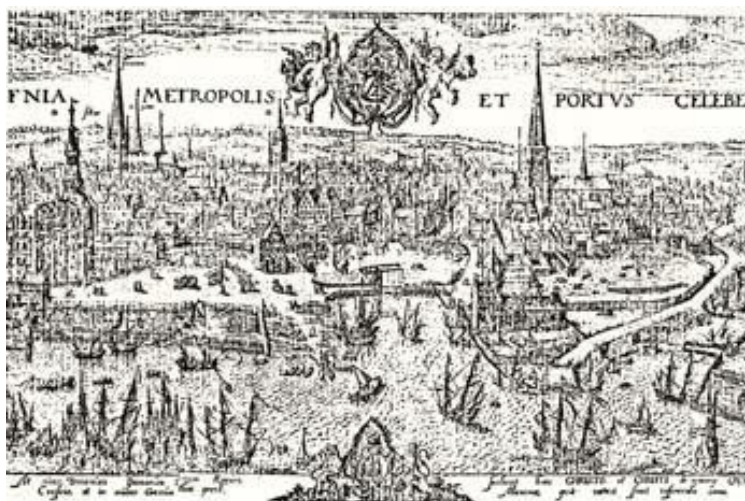
III. tegning af Mesinge kirke

Betragter vi de siden 1400-tallet populære perspektiviske tegninger eller panoramaer af byer, fortæller stikkene af de luthersk-evangeliske byer om degnens skæbne. Jo yngre gengivelserne er, jo længere er messerytterne rykket mod vest på kirketagene.

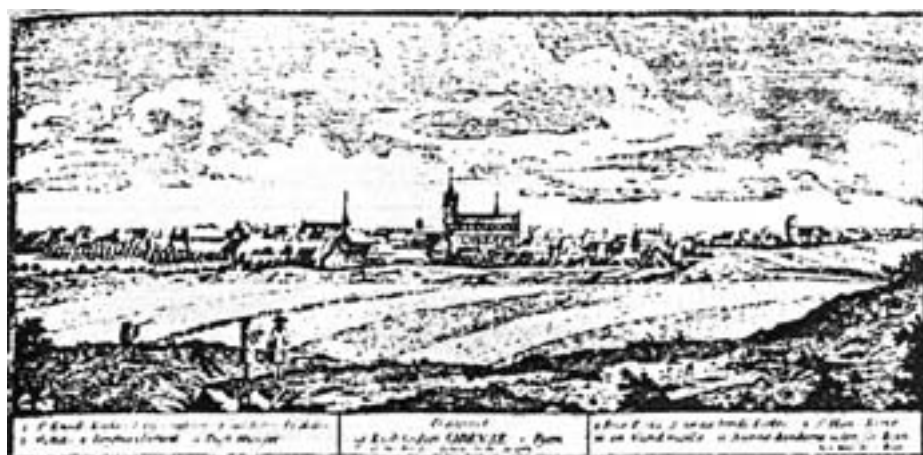
III. stik 1493

Muligvis afspejler kirketjenerens placering i nutidens danske landsbykirke ikke blot hans fortid som tjenestegørende ved østklokkerne.

III. stik 1611

Der er endnu flere steder tradition for, at han under dele af gudstjenesten bagest i kirken eller på pulpituret, medens hans medvirken til andre tider foregår foran eller midt i kirken. Det er ikke utænkeligt, at denne passage frem og tilbage har forbindelse med hans forgængeres aktivitet ved *begge* sæt klokker, de østre og de vestre.

III. stik 1762

Udvidelse af klokkebestanden

Fra sidste halvdel af 1400-tallet bliver der mærkbar forskel mellem købstads- og bygdekirke i henseende i antallet af vestklokker.

Her spiller de blomstrene håndværkerlaug en rolle. Det bliver - nærmest som et mode- eller prestigeanliggende - sagen at ophænge gildesklokker i købstædernes kirketårne, og de respektive klokker benyttes ved sjæle- iog begravelsesringninger for laugsmedlemmer.

Landsbykirkerne synes stort set at bevare den allerede omkring år 1000 konstaterede tendens til toklokkepraksis. Også for østklokkernes vedkommende synes det efterhånden at blive almindeligt med to udvendige klokker.

Det står ikke ganske klart, om toklokkeprincippet konsekvent bryder igennem i kirkernes østender allerede i de indvendige klokkers tid. Dels er det til rådighed stående

materiale for spinkelt, dels er det ikke altid muligt at skelne klart, hvorvidt der er tale om indvendige eller udvendige klokker, når vi beskæftiger os med de få overleverede eksemplarer.

At der - tilsyneladende engang mellem 1250 og 1400 - opstår et behov for at kunne sætte skel mellem forskellig brug af østklokkerne, kan der dog næppe herske tvivl om.

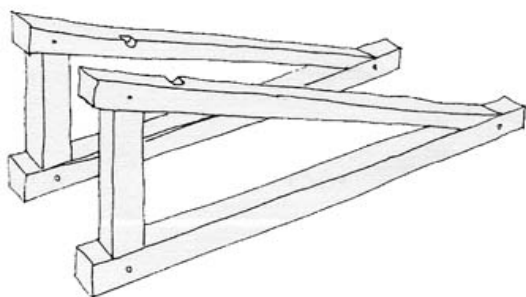
En selvstændig stilling både i forholdet til købstadskirke og bygdekirke indtager kommunitetskirken, d.v.s klosterkirken og kapitelkirken.

Her vil tidebønnernes regelmæssige gennemførelse - de formodes at holde deres indtog i Danmark som uomgængelige daglige riter omkring midten af 1100-tallet som et resultat af århundredets kanoniske bølge, udgående fra Frankrig - skabe et tidligt behov for flere klokker (jvf. Side 3), således at i hvert fald nogle af tiderne kan betjenes med specielle klokker.

Klosternedlæggelserne i årtierne efter reformationengør det vanskeligt at erkende, hvor stor parken af østklokker i et dansk kloster egentlig har været, og for kapitelkirkernes vedkommende er deres østklokker så store, at det bliver umagen værd at konfiskere dem eller i tidens løb overføre dem til tårnene. Ikke sjældent overgår kapitelkirkernes østklokker til små kirker i stiftet, hvor de kommer til at tjene som vestklokker. Denne bogs omslagsbillede forestiller den såre lille kirke i Bessin på Rügen. Rimeligvis er ikke blot klokkerne men hele ligeledes hele arken overtaget fra stiftskirken i Bergen eller fra en af de store Stralssund-kirker på et tidspunkt efter reformationen.

Reelt ville det følgelig i betragtning af efterreformationens tidens mange manipulationer være umuligt at konstatere, hvorvidt kolligiatskirkerne etablere udvendige østklokker tidligere end de øvrige kirker, og i bekræftende fald hvor meget tidligere det sker.

De mange rebhuller i eksempelvis Løgumkloster kirkes kor styrker antagelsen om en rig østklokkebestykning, således som man kender det fra Englands og Flanderns klostre.

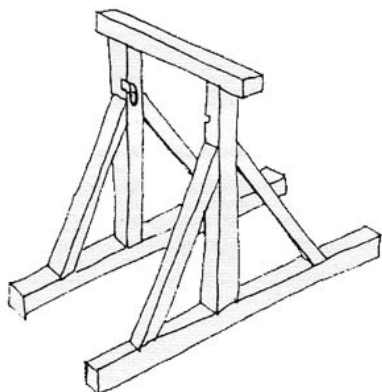

Stolene

Ikke så få af vore middelalders klokkestole må takseres til at være førreformatoriske.

Samman med pilgrimstidens glamhulsplacering er deltastolen formodentlig det ældste, overleverede ophængsprincip i tårnene, for i de tømrede klokkehuse er lejebjælkerne blot identiske med bygningskonstruktionsdele.

Ill.: Deltastol

Deltastolens fornemste egenskab er, at den uden overvældende sammenpasning af enkeltdelene kan opnå høj grad af stabilitet. Ydermere tillader den ensidige afstivning, at en svingende klokke kommer et glamhul ganske nær.

I begge henseender adskiller den sig fra A-stolen, som dels for at have fornøden styrke kræver en sober, håndværksmæssig forarbejdelse af tapseamlingerne, og dels kræver nogenlunde central placering i et klokkerum.

Ill.: A-stol

De tidlige A-stole synes at dukke op i kirkerne i tiden 1475-1525, thi i dette tidsrum

oplever den danske kirke et ejendommeligt og karakteristisk vokseværk for klokkernes vedkommende (se s. 133)

Større klokker

En statistisk analyse af den ovennævnte periodes klokker³⁴ viser hvorledes klokkernes gennemsnitsvægt i den sidste katolske tid bliver større. Umiddelbart kan det være vanskeligt at se en rimelig grund til den næsten eksplosive udvikling.

Jørgen Sønderby - analysens ophavsmand - gør selv opmærksom på, hvorledes de voksende klokkers periode falder sammen med samme tids fornyelse og nyanskaffelser af skulpturel kirkekunst. Som forslag til en forklaring peger han på det forfald, den korruption, der ligeledes karakteriserer den pågældende tids kirke. De kostbare og prangende anskaffelser kan være vidnesbyrd om, at ikke kirkens institution, men alene dens gejstlige personale mister respekt hos befolkningen, og at de mange kostbare nyanskaffelser skal ses som udtryk for trangen til at styrke og manifestere kirkens konkrete funktioner i en tid, hvor gejstligheden i vandel, forkyndelse og forvaltning prostituerer kirken.

Iøvrigt er Sønderbys teori i stærk modstrid med P.G. Lindhardt's opfattelse³⁵ af tidens store anskaffelser af kostbart kirkeinventar som et udslag af den religiøse bølge, der blev konsekvensen af 1400-tallets reformiver.

Konfiskationerne

Det er ejendommeligt at konstatere, at den første danske klokkekonfiskation 1528-29 - altså midt i Reformationens gny - får betydelig større betydning for klokkerne og ringningeni vore kirker end Reformationen selv.

Faktisk kan man i flere årtier ikke konstatere nogen reformatorisk omvæltning for klokkernes vedkommende, medens konfiskationen med det samme sætter sig spor, der aldrig senere er udslettet.

I 1529-konfiskationen sker i forbindelse med den oprustning, Frederik I gennemfører i frygt for et forsøg fra Christian II's side at genvinde tronen.³⁶

Det overlades til bisperne at organisere indsamlingen af stifternes klokker - alle skal afleveres på nær een pr. kirke - til kanonstøber Fadders værksted i København.

Der indbragtes ca. 1100 klokker³⁷, og da det viste sig, at denne mængde bronze-gods slet ikke kunne finde anvendelse, tilbød kongen affabelt, at de overskydende klokker kunne tilbage købes af kirkerne.

Dette er forklaringen på, at en række købstadskirker alligevel i det væsentligste kunne beholde deres beholdning af klokker, men samtidig forklarer det også, hvorfor Jylland - den fattigste del af landet - fra 1529 blev et eenklokkeområde. Her havde man ikke mulighed for at erhverve sig de afleverede klokker tilbage, og man fik heller ikke råd til at skaffe sig nye klokker på de tomme pladser, da de andre landsdele - Sjælland nogenlunde dækkende og Fyn for ca. halvdelen af kirkernes vedkommende - under det økonomiske opsving sidst i reformationsårhundredet satte nye klokker i ordre. Helt op til vor tid er det fortsat ikke lykkedes - vel nok på grund af den tradition, som eenklokkesituationen efterhånden var blevet til.

Af Danmarks østklokker over en bank skulle være indgået i konfiskationen, som antaget af L. Koch³⁸, er ikke rigtigt. Endnu 1590 hænger der ifølge Jacob Madsens visitatsbog i hvert fald omkring 80 i de fynske kirker.

At 1529-konfiskationen føles smerteligt, er der mange vidnesbyrd om i tiden derpå. Sct. Petri Kirke i Malmø har eksempelvis været brandskattet hårdt. Men netop der er der en løsning lige om hjørnet. Byens Helligåndskloster nedlægges, og allerede i 1538 kan Sct. Petri overtage tre af dens klokker.

Een hænges forøvrigt op i østspiret, og det kan give formodning om, at lige konfiskationen af bykirkernes store østklokker kan have været tilstrækkelig lønsom (s. 29). I 1550 kan Sct. Petri tage en nystøbt klokke i brug³⁹.

Først efter Syvårskrigens slutning i 1570 anskaffelsen af erstatningsklokker rigtig i gang. Konjunkturopsvinget - det taler klokkerne deres stærke sprog om - er først og fremmest et sjællandsk fænomen med beskednere dønninger på Fyn. Den københavnske Borchart Quellichmeyer Gelgeter, Stralsund-mesteren Jacob Jode og Matthias Benninck i Lübeck er i hvert fald dem, der i sidste ende får udbytte af 1529-konfiskationen.

Det er Christian IV's langsigtede oprustningsaktiviteter, der fører til 1601-konfiskationen. Set fra kongens side er indsamlingen intet mindre end en fiasko, selvom sorgen og smerten visselig har været stor nok for de kirker, der måtte af med de i alt 158 klokker, der blev konfiskationens resultat⁴⁰. Heraf var endda de 64 "små klokker" af en vægt på 8 til 15 kg. Det, at man tager seriøst fat på de resterende østklokker, indicerer, at man virkelig skraber bunden. Hårest er Sjælland blevet brandskattet, Fyn var ikke i tilsvarende grad kommet sig efter 1529-affæren, og Jylland bidrager kun med få klokker.

Nu var foretagendet af mange grunde på forhånd dømt til at mislykkes. Vitterlig var klokkebestanden slet ikke nået tilbage til de gamle højder; men når resultatet af de to konfiskationer kan udtrykkes med forholdet 1100/158, så modsvarer det givetvis den egentlige status.

1529-konfiskationen kom ganske anderledes bag på menigheder og kirketiendeejere. Man havde ikke tidligere oplevet noget lignende. I 1601 husker de ældre situationen med de tomme tårne fra 40 - 50 år tilbage, og der er mange vidnesbyrd om den snilde, der fra alle sider udfoldes for at redde de mindre vestklokker. Kun hver kirkes største klokke må beholdes:

...at enhuer landzbykirke her offuer alt.
Riget, som wy paa Cronens eller Capitels
wegne haffue flere Klocker end en,
skulle ikke niude och beholde wdown største
Klocke, och de andre skulle bliffue omstøfft
och anwendt Rigens arckelie till bestyrck-
ning och forbedring, ansehendes att huer
landzbykircke kandt haffue noch wdj klocke,
med huilken samme kircke thienniste tilbør-
ligen och nochsom kunde forrettis⁴¹.

Om det ellers er teknisk muligt, burde der foretages en nærmere undersøgelse af de ikke få beretninger om klokker, der nedsænkes i søer, i åer og vandhuller. Selve den kendte Molbohistorie om bønderne, der, da de hørte, at "fjenden var i landet" gemte deres klokke ved at sænke den i søen og skar mærke i bådens ræling for at kunne finde den igen, kan meget vel være en mundtlig overlevering fra konfiskationernes tid.

III.: Molbohistorie

Tilsvarende hævdes det den dag i dag i Kauslunde på Fyn, at man, når man kaster sten i "Klokkekæret" kan høre, når de rammer klokken⁴².

Illustrationen herunder er fra dette århundrede, men skildrer en myte fra Horne på Fyn, der går ud på, at det var komplet umuligt for fire heste at slæbe en klokke fra kirken ud af sognet, mens to nordbagger med lethed trak vognen tilbage til kirken, efter at man havde måttet opgive projektet.

III. myte fra Horne

Et andet forhold, der ligeledes forklarer det skæve forhold mellem de to konfiskationer, overses i nogen grad ved vurderingen. I 1529 er det den katolske kirkes suveræne administratorer af næsten alle landets kirker, biskopperne, der indvilger i, at kongen får

de fleste klokker, kirkerne i deres Stifter
kunde undvære, og de kunde fange af
Almuen med lempe⁴³.

Men allerede i Christian III's håndfæstning af 1536 stadfæstes adlens ret til tiendefrihed for deres hovedgårde, og på samme tid tilbageleveres det gods, som bevisligt var tilfaldet kirker og klostre som sjælegaver. Herved kommer et massivt antal af de danske kirker ud af betragtning som bidragydere til 1601-konfiskationen, fordi kirketiendeejerne er adelige privatpersoner.

Eller gør de?

Hvorfor bliver eksempelvis Kværndrup Kirkes nye klokke II - en Benninck-klokke fra 1580-erne - pludselig bragt hjem til Egeskov af kirketiendeejer Laurids Brockenhuus og ophængt der som gårdklokke? Flytningen kan næsten kun tolkes som en klog forudseenhed fra den fynske herremands side.

Under alle omstændigheder må det være at antage, at kongens lensmænd, der denne gang administrerer konfiskationen, har haft et godt øje til de herremænd, der kunne melde hus forbi, når klokkerne skulle indsamles. I forvejen er det ikke just hengivenhed, der karakteriserer forholdet mellem Christian IV og den danske adel!

I Jacob Madsens visitatsbog står der under Revninge Kirke for året 1602:

...de miste ingen Clock, for Christoffer
Vifeld holder sig til Patronatsretten⁴⁴

Man må også sætte spørgsmåltegn ved, hvor helhjertet de lutherske superintendenter er gået ind for klokkeafleveringerne. Er vi opmærksomme på den interesse for både landets og stiftets klokker, der kommer til udtryk i den fynske biskop Jakob Madsens visitatsoptegnelser - han må rettelig opfattes som Danmarks første campanolog - så har han næppe lettet indsamlingsarbejdet, og hans egen klokke med hans navn på flanken fra 1597 hænger i hvert fald stadig i Sct. Knud i Odense.

Østklokkernes sidste endeligt

For sidste gang skal vi i gennemgangen af kirkernes vidnesbyrd om klokkers brug beskæftige os med de små klokker, og stadig er der skel mellem de udvendige og de indvendige.

Som nævnt side 15 har vi endnu ikke sikkerhed for, at håndklokkerne havner hos degnene og senere i skolerne. Jacob Madsen beretter omkring 1590 om indvendige klokker i Allerup og Grindløse Kirker. I Revninge Kirke står der endda en lille klokke på alteret; men der er nu godt nok ingen knebel i den.

Teorien om kirkernes håndklokker som skoleklokker passer godt sammen med fænomenet "morgenklokkerne", som det kendes fra Herlufsholm.

Mangen aldrende Herluvianer vil endnu kunne fare op af sin søvn efter i drømme at have genoplevet tjenestepigernes larm på gangen med de skingre klokker. Skikken forsvandt med indførslen af elektriske ringeapparater for henved 40 år siden; men i skolens fysiksamling opbevares endnu et par eksemplarer. Der er her selvfølgelig ikke tale om middelalderlige eksemplarer. *Har* sådanne været benyttet i det nævnte øjemed, er de forlængst i århundredernes løb ringet itu. De eksisterende er anonymt fremstillet, muligvis i Eckernförde af Johann David Kriesche i sidste halvdel af 1700-tallet, muligvis i Kleinwelka i 1800-tallet.

De større, udvendige, etablerede østklokker siver stille og uden gny ud af vor kirkehistorie. Det sker nok først på Sjælland. Biskop Resen ved Roskildelandemodet lader i 1624 forstå, at man i stiftet kun har få tilbage.

Man *kan* se en sammenhæng, når det fra Sverige meddeles, at man dér træffer de første madklokker på gårdene netop omkring 1600⁴⁵.

Det, der gør, at de resterende eksisterer så længe som tilfældet er, efter at de er blevet reelt arbejdsløse, er, at man først erkender deres unødvendighed, når der skal foretages rutinereparationer af deres stader.

De efterreformatoriske skikke, der knyttes til dem, synes at have meget forskellig holdbarhed fra stift til stift. Jacob Madsens optegnelser tyder afgjort ikke på, at der er endeligt udryddede i Fyns Stift omkring 1600, og længst overlever de i Sønderjylland. Videre synes der at være forskel på arkenes og messerytternes popularitet. Arkene forsvinder først, men messerytterne piller man ikke sådan uden videre ned. Et enestående eksempel på denne bygningsdetaljes hårdnakkethed er tagrytteren på Nyborg Vor Frue Kirke, der er *opført* i år 1600! Vor Frue Kirkes messespir i København, som i begyndelsen af 1600-tallet er blæst ned i en kraftig storm, besluttedes genopført i 1616, og på et perspektivisk stil af Odense fra 1762 (s.28) optræder Sct. Knud med tagrytter (midtskibs!), og toppen nås for den københavnske Trinitatis Kirkes vedkommende med en tagrytter over kirkens østende i 1656. Og således kunne man blive ved for bykirkernes vedkommende. Da vi slet ikke konstaterer tendensen i forbindelse med landsbykirkerne, bliver da kun den forklaring tilbage, at messerytteren med sin klokke imødekommer et behov i de kirker, hvor der er fast andagtspraksis helt op i 1700-tallet (s. 94).

For navnlig de jyske kirkers vedkommende føre de tre sammenstødende faktorer: østklokkernes svigtende funktion i gudstjenesten, konfiskationerne og de tømrede klokkehusenes efterhånden problematiske vedligeholdelsesstand, til et på en gang

karakteristisk og logisk resultat.

Samtidig med at man nedbryder arke og østryttere, etablerer man - formodentlig med den gamle rytter som forbillede - nye og en del større ryttere over kirketagernes vestender, og her ophænger man kirkens enlige tilbageværende klokke.

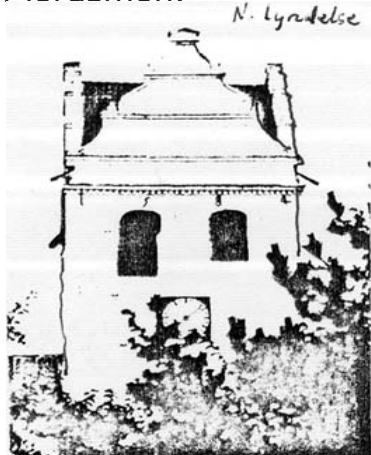
III.: Vestrytter

De nye vestryttere er ofte svære at tidsfæste, og man må regne med, at deres tilblivelsestid strækker sig helt fra tidligt i 1600-tallet til langt ind i 1700-tallet.

Hertil skal føjes en isoleret enklave indenfor de to første årtier af 1800-tallet, hvor der findes en hel byge af cancelliskrivelse om, og tilladelser til nedbrydning af brøstfældige tårne.

Man får lov til - når de da ikke tjener som sømærker - at lade dem erstatte af klanghuse, fritstående stilladser eller spir til klokken (bemærk entalsformen). Iøvrigt interesserer cancelliet sig i den forbindelse langt mere for, at salgssummen for brugte materialer tilfalder sognets skolekasse.

Når nu sådanne vestryttere etableres, bør det vække til eftertanke, at man stedse efterligner de forsvundne østrytteres betjeningsprincipper og lader klokkerebene føre til iordsmon.

I sjældnere tilfælde kan der ske det, at man bibeholder placeringen i øst, når den store klokke får ny plads. Fænomenet kan iagttages bl.a. i Nørre Vium, i Skodborg (se alle ovenfor) og i Flejsborg (s. 18).

Hensynet til kirkernes vedligeholdelse gør det unægteligt fristende at fjerne østklokketaderne. Gennem mere end 600 år er det slået fast, at den største fare for vore middelalderkirker - bortset fra pengerigelighed og arkitekter - udgøres af regnvand og frost. Både spir og da navnlig arke har været et uafsladeligt problem, når kirkerne skulle holdes under tørt tag.

...det er for silde taget, når man kan kende det her inden på Muren, når den begynder at grønnes; det er thi Kirke værgers store Skam, som den tid havde Befaling, om det skede for deres forsømmelses Skyld...

Hedder det i Peder Palladius's visitatsbog⁴⁶. Blyinddækning og tætningslister specielt ved kvistene har været et yderst sårbart anliggende, og det er nemt at forstå, hvor stor en lettelse det har været, når kirkeværgene har kunnet fjerne hele redeligheden og retablere de ubrudte tagflader. Ikke engang *da* er østklokkerne i alle tilfælde fjernet fra kirkerne. Ofte hænges de ind på en egnet plads i tagstolen over hvælvingerne - hyppigst i nærheden af den

oprindelige plads. En nærmere undersøgelse af østklokkerne i Felsted og Visby viser tydeligt, at deres nuværende plads over hvælvingerne (Visbys over koret, Felsteds midtskibs) er aldeles sekundær, og dette gælder ligeledes den klokke, der er anbragt i sydtageets skunk i Nustrup Kirke - en kendsgerning, der er undgået hos en medarbejder for tidsskriftet "Skalk", der i 1982 kommenterer klokken⁴⁷.

I Høve Kirke på Sjælland er der i samarbejde med Nationalmuseet i 1977 foretaget en undersøgelse af et korklokkeophæng i kirkens længdeakse. Her fremgår det, at klokken muligvis har kunnet betjenes på den pågældende position, men at materialerne, der sekundært har været anvendt til ophænget, rimeligvis stammede fra en tidligere udvendig ark.

På Fyn meddeler Jacob Madsen⁴⁸, at der findes indvendigt ophængte klokker over korhvælvingerne i både Nørre Lyndelse og Verninge. I Verninge er der i dag ingen efter et østklokkestade, men i Nørre Lyndelse Kirkes korgavl findes tydelige rester af en muret konsol fra et messespir.

Men eksempler som de herover anførte er få og spredte, og de giver ikke anledning til at tro, at en systematisk indflytning af de udvendige korklokker har fundet sted.

Snarere er de tiloversblevne jævnt hen fra spirerne landet i de større gårde i selvejende kirkers sogne, og har herremanden været kirketieendeejer, er klokkerne taget hjem på godserne analogt med de mange fontekummer af granit, der kommer til at tjene ydmyge formål på herregårdene navnlig efter 1800-tallets hårdhændede restaureringer af vore kirker.

Når så få af de små klokker endnu er tilbage på verdslige hænder, skyldes det i de fleste tilfælde dårlig og sjusket montage og hårdhændet behandling.

Jacob Madsen fortæller i 1588⁴⁹, at Jordløses ene østklokke er udlånt til den lokale herremand, Jacob Brockenhus.

Der er indtil videre ikke foretaget en betryggende og landsdækkende undersøgelse af de endnu eksisterende, danske gårdklokker. At en undersøgelse ville være lønnende i forhold til anstrengelserne, er der desværre ingen grund til at tro. Efter de erfaringer der hidtil foreligger - her bl.a. en punktundersøgelse ? fra anden halvdel af 1970-erne - vil omkring 90% af de bevarede klokker vise sig at være eksemplarer af kendte, seriefremstillede skibsklokketyper fra 1800- og 1900-tallet, som erstatter ældre klokker. Af undersøgte klokker med sakral fortid kendes

Østrupgård (Sydfyn)		(muligvis)
Torbenfeldt	ø 230 mm	(muligvis)
Torpegård (Midtfyn)	ø 237 mm	(muligvis)
Torbenfeldt	ø 270 mm	
Langholt (Vensyssel)	ø 352 mm	

men selvfølgelig vil en systematisk undersøgelse føre frem til en opdagelse af flere af de gamle klokker. En sådan undersøgelse må i givet fald iværksættes af en samarbejdende gruppe af campanologer. Under alle omstændigheder vil den have interesse, selvom den ikke skulle føre til genopdagelse af sakrale klokker. Eksempelvis førte et besøg på Vang Hovedgård i 1979 til genopdagelse af en engelsk skibsklokke fra 1693 (ø 385 mm, The: PUPPLET ? C).

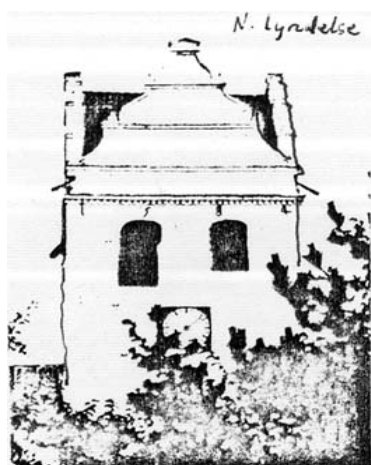
Endelig skal der gøres opmærksom på, at en del af de største østklokker fra spir og arke overføres til tårnenes klokkerum i vest. Som eksempel kan her nævnes Vor Frue Kirke, Nyborg (for tiden ikke ophængt), Sct Nicolaj Kirke, Svendborg (klokke IV)⁵⁰, Bjolderup (klokke II), Bylderup (klokke II; konfiskeret 1917, men erstattet efter genforeningen), Skødstrup (klokke III), Fuglebjerg (klokke II).

2. Glamhulsbølge

Den tidligste danske tradition for glamhulsklokker hidrører som nævnt på s. 18 fra pilgrimstiden. Men i de sidste årtier i reformationsårhundredet synes dette princip at få et come-back.

Det er tvivlsomt, om der findes vestklokker, der i 1400-tallet anbringes i glamhul - det kan være svært at afgøre, når sådanne klokker århundreder igennem har været udsat for istandsættelser, armaturfornyelser og restaureringer - men på landsplan er det ikke få, der op imod år 1600 rykkes ud eller overføres fra stabler.

Ganske vist er placeringen af en klokke i et glamhul en nem og billig løsning - i hvert fald på kort sigt; men når man næsten kan tale om en glamhuls-bevægelse, så skal forklaringen nok ses i lyset af de kraftige diskussioner, der opstår i de lutherske menigheders andengenerationer mellem superintendent, præst og menighed om det rette tidspunkt at indfinde sig til gudstjeneste, og det er direkte utænkeligt, om ikke *det* argument tid efter anden er fremført fra menighedsside, at man ikke kan høre klokken.

III.: Nørre Lyndelse Kirke

Igen må Jacob Madsen holde for. Ingen skal tro, at Fyens Stift har været et område af landet, hvor klokker og klokketraditioner opførte sig specielt kalejdoskopisk; men biskoppens visitatsnotater er nu engang enestående kildestof på landsplan for Campanologer. Gang på gang noterer han sig, at klokkerne skal ud i glamhullerne. 1598 skriver han om Dreslette⁵¹

...Vaar Muurmester i tornet.
Clokerne hengt mere ud mod
Venduerne...

De dramatiske glamhulsudvidelser, man kender fra tiden - Fangel, Nr. Lyndelse, Turup o.m.a. - er muligvis forholdsregler, der er parallelle med samme periodes hyppige anskaffelser af sejerværker i kirkerne eller små ure, der deponeres i degneboligen.

III.: Turup Kirke

Der skal ikke herske nogen som helst tvivl om de rette tidspunkter for gudstjenestens begyndelse. Urene kendes fra Fyn-området bl.a. fra Vigerslev, Vor Frue i Svendborg, Gudme, Sønderød og Sønderby som sene 1500-talsanskaffelser; men de i kirkerne opstillede sejerværker *kan* også have forbindelse med et andet af visitatsernes stående diskussionsemner. I 1591 giver sognefolket i Gudhjem deres præst, hr. Erik, det bedste skudsmål⁵². Blot ønsker de, at han vil afstå fra at prædike i timevis. Visitatsbogen fortsætter lakonisk:

...skal haffue et Thimeglas.

1600-tallet

præges i vore kirker først og fremmest af bestræbelserne for at remplacere de klokker, der mangler efter konfiskationerne. Det synes for mange menigheder at være magtpåliggende - hvis de da ellers kan finde pengene - at der ikke står tomme pladser i stolene.

For en statistisk vurdering af situationen er Hans Nyholms fortegnelse over danske kirkeklokker⁵³ en fortræffelig hjælp. De store navne, vi træffer i forbindelse med genoprettelsen af klokkebestanden for Østdanmarks vedkommende, er Borchart Gelgeter, Felix Fuchs og Claves von Dam, og samtidig observerer man, at Lübeck i tiden er ved at miste sin markedsindflydelse. Dynastierne i Slesvig er på vej ind som vestdanske leverandører; først og fremmest repræsenteret ved familien Melchior i Flensborg og Asmussen i Husum.

I Christian V's Danske Lov⁵⁴ finder vi en noget besynderlig bestemmelse:

Skal Kirken indbyggis, eller prydis med Tårn
Hvælvning, extraordinarie Klokker eller des-
lige, da kan Sognefolket efter deris egen An-
dagt det lade giøre, hvor Kirkerne dertil ikke
have Formue.

Paragraffen kan tydes således, at kirkeklokker, der ønskes skænket til kirken, ikke kan refuseres af kirkeværgerne. Omvendt kan man også tyde afsnittet som en erklæring om, at ikke nødvendige klokker ikke må pålignes kirketiendeejer eller menighed.

Citatet lader muligheden åben for, at der i menighederne har været spontane initiativer i gang for at få mistede klokker erstattet, og betragter vi 1600-tallets klokkeindskrifter mangler det ikke på givernavnets anførelse på selve klokkerne.

Også offentlige institutioner synes, når de er ansvarlige for kirkerne, at bestræbe sig for, at klokkerne anstændigvis remplaceres. I Fakse anskaffer Universitetet, som der er kirketiendeejer, en ny klokke II.

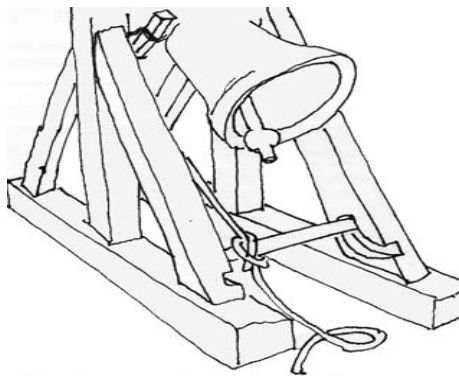
H.F. Rørdam meddeler, hvorledes Ledøje og Smørum Kirker får nye klokker. Universitetet - der også her er kirketiendeejer - yder *sin* skærv, og sognets beboere skyder til efter evne⁵⁵.

Kimemetoder

Der ses fra 1700-tallet og op mod vor egen tid ikke væsentlige ændringer i klokkearmatur og tekniske brugstraditioner. Kun for de indvendige klokkestoles vedkommende i tårnrummene er der behov for nogle kommentarer.

Museumsinspektør Hans Stiesdal havde i en årrække været opmærksom på nogle ejendommelige udskæringer i A-stoles skråstivere i klokke-svingretningen. De optrådte for hyppigt og indbyrdes for væsensbeslægtede til, at der kunne være tale om tilfældigheder; men deres funktion var ikke til at gennemskue, og de lokale ringere kendte ikke deres betydning. Først i 1977 førte en sammenlignende analyse af udskæringerne og forskellige brugstraditioner til, at Stiesdal på en overbevisende måde kunne redegøre for anvendelsen - iøvrigt et udmærket eksempel på betimeligheden af sådanne analyser, som også denne bog går ind for og praktiserer.

Udskæringerne, der altid optræder parvis i to, parallelt opstillede A-bukke, har, som illustrationen på side 38 viser, været benyttet til at placere og blokere et rundholt mellem bukkene, og i denne har man tøjret klokkeretbet for klokken i det pågældende fag, når den var trukket så langt ud i sin hvilestilling, at kneblen lige akkurat var fri af slagringen.

III.: Udbundet klokke

Herefter har kimning med udbunden knebel (s. 7) været et betydeligt mindre anstrengende arbejde. Man har ikke haft den ekstra fysiske anstrengelse, som kneblens vægt repræsenterer i kimearbejdet, når kneblen ikke længere skulle føres væsentligt ud fra lodret. Nøjagtig kan man - som sædvanligt - ikke tidsfæste fænomenet; men det synes at følge A-stolen. Et af de smukkeste anlæg af den pågældende art kan man finde i Haraldsted, hvor man oven i købet endnu er i besiddelse af et brudstykke af tøjrebommen.

Et udechiffreret bjælkesprog

Skønsmæssigt er der tale om et 1700-tals-problem, når man på vidt forskellige pladser (foreløbig fundet i Smøllerup, Snejbjerg, Ovsted og Præstø Kirker) træffer knivskårne indskrifter som de herunder gengivne.

I Smøllerup er tegnrækkerne at finde på konstruktionsindgribende bjælkeværk i nedre del af tårnet, oven over tårnhvølvingen, og den kendsgerning, at visse af serierne står på hovedet (knivføringen viser, hvad der er op og ned på tegnrækkerne), afslører, at tegnene er skåret på et tidspunkt, hvor bjælkerne var placeret på en ganske anden måde og i en anden konstruktionsmæssig sammenhæng. Muligvis har indskrifterne ligget parallelt som f.eks. Loftsbjælker i så lav højde, at det har været bekvemt for snitteren at anbringe tegnene.

I Præstø findes tegnene langs klokkestolens skråstivere, og i Ovsted er den korte indskrift skåret i traversens overside umiddelbart under klokken, mellem de to lejestolper.

Arkitekt m.a.a. Bruschi, der har været beskæftiget med Smøllerup Kirkes restaurering i begyndelsen af 1980-erne, har iagttaget en beslægtet serie af tegn i loftsplanker i

01V416 T_xT 9/10 KM (110) 23
SS(17) x 10 x 10 x 84 E 7/13

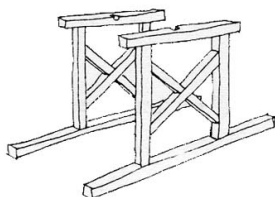
01V03 41x 1710 KM (110) 03
91018' 19" X 14 x 8888"
Ovsted
X 11 X 11 X 11
Snejbjerg
V 400 1 10 x 10' x
X 11 01/11

Snejbjerg Kirke⁵⁶.

III.: indskrifter i Smøllerup m. fl.

Tidens Tand

For A-stolens vedkommende gælder det, at den i nogen grad mister sin stabilitet med alderen, når de talrige skrå og retvinklede tapsamlinger udtørres og svinder. Formodentlig har dette forhold været medvirkende til udbredelsen af Pi-stolen. Den træffes oftest i sin fornemste version i det nordlige Sjælland, men synes iøvrigt at komme ind i billedet der, hvor store klokker kræver fornøden styrke i ophængskonstruktionen. Den kræver præcis, faglig udarbejdelse, og dens største fordel er, at den muliggør stabiliseringskryds i svingretningen. Ofte udbygges den med skråstivere fra pi-stolperne både langs og på tværs af svingretningen.

Tit vil den minde os om vor gavntræ-fattige, danske situation. Den forekommer oftest i Pommerfyr.

Klokkebølger

Op gennem tiderne er interessen for kirkernes klokker aflæselig. Årstallene på vore klokker fortæller om perioder, hvor klokkeproduktionen oplever en koncentration, og om andre, hvor klokkeanskaffelserne er sporadiske.

Tidligere klokkebølger fortæller sig i tågerne; vi har ikke materiale nok til at lave statistik. Den første erkendelige fortættelse ses i tidsrummet 1480 til 1520 og svarer nøje til den på s. 30 beskrevne investering i kirkerne i den sidste tid før reformationen.

Næste bølge falder i årene 1570 til kort før 1600, og her er det sporene af 1529-konfiskationen, der skal slettes. Første halvdel af 1600-tallet er til gengæld en bølgedal. Her kan Christian IV's lange øjne til klokkerne og hans frimodige militærdispositioner godt tænkes at have lagt en dæmper på lysten til og behovet for nyanskaffelser; men man kan i den sidste halvdel af århundredet iagttage en lille stigende kurve, hvor de slesviske støbere gør sig bemærket.

Som det ligeledes vil fremgå af andet kapitels kildegennemgang, er 1700-tallet præget af manglende interesse for og pleje af vore klokker og deres traditioner, og også dette aflæses tydeligt af produktionstallene.

Derimod er der ved første øjekast ingen logisk forklaring på den næsten hektiske aktivitet i årene 1810 til 1840 inden for klokkestøberfaget, thi første halvdel af århundredet demonstrerer såvist ikke omsorg fra de kirkelige myndigheders side for at holde kirkeritualet ved magt, for så vidt som dette beskæftiger sig med klokkeringningen.

For at forstå situationen skal man rimeligvis sætte sig ind i den yderst initiativrige klokkestøber Gamsts sted, når han spænder for vognen og drager ud i landet fra sit københavnske værksted. Det bliver ham hurtigt klart, at henvend en fjerdedel af landets klokker i toklokkekirkerne hænger revnede og ubrugelige. I menighederne klarer man sig på bedste beskub med de resterende og har rimeligvis levet fredeligt med den ynksomme situation i op til halve århundreder!

Gamst har formodentlig kunnet drage fra kirke til kirke og modtage ordre på omstøbninger, og han får hurtigt et godt lov på sig, thi vitterlig er hans klokker kraftige, nydelig støbte og solide.

Man kan gætte på, at han kontraherer med sognene om, at de nye, omstøbte klokker får tilnærmelsesvis samme diameter som de tidligere. Han opfylder sine løfter, og alle er tilfredse - dog nok mest Gamst, thi det falder næppe mange ind, at de nye klokker er *lavere* end de gamle, fordi støberiet benytter sig af en ny klokkeprofil, der er opstået i anden halvdel af 1700-tallet og kommet til Norden sydfra: sekstklokken, der i modsætning til den harmoniske klokkes dimensionsprincip (s. 23) karakteriseres ved et forhold mellem højde til skulder og diameter lig 2:3!

Gamst-dynastiet har ansvaret for omkring 400 danske klokker, der alle som een karakteriseres ved utrolig ringe klanglige egenskaber.

Skal man opstille en brugbar statistik, må man relativere det registrerede antal klokker fra klokkeleveringsbølgerne frem gennem tiderne ud fra erkendelsen af tabskontoen, der bliver større, jo længere man skruer tiden tilbage. Men selv en nok så pessimistisk, anslået tabsfaktor formår ikke at skjule, at vi fra begyndelsen af 1950-erne og frem til i dag oplever Danmarks hidtil største klokkebølge.

Materiale- og klangkvalitet

De ovennævnte Gamst-klokker repræsenterer et nedadgående stadium i en almen dekadence, der iøvrigt kendetegner støbekunsten i hele Europa i tiden 1700 - 1940. Den harmoniske profil bliver ganske vist i det store og hele respekteret; men den visuelle profiltegning og støbekvaliteten prioriteres efterhånden langt højere end de klanglige egenskaber.

Bunden er dog ikke nået før omkring 1850, hvor et jernstøberi i Bochum lancerer støbestålklokker. Nu kan man for en brøkdel af prisen for bronceklokker erhverve sig sådanne stålklokker - der forøvrigt i deres hjemland oplever en stigende popularitet gennem de senere tiår af 1800-tallet, fordi de frigør de dyre metaller, kobber og tin, til militærformål.

Også i Danmark lader en del kirker sig lokke af de billige anskaffelsespriser; men, som det vil fremgå (s. 56) griber Kirkeministeriet ind på et tidspunkt - og *det* oven i købet i en tidsalder, der ser nok så meget på ydre former og kulissevirkning fremfor gedigenhed og materiale-ægted. I dag er der i Danmark kun ca. 170 Bochum-klokker tilbage.

I perioden 1935 -1960 kendetegnes den nationale danske klokkeproduktion - repræsenteret af firmaerne De Smithske i Aalborg og Jysk Jernstøberi i Brønderslev (sidstnævnte støber kun bronceklokker trods firmanavnet) - ved en bemærkelsesværdig kvalitetsforbedring. Brønderslevstøberiet opnår endog en kort overgang at blive noteret med anerkendelse på det belgiske marked. Men som følge af stigende kvalitetskonkurrence fra Hollands og Englands side opgiver man produktionen. Her spiller det også en rolle, at de kirkelige myndigheder efterhånden stiller sig stærkt afvisende over for det danske produkt og undlader at animere støberne til at forfine klokkenes klanglige egenskaber i trit med de udenlandske konkurrenter. Siden 1964 har alle nye klokker til danske kirker været importvarer.

Vuggebomme

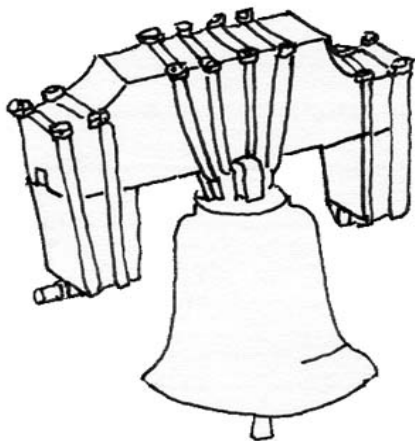
De efterhånden brøstfældige stole i mange af vore middelalderkirker (s. 38) har været en væsentlig årsag til, at man omkring skiftet til det tyvende århundrede begynder at eksperimentere med klokkeophæng, der i højere grad skåner stole og murværk.

Det bliver til vuggebommen, hvis arbejdsprincip beror på, at klokkerne ophænges således, at omdrejningspunkterne - akseltappene - sænkes i forhold til og ned mod klokkenes tyngdepunkt.

Manien startes vistnok omtrent samtidig to steder på Sjælland. På Slagelses-egnen finder en smed på at anbringe konsoller af træ under den gamle boms ender. De fæstes med jernbånd, der samtidig fastholder ganske korte delte aksler med lejetappe. På samme tid konstruerer man hos Anker Heegaard i Frederiksværk en halvcirkelformet bom, lamineret op af jernplader. Også her lader man buen munde ud i ganske korte akseltappe, og ved at lægge lamineringen som et puslespil mellem kronens hanke, før

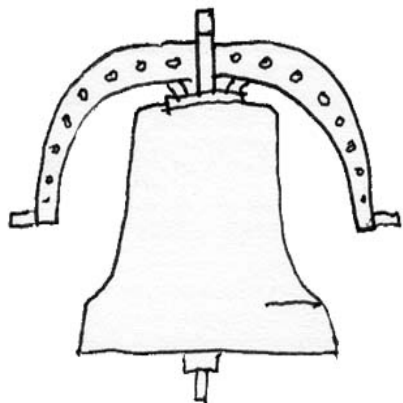
man samler enkeltlagene med tværgående bolte, opnår man en tilspænding af klokken. Om begge konstruktioner gælder det, at de er såre spinkle og utrygge;

men forundringen og begejstringen over resultatet, da man erkender, hvor let vuggebommsklokkerne lader sig ringe, kender ingen grænser.

Ill.: Vuggebomme

Heldigvis afløser solidere vuggebomskonstruktioner de første kreation og nu omhænger man - helt frem til 1950 - for et godt ord landets

klokker. Samtidig *kvartvendes* mange af dem; d.v.s. man drejer dem 90 grader, banker de gamle knebeløjer ud og monterer nye vendeøjer, og nu opstår et sæt nye anslagssteder med jomfruelig slagring af oprindelig sværelse.

I retfærdighedens navn bør det nævnes, at ikke blot de danske leverandører falder for vuggebommen. Uafhængigt lanceres den omtrent samtidig i mange lande, og de tilsynsførende myndigheder er lige så begejstrede som ringerne.

Og een fordel har de forkrøbede bomme unægteligt: de er gode ved gamle og ledeløse stole. I stedet for at rive i lejerne, når klokken kaster sig vandret ud, ruller de

fredsommeligt om sig selv.

Så vidt kommer det, at en kendt, dansk kirkearkitekt designer en vuggebom, der nærmest må karakteriseres som en i sin tid lige bom, der med jættehænder er krænget ned over ørerne på klokken.

III.:Fotografier af vuggebomme

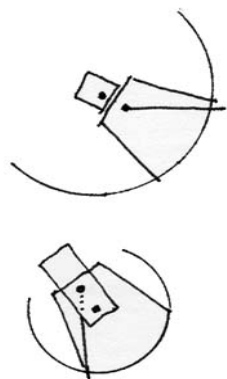
Nye knebler

Samtidig giver man sig til at eksperimentere med knebler af støbestål, og efterhånden udskiftes raskvæk de gamle, smedede knebler med seriefremdtillede fabriksknebler. Disse langt tungere og langt hårdere knebler hensætter også slyngboms-ringere i henrykkelse. "Vilde klokker", der hidtil har været berygtede for deres unoder og uvilje mod at lade sig pendulringe, bliver fromme som lam (s. 25).

Først efter en årrække bliver man opmærksom på, at både vuggebommene og de støbte knebler i visse henseender er problematiske.

Man erkender hvor hårdt det er ved klokkerne, når ringefunktionen sker med faldende knebel, således som pendulfunktionen bestemmer det for vuggebomme - her er slyngbommens flyvende knebel trods klokkes og knebels dramatiske opførsel langt skånsommere ved klokken, fordi anslaget sker i medløb mellem klokke og knebel.

Og de hårde knebler efterlader deres spor i klokkernes slagringe. Forøvrigt er de heller ikke ufarlige, fordi de har tendenser til skarpe, pludselige og glasagtige brud i skafterne - til fare for ringere og sagesløse besøgende på kirkegårdene. Omsider omkring 1950 ser man helt bort fra dem, og vuggebommene forbeholdes de få steder, hvor særlige hensyn til bygning eller pladsforhold berettiger dem.

III. Tegning af anslagsprincipper

Farvel til degnen

Et undersøgelsesområde bør ikke glemmes, når vi i vore kirker og tårne leder efter klokke traditionernes spor. Det er ringerne selv!

Det vedbliver i Danmark lige til vort århundrede - og i Sønderjylland til 1921 - at være degnens, lærerens arbejdsområde at betjene klokkerne.

At der i købsteder og større kirkebyer træffes lokale aftaler om afløsningsordninger og betjening af klokkerne ved substitut, er en selvfølge, og andre grunde kan også have ført med sig, at det i visse tilfælde blev anset for formålstjenligt at lade ringningerne varetage ved anden person end degnen; men først i 1899 - den 34. marts - ophæves den hidtil dertil forpligtede lærers ringertjeneste, og det pålægges kommunerne at besørge den varetaget.

Til dette formål ansættes nu ringere ved kirkerne, og denne ændring i kirkebetjeningen viser sig at få særdeles positive følger for bevarelsen af vore ringeskikke.

Når det overhovedet skønnes umagen værd, at udarbejde denne bog, skyldes det, at den danske kirke med den nye institution skabte en ny og særdeles ansvarsbevidst profession, for hvem - degnen og lærerens virksomhed ved klokkerne iøvrigt ufortalt - ringehvervet blev et anliggende, der skulle varetages med omhu og respekt for det overleverede traditionsmønster.

I den tysk administrerede del af Sønderjylland var man som sagt tyve år forsinket; der - som det viser sig ved gennemgangen af de der overleverede og levende traditioner - har området af andre grunde videreført et endnu rigere kompleks af ringeskikke tværs over udlændighedsperioden.

Kun på et enkelt punkt har den nye ringer-profession medført et brud med hidtidige traditioner. Ringningen overføres fra jordsmon til klokkerummet for et flertal af de kirkers vedkommende, hvor adgangsforholdene til klokken ikke er så problematisk, at to daglige opstigninger bliver en bedrift.

De nye ringere tiltror sig ikke at kunne lære kunsten at slå bedeslag på rebet (side ?), og hellere stiger man derfor til vejrs og ringer derfra, end man gør sig til grin for hele byen. Hermed er vejen banet dels for de moderne knebler (s. 41) og dels for de høreskader, som halvdelen af landets ringere lider under, når de har været nogle år ved faget.

Den tredie konfiskation

Kun de færreste tænker på, at man i det nuværende Danmark i dette århundrede har oplevet en konfiskation, der i henseende til effektivitet ikke giver konfiskationen i 1529 noget efter.

I 1917 forordner den tyske regering⁵⁷, at alle klokker i de fire kredse, Aabenraa, Hadeslev, Sønderborg og Tønder, skal indsamles. Det er nemt at mærke, at administrationen af indsamlingen foregår efter et skema, der er vel efterprøvet andetsteds forinden, thi faktisk er i det øvrige Tyskland konfiskationerne begyndt allerede i 1915 og 1916.

Alle smuthuller er på forhånd lukket. Kan man ikke i sognene selv skaffe klokkerne ud af tårnene, står en lang række tyske klokkefirmaer til rådighed med ekspertise og grej. Kirkerne modtager betaling for klokkerne efter en nøje beregnet sats.

Visse klokker, der har videnskabelig, historisk eller kunstnerisk betydning, undtages fra reglerne, og i hver kirke får een klokke lov at blive tilbage "für die Bedürfnisse des Gottesdienstes".

Hvilke klokker, der kan bevares, afgøres af udpegede museumsinspektører fra kredsene, og en nærmere analyse af konfiskationsprincipperne⁵⁸ viser, at der er forbløffende forskel fra kreds til kreds. Vesterude går ikke engang Michel Dibler-klokker fra omkring 1600-tallet fri, medens man i bl.a. kreds Haderslev får lov til at beholde Armowitz-klokker

fra lidt før 1750. Omkring 45 klokker fjernes, og menighedernes sindsstemning ved afleveringen er så forskellig som nat og dag. Hvor Rachel i *nogle* sogne begræder sine børn, fejrer man måske i nabosognet nedhejsningen og læsningen af de afleveringspligtege klokker som noget i retning af en kirkefest, og uanset politisk sindelag savner man hos de fleste menigheder enhver tanke for klokkenes værdi i henseende til alder og stedlig tradition. Man har eksempler på, at yngre klokker spares på bekostning af ældre, fordi sognet af en eller anden (i dag oftest ukendt) grund har større hengivenhed for den mindre værdifulde.

Efter genforeningen i 1920 rejses der på landsplan en bevægelse for at erstatte de konfiskerede klokker⁵⁹, og bortset fra nogle lidt pinlige intermezzi, der skyldes, at enkelte bidragsydere finder det lidt uberettiget, at eet firma alene får leverancen af alle klokkerne⁶⁰, gennemføres aktionen festligt og efter planerne - båret på de landsdækkende sønderjyske sympatiens bølgeryg.

Ringetramp

Der sker ingen ændringer i klokkerummene i anledning af, den nye profession (s. 42) etableres. Bortset fra lidt rigeligere slid på trapper og stiger, fordi ringeren nu ringer oppe ved sin klokke, forbliver vore gamle klokkemiljøer bemærkelsesværdigt skånede. Det er nemt at erkende, at hvor kirkerum og kirkeydre følger stilarters og moders luner - når ellers økonomien er til det - der overlever interiørerne omkring klokkerne i en ganske anden, oprindelig atmosfære, fordi der er tale om deciderede brugsrum. Man udskifter og reparerer; men armatur og stole har i århundrede bevist deres funktionelle egenskaber.

Et morsomt vidnesbyrd herom er, da en ringetrampemaskine lanceres i Ystad i 1920-erne (i de gammelsvenske områder udføres ringningerne ofte ved tramp på trækstænger udført som pedaler⁶¹, idet ringeren befinder sig på et gulvlag placeret på lejebjælkerne), vinder denne faktisk ganske elegante opfindelse slet ikke indpas herhjemme. Det skyldes ikke modvilje mod den pågældende klokkestøber i Ystad, thi der findes rimelig mange af hans klokker i Danmark⁶².

At ringe på tveje

Helt uden mulighed for tidsfæstelse, men utvivlsomt af meget gammel oprindelse er en lille, simpel hjælpeanordning, der findes i mange af vore klokkerum. Når mange ringere i dag ikke har anelse om, hvad den har været brugt til, skyldes det sobre og omhyggelige klokkereparatører i nyere tid. Anordningen er en lige afkvistet gren, der ender i en gaffel, en tveje.

Ill.: Ringning på tveje

Forestiller man sig nu, at en klokke er lidt sidetung - det kan skyldes lidt skæv placering på bommen eller unøjagtig pasning af indre og ydre form ved klokkenes støbning - så vil denne klokke, før den når op til fuld ringehøjde, kun lade kneblen slå eensidigt an, og man

vil opfatte ringningen som værende i halvt tempo - nogenlunde svarende til langsom-klemtets frekvens. Spænder man imidlertid kneblen ud i umiddelbar nærhed af slagringen på den lette side, før ringningen påbegyndes, så vil tvejen først falde ud af klokken, når der er nået en så stor ringehøjde, at kneblen kan opnå anslag i begge sider fra første øjeblik. Nu kendes anordningen imidlertid tilsvarende for klokker i vuggebomme (her med en grenkrog og en løkke, så kneblen følger klokken udsving en tid lang), og dette indikerer, at behovet for at ringe på tveje stadig er aktuelt langt ind i dette århundrede. Obs! Når faktisk endnu enkelte ringere benytter tvejen, er det dog udelukkende af æstetiske grunde; man véd ikke længere, at tidligere generationers sogneborgere måtte føle sig lidt opskræmt, om de hørte klokken klemte i stedet for at ringe almindeligt.

Kimeredskaber

Allerede s. 52 er den formodentlig ældste kimepraksis beskrevet. Visse af vore sidste kimeskikke - især sådanne, der er karakteristiske ombudsydelser (s. 37) - synes at foregå ved redskaber. Enkelte steder kan man endnu i klokkerummene finde et par flade strandslebne sten af en størrelse på omkring 10 cm i diameter til kimebrug⁶³. Forbavsende sent erkender man det skadelige ved at bearbejde en bronceklokke med et så hårdt emne. Kirkeministeriet forbyder stenkimming i 1893⁶⁴, og år 1900 - formodentlig efter masser af forespørgsler - anbefales det at bruge hamre af pokkenholt. Også disse træhamre finder man i tårnene - og i brug. Et klokkefirma lader endda i 1930'erne fremstille en serieproduceret model⁶⁵?

Ringe- og kimemaskiner

I slutningen af 1950'erne finder den største omvæltning sted i forbindelse med vore klokkes brug, som man har oplevet siden konfiskationerne.

Der er flere grunde til at man falder for fristelsen til at automatisere kirkernes klokkeringning. Tidens fulde beskæftigelse gør det vitterligt vanskeligt i tyndt befolkede områder at finde folk, der vil påtage sig hvervet som ringer. Arbejdet er visseligt heller ikke for godt betalt; først et årti senere oplever man en gennemgribende og landsdækkende lønsanering inden for gruppen af kirkelige funktionærer, der i sammenligning med andre, verdslige beskæftigelser gør ansættelse som ringer/landsbygraver og kirketjener rimeligt attraktivt.

Der ud over sker der det, at mange danske menighedsråd forestiller sig det som en naturlig udvikling, at den om sig gribende teknologi i fabrikker og på arbejdspladser også sætter sit præg i den kirkelige sfære. Man opdager først, efter at det er for sent, at kirkens ritualer - hvori mange af ringeritualerne optræder som element - ikke lader sig robotisere, uden at de pågældende traditioner bliver offer for nedvurdning i rådene, i menighederne og i den ikke kirkelige befolkning. Man når frem til en erkendelse af, at klokkenes brug og funktion ikke kan være af elementær kirkelig betydning, når betjeningen i bedemøllers og minaret-højtaleres lignelse kan overgå til teknologi.

Heldigvis er der et flertal af menighedsråd, der finder automatiseringerne usmagelige; men mange danske kirker mister reelt deres klokkeringning i dens grundide og deres klokketraditioner i 1960'erne og 1970'erne.

Til at begynde med kæmper såvel de kongelige bygningsinspektører som Nationalmuseet en sejr mod den uheldige udvikling; men man opgiver ævret i disse *verdslige* organisationer, da man totalt savner støtte i den *kirkelige* administration.

Først i begyndelsen af 1980'erne ses spæde tegn på en vågnende forståelse for, hvad man er ved at miste. I 1985 udsender de danske biskopper et fælleskommuniqué, hvor de giver enigt udtryk for, at automatisk klokkeringning er ubetimelig og et udtryk for bekvemmelighed⁶⁶.

Samtidig går bygningsinspektørerne og Nationalmuseet til fornyet angreb - nu kraftigt sekunderet af landets stiftsøvrigheder.

Faktisk er det de elektriske kimemaskiner, der først vækker uvilje og irritation. Med deres bedøvende monoton virker de som overdimensionerede væggeure, og de formår helt enkelt ikke at tilvejebringe den stemning af højtid og festglæde, der er kimningens grundíde⁶⁷.

Retfærdigvis må det understreges, at kimemaskinerne ikke er blevet til som lokkende salgsartikel på klokkeleverandørernes tegnebord. Længe før de kommersielle kimemaskiners tid har snilde ringere i mange kirker opstillet deres helt private konstruktioner. Endnu ses i mange kirker hjemmelavede opstillinger, hvor dele af symaskiner og cykler, drivhjul og hobbyboremaskiner indgår i højst fantasifulde mekanismer⁶⁸.

II De skriftlige kilders vidnesbyrd

Diakon - degn

Ribe bispekrønike fortæller, at klokkeren Elias i 1144 udnævnes til stiftets biskop.

Notatet giver mening, når man forudsætter, at diakonembedet ved en kolligiatskirke har en ganske anden status og prominens, end når det drejer sig om bykirkens ydmyge diakonivirksomhed.

Troels Dahlerup beretter i en artikel om degnen i middelalderen⁶⁹, at de mange eksempler på lovformelig gifte landsbydegne beviser, at der er gået inflation i titlen allerede på det tidspunkt (i Danmark omkring 1130), da cølibatskravet gennemtvinges for gejstligheden.

Vi må regne med, at diakonen i bygdekirken i stedse højere grad frem mod reformationen er en person, der må forrette sine embedsplegter på basis af en dispensation. Der er vild forvirring om den rette benævnelse for dem, der i middelalderen varetager klokkeringningen. Skånske lov af 1216 benytter "diægn eller klocker" som ækvivalente betegnelser⁷⁰.

Ussing er også beskæftiget med problemet, når han i "Kirkeforfatningen i de danske Stater" (1786) mener, at diakontjenestens oprindelige pligter er

- at bistå bisper, ældste og lærere i de kirkelige forretninger,
- at læse visse bibelstykker for forsamlingen,
- at prædike, når de ældste er forhindret,
- at forvalte brødet og vinen ved sakramentet,
- at indsamle offeret og lægge det på alteret,
- at bringe folket i orden ved forsamlingerne,
- at give folket tegn, når een eller anden del af gudstjenesten skal foretages, og
- at forelæse dem de bønner, der skal bedes,

efterhånden fordeles på flere personer. I 1440 fastslåes således sammenligningsvis Århus-degnens pligter som omfattende

- at ringe med kirkens klokker,
- at renholde kirken og dens inventar,
- at være til stede under gudstjenesten⁷¹,

og Haarslev-degnens pligter består i 1523⁷² i
at vaske kirkens klæder,
at sno lys,
at vedligeholde klokkereb,
at ringe Mariaklokken,
at feje kirkegulvet.

På et tidspunkt mellem 1495 og 1526 opregnes for Århus Domkirke de pligter, der sorterer under degnen. Man tituleres her klokker; campanarius:

At sove i kirken om natten,
at låse og overvåge lysene,
at udføre pålagte ærinder med omhu,
at ringe efter forskrifterne,
at sætte sig ind i tekster, sange og ritualer, så at han i det mindste er fortrolig med liturgien og ikke snakker de øvrige efter munden og gør fejl.

Vi skal ikke undre os for meget over en så festlig variant af diakon-regulativet - forfatteren er Martin Brørup. Forøvrigt giver Århus-regulativet med sit sidste punkt et fingerpeg om, at domdiakonembedet allerede i Romerkirkens sidste år har fået tillagt en substitut-institution (side?), en lavere, ikke præsteviet medarbejder. Citatet leder forstå, at Brørups campanarius ikke engang forudsættes at kunne læse.

Peder Palladius gør nøje rede for degnens forpligtelse med hensyn til klokker, når det i visitatsbogen hedder:

Og I (karle og drenge), som er her i Kirkebyen skulle være til
Stede her udi kirken hver hellige Morgen, når Degnen
klemter 15 til 16 Klemte, efter første Klokke er ringet; da skulle I
vide, at de klemter til Børnelærdom...⁷³

Som i mange andre henseender er overgangen fra den katolske til den lutherske lære rimeligvis udramatisk, hvad degneembedet angår, og det vil fremgå ved gennemgangen af de enkelte ringeskikke, i hvor liden grad klokke traditionerne anfægtes i de første lutherske generationer.

I en forordning af 1555⁷⁴ om visitaters afvikling hedder det:

Vedrørende degnen (diacono) spørger han (superintendenten)
kirkefolket, om han..... ringer punktlig efter de gamle
sædvaner...

Tydeligvis bestræber man sig i overgangstiden for at kvalificere degnene i deres funktioner: som kirkelige medarbejdere og som vejledere i børnelærdom.

Den kongelige rentemesters regnskaber har under 16. april 1516 følgende postering⁷⁵:

Item givet Oluf Povlsen, Ringedegn i Emkloster (Øm), at studere
med - 4 Daler.

Item givet Niels Matzen, som tilforn var skolemester og nu
Orgelmester i Klosteret - 5 Daler.

Degnens placering i kirkelivet - og senere i skolegerningen - stabiliseredes umærkeligt i de følgende århundreder. Med mellemrum får vi repeteret hans pligtområde m.h.t. klokkernes betjening i regulativer og kontrakter.

I 1622 skriver den nye degn i Gundstrup på Falster⁷⁶ under på, at han flittigen vil
forestå sang i kirken,
læse for børn,

ringe fredsklokke,
være sognepræsten hørig og lydig.

Ringeforpligtelserne i forbindelse med gudstjenesterne omtales overhovedet ikke her - de tages som en selvfølge - og når fredsklokken nævnes i kontrakten, skyldes det formodentlig, at forgængeren har "glemt" dette hverv for hyppigt. Idelige klager og formaninger i stifternes synodalakter beskæftiger sig netop med dette spørgsmål.

Ussing konkluderer (s. 45), at hans degn bør pålægges følgende embedspligter i kirken. Han skal

bede indgangsbøn,
holde orden ved gudstjenesten,
bede udgangsbøn,
være til stede under gudstjenesten,
holde kirken ren,
holde kirkegården ryddelig,
låse kirkedøre,
passe kirkens kar,
besørge ringninger i forbindelse med gudstjenester,
ringe morgen- og aftenringning,
sørge for alterklæder, dåbsvand samt vin og brød
assistere præsten med messeskjorten,
forestå kirkesangen,
meddele om kirkekoners ankomst,
indsamle ofre,
tænde lys før kommunionen,
bistå ved barnedåb,
bistå på søgnedage ved vielser, barnedåb og begravelse,
udrette tjenstlige ærinder for præsten.

Som det fremgår, er degnepligterne efterhånden mange og ret omfattende, når man tager i betragtning, at han samtidig er indgået i etablerede skoleforpligtelser.

Af en cancelliskrivelse til Sjællands biskop⁷⁷ fremgår dog i 1798, at degne i ikke-kirkebyer - de benævnes endda kirkesangere - betragtes som medansvarlige for klokkeringningen.

Alligevel står i de allerfleste landsbysammenhænge degnen - enelæreren - som eneansvarlig for gudstjenesteringningerne og de daglige morgen- og aftenringninger, og hertil kommer så hele komplekset af "skæve ringninger", ringerfagsproget for de i årets løb tilbagevendende ringninger om helligaftener, Bededagsaften, nytår, Helligtrekonger, juleaften, adventsaften o.s.v.

Det er formodentlig morgen- og aftenklokken, der først og fremmest vækker idéen hos degnene om at blive fritaget for ringervirksomheden, og ophævelsen af ringeforpligtelserne hægtes omsider i 1899 på et stort kompleks af skolereformer (jvnf. side?).

Loven vedtages 24. marts under højreregeringen Hørring.

Den fremlægges af kirke- og undervisningsminister, biskop Hans Valdemar Sthyr; men hele reformbuketten får ikke destomindre nabn af J.C. Christensens lov, og det er ikke uden grund, eftersom den i alt væsentligt er et værk af oppositionspolitikeren fra Venstre.

J.C. Christensen var selv lærer, og han havde inden sin politiske karriere virket i en række embeder som degn. Han vidste, hvor skoen trykkede!

Ny ansvarsbevidsthed

Den nye graver/ringerfunktion kommer de fleste steder til at betyde en stor lettelse for kirkernes lokale administration. Man kan få orden på kirkegårdene, der er ikke sure miner over pasningen af selve kirkerummene, og ringningerne bliver udført mere punktligt nu, hvor der står folk bag dem, der ser det som en hovedopgave og ikke som en yderst generende bifunktion uden reel tilknytning til deres egentlige arbejde og faglige område.

Til at begynde med kan det knibe at finde fren til rimelige aflønningsformer. De fleste steder kommer degneafløsningen til at betyde merudgift i kroner og ører; men så grelt som i Bylderup (hvor degneafløsningen først sker efter Genforeningen) går det heldigvis sjældent.

I Bylderup finder man på, at udrede en del af ringerens løn i naturalier. Blandt andet får hans ged lov til at græsse på kirkegårdsodiget - dog først når jordemoderens *har* været der!⁷⁸

Afløsere

Allerede i den katholske tid er der forskel mellem løbedegne og sædedegne. Løbedegnen er som regel en latinskoleelev fra den nærmeste by, der kommer til stede ved messen - og senere gudstjenestens - afholdelse, mens sædedegnen er bosiddende i sin kirkeby.

Ved kirker, hvore der således ikke er sædedegn, synes det at være et latent problem at få morgen- og aftenringningerne besørget. En forordning af 10. juli 1593⁷⁹ om, at ringning morgen og aften, hvor der ingen degn er, skal udføres af sognemændene, er kun en stadfæstelse af gældende sædvane.

Nøjagtigt et år senere, 10. juli 1594, gentages forordningen⁸⁰ i et stiftsbrev til stiftslensmanden i Skåne, og det tilføjes, at sognemændene ikke behøver at hæfte personligt for forpligtelsen til morgen- og aftenringning under forudsætning af,
...at de kunne lade handle med dem, næst ved Kirken er
boende, at han sig samme ringning vil påtage...

Der er helt reelt tale om en stedfortrædende ringer uden nogen form for degneembedsforpligtelser iøvrigt; men kongebrevet synes også her kun at stadfæste gældende usus.

Hvornår en kirke skal lade morgen- og aftenringningerne udføre ved den af sognemændene ansatte ringer, fremgår yderst kontant af Frederik II's reskript af 1574, ifølge hvilket kirker, der ikke allerede har sædedegn, skal betjenes ved løbedegn (der kun besørger ringninger i forbindelse med gudstjenester), såfremt de ligger inden for to mil fra nærmeste købstad med latinskole. Forordningen bekræftes ved kongebrev så sent som i 1668⁸¹.

Substituten

- den tekniske betegnelse for den, der varetager dele af degneembedet - forsvinder ud af landsbykirkesektoren med et pennestrøg i Christian V's danske Lov af 1683⁸².

Herefter, hedder det, kan degnen kun for alderdoms og svagheds skyld og med samtykke fra præst og provst antage og aflønne en sådan.

Under substituter regnes selvfølgelig ikke de ringermedhjælpere, der stadigvæk er nødvendige, hvor flere kirker ligger under samme degneembede, og som aflønnes af degnen.

Odenses Synodal-Monita fastslår i 1706, at degnen selv varetager ringningerne morgen og aften i det sogn, hvori han bor, og i annexsognet "haver en vis Mand, der ringer for

ham"⁸³.

Det må altså fastslås, at den gamle ombudspligt til morgen- og aftenringning i annexkirker på landet uden sædedegn, som et ansvarsområde og en udgift for sognemændene reelt ophører igennem den sidste del af 1600-tallet og i 1700-tallet.

Det, at ringepligten reelt er degnens - selvom han selvsagt ikke overalt kan udøve den *in persona* - forekommer efterhånden indlysende og logisk, og en cancelliskrivelse af 11 juli 1837 slår da også fast, at sognemændenes pligt til at betjene kirkens klokker må betragtes som bortfalden⁸⁴.

Ikke desto mindre må - på grund af uoverensstemmelser - degnens ringepligt atter præciseres i 1850, 1887 og 1889.

Ringeren i bykirken

Som nævnt s. 45 spalter diakonititlen sig allerede tidligt i middelalderen i to ret så forskellige hovedgrupper.

Hvor den reducerede diakon i landsbysammenhænge kommer til at varetage de mere oprimitive tjenesteforpligtelser, vedbliver kolligiatskirkens diakon at være en relativt boglærd og ansvarlig person, der godt nok rangerer lavere på rangstigen, men som dog immervæk regnes som hørende til den gejstlige stand.

Da de danske kollegiatskirker fortrinsvis er placeret i bysammenhæng, følger deraf, at de større bykirker også efter Reformationen og klostrenes ophævelse i det væsentlige viderefører de omfattende daglige rutineringsringer - bl.a. tideringningerne (s. 71).

Om kolligiatskirken s diakon før Reformationen har haft assoatenter, fremgår ikke klart, og praksis kan have været forskellig fra by til by, fra orden til orden.

Vi véd således ikke, om den ringer, der 1517 omtales af Lund-kanniken, Christiern Pedersen⁸⁵, er en egentlig diakon eller en subaltern ringer. I hvert fald skal han betales for middagsringning daglig 2 pund byg og 1 skilling. Da det næppe kan formodes, at en betaling i pågældende størrelse kan udgøre et eksistensgrundlag, og da en gejstlig ansat vil have et aldeles uspecifiseret underhold uden officielle sportler, tvinges man til at se "klockeren til Lunds Domkirke" som en verdslig medhjælper, der får sit udkomme ved opsamling af diverse ydmyge småjobs.

Umiddelbart ved Reformationen sker en afgørende ændring. For størstedelens vedkommende forsvinder de bekvemt tilgængelige diakoner sammen med klostrene. Flere steder forsøger man at administrere klokkeringningen i byerne som et hverv under latinskoleadministrationen; men de hyppige ringninger dagen igennem lader sig ikke reelt praktisere ved hørere eller diciple, og man må alliere sig med assistenter, der udelukkende varetager de praktisk betonedede diakon/degne-pligter: Ringning, rengøring, tilsyn med kirken, pasning af lys, varetagelse af kirkegården o.s.v.

Repræsentanter for lærerstabene varetager i reglen fortsat de boglige, musikalske og administrative dele af kirkernes degnegerning.

I 1574 fastslås det på Roskilde Landemode⁸⁶, at de degne, der kommer fra skolen, selv må betale den, der ringer til søn- og helligdagstjenester. Kirken dækker udgifter til Ottesang (morgensang) og aftensang. Hvilken kirke i stiftet det drejer sig om, fremgår ikke; men dét, at der møder flere degne fra samme skole, at der praktiseres morgen- og aftensang, samt at en uspecifiseret person varetager ringningerne, gør det klart, at notatet refererer til en bykirke.

Interessant er det, at man i Roskilde Stift skelner mellem andagtsindledende ringninger og de morgen- og aftenringninger uden sammenhæng med kirkelig aktivitet, som eksempelvis samtidens degn på landet må varetage under sit embede. En ringerinstitution som selvstændigt erhverv er allerede i 1597 en permanent og gammel foreteelse i

Vor Frue Kirke i København. Universitetet overvejer på dette tidspunkt⁸⁷ i egenskab af kirketiendeejer

...at man skulle ordinere Klokkeren en vis
Rente og lade hannem miste Offer og anden
Bettelpenge, han får.

At bykirkens klokkerembede på landsplan i løbet af 1600-tallet har udviklet sig til at være en fast og officiel institution, ses klart af Kirkeritualet af 1685 i afsnittet om bandsættelse⁸⁸ :

...hvorpå Klokkeren, om det er i Kjøbstæderne,
og Degnen, om det er på Landet, strax leder
denne Bandsatte Synder, om den er da tilstæde, ud
af Kirken i den gandske Menigheds Påsyn.

Sandsynligvis er det også for at beskytte købstadsklokkerembedet, når det (som i Sakskøbing i 1687) indskærpes, at ringning ved kirkelige handlinger ikke må foregå ved familieombud.

Der kan være god grund til at stimulere både købstadsklokkerens kompetenceomfang og -afhængigt deraf - hans indtægtsmuligheder. Man får gennem diskussioner og tvistigheder, gennem de fra by til by stærkt varierede stillingsbeskrivelser og gennem den almindelige, titulære begrebsforvirring i 1700-tallet et uafrysteligt indtryk af, at klokkerembedet ikke står i overvættes stor anseelse.

Købstadsklokkerens fastlåste situation som ansat ved en kirke, hvor dagtiderne markeres ved klokkeringning, kommer ret så tydeligt til udtryk i Alfred Rethels træsnit, "Døden som ven" fra 1851.

Ill.: "Døden som ven"

At sceneriet er tysk, betyder her mindre, thi vilkårene er de samme, som vi har haft dem i Danmark i hele 1700-tallet og en god del af 1800-tallet. Rethel beskriver et tårninteriør i kirkens vestende (østklokkespiret ses i glamhullet) med rebene for de forskellige daglig- og helligdagsklokker hængende ned i rummet. Klokkeren har indrettet sig så bekvemt som overhovedet muligt med øreklapstol, bord, bog og forfriskninger. Tydeligvis tilbringer han størstedelen af dagen deroppe.

Legemligt byrdefuldt har arbejdet ikke været; men i de tilfælde, hvor andet underordnet arbejde i kirken er indgået, har klokkeren næppe haft mange ledige øjeblikke.

Ussing drager nøje skel mellem de underordnede kirkefunktionærer:

...Under Degne hører også Klokkere og Kordegne, som de kaldes nogle Steder i Kiøbstæderne og i Norge, hvad enten de ere Studentere eller ikke, da det er Embedet, så længe de er i samme, der gjør dem til Gejstlige.⁸⁹

Ussing refererer til en cancelliskrivelse af 13. September 1783⁹⁰, og benævnelsen kordegn, som senere er blevet så fast i dansk sprogbrug, får samtidig sin forklaring:

Den person, der i kirken varetager de degnefunktioner, der foregår i koret. Endnu i 1720 er arbejdsfordelingen - om man ellers tør tro Holberg - ikke ganske afklaret. I Peder Paars står der således:

...Hun Søvnens vidste da paa ingen Sted at finde,
Hun alle Stænder saa med hast igjennemgik,
Men meere raadvild blev, lidt Haab hun deraf fik.
Omsider sagde hun: Jeg maa en Klokke leede.
Han lidt Arbejde har, Indkomster meget feede;
Hvis Dødens Broder paa vor Hemisphæra er,
Og, efter Sol gaaer op, her endnu findes meer,
Til sorte Boelig er ej flygtet allereede;
I Klokke Residens man kand ham endnu leede.
Det folk ej bunden er til noget Salverie;
En Klokke sove kand i Roe til Klokken Ti.

Holberg-citatet kan give formodning om, at klokkeren *ikke* blandt sine pligter har morgen- og aftenringning, men først træder til ved de tideringninger, der almindeligst bliver ved magt fra de katolske kolligiatskirkers dage, er netop prim (kl 6 eller 7), terts (kl 9 eller 10), sekst (kl 12), non (kl 14 eller 15), vesper (kl 17) og komplet (kl 19). Disse ringninger praktiseres iøvrigt endnu bl. a. i Maribo, og på Ussings tid eksempelvis i Løgumkloster, Roskilde og hans egen by, Ringsted.

Om da ellers Holberg refererer ret, må forklaringen på Peder Paars-klokkerens magelige vilkår være den, at klokkepligten i 1720 ikke omfatter ringning ved de tider, hvor der i købstæderne forrettes daglig tjeneste - nemlig morgen- og aftensang, ved prim- og vespertide - under medvirken af latinskolens hørere og elever.

Til yderligere belysning af dette forhold tjener en bemærkning fra rektoren på latinskolen i Køge i 1739¹. Han beklager sig over at måtte konstatere, at hans to hørere på skift forretter daglig morgen- og aftenbøn i kirken, forestår sang ved gudstjenester og læser i kordøren. Det får de ikke noget for, thi de tre højtidsøfre samt "akcidenser" for vielser, barnedåb, kirkegangskoner m.v. oppebærer klokkeren som løn; men hørerne har arbejdet!

Af en vis betydning er Holberg-citatet i en anden henseende, fordi det afslører, at kimen er lagt til en almindelig, folkelig opfattelse op gennem 1700- og 1800-tallet af købstadsklokkeren som i forhold til sin arbejdsindsats rigeligt aflønnet person, der ikke udmærker sig ved overhåndtagende energi, og til hvis åndsevner der ikke stilles overvældende krav. Formodentlig vil det folkelige skældsord "en klokke" og begrebet "at klokke i det" vise sig at have sin oprindelse i byoriginaler som Peder Paars-klokkeren. Ingen kan - godt hundrede år senere i 1836 - være i tvivl om meningen, når Holberg i vaudevillen "Nei" serverer følgende dialog:

Link. Og hvad klokke-Embedet angaar, saa har det den Behagelighed, at Forretningerne ere faa, men Indtægterne temmelig mange. Derfor er det, hvad man kalder et fedt og mageligt Embede, og De har vel ogsaa nok hørt, hvad man siger om en Klokke?

Sofie. Nei.

Link. Ja, man siger nu saa meget. Jeg vil ikke tale om, at det er en stor Fornærmelse at kalde en Mand Klokke, naar han ikke er det; men naar han derimod virkelig er Klokke, kan det naturligvis ikke være nogen Fornærmelse at kalde ham saa...

At fordelingen af arbejdet - og herunder ringevirksomheden - mellem de til købstadskirken tilknyttede, underordnede medarbejdere har været et stædigt problem langt op mod vor egen tid, fremgår, når man endnu 6. maj 1922 ved kirkeministeriel skrivelse må fastslå, at kordegnen i Ringkøbing Kirke ikke har pligt til at varetage klokkeeringen⁹².

Ringepligtens omfang

Helt uafhængig af, hvem i den kirkelige regi der reelt har udført ringningerne - diakon, degn, substitut, ringer, klokker eller kirkebetjent - så er det af interesse at vide, hvilke tjenesteydelser i forbindelse med klokkekernes brug der har været betragtet som service fra kirkernes side, og hvilke aktiviteter der har været at betale for forbrugeren - hvad enten betalingen er foregået i rede penge eller i form af arbejdskraft.

For at belyse dette spørgsmål vil det være hensigtsmæssigt at opstille en fortegnelse over de brugstraditioner, der kommer på tale.

Under kirkens budget og umiddelbare administration har hørt

- ringning i forbindelse med messe - senere gudstjeneste,
- periodisk kimning i forbindelse med messe/gudstjeneste,
- ringning og kimning om helligaftner,
- morgen- og aftenringning,
- tidebønringning i øvrigt.

Disse aktiviteter behøver vi således ikke at beskæftige os yderligere med, for så vidt angår deres varetagelse og finansiering.

Men derudover har virksomheden omfattet

- ringning og kimning i forbindelse med vielser,
- sjælerringning,
- gravåbnings- og gravlukningsringning,
- ringning i forbindelse med jordfæstelse, og
- i den katolske tid - ringning ved sjælemesse.

Og her stiller sagen sig anderledes, thi vi skal i det følgende se, hvorledes klokkes brug i sådan forbindelse i høj grad beror på særskildt betalt virksomhed eller familieombud - et sikkert tegn på, at degn eller klokker ikke er forpligtet.

Sjælerringning er oprindeligt et betalings- eller familieanliggende, der dog, da ringningens oprindelige sigte forflygtiges til fordel for dens kommunikationsegenskab, i reglen overgår til at være tjenstlig forpligtelse for en kirkelig medarbejder.

Ringninger i forbindelse med gravens åbning og lukning ligger ikke fast hverken som ringerpligt eller betalt ydelse, fordi traditionen er afhængig af selve gravkastningen, og *den* er tidligere et familieombud. Ringninger i forbindelse med selve begravelseshøjtideligheden opfattes højst forskelligt både geografisk og gennem tiderne, hvilket hænger sammen med, at klemte i forbindelse med kistens sænkning i den katolske tid opfattes som en selvfølgelig ydelse fra kirkens side (side 130), medens ringninger før og efter højtideligheden er et prestigeanliggende for de efterladte - ikke mindst hvad ringningens udstrækning i tid angår (s. 127).

Endelig er klokkenes betjening ved de katolske sjælemesser normalt påfattet som en luksusydelse, for hvilken der måtte betales, på samme måde som de efterladte måtte punge ud for selve sjælemesserne - for den katolske middelalderkirke og dens præsteskab en ret så væsentlig indtægtskilde.

Med Reformationen bortfalder for en tid gejstlighedens andel i kirkelige luksusydelser; men de ydre kulisser - herunder ringningerne - forbliver ved magt (måske en

bekræftelse af den Sønderby'ske teori i forbindelse med dødsfald og begravelse, og kirkens økonomiske administratorer er ikke blinde for de muligheder, som luksusringning repræsenterer, når regningen for kirkens vedligeholdelse skal betales.

L. Koch har fat i noget af det samme, når han i sin artikel om Gudstjenesten i den danske Kirke⁹³ noterer, at ringerafgiften ved begravelser og vielser i kildeskrifterne ofte omtales på en måde, der viser, at den har haft betydning for kirkernes økonomi.

Hvor indarbejdet skellet mellem betalingsfri klokker og luksusringning er - og nu bliver ved med at være - findes der i kilderne masser af eksempler på.

Så sent som i 1889 modtager Skoledirektionen for Horns Herred en ministeriel udtalelse i anledning af, at lærer N:N, hvem kirkebylæreforretningerne tilkommer, besværer sig over⁹⁴

...at vedkommende Kirketiendeejere formene ham at besørge Ringningerne ved Bryllupper og Kimningen ved Begravelser (det skal nu nok være omvendt!).

Ministeriet skulle tjenstlig melde, at man med Direktionen må være enig i, at denne Ringning og Kimning er Kirkebylærerens som sådan uvedkommende, og at Kirketiendeejerne er berettiget til at lade disse Forretninger besørge af hvem, de dertil ville antage...

I 1901 er degnens ringepligt bortfaldet; men dét resulterer blot i, at Kirkeministeriet endnu engang⁹⁵ må gøre kirketiendeejerne opmærksom på, at luksusringningerne (man må tilgive dette udtryk, der i det følgende benyttes for nemheds og enkelheds skyld) fortsat ikke er et anliggende, der henhører under den kirkelige medarbejders - her altså den nye ringers - pligter.

At man helt op i dette århundrede er enormt på vagt, når der kan rejses tvivl om ringepligt, vidner en kæde af ministerielle sagsbehandlinger om. Er nu f, eks. mobiliseringsringning⁹⁶ en forpligtelse for ringeren? Også ringningerne i forbindelse med kongelige personers død inddrages i problematikken og bliver årsag til drabelige tjenstlige sager (s. 132).

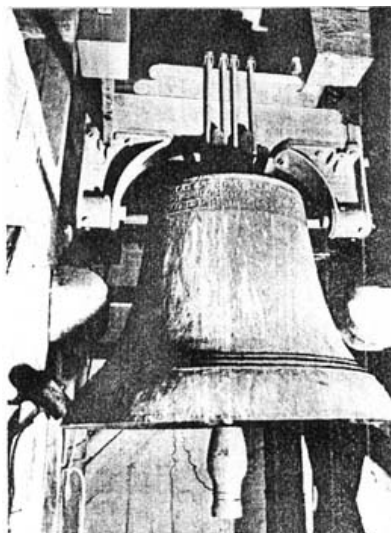
I realiteten er det over 700 år gamle skel mellem luksus- og pligtringninger først ophævet ved indførelsen af kvotelønssystemet for de kirkelige medarbejdere sidst i 1960-erne og frem gennem 1970-erne.

Medhjælpere ved ringning

Der rent tekniske forhold omkring klokkerne - herunder også stoles, armaturers og klokkers tilstand - har ofte givet anledning til et nødvendigt krav om assistance ved betjening af klokkerne. Ved luksusringning - timelange sjæleringninger, ekstensive bruderingninger og -kimninger, prestigebetonede begravelsesringninger med mange klokker - bliver rekruttering og betaling af medhjælpere næsten aldrig et problem. Sådanne aktiviteter skal i forvejen honoreres af bestillerne, eller de foregår ved familieombud. I det højeste opstår der tvistigheder, fordi ikke-professionelle ringere hævdes at være for hårde ved klokker og grej. L. Koch henleder i den forbindelse⁹⁷ opmærksomheden på kirketiendeejernes idelige besværinger over bøndernes brutale sjæleringninger, der får klokkerne til at revne. Det sker så sent som i 1829, uanset at Danske Lov af 1738 har sagt Amen til snesevis af synodalforbud og kongelige forordninger om afskaffelse af sjæleringning (s. 117).

Mere ømtåleligt bliver problemet straks, når de pligtige ringninger kræver ekstramandskab. Vi skal erfare (side?), hvorledes den ekstremt store kongeringning i anledning af Christian X's død bliver anledning til vældige diskussioner om ekstraringers honorarer, og når ringningen med Svindinges drabelige klokke I - Sct. Peders Hane -

i vistnok et halvt århundrede (indtil 1932) indskrænkes til timeringningen på Store Bededags aften, skyldes dette nok i første række, at klockens betjening fordrer seks mand - to skiftehold på hver tre mand - selv om man undskylder sig med, at tårnet er for brøstfældigt til at tåle daglig ringning eller blot søndagsringning med Hanen.

I Hammer kirke på Sjælland er to mand nødvendige ved store klockes reb lige til restaureringen engang i 1960-erne.

I Dansk Folkemål, Stevns og Bjeverskov Herreder, fortælles, at almindeligvis seks karle ved begravelser i Staby blev *bedt* til at ringe den to timer lange begravelsesringning. Betalingen skete iøvrigt i naturalier; en madkurv, tre pægle brændevin og en dunk øl bragtes dem i tårnet⁹⁸. Ringeren, som ikke havde ringepligt ved begravelser, deltog vedtægtsmæssigt i dette traktement og havde endda ret til at disponere over resterne. Bringeus anstiller betragtninger om, hvorvidt de mange ringere om en klokke - eksempelvis i Storkyrkan, i Rønneby og i Karlshamn - kunne have været indskrænket i tal ved mere moderne ophængningsanordninger for klockerne⁹⁹.

Her viser de danske erfaringer eentydigt, at det ikke er ophængningsprincipperne, der har gjort visse større klocker så vanskelige at ringe, men i langt højere grad mangelfuld vedligeholdelse af alderstegen armatur, og helt konkret kan man fastslå, at når lejeskålene er slidt igennem, således at akseltappene arbejder i det bare træ, så bliver der brug for stort mandskab, når der skal ringes.

Ulykker og erstatningspligt

Ihvorvel varetagelse af klockernes brug helt frem i 1700-tallet (s. 51) sorterer under gejstlig ret, træffer vi ikke desto mindre relativt udførlig behandling af ringeren og hans klocker i de middelalderlige landskabslove.

Grunden er den, at erstatningspligten - både i tilfælde af legemsbeskadigelse, og når klocker og grej går i stykker - i de fleste tilfælde påhviler kirketiendeejere eller sognemænd, d.v.s. de af menigheden, hvis ejendom medfører kirketiendeydelse.

At lovgivningen gælder for landsbykirkerne og næppe for kolligiatskirkerne synes at være en selvfølge, fordi kloster- og kapitelkirker i sådanne anliggender ses at ordne problemerne *inter muros* under iagttagelse af interne regler.

Lovbestemmelserne i landskabslovene er ret ens udformet, og vi lader derfor Skånske Lov fra 1216 føre ordet til akkompagnement af en svensk, nutidig tegners forestilling om de rædselsfulde tildragelser, der ifølge loven kan blive middelalderens ringer til

del¹⁰⁰:

III.: Nedfalden klokke

Løsner Bånd af klokke, skal degn eller klocker indberette dette til kirkeværgerne tre søndage, for at de må råde bod derpå. Der bødes med syv mark for den skade, som klockeren kan lide ved klockerne. Der skal gælde vådebod, og kirkeværgerne hæfter. Falder en klokke ned, og kirkeværgerne har været advaret, men ikke rådet bod derpå, så erstattes klocken med tre mark, der lægges til klokkekøb.

Er kirkeværgerne ikke advaret, og en klokke falder ned

og ihjelslår klockeren, foreligger der ikke

erstatningspligt. Revner samtidig klocken, og foreligger der ikke advarsel fra

klokkeren, bøder (han) tre mark til køb af klokke.

Ingen må ringe med en klokke uden ringerens samtykke, (og sker det) må han bøde med tre øre.

Den som alligevel gør det og kommer til skade ved klokke eller knebel, så han dør deraf, han efterlader ingen erstatningspligt (for klokkeren).

Så elegant kan det formuleres! Forudsætter man, at lovkompleksets erstatningsstørrelse kan ændres og modificeres alt efter den skete skades omfang, er der faktisk ikke den erstatningssag, der ikke kan pådømmes på basis af det citerede afsnit.

Södermanlagens lidt pedantiske udbygning af paragraffen (første del er identisk med ovenstående) virker herefter nærmest cancelliagtig:

Kommer nogen til skade ved klokkens knebel, gøres erstatningskrav ikke gældende.

Opstår der tvistigheder mellem kirkeværgerne og klokkerens arvinger, hvorvidt der efter loven er advaret eller ej (nemlig om defekter ved båndene, der omtales i første afsnit), så skal dette vurderes af tolv mænd i sognet, som begge parter accepterer.

Når Södermanlagen bringer tilføjelsen om skader på grund af kneblen, så har utvivlsomt forelagte sager givet anledning dertil; men samtidig slår knebelparagraffen indirekte fast, at ingen ringer ved sine fulde fem placerer sig i kneblens svingretning under ringning eller klemten. Man kunne ønske, at dette var lige så selvfølgelig for nutidens ringere!

Man vil måske undre ig over, at noget så sjældent som et klokkestyrt bliver i den grad udførligt behandlet i landskabslovene; men faktisk bør disse paragraffer føre til en antagelse af, at bristede ophængsanordninger for knebler og klokker har hørt til dagens orden i tiden, før Theophilus gav anvisning på betryggende konstruktioner (jvnf. s. 13)

Vedligeholdelse og reparation

Medens det eentydigt ses at påhvile kirketiendeejeren at vedligeholde klokker og armatur- hvad den sag angår er der ingen ændring fra Skånske Lov til i dag - er det indtil et stykke ind i 1600-tallet degnen, der er ansvarlig for, at klokkerebene er i orden.

Om Haarslev Kirke hedder det¹⁰¹:

Haaesleff kercke haffuer 2 marksell jordt offuer ald Haaedløff grundt, ogh paa then samme jordt staar diegnegaardenn y Hosløff liggendis nordenn ved kirchenn, och haffuer thett werridt aff gammell tidt, att ther haffuer boedt diegenne effter diegenne vthi forne gaardt. Item huilckenn som soggendiegen skulle werre, handt skall och fritth, inthett aff att giffue i nogen maade, och ingen anden, medt saa skell, att hand skall thoe kirckens klee, sno lyss, holle klockestrenge, ringe Marieklocke, fie kirckegulluett.

Notatet er for såvidt typisk, som degnekaldet i reglen havde et tilliggende til degnens underhold; men mange steder træffer vi angivelse af specielle jorder, hvis afkast skal dække udgifterne til reb i kirken.

Fra Sjællands Landebog, 1567, kender vi

2 agre, 3 skæpper land, som klokkeren bruger, fordi han holder strængen vedlige (Sludstrup).

42 læs eng på Rødtofte mark og på Helleg Trefoldigheds eng får degnen for at holde klokkestrengen vedlige (Egesborg).

3 skæpper land i Mosevangen får den, som holder klokkestrengen vedlige Haldager).

Degnen får brug af 4 skæpper mark til klokkereb (Bjergby).

Og fra Fyens Bispearkiv erfarer vi i 1594 om Gudme:

Item haver Kirken en Ager på Jonsbjerg, som kaldes Strengetoft. Den bruger Degnen, for han strenger Klokken...

Læg i det sidste Citat mærke til klokken - altså eental. Her er østklokkerne selvfølgelig ikke mere i brug, og kirken råder siden 1529 kun over een vestklokke.

Notaterne afslører, at der er tale om lange reblængder, og at de udsættes for betragteligt slid på deres vej op gennem etageadskillelserne i tårnene og gennem korhvælvingerne; med andre ord en lille hilsen fra tider, hvor al ringning var jordsmonringning (side ?).

På Roskilde Landemode¹⁰² slås det både i 1579 og 1584 fast, at der bør gøres faste døre og låse for klokkerne, så at skarns uforstandige folk ikke misbruger dem.

Umiddelbart skulle man tro, at der var tale om familieombudsringere ved sjæleringnig (s- 52); men dette problem behandles for sig selv ved de pågældende landemoder, og iøvrigt foregår sjæleringningerne fra tårnets bund med adgang direkte fra kirkerummene. De skarns uforstandige folk er producenterne og forbrugerne af mediciner, hvori der indgår knust klokkebronze (s. 137).

De faste døre og låse finder vi endnu i dag i bedste velgående foran tårnenes vindeltrapper.

I Fyens Stifts gejstlige historie¹⁰³ for årene 1664-65 - altså i tiden umiddelbart efter de svenske troppers hårde fremfærd på øen - finder vi gang på gang antegnelser om reparationstrængende bygningsenkeltheder og inventar, herunder også klokker og armatur.

Om Munkebo Kirke siges det, at der behøves en ny trækaksel til klokken. Det kunne være interessant at vide, om kirken virkelig endnu på den tid har haft et Theophilosophæng; men rimeligvis er der nok tale om en ny bom. I Marslev Kirke trænger man til en ny stige i tårnet, og trods forarmelsen - specielt i Fyens Stift - får man indtryk af omhu og nidkærhed, når det drejer sig om tiendeejeres og sognemænds vedligeholdelse af kirkerne.

Som det er nævnt (s. 39), er perioden fra omkring 1700 og frem til midten af forrige århundrede præget af stagnation og manglende interesse for klokkerne og deres brug. Fra tiden ses - bortset fra rutineanmærkninger om reparationer og udskiftninger - ikke overvældende mange skriftlige vidnesbyrd af interesse. Tavsheden er vel i sig selv forståelig. Oplysningstiden har i klokkernes virksomhed først og fremmest set en rent praktisk kommunikationsfaktor, der bare skulle fungere. De nødvendige forholdsregler er truffet, hverken mere eller mindre.

Den store interesse for kirkebygningerne, deres restaurering og fornyelse, der på godt og ondt kommer til at præge anden halvdel af 1800-tallet, er et barn af Romantikken; men først i den sidste del af århundredet erkender man på overordnet, administrativ plan, at det er nødvendigt at udøve en kontrol over de arbejder og de initiativer, der bliver resultatet af den stigende interesse.

Et godt eksempel på dette er Kirkeministeriets stillingtagen til stålklokkers anskaffelse (s. 57). I 1860'erne gives der ret frimodigt tilladelse til deres anskaffelse (når man overhovedet får kendskab til sagerne), og ligeledes foregår udskiftning af revnede

bronceklokker med surrogaterne uden Ministeriets protester. Derefter følger - fra omkring 1870 - en periode, hvor man ikke direkte forbyder dem, men ønsker at tage stilling fra ansøgning til ansøgning, og endelig - fra 1886 - gives der kun ved dispensation tilladelse til stålklokkers anskaffelse.

Fra 1880'erne stammer også myndighedernes stigende interesse for at sikre sig fornøden registrering af antikvariske emner i kirkens eje, og hermed begynder en ny æra for vore klokker, deres bevaring og omsorgen for dem, en æra, som det ikke er denne bogs opgave at beskrive, men som tegnes af navne som C. Nyrop, Fr. Uldall¹⁰⁴ og i den følgende generation P.S. Rung-Keller.

-0-

I det følgende skal vi beskæftige os med de nedfældede vidnesbyrd om og beskrivelser af de gennem tiderne brugte ringninger, der her står som den i Danmark ældst kendte tradition.

Processionsringning

Vil man forstå klokkeringningens oprindelige væsen og sigte i vore middelalderkirker - her specielt for håndklokkens, tintinnabulums vedkommende - er det nødvendigt at betragte funktionsudviklingen nærmere.

Fra at være kalderedskab i de unge klostres tidebønnekompleks overgår håndklokken - formodentlig allerede i 700-800-tallet - til den enklave af symbolske renselsesutensilier, der langt tidligere i Romerkirkens historie er blevet selvfølgelige elementer: røgelses- og vievandskar. Det er endda sandsynligt, at det netop er processionerne, der skaber den samhörige trehed vievand-røgelse-klokke.

Den åndelige renselse af *tingene* (ved vievandet), af *luften* (ved røgelsen) og af *rummet* (ved klokken) bliver bl.a. en forudsætning for at kunne fremstille hostien.

Endnu før kristendommen når Danmark, er renselsfunktionen sammenkoblet med en anden funktion: Exorcismen, de urene ånders og dæmonernes fordrivelse.

Netop behovet for tintinnabulum allerede i den første danske missionskirke (s. 4), gør det klart, at processionerne med klokker hører til vort tidligste kirkeliv; men derudover må vi ikke glemme, at både campana og tintinnabulum - frem for vievand og røgelse - yderligere har sin praktiske funktion, kommunikationselementet, i behold, og det bliver i sidste ende dén funktion, der betinger, at vi i dag kender og bruger klokkeringningen i de evangeliske lande.

Processionsringningen bruges fortrinsvis i to sammenhænge, korsmesse og sygekommunion og -salvelse; først senere (s. 124) optager ligtogene elementer fra processionerne.

For korsmessens vedkommende kan vi reelt slutte os til, at den udføres med klokkeringning, når processionen på "gangdagene" mellem påske og pinse (s. 92) bevæger sig ud i markerne, ved at vi ser majdrengs- og gadestævnerne (s. 74) med den dertil hørende klokkeringning (godtnok i dén forbindelse på kirkens etablerede vestklokker) som efterkommere af markprocessionerne.

Et notat i Roskilde synodalstatutter fra 1517¹⁰⁵ om, at tiggermunkene ikke må begynde at ringe med deres klokker påskemat, før ringning med domkirkens klokke har fundet sted, og den højtidelige procession (processio solennis) med opløftet kors er til ende, giver ikke tilstrækkelig vished for, at der her er tale om en egentlig, ekstern procession (se også nederst s.78).

III.: Håndklokke fra Appuna, diameter 145 mm

Derimod har vi sikre vidnesbyrd om håndklokkepraksis i forbindelse med hostieprocessioner til syge og døende. I Skårup på Fyn tilstedes der i 1319 fritagelse for 40-dages bod for hver den, der følger Kristi legeme på vej til syge¹⁰⁶, og i Ulrik Stygges forordninger for Århus Domkapitel af 1443¹⁰⁷ angives, hvorledes processionen anføres af en håndklokkeringer, så almuen kan hilse Herrens legeme på tilbørlig vis. I Slesvigs synodalstatutter af 1497 er der yderligere formaninger til den tjenestegørende præst. Han skal afholde sig fra at fortælle historier undervejs til den syges hjem (*fabulationes in via non comisceat*), men deltage i afsyngelsen af de syv bodssalmer. I Roskilde forordnes det i 1517¹⁰⁸, at præsten skal bringe vokslys og klokke (her besynderligt nok: *campana*; se s. 4)

og undervejs velsigne både de følgende og forbipasserende sognebørn, og ligesom de slesvigske præster skal de sjællandske opføre sig ordentligt og holde deres mund (*non fabula in via*).

Allerede i 1530 gør Malmø-reformatoren Peder Laurensen imidlertid - nærmest forarget over at skulle beskyldes for noget så latterligt - klart, at man dersteds virkelig ikke ringer til "vigilies oc processer"¹⁰⁹, og man får indtrykket af, at den kirkelige alvor ved processionerne i de sidste katolske årtier ofte har været problematisk.

Morgen- og aftenringning

i vore danske kirker er af en så kompliceret oprindelse, at det er nødvendigt at sætte sig grundigt ind i alle de indbyrdes uafhængige ringetraditioner, der i sidste ende førte til skikken, som vi kender den i dag.

Som forudsætninger for for ringning om morgenen og om aftenen kendes
indvarsling til to af kommunitetskirkernes tidebønner, matutim
og vesper,
verdslig ringning i bygden som signal til henholdsvis ildtænding
og ildstedstildækning,
Mariaklokke, Fredsklokke.

Når morgen- og aftenringning i det hele taget behandles på dette sted i rækkefølgen af ringetraditioner, skyldes det, at tidebønnen som faktor for skikkens udvikling sammen med processionsringningen udgør vor ældste danske klokkepraksis.

For Benediktinermunken Ansgar har den praktiserede tidebøn været mindst lige så vigtig som højmissen (der er en dagligt forekommende detalje i tidebønskomplekset), og vi må gå ud fra, at den klokke, som Ansgar får lov at benytte i Hedeby, i udstrakt grad har været anvendt i tidebønneøjemed (s. 4).

I Sanctuarium Birgerianum, Birger Gunnersens stiftelsesbrev for messer i Lunds Domkirke fra 1518¹¹⁰, hedder det, at klokkerne i Sct. Laurentii Kirke skal
behollæ Nøgelen hoss seegh i godh throoforawingh til om
morgnenen ath sammenringdt ær til Canickernes ottesangh.

Senere i skriftet hedder det, at han også skal beholde nøglen
indh till thæts ath sammenringdht ær till Canickernes
affthensangh.

Nu er det vigtigt at holde sig klare, at begrebet "ringe" både går på pendulerende
ringning og klemten, thi andetsteds i dokumentet hedder det
schal strax siwnghes *Aue Maria* medh thry ringh.

Høj- og senmiddelalderen betjener sig i tidebønnerne både af klemt og pendulerende
ringning; men med Ansgars ringegrej leder den pendulerende ringning sig simpelthen
ikke praktisere. Vi må altså frem til en senere periodes mere pendulringningsegnede
klokkearmatur, før vi søger oprindelsen til vore morgen- og aftenringninger i deres
egenskab af tideringnings-efterkommere.

Her er det afgørende at få placeret det tidspunkt, hvor de etablerede kommunitetskirker
får behov for ved hjælp af svingende, store klokker i vest at advisere byens befolkning
om, at der skal til at foregå aktiviteter i kirkerummet - i lægmandsafdelingen - som
kommer befolkningen ved, og hvor deltagelse er ønskelig og velset.

Når vi i det følgende (s. 71) når frem til tiden omkring 1150 som den tid, hvor den
kanoniske bølge vinder indpas i Danmark, kan der meget vel ligge en tidsmæssig
sammenhæng med udviklingen af det ringevenlige Theophilus-ophæng op mod 1100,
og tilsammen giver de to udviklingsfaktorer et fingerpeg om, at pendulerende ringning
er en almen dansk foreteelse fra midten af 1100-tallet.

At det er *matutim*, der bliver en af morgenringningens forudsætninger, kan bl.a. ses af
betegnelsen primklokke for en lille østklokke, thi når *laudes* (anden del af matutim) bliver
en menighedsandagt med vestklokkeannoncering, vil den efterfølgende primringning på
lille østklokke (her skal kun kommunitetet deltage) blive opfattet som en alternativ og
den verdslige menighed uvedkommende usus. I Ballum tager en nu forsvunden tagrytter
direkte navn af de tidebønner, der i kollegiatskirken ikke forudsætter menighedens
indkaldelse og medvirken. Spiret kaldes "Stillemesse" og har efter opgivelse været
forsynet med to små klokker¹¹¹.

Også ved tidebønnen om aftenen - vesperen - inviteres borgeren indenfor. Derfor
vælges ved dette tidspunkt - vesperen svinger i Danmark mellem kl. 17. og kl. 18 -
igen en vestklokke til sammenkaldelse.

Efter Reformationen overlever følgelig matutim og vesper som menighedsandagter i
købstadskirkerne.

Et anvendeligt kildestof i denne forbindelse er en forordning¹¹², som er udfærdiget kort
efter 1530 af borgmester og råd i Viborg i samarbejde med af præsterne og kannikerne,
der har antaget den lutherske lære.

kl. 4	ottesang på latin for "klerkeriet" (d.v.s. de tilbageblevne katolske medlemmer af kapitlet)
kl. 5	når der klemtes i ovennævnteottesang (formodentlig de ni aveklemte, der afslutter tiden; se s. 62), ringes til kirkelig prædiken for den menige almue
kl. 5.15	når der ringes anden klokke
kl. 5.30	og sammen skal der synges Helligånds tider på dansk
kl. 6	skal prædiken være forbi
kl. 7	synger klerkeriet dagtider på latin
kl. 8	messe med prædiken og altergang.

Herefter - hedder det - skal der ikke være flere daglige messer i domkirken, for at
sakramentet ikke skal blive misbrugt.

Skemaet fortæller umiddelbart, at ottesangen fortsætter i dens egenskab af morgenandagt for befolkningen; men det er nødvendigt her at iagttage et andet, viborgensisk fænomen i forbindelse med hverdagsmorgenbønnen, der - selvom det ikke umiddelbart henhører under dette afsnit - må påkalde sig den største opmærksomhed.

Domkirken har i den katolske tid en betydelig indtægt, der ydes for daglige messer for Erik Klipping. Denne institution er at føre tilbage til kort efter 1286, hvor kongen myrdes i Finderup.

Reformationen afskaffer i overensstemmelse med den lutherske troslære enhver form for sjælemesse; men selv de evangeliske præster i Viborg kan indse, at afskaffelsen af "vådesangen" - sådan hedder Eriks sjælemesse-institution - vil betyde et så alvorligt indtægtstab for kirken (og dem selv), at de foretrækker på stilfærdig vis at fortsætte den daglige sjælemesstradition fremfor at lade de gode penge gå i kongelige lommer sammen med det øvrige kloster- og kirkegods.

Pontoppidan kan i 1741 meddele¹¹³, at biskop og præster efter Reformationen fortsat har mødtes hver morgen i kirken til vådesang på latin kl. 4.30 (altså uendelig diskret puttet ind bag i kannikernes morgensang), og denne skik varer ved indtil biskop Wandal i 1630 overtager bispeembedet.

Kannikernes morgensang uddørs sammen med kannikerne; men efterhængen - vådesangen - fortsætter altså hver morgen kl. halvfem varetaget af lutherske præster.

Når denne viden er betydningsfuld for os, skyldes det, at betalingen for sjælemesser også omfatter betaling til den tjenstgørende ringer. De kanniker og alterpræster, der har celebreret messerne, har af indtægterne skullet udrede beløbet til ringerne.

Men *det* betyder atter, at degn eller klokker ikke har haft sådanne ringninger i sit regulativ, og forudsætter vi, at ikke bare Viborg Domkirke har haft den gode idé at holde diskret fast ved gode og sikre sjælemesseindtægter, har vi måske en forklaring på, hvorfor Peder Paars-klokken og Heibergs Link kan sove længe om morgenen.

Meget tyder på, at vi virkelig *kan* regne med, at velbetalte sjælemesser som en lille tys-tys-forretning har været indbygget i celebre kirkers morgen- og aftensang. Ved Roskilde Landemode¹¹⁴ hedder det i 1574, at

de degne, som kommer fra skolen, skal selv betale den, som ringer til søndagsgudstjeneste og andre hellige dage.

Men for at ringe ottesang og aftensang skal kirken betale.

Bringeus bringer¹¹⁵ en oplysning om, at een af de daglige ringninger fra domkirken skal være stiftet ved en sjælegave ydet af dronning Margrethe I.

The rest is silence!

Christian IV anmoder i 1628 i en skrivelse til Fyens biskop¹¹⁶ om, at befolkningen formaner til at gå i kirke, når bedeklokken ringes. Her må der være tale om befolkningen i byerne, thi, som Ussing påpeger det i 1786:

på landsbyerne har, mig vitterlig, aldrig nogensteds været Korsange indrettede.

Christian IV's formaning synes at have god grund. Allerede på den tid tager besøgene ved bykirkernes morgen- og aftenandagter stærkt af. Ikke desto mindre praktiseres de i mange danske købstæder det meste af 1700-tallet. I Køge er de eksempelvis i brug endnu i 1739, og i 1786 noterer Ussing, at de - i modsætning til andre steder - er afskaffet i Aarhus og Odense.

Ildslukningsringningen, som vi endnu kender den i en række danske købstæder, ses i sin oprindelse at være et dobbeltkompleks. Vi er kun vant til at høre den ved 21-22-tiden; men det skyldes, at den dér skiller sig ud fra de øvrige, daglige ringninger. Oprindeligt er der tale om både en ildtændings- og en ildtildækningsringning, og ildtændingsringningen om morgenen opsuges i den i vor tid vedtagne morgenringning på et ikke nærmere definérbart tidspunkt.

Institutionen er rent verdslig, motiveret ved nødvendigheden af, at al ild på arner, skorstene, esser og i ovne og komfurer er slukket eller vel tildækket ved nattetid. Middelalderens købstad og landsby er en alt for sammenbygget affære og alt for letantændelig til, at man kan løbe nogen risiko for vildfarende ild og skorstensbrande medens folk sover.

Bringeus hævder¹¹⁷, at der er ting, der tyder på, at skikken stammer fra England fra 800-tallets slutning, uden iøvrigt at redegøre for denne antagelse.

Den engelske campanalog, Nichols¹¹⁸ kan imidlertid bekræfte, at selveste Kong Alfred (871 - 900) ved lov forordner en "curfew bell" i byerne, og Wilhelm Eurobreren (1027 - 87) stadfæster loven.

Under alle omstændigheder kendes den ret udbredt i Europa op mod 1100. I Københavns Stadsret¹¹⁹ af 1294 hedder det:

Når ildtildækningsklokken Campana ignitegill) ringes, har alle vægtere at være på deres pladser, lige til den samme klokkes ringning om morgenen.

I samme stadsret fastslås iøvrigt, at denne klokke er signal til lukning og åbning af byens porte og havn

Ildslukningsklokken får altså en sidefunktion som signal til byvægterne til at begynde deres vagt, og Bringueus gør den iagttagelse, at vægterringningerne i Sverige oftest udføres på samme klokke morgen og aften¹²⁰ ligesom i København; men at ydermere vægter- og vagtklokken også er den, hvormed der klemtes ved ildebrand, er et svensk fænomen, der ikke kendes tilsvarende i det danske kildemateriale. Man kan forestille sig, at konfiskationerne har gjort det vanskeligt at forbeholde klokker til vagtringning alene; men hvor vi endnu forefinder den danske købstadskirkes vagtklokke på sin plads, drejer det sig om en mindre og helt udramatisk klokke, der må forekomme aldeles uegnet til katastrofealarm.

Det er simpelthen for fristende at sammenholde samtlige kildeoplysninger og fakta vedrørende ildtændings- og ildslukningsringning med det hidtil ubesvarede spørgsmål om, hvornår - og hvorfor - de danske kirker anskaffer vestklokke II (s. 62).

En speciel klokke anvendes til ildstedsringning,
Klokkens brugstradition er profan,
den katolske kirke betragter sine klokker som fysiske sakrementaler og
ringningen som et handlingssakramentale,
skikken er engelsk og hidrører fra ca. 900,
den er almindelig udbredt i Europa omkring 1100,
de danske kirkers morgenringning sker ofte - og endnu oftere i
middelalderen (s. 157) ved effektiv solopgang,
i Sverige er ildebrandsklokke og vagtklokke ofte identiske,
i Danmark sker morgenringning (hvor sakrale elementer indgår i
traditionen) ofte på mindre klokke end aftenringningen,
Danmark modtager i tiden 900 - 1000 kraftige kulturimpulser fra
England.

Alle disse iagttagelser må naturnødvendigt - og samtidig aldeles ubeviseligt - føre til en antagelse af, at den danske klokke II opstår som en landsdækkende institution til brug ved og som advarsel mod ildsvåde.

Mariaklokker i Danmark teknisk betegnelse for den tradition, der som diktat fra pave Johannes XXII indføres i alle kirker 1327: Tre daglige klemteslag, medens befolkningen samtidig læser Ave Maria.

Bønnen er sammen med den stedse mere intense Mariadyrkelse i Romerkirken blev fast inventar i komplekset af bønneformularer, og Mariaklemtene er givervis en ældre tradition, der blot i 1327 codificeres af paven. Allerede i 1319 mydes der nemlig fritagelse for 40 dages kirkebod til hver den, der tre gange (jvnf. s. 77) læser Ave Maria ved aftenringningen i Sct. Hans Kirke i Skaarup på fyn^{121 122}.

Birger Gunnersen giver i stiftelsen til Lunds Domkirke af 1518 en minutiøs recept for udførelsen af Ave-bønnen i forbindelse med Mariaklokke¹²³:

Schal altiidh strax Ringhes thry ringh mædh en lidhen klokæ, och siwnghes *Aue maria gratia plena dominus tecum*. Saa ath wdhi førsthe Ringh Schal strax siwnghes Sex ordh aff *Aue maria*. Som ær *Aue maria gratia plena dominus tecum*. Och strax effther thedh ordh *tecum* siwnghed ær Saa schal strax clæmthes eller ringhes thett andhre ringh. Och wdhi thett samme andhre ringh schal atther strax begynnes ighien. *Aue maria*. Och strax effther ath *tecum* sunghedh ær. Och siwnges saa wdh tiil endhe *Cum prosa de Sancta Anna sic videlicet...*

Mariaklokken er oftee indstiftet som modydelse for gavebreve i forbindelse med aflad. Blandt andet kendes en hel række gavebreve med anvisning på Mariaklokke - og betaling for samme - til Ribe Domkirke fra sidste del af 1400-tallet¹²⁴. Hvor gennemgribende traditionen er i den sidste katolske tid, får man klart indtryk af, når man i de Slesvigske synodal-statutter af 1497 kan læse¹²⁵, at alle kirkeværger skal indprente folket, at det med knæfald skal tilbede den hellige jomfru med englens hilsen, når klokken ved matium og vesper slår tre slag. Så ofte som dette undlades, idømmes en bøde på tre mark, medmindre der er overbevisende årsager til undladelsen.

Mariaklokken griber således direkte ind i tidebønnernes ritual, og her skal vi rimeligvis se den umiddelbare sammenhæng mellem ringning og efterfølgende bedeslag morgen og aften. Hvad angår reverensen for Mariaklokken - knæfaldet - så noterer Ussing i 1786, at gamle folk af "Bonde-Almuen" endnu løfter på hatten og korsrer sig, når de hører klokken. Når Palladius nævner fænomenet "Marisklok" ¹²⁶, som man ringer "tre Gange om Løverdagen ad Aften, Søndagen ad Morgen eller andre Tider", så ligger der deri et specielt hib til de resterende munke i de halvtomme klostre, thi her fejres Maria med lørdagen som hendes dag. På visse tider af året udstrækkes Mariatidebønnekomplekset endda til vigilier ind i søndagen (s.59).

Ill.: Mariarelisf i Frørup Kirke, 1437

At lørdagenb som Marias dag ikke alene er et klosteranliggende, men har tag i den verdslige befolkning, fremgår, når man læser 1229-Toulouse-concilets 25. kanon, hvori det hedder, at husmødre og husfædre, der om lørdagen undlader at besøge kirken den

hellige jomfru til ære, kan idømmes bøde.

Fredsklokken er en tradition, der tilføjes messen under og af pave Johannes XXII i 1327.

Det forordnes, at salme 121¹²⁷ oplæses efter Fadervor, efterfulgt af udvalgte skriftsteder.

Et håndskrift fra Admont fra sidst i 1400-tallet¹²⁸ beretter om, hvilke teatraliske og individuelle former denne messetilføjelse - der synes at have tendens til at løsrive sig fra messen og udgøre en selvstændig tjeneste-usus kunne antage. Salme 121 intones af præsten og gentages af forsamlingen som et klageskrig, medens klokkerne ringer.

Når vi i det efterfølgende (s.103) konstaterer skismaet mellem Mariaklemtenes nislags-tradition og en syvslagsfølge, så kan strengt taget salme 121's syv vers være motivation for de syv klemteslag - og ikke Fadervors bønner.

I senmiddelalderen synes fredsbønnen at hægte sig på tutim og vesper, og herom vidner et gavebrev til Uppsala Domkirke¹²⁹ fra 1429, hvor der ydes adlad til hver den, der ved klemtene (som afslutter tidebønnen) beder om fred og retfærdighed for de nordiske riger.

Kirkeordinansen af 1539 har bestemt intet at indvende mod denne usus:

...så skal menigheden bede Fadervor. Når det er sket, skal skolemesteren begynde en dansk sang, især én om fred, og sammen med menigheden synge den til ende

hedder det i forbindelse med gudstjenesten; men også den tilknyttede klokkeringning ses at blive praktiseret.

Palladius afslører i visitatsbogen¹³⁰ sine pædagogiske talenter, når han overalt forsøger at opbygge nye associationer i forbindelse med den problematiske Mariaklokke. Han står her over for noget af det mest hårdnakkede fra eden forkastede kirke - thi Ave Maria er indtil Reformationen så fasttømret som selve Fadervor - og må ikke desto mindre sætte nådesløst ind imod det dogme af alle dogmer, som mindst accepteres af den nye kirke.

Når man ringer Mariaklokke, siger han, så har man taget fejl, for det er fredsklokken (underforstået: som alle jo kender på forhånd), der lyder. Og i stedet for at plapre Ave Maria, der som bekendt var en vanbrug, skal I bede denne bøn (jeres sognedegn kan lære jer den), når I hører Fredsklokken: O, Herre Gud, giv os fred i vore dage, for der er ingen andre, der kan stride for os end du selv - og den må I for min skyld gerne sige tre gange - een gang for hvert af de tre klemt!

Palladius synes med det anførte ikke at forbinde fredsringningen med en syv-klemt-tradition som den ovennævnte.

Ved Roskilde Landemode indskærpes det i 1560 - og det gentages i 1561 - at bedeklokken ikke må forsømmes af degnene, som det er sket somme steder, og at præsterne må drage omsorg for, *at almuen forstår dens betydning*¹³¹.

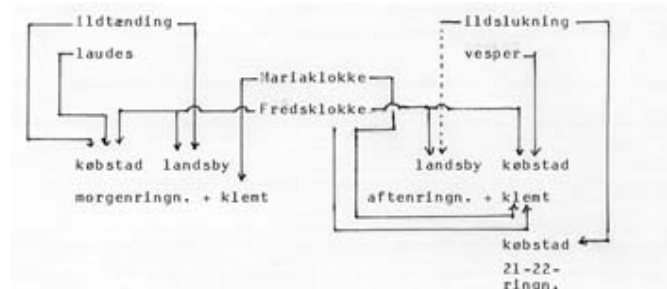
Det er interessant, at de sjællandske synodaler for 1559 - altså endnu før de ovennævnte påmindelser - fastslår¹³², at fredsklokken skal ringes om morgenen i landsbykirkerne (singulis templis), men to gange i købstæderne (cathedralibus), og da skal der holdes bøn for fred. Meningen må vel være dén, at man i bykirkerne etablerer en aftenringning (eller det kan reelt dreje sig om klemt) med påfølgende aftenbøn; men notatet kan også hentyde til endnu ibrugværende dubleringer af de daglige tider i lighed med eksempelvis Viborgs traditioner (s. 60). Derimod er det ikke troligt, at landemodet skulle opfatte vesperringningen og ildslukningsringningen som to fredsklokker. Af samtiden opfattes ildslukningssignalet aldeles funktionelt.

Er den først antagelse rigtig, må der være tale om en fornyelse af vesperindholdet, altså en klar parallel til Palladii omtydning af Mariaklemtenene. Samtidig bliver tilknytningen til Uppsala-forskriftet (se ovenfor) tydelig.

Hele dette kompleks af ringninger smelter i tiden før og efter Reformationen sammen i den karakteristiske, landsdækkende, danske morgen- og aftenringning.

Bortset fra andre, selvstændige tideringningstraditioner i købstæderne (s. 71), fra varianter i henseende til bedeslagenes - klemtenes - udførelse og antal (s.103) og fra selvstændige ildslukningsringninger i købstæderne sidst på aftenen (s.67) bliver kombinationen ringning + bedeslag enerådende overalt, og det bør her understreges, at Danmark som det eneste land i verden fortsat praktiserer daglig morgen- og aftenringning uden tilknytning til kirkelig aktivitet.

Det bør bemærkes, hvorledes morgen- og aftenringningen i flere købstæder endnu i senmiddelalderen kun forgår eet sted, selv om der er flere kirker, og da i reglen fra byens hovedkirke. Det *kan* have forbindelse med den indbyggede ildstedsringetradition sammen med vægtersituationen i vedkommende bys højeste eller eneste tårn, men lige så vel muligt er det, at sekundære kirker i byerne kun har varslet tidebønner med de små østklokker, og at ringningen ved disses bortfald omkring 1600-tallet er indstillet.

Ill.: Model af klokker og ringning

Det behøver ikke bare at være landsbykirkernes morgen- og aftenringning, der sigtes til, når der i tiden 1550 - 1700 ustandselig - i synodalakter, i bispeskrivelser, i visitatsprotokoller - indskærpes, at ringningerne *skal* udføres.

I 1683 optages forordningen særdeles udførligt i Christian V's Danske Lov, og med god grund. Uafsladeligt lyder der klage over degne og ringere, der er efterladende med disse pligter.

Toppen nås på Avernakø i 1719, hvor øens degn indklages. Det er ikke småting, der siges ham på, og det ville være såre uretfærdigt at beklukke degnestanden i almindelighed for de uhyrligheder, der finder sted på Avernakø.

Stundom kommer degnen overhovedet ikke til gudstjenesterne, og kommer han, sætter han sig i reglen nede i kirken og forretter slet ikke sine pligter. Over for øens beboere - især kvinderne - er han temmelig uhøvisk. En kvinde får på et tidspunkt at vide, at om degnen kunne hænge alle øens "Canallier" op i klockerebet, da ville hun få plads øverst.

Ridefogeden bliver tævet sønder og sammen, da denne i et animeret selskab vækker moro ved at efterligne degnens brændevinshoste.

I syv år, opregnes det, har han ringet ti gange til morgen- og aftenbøn.

Om søndagen lader han kirkeværgerne om at ringe, og præst og menighed må, før de kan komme ind i kirken, først finde degnen (i reglen hvor der er kraftige drikke at få), før de kan få låst kirken op.

Under prædiken falder han regelmæssigt i søvn, hvilket er så meget mere generende, som han er meget vanskelig at vække efter prædikenen.

Een gang smadrer han vinflaskerne ved altergangen, og en anden vælter han alterlysene.

Han har præsteret at lukke kirken af uden at slukke samme alterlys, så at de er brændt helt ned i stagerne næste gang, han kommer i kirken¹³³.

Op gennem 1700-tallet synes morgen- og aftenringningerne at blive udført temmelig lemfældigt mange steder, og en kommentar fra Sjællands biskop i året 1849 demonstrerer på trist måde tidens ligegyldige holdning til ringningerne¹³⁴.

I en kommentar til et andragende om flytning af morgenringningen i Aakirkeby fra om morgenen til kl. 12 udtaler biskoppen, at det er ham lige kært, da den daglige ringning i købstæderne efter Reformationen kun har været brugt til at tilkendegive tiden.

Her må Münsters uendeligt mistrøstige bemærkning nok stå for hans egen regning, thi man har slet ikke indtryk af, at de stedse dårligere besøgte daglige andagter giver anledning til panikstemning eller forestilling om landsomfattende afkristning (s. 60). I trit med at man erkender husandagtens mere praktiske værdi for den arbejdende befolkning, søger man at stimulere og systematisere den - herom taler salmebogsudviklingen fra revision til revision sit tydelige sprog - og selv da andagten af Pietismen kodificeres som et intimanliggende for enkeltindividet, kan man fra kirkens åndelige lederskab gå ind også på dén tankegang.

Men andagtsringningerne skal der ikke pilles ved! Man vil være sikker på, at både husstand og enkeltindivid husker sin daglige andagtsforpligtelse.

Det har næppe været en formuleret tankegang i tiden efter daglig-andagternes ophør, men instinktivt fornemmes kirkens mure rykket ud omkring bygd og menighed, og menighedsfællesskabet om andagterne opstår ved den synkronisering, som klokkerne bibringer. På den måde giver det yderligere mening, når syndalakterne landet rundt understreger, at sognefolkene skal belæres om, hvad morgen- og aftenringning, Freds- og Bedeklokke, eller hvad man nu kalder institutionen betyder.

Den nye interesse for kirken og dens utensilier, som kommer til udtryk den sidste halvdel af forrige århundrede, giver sig også til kende i omsorgen for, at de gamle traditioner bevares. Et cirkulære fra Kirke- og Undervisningsministeriet i 1887 meddeler¹³⁵, at man af det Kirkelige Råd er blevet gjort opmærksom på, at de daglige morgen- og aftenringning mange steder er gået af brug, og man anmoder biskopperne om over for lærere og sognemænd i stifterne at indskærpe om forpligtelsen til at ringe - ikke blot de daglige ringninger, men ligeledes Store Bededagsaften, samt til at kime om helligaftenerne og om kimesøndagene efter de gældende forordninger.

Det står klart, også når man ser initiativet blive fulgt op fra år til år, at der er tale om et helhjertet forsøg på at slå bro over klokkeringningens lange dekadenceperiode.

Trods Ministeriets i den følgende tid stedse bedre mulighed for - bl.a. ved tilknyttede sagkyndige (s. 57) - at værne om klokketraditionerne, sker der alligevel i året 1901 en ejendommelig kancellifejl, der endnu i dag har følger¹³⁶.

Ved udformningen af et direktiv om klokernes brug i København og Frederiksberg anstilles der af koncipienten ikke tilstrækkelige undersøgelser af og sammenligning med tidligere bestemmelser, og pludselig adskiller København og Frederiksberg sig fra det ganske øvrige land ved, at man her skal lade alle ringninger udføre med en varighed af 5 minutter, hvor der hidtil har været dekretet "100 til 150 slag" eller "ikke under 100 slag"¹³⁷.

I betragtning af at en gennemsnitsklokke har en slagfrekvens på mellem 58 og 63 slag pr. minut, kommer denne bestemmelse til at sætte sit kraftige præg på det københavnske miljø. Ved nogle kirker har man stilfærdigt reduceret de voldsomme ringninger (forordningen gælder ikke kun morgen- og aftenringningen) på eget initiativ; men fortsat er der kirker, hvor man - midt mellem etagehuse og højbebyggelse - trofast udfører de drabelige Freds- og Bedeklokkeringninger! (s. 171).

Allerede Ussing noterer i 1786, at der hersker to opfattelser af den rette *placering* af morgen- og aftenringninger. De kan ske ved reel solopgang og solnedgang, eller man kan henlægge dem på faste tider. Ussing er af den formening, at det første princip er

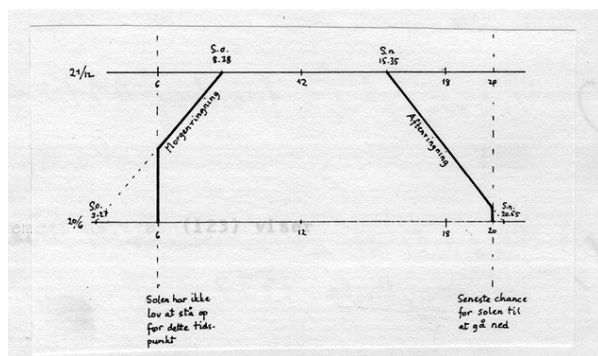
fremherskende i hans tids Danmark (vel at mærke for landsbykirkernes vedkommende, thi købstadskirkerne kender ikke solbestemte ringninger).

Når den effektive solringning har været et dominerende princip, må dette ses ud fra privatandagts-tilknytningen i et landbrugsland, hvor solen oftest bestemmer tidspunktet for arbejdets begyndelse og fyraften; men også ildstedsadvarselmomentet kan i en udflyttet landsby være højst aktuelt og vil i så fald følge arbejdstids begyndelse og ophør. Fikserede ringetider året rundt er en arv fra bykirkens tidebønner (s. 59).

Flytning sommer og vinter af faste ringetider - f.eks. 7 og 19 om sommeren og 8 og 18 om vinteren - er en tradition, der ikke er meget ældre end forrige århundrede, og det umuligt at afgøre, om der er tale om en formaliseret rest af solringning, eller om det er tilbagevendende ændringer af faste ringetider - nogenlunde svarende til den i vor tid almindelige, årlige omstilling til "sommertid". Ussing kender i 1786 sådanne faste skift og mener for sin del, at det normale for sommer-vinterskiftende morgenringning må være kl. 4 og 6.

Går vi tilbage til 1628, hvor Christian IV indvier sin nye kirke udenfor Nørreport¹³⁸, bestemmes det, at morgenringningen ved denne kirke skal finde sted kl. 4 om morgenen, og aftenringningen skal placeres kl. 20. Her har en ny kirke givetvis taget op efter de gamle brødre bag ved voldene.

De efterhånden ikke ret mange steder, hvor der stadig praktiseres solringning, sker det med modifikationer.

III.: Skematisk fremstilling af solringning

Skemaet her¹³⁹ viser, at man ved den pågældende kirke har fastlagt kl. 6 og kl. 20 som hhv. tidligste og seneste ringetid. Kirker med effektiv solringning adskiller sig i reglen kun lidt fra den her viste norm, men de findes. I Røgen kirke har i hvert fald aftenringningen til nyere tid været

en reel solnedgangsringning. Endnu kender sognets ældre mundheldet: "Røgen ringer solen ned til smedens tag, resten går den af sig selv"¹⁴⁰.

I 1951 stiller Kirkeministeriet sig imødekommende over for et menighedsandragende om at måtte gå over fra effektiv solringning til morgen- og aftenringning på faste tider¹⁴¹. Blot, hedder det, må man drage omsorg for, at ringningernes karakter af morgen- og aftenringning ikke forflygtiges ved de valgte tider.

Morgen- og aftenringninger om søn- og helligdage er ømme punkter i en analyse af de danske ringetraditioner. Notorisk véd man ikke med sikkerhed, hvornår de for mange kirkers vedkommende er gledet ud af brugsmønstret.

På et tidspunkt hvor de daglige ringninger ikke længere har et praktisk funktionelt sigte - nu for eksempel som optændings- og ildtækningsignal eller varsko om tidebønnens afholdelse - er vejen banet for bortfaldet af søndagens praksis; men det langt fra givet, at man ikke har fortsat til langt op i vor egen tid. Det er endda et spørgsmål, hvorvidt søn- og helligdagens morgenringning dybest set er forsvundet, thi som vi har set sammenfald og sammenkobling af flere daglige ringninger, kan det tænkes, at søndags første forringning til højmessens efterhånden er blevet opfattet som identisk med morgenringningen. Efterhånden som højmessens er rykket til senere tidspunkter på søndagsmorgenen, er den første forringning flyttet med, dragende den identiske morgenringning med sig (s. 79).

Tilsvarende ser man, hvorledes vesperen efter Reformationen får en tendens til at rykke frem til tidligere eller senere eftermiddagstidspunkter på søn- og helligdage (tendensen

kendes endnu i vor tid, hvor eftermiddagsgudstjenester er børn af fremrykkede aftenandagter), og da købstadens aftenringning er vesperringningen, kan man have anset en yderligere aftenringning som dobbeltkonfekt.

I 1883 svarer Kirke- og Undervisningsministeriet¹⁴² noget tøvende på et spørgsmål om gennemførelse af morgen- og aftenringninger på søndage. Man giver ret i, at disse ringninger formodentlig bør finde sted, men er også enig med spørgeren (det er for øvrigt Aarhusbiskoppen) i, at sådanne ringninger om vinteren ikke bør gennemføres, dersom de kan virke forstyrrende for kirketjenesten og ringningen til samme.

Reelt *kan* denne udtalelse have resulteret i, at skikken er forsvundet i en række kirker.

I 1962 bestemmes det, at morgenringning på søn- og helligdage skal afskaffes i København/Frederiksberg¹⁴³.

Seperat Ildsteds - og vagtringning

Som nævnt (s. 61) har Danmark en stærk ildsted-ringetradition gennem hele middelalderen, og selvom morgenens ildstedsringning tilsløres af de øvrige morgenringninger, træffer vi endnu ildslukningsringningen i vor egen tid (s. 159). Tidspunktet svinger mellem kl. 21 og 22.

I Københavns Vor Frue Kirke¹⁴⁴ ansættes i 1622 en "husmand", der hver aften, når der ringes i vagt, indfinder sig i kirketårnet.

Til bevis for at han er der, og at han ikke er faldet i søvn, skal han hver fulde time natten igennem, når vægterne har råbt, blæse et vers af en åndelig salme, og han har først fri, når klokken atter ringer af vagt¹⁴⁵. Har en købstad en speciel vægterklokke, bruges denne ved de to anledninger; men ellers må en tilfældig, mindre klokke tjene formålet. Roskilde Landemode understreger¹⁴⁶ i 1561, at klokker kun må bruges til gudstjeneste, herskabsbud (formodentlig kirkestævne) ligbegængelse, Fredsbøn, ildebrand og fjendens indfald, og ikke til gæstebud, komiddag og anden utidig fjas.

Når citatet nævner ildebrand og fjendens indfald så at sige i samme åndedrag, hidhører dette sandsunligvis fra, at stormklokken for det meste bruges som alarm ved ildebrand, og Ussing kobler også de to begreber i sin omtale; men vitterlig har man ikke sjældent haft en klokke i byerne, der udelukkende har været beregnet til brandalarm; en klokke, som *ikke* er identisk med den i reglen langt mindre vagt/vægterklokke.

Ildebrandsringning

Slangerup Kirke har stadigvæk sin specielle ildebrandsklokke.

Ildebrandsklokkerne i byers tårne har i første række været betjent af vægterne. Bringeus sætter i sin behandling af "vårdringning" lighedstegn mellem vægter- og ildebrandsklokke¹⁴⁷ uden iøvrigt at redegøre nærmere for dette; men her må foreligge en misforståelse, Thi vagtklokken er netop et tegn på "fred og ingen fare" og ville derfor være et meget uhensigtsmæssigt alarmredskab.

Tager vi i betragtning, hvor mange steder, der i Danmark har været ringet "på tveje" (s. 43) for ved normale og udramatiske lejligheder at sikre sig mod unødige opskræmtheden i befolkningen, så får vi derigennem et fingerpeg om, at ildebrandsklemtet, når ulykken virkelig er ude, foregår på rigtig store, daglige klokker, som folk er vant til at høre, hvis man da ikke har en speciel ildebrandsklokke.

Ydermere bevisertveje-ringningen indirekte, at brandklemtet har bestået af regelmæssige langsomme slag, og vi kender derfor næppe paralleller til Bringei angivelse af, at man eksempelvis i Uppsala har været i stand til ved specielle klemterytmier at angive, i hvilket bykvarter der er opstået brand.

På landet klemter man også brand et stykke ind i dette århundrede¹⁴⁸, og herom findes

fra 1746 en passus i Ryslinge landsbys vedtægter¹⁴⁹:

...og hvo som ser nogen ildebrand antændes hos sig selv og icke strax giver sin naboe det tilkiende, at der kand ringes med klokken, han bøder til byen 1 rdl.

...forsømmer naboen at give det de andre samt herskabet tilkiende og ej ringer, bøder...

Ryslinge kirketårn *kan* have stået uaflåset af samme grund; men mere troligt er det, at man dér som så mange andre steder i tiden flytter en klokke ud i et glamhul (dersom en glamhulshængt klokke ikke allerede forefindes) og lader et reb føre ned langs tårnmurens yderside til jordsmon, så at enhver kan betjene klokken i en nødsituation.

I København ophæves vægterordningen i 1862, nogle år efter at de gamle tranlamper er blevet afløst af gaslygter. I købstæderne følger man eksemplet i tiårene derpå; men derved opstår et akut problem, thi den, der opdager en brand må nu først have fat i kirkenøglen for at kunne alarmere, og dette fører til, at man tager landsbyernes eksempel op og hænger en klokke ud. Faktisk er der her tale om en tredie og foreløbig sidste glamhulsklokke-bølge (s. 18, 36).

I Svenborg ses endnu i Vor Frue Kirkes tårnmur en fortøjningsklampe til dette klokkereb - placeret så højt på muren, at uartige drenge ikke kan nå rebet.

I Fjends Herred synes det, at man ikke har ringet solen ned, før alle kirkelige handlinger var forbi¹⁵⁰, og denne skik kan have sin årsag i, at alt, hvad der foregik med sognets klokke efter solfaldsringning, har været opfattet som ildebrandsringning. Parallelt foreligger der en meddelelse fra en nulevende præst i Himmerland¹⁵¹, der som gæsteprædikant ved en aftengudstjeneste ikke kunne få klokkeringning, fordi man i det pågældende sogn undlod al brug af klokken efter aftenringningen. Ved flere jyske kirker¹⁵² praktiseres stadig i dag ingen aftenringning efter begravelser; også her kan man tænke sig, at to ringninger kort efter hinanden har kunnet - og måske stadig kan - virke foruroligende. Forklaringen bliver yderligere plausibel, når man betænker, at alle tre notater omhandler eenklokkeområder, hvor man ikke har mulighed for at differentiere ved valg af klokke.

Stormklokke

Lige som ildsteds- eller vægterklokken er verdslige fænomener midt i det kirkelige regi, er også stormklokken - hvor denne kan skelnes fra tårnets øvrige klokker i benævnelse og brug - en verdslig gæst, der så at sige bor til leje, og huslajen betaler byens magistrat. Når vi i Danmark ikke kender den skarpe opdeling i henseende til administration mellem kirke og tårn - hvor byen ejer og administrerer tårnet - således som det er almindeligt i sydligere lande i Europa, så *kan* dette skyldes, at vore kirker efter konfiskationerne kun råder over klokker i et antal, som gør det umuligt i almindelighed at øremærke vægter- og stormklokke, hvorefter kirken i egenskab af primærforbruger bliver ansvarlig for vedligeholdelse af og i tårnene.

Ikke desto mindre aner vi rester af en selvstændig, verdslig finansieret alarmklokkeadministration i købstadslovgivningen. Eksempelvis forærer Christian III i 1542 byen Odense den åbenbart overtallige Sct. Albani Kirke¹⁵³ der i byen (hvilket han kan gøre uden stor umage, al den stund han har overtaget den som konfiskeret kirkegods ved Reformationen). Selve kirken kan brydes ned, og borgerne kan frit anvende materialerne; men tårnet skal bliv stående til at hænge byens almindelige (her formodentlig at forstå som: verdslige) stormklokke i¹⁵⁴.

Beslutningen ændres iøvrigt i 1558. Det fremgår, at Albani tårn ikke har været kraftigt nok til stormklokken (som stadig eksisterer under navn af stormklokke og vejer omkring

700 kg), og nu får borgerne lov til at rive tårnet ned og bruge materialerne til at færdiggøre tårnet på Sct. Knud. Kongen understreger, at nu må dette tårn gøres så stærkt, at det kan klare stormklokken foruden de øvrige klokker.

I Fåborg synes situationen at have været en lignende. Kun byens Nicolajkirke har tårn, og da kirken nedbrydes, får tårnet af vægterhensyn lov til at blive stående. Her befinder sig byens stormklokke, som inspiceres af Jacob Madsen i 1588 - og som forøvrigt i hans øren ikke lyder særlig godt¹⁵⁵

Ill.: Vægterklokke i Fåborg Nicolajtårn.
Klokken ringer fortsat hver aften kl 22

Endelig skal det påpeges, at Ribe Domkirkes ene tårn, borgertårnet fortsat administreres af kommunen¹⁵⁶. I nyborg kendes både betegnelsen vægterklokke og stormklokke som to stadig eksisterende klokker.

Stormklokken er her af en vægt på omkring 900 kg, mens vægterklokken indskrænker sig til beskedne 400 kg (at stormklokken er fra 1525 og vægterklokken omkring 100 år ældre, får ingen betydning for traditionsvurderingerne, da omstøbning er et hyppigt fænomen. Størrelsen af benævnte klokker vil derimod være signifikant, fordi man næsten altid bibeholder tilnærmelsesvis den samme vægt og diameter, når omstøbning aftales).

En ejendommelig ringning - "svenskerringningen" - er bibeholdt i Nyborg. Kl 21.45 ringes hver aften den største klokke, tolvklokken, og skikken skal hidrøre fra en planlagt opstand mod de svenske okkupationsstyrker i byen i 1659.

Der er grund til at hæfte sig lidt ved denne hændelse og den deraf opståede tradition, fordi vi muligvis kan konkludere om betydningen af og traditionen for alternative klokkers brug i købstadkirkens verdslige ringemønstre.

I anden uge af november i 1659 planlægges en knibtangstrategi mod den resterende del af de svenske tropper på Fyn. Det sker i samarbejde mellem de danske øverstbefalende Hans Schack og Hans Ahlefeldt samt den hollandske flådechef Michiel de Ruyter, og planen forudsætter samtidige fremstød fra de tre feldtherres side fra nord, vest og fra søsiden øst for Nyborg. Planen går ud på at indeslutte svenskerne i Nyborg by, og herefter ligger det snublende nær at indvie byens våbenføre mænd i planen for at forhøje chokvirkningen og angrebets effektivitet. For at kunne synkronisere indsatsen vil det være nødvendigt at aftale et tegn, som - samtidig med at det ikke registreres af de fremmede tropper - klart og eentydigt opfattes af alle borgere.

Lad os endnu engang se systematisk på Nyborg Kirkes klokkebestykning:

Klokke I	"Tolvklokken"	Ø 118 cm
- II	"Mariaklokken"	Ø 118 cm
- III	"Stormklokken"	Ø 113 cm
- IV	"Vægterklokken"	Ø 86 cm
- V	"Tiklokken"	Ø 61 cm

Forudsætter vi nu, at Nyborg på den tid som enhver anden ordentlig købstad ringer ildslukning henved 22-tiden, så har vi lov til at slutte, at ringningen udføres med vægterklokken; men at man i årtierne og århundrederne efter slaget har fortsat med at ringe sin ildslukningsklokke på det vedtagne tid om aftenen, vil aldrig kunne opfattes som et monument.

Nu fejrer byen altså som bekendt hver evige aften siden Slaget ved Nyborg svenskernes nederlag ved at ringe med *To/v*-klokken, den største klokke.

Og her ligger monumentet, som enhver inkarneret Nyborgenser med stolthed beretter om: I stedet for at bruge den beskedne 86-centimeters Vægterklokke ved aftenens rutineringning, bruger man fra og med den 23. november 1659 med stor klang og gny kirkens største klokke.

Man kan synes, at det havde været mere nærliggende at vælge Stormklokken som aftalt signal til raid'en; men det har rimeligvis været betydningsfuldt at markere den størst mulige forskel, og iøvrigt har den svenske garnison været lige så vant til den største klokke som byens borgere selv; de har hørt den hver evige dag - bare kl 12. Stormklokkens opgave er - det understreges tydeligt i landemodeakterne - at varsle fjendtlige indfald. Den effektivitet og betydning, som i de forrige mange århundreder er blevet tillagt denne institution, står ikke tilbage for vor tids varslingsystemers med sirener og højtalervogne, når datidens befolkningstal og byggekoncentration indgår i sammenligningen.

At man op gennem 1600- og 1700-tallet udvider stormklokkens brugsområder i nogen grad, gives der af Jacob Bircherod - vistnok barnefødt i Odense - et udmærket eksempel på¹⁵⁷ i hans optegnelser fra 1734:

Klokker bruges og altid ved ildebrand og til quæg, når herskabet vil tale med deris folk.

Men Jeg har ikke levet dend tiid, da Jeg kunne mærke, om de og ikke bruges, når fienden falde ind i landet, dog troer Jeg det gandske vist, thi da rættens middel (formidler, repræsentant; her formodentlig fogeden) eengang i min tiid blev sendt ud til en landsbye nær ved Odense for at afbryde brendeviins kiædeler (destillationsapparater), saa samlede bønderne sig med deris vognkieppe, river og stenger og ringet med deris kloker, som om fienden var faldet ind...

Bircherods nævnelse af klokker, der bruges til kvæg, kendes der endnu eksempler på så sent som i 1956, hvor man i Nordby på Samsø har klemtet, når kvæget havde slået sig løs og skulle indfanges. I dag hænger klokken til dette brug i en fritstående konstruktion midt i bygaden; men oprindeligt er klemtningen foregået fra kirketårnet¹⁵⁸.

Strandingsringning praktiseres så vidt vides ikke mere ved vestkysten; men en 65-årig ringer ved Tim Kirke øst for Vedersø erindrer sig strandingsringning fra sin tidligste barndom¹⁵⁹. Her er det interessant, at Tim sogn er i anden række af sogne øst for klitten. Umiddelbart må man gætte på, at en strandings-alarmringning i et anden-række-sogn må betyde mobilisering af ekstra mandskab eller hjælp til indbragte skibrudne.. Når man i Gammelsohn, som også har andenrækkeposition, i forhold til Vesterhavet, ringer, når nogen farer vild på Ringkøbing Fjord i tåge eller mørke, så *kan* der være forbindelse mellem disse to ringeanledninger.

Trods ihærdige forsøg har det ikke været muligt at konstatere strandingsringning i noget førsterækkesogn, og grunden er formodentlig, at redningsmandskabet er blevet tilkaldt ved stafet, og at klokkerne har været vanskelige at høre i stormvejr helt ude ved klitten.

Under stormringningen må også de *mobiliseringsringninger* henføres, der i 1887 dekretes af Kirkeministeriet¹⁶⁰. Det forordnes, at der i mobiliseringstilfælde vil tilgå kirkebyens skolelærer besked om ufortøvet at iværksætte en tre timer lang, uafbrudt ringning.

Ministeriet forudser klogeligt, at der vil komme en uendelig række henvendelser

om, hvem der skal betale for dén ringning, og skynder sig - i samme cirkulære - at meddele, at der senere vil fremkomme meddelelse om, hvorledes læreren skal erholde godtgørelse.

1893 getages forordningen næsten uændret; men i samme år ¹⁶¹, må Ministeriet på given foranledning fastslå, at forordningen også gælder for valgmenigheder (der henvises til den nye kirke på Svanholmsvej på Frederiksberg) og for bygninger med klokker, hvor der holdes offentlige gudstjenester (eksempelvis Diakonissestiftelsens Kirke og Kirken ved de Classenske boliger). Frimenighedskirker er derimod fritagne (Sct. Martins Kirke), "idet nemlig disses eksistens ganske savne autorisation".

I 1902 - altså efter at klokkeringningen ved kirkerne er frigjort fra lærergerningen - må Ministeriet atter ¹⁶² ud med en skrivelse, hvori det fastslås, at ringeforpligtelsen ved mobilisering må anses for at være overgået til "de mænd, der udfører den daglige ringning".

I 1913 iværksættes en alarmeringsøvelse. Det er i mellemtiden blevet påbudt, at mobiliseringsringningen foregår ved tre timers ringning, der med mellemrum afløses af "bedeslag". Nu meddeler Kirkeministeriet ¹⁶³, at ringning ved alarmerings-øvelser foregår ved sammenhængende ringning uden bedeslag, så at man kan erkende, at der ikke er tale om mobilisering.

Endnu engang må Kirkeministeriet - denne gang i et svar til Krigsministeriet - i 1914 arbejde med spørgsmålet om betaling ved alarmeringsøvelse ¹⁶⁴. Betalingen, hedder det, skal finde sted på samme måde som ved ringning i anledning af kongelige personers død.

Tideringning

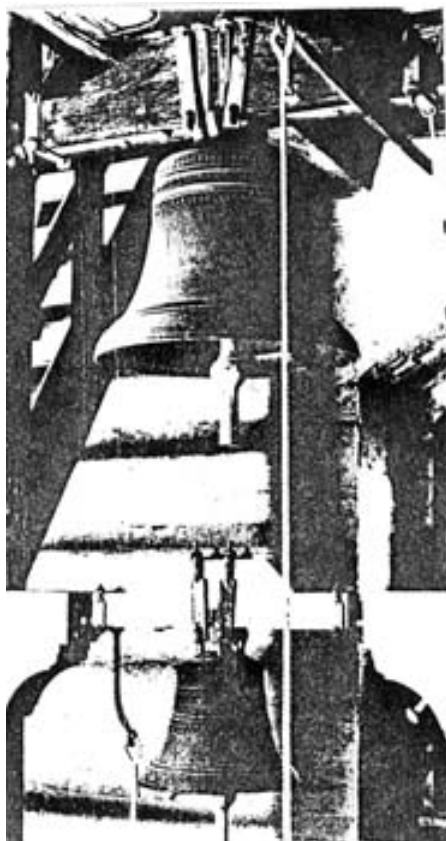
Den danske kollegiatskirke praktiserer fra omkring 1150 tidebønnerne konsekvent som et resultat af de sydfra kommende, kanoniske impulser (s. 59), og omtrent samtidig - formoder vi - er man i kirkerne fortrolig med et klokkeophæng for vestklokker, der tillader ringning i ordets nutidige forstand ¹⁶⁵.

Tidspunkterne ligger nogenlunde fast. Der kan være enkelte forskelle mellem klokkeslettene for matutim (og dermed for det indbyggede laudes), for vesper og for complet; medens de øvrige - det giver sig næsten af deres navne - er samtidige på landsplan. Tiderne er

matutim	kl 2 eller 3
laudes	- 4 - 5
prim	- 6
terts	kl 9
sext	- 12
non	- 15
vesper	- 17 eller 18
complet	mellem 19 og 21

Under selve reformationsårene sker der flere steder ret store indskrænkninger, både i tidebønners og ringningers antal, og der kan muligvis konstateres en sammenhæng med forekomsten af Fransiscanerkløstre i de pågældende byer, og samme klostres problematiske omdømme blandt de verdslige indbyggere. For Malmøs, Halmstads og Viborgs vedkommende, hvor gråbrødrenes omen vitterlig er ekstremt dårligt, afbryder borgmester og råd og luthersksindede præster allerede omkring 1530 den systematiske tidebønsturnus (s. 59).

Omvendt præges byen Nyborg i reformationstiden kraftigt af byens Johanitterorden, der beskæftiger sig med sygepleje i området. I Nyborg ringes endnu i 1700-tallet seks tider.

I Maribo er der ingen egentlig kommunikation mellem Birgittinerklostret og borgerskabet. Der ringes endnu daglig seks tider i Maribo.

Benedictinerklostret i Ringsted lever, som ordenen kræver det, en afsondret tilværelse uden større kommunikation med befolkningen uden for kloktermurene. Ringsted har til 1800 haft seks daglige ringninger.

Når Løgumkloster mister ringning ved prim, non og complet trods sin ukontroversielle cistercienser-fortid, er grunden måske den, at det helt ubetydelige bysamfund mangler økonomisk mulighed for at administrere ringningerne, efter at de sidste brødre er forsvundet; men iøvrigt går der i byen en hårdnakket sigelse, der lader ane, at i hvert fald nogle af de bortfaldne ringninger har været holdt ved magt længe efter Reformationen.

Det kunne vise sig lønnende for en liturghistoriker at opstille en sammenligning mellem købstædernes efterreformatoriske tidebønnepraksis og Fransiskanerklostrenes status umiddelbart før omvæltningerne.

III.: Tideklokke fra Svendborg Fransiscanerkloster
Nedenunder hænger en af Sct. Nicolaj Kirkes østklokker

Endelig vil også visse ringninger være stædigere end andre, ifald de af byerne bruges som signal til verdslige, dagligt tilbagevendende begivenheder.

To tideklokker kan således benyttes til at markere hhv. begyndelsen og slutningen af markedsfreden. I Holbæk¹⁶⁶ hedder det i 1268, at fred på torvet skal herske fra ottesang (kl 2 eller 3) til højmesse (kl 9). I Haderslev lukkes kaserneporten bag soldater med aftenudgangstegn, når byens Vor Frue Kirke ringer complet, og i Store Heddinge har karlene hævd på et glas brændevin, der udskænkes af arbejdsgiveren, når klokken ringer i messe efter terts kl 10.

Som både Ussing i 1787 og senere Münster i 1849¹⁶⁷ påpeger det, reduceres købstadstideringningernes betydning i 1700-tallet og bliver i borgernes bevidsthed rene tidemarkeringer.

Man bemærker, at der her tales om de tider, der ikke fjæler sig i morgen-, aften- og ildslukningsringningerne. At tideringningernes forfald skulle have sammenhæng med etableringen af kirkeure med slagværk, som Bringeus¹⁶⁸ mener det (og i Sverige ikke alene for de ømfindtlige ringningers vedkommende); ligeledes for morgen- og aftenringningens), synes ikke at være tilfældet. Her må imidlertid en analyse af ringetider i fortid og nutid, sammenholdt med de pågældende kirkeures anskaffelsestid, en dag kunne give det endelige svar. Den evangeliske købstads tideringning i Danmark er i århundreder registreret i almuens bevidsthed og slettes ikke ud med et pennestrøg eller en timehammer: "Roskilde ringen og Slagelse møg-agen får aldrig ende!"¹⁶⁹.

Tolvklokke- eller Middagsringning

L. Koch udtaler i sin afhandling om gudstjenesten i den danske kirke, at ringningen om middag næppe noget sted opfattes som hørende til den kirkelige orden. Det er uden tvivl, fortsætter han, ko-middagsringningen, der har holdt sig. Det er næppe rigtigt, thi i så fald ville skikken have været stædig i landbrugsområderne og ikke i byerne, sådan som det netop er tilfældet i Danmark (s. 158). Baggrundene for traditionerne er flere. I 1413 foreskriver Synoden i Olnytzt¹⁷⁰

en fredagsringning - formodentlig med reference til Herrens lidelse - om middagen¹⁷¹, og fra Lunds Domkirke kendes et gavebrev fra 1517 som en tydelig reaktion på denne eller på en parallel opfordring¹⁷². Nu er der tale om en daglig tolvringning med efterfølgende tre klemte til påmindelse om Vorherres svare død og pine.

Calixtus III forordner i 1456 middagsringning, for at almuen på dette tegn kan bede for de korsfarere, der kæmper mod Tyrken. Hele Europa frygter på den tid for det blodtørstige folkefærd, der truer med en omfattende ekspansionskrig.

Tolvringningen udføres, da den har adresse til almuen, på vestklokke, og dette er i høj grad med til at bevare traditionen også i byer, hvor tideringningen iøvrigt forsvinder.

For en ordens skyld skal det noteres, at tolvringningen efter Reformationen også praktiseres om helligdage. Herom vidner Kirkeritualet af 1685, når det hedder

...Til tolv prædiken, hvor den holdis,
ringes ikkun en gang, når det slaar tolv,
med en stor Klokke...

Lidt forvirrende kan det forekomme, når Roskilde Landemode i 1561 lægger vægt på¹⁷³, at klokkerne ikke - foruden til anden verdslig tant - bruges til at angive tiden. Notatet følges dog af en forklarende parentes: ("til komiddag").

Forklaringen på kirkeadministrationens tilsyneladende mangel på konsekvens kan være den, at 1561-landemodet hentyder til landsbyernes middagsringning (side ?), medens byernes tolvringning opfattes som det, de faktisk er: andagtsopfordrene.

Et besynderligt andragende¹⁷⁴ fra 1619, hvor de københavnske borgmestre

...begjærede, at der maatte klemtes med
klokken om middagen udi H. Geistes Kirke
eller og i Vor Frue Kirke med en særdeles
klokke foruden den, man ringer 12 med...

slår fast, at tideringninger udover morgen- og aftenringning ikke principielt følges af bedeslag. Hvorfor man så i København pludselig har ønsket bedeslag efter tolvringningen forbliver en gåde.

Ifølge Ussing ringer der i 1787 tolv i de fleste landsbykirker, og en cancelliskrivelse¹⁷⁵ tillader i 1823, at morgenringningen i en landsby, hvor "pluraliteten af Huusfædrene" ønsker det således, ændres til middagsringning.

I Münsters forslag til en ny alterbog af 1839 siger han imidlertid i en kommentar, at middagsringningerne i landsbyerne de fleste steder er ophørt, og det menes at være forbundet med stor ulempe at genindføre den. Denne noget ejendommelige bemærkning kunne tyde på, at de kirkelige myndigheder ikke - eller i hvert fald ikke længere - opfatter middagsringningen som en utilbørlig, verdslig brug af kirkens klokker. Kommunalbestyrelsen i Aakirkeby ønsker i 1849 at ændre kirkens morgenringning til en middagsringning - dog kun i sommermånederne; uvist af hvilken grund - og Cancelliet meddeler gladelig sin tilladelse.

Så er det mere opmuntrende, når det i en skrivelse fra Kirkeministeriet - 30. december 1951 - understreges, at den ved en kirke sædvanligt forekommende middagsringning med kirkens klokker ikke indebærer, at den daglige morgenringning kan udelades.

Komiddagsringning

har helt enkelt været et praktisk signal for landsbuen til, at det var malketid.

Der findes endnu - især på de lette jorde i Midtjylland - ældre landbrugere, der erindrer, at man har malket tre gange dagligt. Man har indtryk af, at denne praksis forsvinder de sidste steder omkring 1925.

En landbrugsekspert¹⁷⁶ udtaler, at tre daglige malkninger hænger nøje sammen med lave arbejderlønninger, men stille spørgsmål ved, om ringningens tidspunkt - kl 12 - virkelig kan have svaret reelt til middagsmalkningens placering.

Sammenholder man imidlertid den langt tidligere begyndelse på landbrugets arbejdsdag, der kendetegner erhvervet langt ind i maskinalderen (faktisk er mindelser derom stadig bevaret også i arbejdsdagstraditionerne hos visse håndværkere, der allerede kl 9 nyder deres frokost), forekommer det ikke urimeligt, at middagsmalkningen har været afsluttet i tide før den lige så betydningsfulde og hævdvundne middagssøvn - vor nordiske siesta's - begyndelse.

Når Roskilde Landemode i 1561 (s. 73) sætter ind mod en helt verdslig komiddagsringeskik, så kan der have været god grund til dette. Ved en personlig foretagen undersøgelse i 1983 af ringeskikke i Østfrisland viser det sig, at man nogenlunde dækkende ringer en 12-ringning i landsbykirkerne. Hvis man skal udlede noget som helst af denne iagttagelse, måtte det blive, at det har været resultatet af en fælles drøftelse de danske superintendenter imellem, når komiddagsringningen så konsekvent mangler i Danmark - selvom det altså i givet fald tager henved 300 år at få den udryddet.

At skikken overhovedet opstår, kan der næppe gives mere end een forklaring på: Morgenringningen er synkron med morgenmalkningen og foregår ved daggry; aftenringningen ledsager aftenmalkningen, når lyset forsvinder. Herefter kan det forekomme rimeligt ligeledes at lade middagsmalkningen ledsage af ringning.

Når først *det* er slået fast, ligger det snublende nær at antage, at komiddagsringningen reelt bliver en omfortolkning af Calixtus-ringningen (s. 73), hvis oprindelige sigte som så mange andre ringningers er gået i glemmebogen.

Verdslige ringninger iøvrigt

Det er vanskeligt at rubricere en række ringetraditioner, der ikke lader sig indføjede i en systematik, hvor skikkene opregnes efter deres alder, og som heller ikke kan sættes i katalog som verdslige efterkommere af tidligere kirkelige ringninger.

I kildestoffet støder man ustandselig på øvrigheds og landemoders uvilje mod to helt verdslige traditioner, der begge udvikles som panderter til kirkelige ceremonier. Det drejer sig om Majdrengsringning og gilderingning.

Hvor gammel Majdrengsringningen egentlig er, vil næppe nogensinde kunne fastslås - dertil er gisningerne om en sammenhæng mellem dem og *Litania Major* (s. 57) for lidet betrykkende.

Hele *det* ceremoniel, der i førkristelig, nordisk kultur opbygges omkring den sidste dag i april og den første dag i maj - festtiden for forårets gennembrud - tages med ind i det kristne livsmønster og garneres dér med mere eller mindre tvivlsomme, religiøse guirlander. Til sidst opstår der et sammensurium af frugtbarhedskult, majstænger, forårsløv, en sagesløs abbedisse, Valborg, der på grund af sit specialområde, landbruget, får plantet sit navn på kalenderens 1. maj, specielle messer med bøn om

god markafgrøde, bålfester processioner (s. 58), virgilier, der oftest fortsættes i kåd tosomhed blandt den yngre generations repræsentanter, og almindelig fest i gaden¹⁷⁷. Klokernes aktie i disse festligheder, hvor karlene blandt andet kårer deres "gadelam" for det kommende år, skal formodentlig tidsfæstes til den periode, hvor de danske kirker etablerer klokke II (s. 12, 61).

På dette sted skal Nordbys "gadeklokke" nævnes i et forsigtigt indskud. Klokken *kan* have sit navn fra gadelams-kåringen; men lige så tænkeligt er det, at den nuværende placering - i et kryds mellem byens gader, anbragt i et lavt tårn - giver den navnet. Den repræsenterer rimeligvis de verdslige "vestklokker" og er flyttet ud fra kirketårnet. Den benyttes ved ildebrand, og derudover ringes den "hvis kørerne slår sig løs".

Majdrengsringning opstår som appendix til eller omtolkning af ringning ved de kirkelige ceremonier, der i den katolske tid knyttes til Valborgfesten - Voldermisse. Reformatorerne, der ikke i den almindelige papist-hetz skyer noget middel i deres argumentation, holder festen og ringningerne frem som manende og afskrækkende eksempel på den gamle kirkes fordærv.

Med fanatisme tordnes der ved 1500-tallets landemoder mod de landsbykirker, der ringer mod majdrenge når der er gadestævne. Roskilde Landemode har majdrene på programmet både i 1563, 1570 og 1586, og det er forståeligt, at der kommer vind i sejlene, da majdrene i et sogn i Merløse Herred i fuldskab slår en degn og en kirkeværge ihjel.¹⁷⁸

Præsterne modsætter sig majdrengsringningen, men man støder ustandselig på modstand hos sognebørnene.

Selve ringningen finder sted, når de unge mænd vender hjem fra en fælles udflugt i skoven med frisk løv. I løbet af 1600-tallet forsvinder skikken omsider, selv hvor der endnu dances om majstang og rides sommer i by.

Gilderingning

synes mange steder at være en indarbejdet tradition både før og efter Reformationen. Ved en provstevisitats i Nebbelunde i året 1590¹⁷⁹ irttesættes sognebørnene for at bruge klokken til "den ugudelige juleleg", som dér holdtes. Gilderingningen har formodentlig netop i forbindelse med almuens ofte løsslupne julesammenkomster været varselssignal, og man skal nok se skikken som parallel til kimningerne i forbindelse med bryllup (s. 109).

Det har givetvis været svært for befolkningen at indse, at den klokke, der ledsagede gæsterne på vej til bryllupdfesten og bruden hjem efter vielsen, og som var aldeles legal, ikke kunne bruges, når man iøvrigt befandt sig på vej til fest i sognet.

I 1619 må hr. Niels, præsten i Føllenslev¹⁸⁰, beklagende slå ud med armene, da man på Roskilde Landemode påtaler klokernes brug ved "gæstebud, leg og andre småting". - Det holder intet, siger han om forbudet mod gilderingning, - bønder må alt ringe til gilde, ellers duer det intet!

På højeste plan - i Danske Lov af 1683 - forbydes endnu engang ringning til gadestævne, gilde eller andet sådant.

Tilladt er derimod ringning, når provstiets præster samles til kalende, og her er grunden rimeligvis, at kalendegildet holdes med det hovedøjemed at drøfte såvel teologiske som administrative anliggender. Før Reformationen har præstesammentrædet endda karakter af kirkefest, og også den nye kirke kæder ofte kalendet sammen med en gudstjeneste for de forsamlede gejstlige.

Det er sværere det rimelige og lovmedholdelige i, at der ringes til herskabsbud, hvor hovbønderne af deres herremand modtager kollektive ordre og anvisninger; men rimeligvis vurderes herremændene alt efter deres holdning og opførsel på en skala,

der strækker sig fra et nødvendigt onde til den af Gud givne øvrighed, og i hvert fald må det erindres, at herremanden oftest er kirketiendejer!

Om ringning ved bystævner ses der at være delte meninger. Roskildesynoden af 1561 erklærer¹⁸¹, at klokken *ikke* må bruges til dette formål; her skal byhornet bruges; men i Danske Lov af 1683 hedder det udtrykkeligt, at kirke- og tingfred skal råde, fra man går af hus og den lige vej til kirke eller ting og tilbage.

Her kan man, når man sammenholder med markedsfredstidernes afgrænsning og markering ved specifikke, daglige ringninger (se herunder) erkende en sammenhæng mellem klokkeringning og fredlysning (= sikring mod personlig forulempelse) for borgeren på vej til og fra samfundsbestemte pligter.

Torveringning, markedsfredsringning

er beslægtet med bystævneringning i bygden. I Holbæk Stadsret hedder det på et tidspunkt efter 1168 således:

Item bør ther oc skall wæræ fredh paa
thorgadhen och thoruett, fraa thet ringer
otthesangh, oc intill thet ringer szammen
til hõwmessæ, oc hollis strengelegen aff allæ.¹⁸²

For Københavns vedkommende ses en parallel til bruges af klokker i borgerligt, tidsafgrænsende øjemed. Her siger en lovforordning fra 1294:

Når ildslukningsklokken ringer, skal alle,
der befinder sig uden for deres hjem, gå
til deres sted, indtil den tid om morgenen,
hvor samme klokke lyder...
...Ved nævnte ringning lukkes og åbnes
(by)portene og havnens afspærring¹⁸³.

Skagen købstad¹⁸⁴ nævner ikke direkte klokkerne, når det i en lov fra 1507 hedder:

Hwilken som bryder torge fred i byen eller
saa lancth, som byens marck ræcker, then
dag, som torge dag er, han bødhe xl marck
oc konigh oc staden saa meget, oc then fred
skal sta, fra sool op gaar, oc til sool er neder
gangen om affthen.

Men selve sammenkædningen af markedsfreden med solopgang og solnedgang skaber en indirekte forbindelse med klokkerne - med mindre Skagen har et problem med klokkenes hørbarhed, og man altså *derfor* målade solen og bymarksudstrækningen bestemme fredsløsningen i tid og rum. Kravet om persons-integritet i visse samfundsmæssige situationer ses således at blive "hægtet på" eksisterende ringninger i dagsforløbet, og ringningerne holdes i hævd med sådanne nye funktioner, efter at deres oprindelige øjemed er tabt af syne¹⁸⁵.

Messens og gudstjenestens brug af klokker

I alt væsentligt modtager vi den romerske messe i fuldt færdig form, da de danske missionskirker begynder deres virksomhed, og messen har sin faste, daglige plads i kollegiatskirkens række af tidebønner - følgende umiddelbart efter tert.

Forringningen kendes i hvert fald i Norden fra en 1200-tals homiliebog, hvori anføres, at kirkens to klokker (jvnf. s. 78) ringer på skift ved de to forringninger, medens de to

klokker ved den tredie ringning begge medvirker¹⁸⁶.

Homiliebogen forklarer denne usus således: Tre gange kalder Gud på dig, og tre gange bliver du skyldig, om du ikke går til hans hus.

Guillaume Durandus (1230-1296), en af middelalderens fornemste liturghistorikere, forklarer de tre ringninger således: Den ene er til for at indkalde, den anden til at samle og den tredie til at begynde.

Berthold af Regensburg - omrejsende prædikant bl.a. Tyskland i årene efter 1250 - forklarer, at ministranter og sangere skal ile til kirke ved den første ringning, og menigheden ved den anden. Efter at være gået ind i Guds hus skal de opføre sig med hellig sømmelighed i betragtning af, at de står over for den konge, for hvem selv helgener og engle knæler, og dæmoner skælver.

Palladius har i visitatsbogen hårde ord tilovers for folk, der fører faddersladder på kirkegården, medens de venter på, at gudstjenesten skal tage sin begyndelse. Ligesom sine katolske forgængere har han anvisning på opbyggelige tanker, der hører tidsrummet mellem ringningerne til; men rent faktisk lykkedes det aldrig i Danmark at inddrage forringningerne i andagtslivet. Her *kan* de manglende bedeslag både være en indikation for eller en konsekvens af forringningernes mere verdslige, informative karakter.

Selvom det må siges at være stof til det yderste randområde ar denne afhandling, afstår man dog nødigt fra at omtale et patriarkbrev¹⁸⁷ udgivet i Avignon i 1319, der på interessant vis giver opskrift på den rette måde at opføre sig på ved besøg i Sct. Hans Kirke i Skaarup på Fyn.

Kirken synes at have haft ambitioner som valfartskirke, thi der er anseelige afladsbegunstigelser at hente, dersom man besøger kirken på en række festdage - her iblandt også på *de* helgeners festdage hvis relikvier opbevares i samme Skaarup Kirke.

Hvad der imidlertid specielt fanger opmærksomheden, er, at hver den, som *går rundt om kirkegården*, krediteres for 40 dage af en pålagt bod.

Brevet nævner ikke tidsrummet før messen mellem forringningerne; men tankerne ledes uvilkårligt hen på den stakkels pige i folkevisen "Det var en lørdag aften". Hun går nemlig også - før gudstjenesten - "on den kirkegård". Skildringen er dybt tragisk; bejleren er forduftet, jomfrudommen har hun mistet - og dermed retten til at gå med udslået hår - og, hvem véd, måske er det endnu værre fat med hende, siden hun må gå sig om den kirkegård.

Bevares, hun *kan* kigge diskret efter, om den udkårne skulle stå sammen med de andre mandfolk ved syddøren; men man frigør sig ikke fra en anelse om, at middelalderens visesanger er i dyb indforståelse med sit publikum med hensyn til eet eller andet, der for eftertiden er forsvundet i tågen, og som handler om pigens adfærd i forbindelse med kirkegangen.

Ved en lang række kirker - især i Jylland - efterfølges første ringning af et enkelt klemteslag, medens den anden ringning får to afsluttende klemte. Endelig afgives der, som iøvrigt overalt, 3 x 3 bedeslag efter gudstjenesteringningen.

Traditionen - som i daglig tale iøvrigt kaldes een-to-ni-slagene - har en parallel, der ligeledes oftest træffes i Jylland, og her taler man om tre-seks-ni-slagene.

Bringeus mener¹⁸⁸ efter at have gjort samme iagttagelse i Lund og Visby stifter, hvor skikken bruges i kirker med kun een klokke, at disse klemteslag skal markere, om det er første eller anden forringning, fordi adskillelse ved brug af forskellige klokker ikke er mulig. De danske erfaringer støtter Bringei teori, thi skikken i Danmark er ligeledes karakteristisk for eenklokke-kirker.

Samtidig bliver det tilladeligt at regne med, at traditionen er opstået efter 1529.

I 1555 foreskriver det, at degne skal samle ungdommen om døbefonten til børnelærdom

efter anden ringning (man erindrer, at døbefonden i hine tider stadig har plads i kirkernes vestender), medens præsten tager sig af de voksnes private skriftemål i koret (se yderligere om skriftemålsringning og om klemten til børnelærdom s. 95).

Fra Fyens Bispearkiv erfarer vi i 1664, at løbedegnen hver jul skal have en rigsdaler, som anvendes til den, der ringer til prædiken søndage og helligdage.

Her er det betalingen for forringningerne, som den ikke bosiddende degn ikke kan overkomme; men samtidig røber udtrykket "at ringe til prædiken" muligvis, at kun prædiken-gudstjenester (i modsætning til gudstjenester, hvor degnen stedfortrædende læser de brugelige tekster) får forringninger. Andre ting tyder i samme retning og vil blive behandlet i anden forbindelse (s. 83).

Om *tidspunktet* for højmessens tier kirkeritualet af 1685 klogeligen og nøjes med at fastslå, at der ringes første gang, anden gang og sammen på de sædvanlige tider.

I købstæderne er første forringning signalet til, at skolebørnene samles i skolen, og efter morgenbøn (og muligvis sanginstruktion) går lærere og elever ved anden ringning samlet til kirken.

Tidspunktet er i 1685 for Københavns vedkommende kl 8 for sammenringningen; men ellers kan tjenesterne - set på landsplan - falde når som helst omtrent; det fremgår når vi gennemgår 1500-1700-tallets gudstjenesteliv.

Uanset fastlagte og traditionsbetonede tidspunkter for højmesses afholdelse opstår der ikke sjældent i forbindelse med visitatserne kraftige meningstilkendegivelser menighed og præst imellem om, hvad der forstås ved at møde rettidigt.

Der *kan* fra bøndernes side ligge nogen malice i det, når de ved Jacob Madsens visitats i 1595 i Gudbjerg Kieke beder om at få gudstjeneste kl 8 om morgenen og vde før 11". Præsten, hr. Erik (for det var ham, der i 1591 og på s. 35 fik et timeglas) samtykker, men beder samtidig om, at der idømmes mulkt, når man kommer for sent, så at gudstjenesten ikke derved forsinkes!

H.F. Rørdam fortæller¹⁸⁹ ved hjælp af arkiverede brevskaber om Møens degne og skoleholdere; af en tragikomisk sag fra slutningen af 1720-erne, som det desværre vil være for vidtløftigt at gennemgå her, fremgår det, at Elmelunds degn har pligt til at gøre melding til præsten om, at anden forringning har fundet sted, og blandt andet om denne forpligtelse handler en årelang strid mellem præsten og degnen - tragisk som alle de hyppige uoverensstemmelser, der i kildestoffet kendetegner disse to personer; komisk som morskslæsning på grund af de to modparters overraskende argumenter - fremført i et overordentligt smukt og formfuldendt skriftsprog.

Om Elmelunde-eksemplets forbindelse mellem anden ringning og en melding om dennes udførelse til præsten skulle have nogen forbindelse med den af Bringæus¹⁹⁰ omtalte præsteringning (den omtales udførligere s. 82), må man nok betvivle.

I 1738 besværer Sjællands biskop sig over, at gudstjenesteringningerne ved de københavnske kirker ikke er ordentlig synkroniserede¹⁹¹.

I besvarelse af klagen forklarer Helligåndskirkens sognepræst, at kirkeurenes gang på de københavnske kirker lade meget tilbage at ønske i henseende til præcision. Og, fortsætter han, Vor Frue Kirke har i såre lang tid været under genopbygning (efter branden i 1728), og de andre kirker har i al den tid ikke haft noget at rette sig efter. Hermed mener Helligåndspræsten, at Vor Frue Kirke traditionelt har lagt *for* med sine ringninger. Det er et ikke sjældent konstateret fænomen, at købstadens hovedkirke indleder ringningerne, og her er forklaringen rimeligvis et paveedikt fra 1516¹⁹², der udtrykkeligt forlanger denne skik respekteret.

Traditionen kendes fra Svendborg, hvor den dog kun omfatter byens middelalderkirker; men en meddelelse fra Aarhus¹⁹³ lader forstå, at også kirker fra nyere tid respekterer hovedkirken - i hvert fald, hvor denne kan høres fra sattelitkirkens ringerstade.

Iøvrigt er fænomenet sikkert medvirkende til, at der stadig i vor egen tid hersker usikkerhed om, hvorvidt sammenringningen går forud for gudstjenesten og indvarsler denne, eller om denne ringning repræsenterer gudstjenestens første liturgiske led (s. 169).

Om intervallerne mellem forringningerne synes der jævnthen at herske nogen usikkerhed. Ussing noterer i 1787, at intervallerne ifølge reskript af 1747 for Københavns vedkommende skal være et kvarter (og at Vor Frue Kirke, der nu fungerer igen, skal være regel for de andre kirker), men udtrykker som sin personlige mening, at det er for kort et tidsspand¹⁹⁴.

Münster foreslår i 1839 i sit udkast til en ny alterbog, både København- og provinsreglen bibeholdt. I sin kommentar nævner han, at man mange steder på landet kun ringer *i alt* to gange til gudstjenesten. Der kan være tale om, at første forringning opfattes som søndagens morgenringning (jvnf. s. 66).

I Kirke- og Skoleministeriets anordninger fra før skiftet til vort eget århundrede træffer vi ny interesse og forståelse for klokkernes brug. Man fastslår, at forringningerne bør ske med een klokke, medens sammenringningen sker med to eller flere klokker, alt efter, hvad kirken formår og *som brugeligt er*.

I 1893 spørger en sjællandsk sognepræst blandt andet om, hvor længe ringninger og kimninger skal vare¹⁹⁵.

Det er endnu inden Kirkeministeriet har lagt sig fast på "mindst 100 slag" (s. 69); men et direkte citat fra Kirkeministeriets besvarelse fortæller bedre end mange ord om den principholdning til spørgsmålet, som Danmark endnu i dag nyder godt af:

...Ministeriet kan ikke indlade sig på at fastsætte et bestemt tidsrum som Minimum, men er enigt med andrageren i, at det er utilstedeligt, at Ringningen og Kimningen ikke sker på en sømmelig måde, hvorimod der meget mere må kunne fordres, at Ringningen og Kimningen også i kvantitativ Henseende faar en sådan Fylde, at der kan blive Ro for Sindet til at oplade sig for Indtrykket og give sig hen til Påvirkningen deraf på en ubetinget Maade og ikke blot momentant...

Sammenringning - indringning - gudstjenesteringning

Alene de varierede betegnelser¹⁹⁶ gør det nødvendigt at undersøge, hvorvidt gudstjenestebegyndelsens ringning er at betragte som en kommunikativ ringning, eller om brugen af klokkerne ansues som en del af selve gudstjenestekomplekset. Man kunne forestille sig, at både Peder Palladius og den halvanden generation yngre Jacob Madsen, når de begge anvender udtrykket sammenringning, ønsker at se denne ringning som en kommunikationsringning, der af den evangeliske kirke ikke må bruges til et individuelt ceremoniel; men dette holder ikke stik: Palladius forordner udtrykkelig - idet han på een gang støtter sig til og ændrer den hidtidige, katolske usus - hvad sammenringning og bedeslag skal stå for.

Her vil vi imidlertid lade ham selv tale - og aflevere eet af dansk litteraturs længste sætningsindsud:

Strax I kommer inden disse døre, skulle I falde ned på Eders Stole (knæle på jeres plads) og lægge Eders Hænder tilsammen og lade Eders Hjærte og Mund følges ad heden op til Gud Fader med denne Bøn: "Fader vor", en tilsammen (i alt een gang) heller

end flere, at det ikke bliver en Mundklammer og en Korelæsning: per dominum, per dominum, per dominum etc.

Og når Fadervor er ude, i den Sted I plejede af gammel Munkevildfarelse at pladre "Hil Maria" ud (og glorde dér en Bøn og en Vanbrug af, lige tvært imod den hellige Skrifts Lydelse, Jesu Kristi velsignede Moder, Jomfru Maria til Spot og Spe, efterdi vi ere ikke Gabriel Engel, ikke heller (er) Jomfru Maria her hos os, thi Døden er imellom hende og os, at hun kan ikke høre, hvad vi sige til hende, fordi hun er ikke almægtige, men hendes Søn er almægtig) da kunne I sætte i den Sted igen den blotte og bar Nød på Målen (formulere, give udtryk for), hvor Skoen trænger og tvinger Eder..

Hvis man altså ikke står og holder faddersnak (bemærk ordet) uden for kirken, er traditionen altså, som det fremgår af Palladii formaning, at man under sammenringningen uafbrudt læser Fadervor eller Paternoster den ene gang efter den anden på sin plads inde i kirken, indtil de tre Mariaklemt afslutter ringningen.

Under klemtene læser man så Ave Maria efter den på s. 59 angivne metode.

Palladius anviser kirkefolket, at de kun skal sige Fadervor een gang - til gengæld med forståelse og omtanke og uden at papre vidløst som børn i en skoleklasse - og når Fadervoringningen er til ende, og bedeslagene klemtes, da skal man fortsætte med sin personlige bøn, personligt formuleret, om sit personlige anliggende¹⁹⁷.

På dette sted skal imidlertid også nævnes en helt anden tolkning af Ave-klemtenes placering umiddelbart efter sammenringningen. Ifølge den slesvigske Agende - den er blevet til før år 1500 - er sammenringning og bedeslags-klemt ledsagelse af det Fadervor, Ave og Credo, der afslutte den katolske dåbshandlings førsteled, primsignelsen. Først herefter føres gudmoder og barn ind i kirken til dåbshandlingen.

I en beskrivelse af kirkeskikkene i Bergen-området¹⁹⁸, berettes det, at når klokkerne begynder at gå, imedens kirkefolket enten står på kirkegården eller er på vej ind i kirken, så løfter hver mand sin hat eller sin hue og lyser velsignelsen over sig.

L. Kock meddeler¹⁹⁹, at den ved kirkedøren forsamlede menighed lettede på hatten, når der ringedes med klokkerne. Skikken holder sig, forklarer han, op til omkring 1800. Her er en klar forbindelse tilbage til reverenstraditionerne i katolsk tid (s. 62).

At det dog ustandseligt har knebet med andagt og sømmelighed under indringningen, vidner talrige beretninger om.

På Horsens-egnen må man til sidst gå så vidt, at der idømmes een marks bøde, når der "gøres ulyd med larmen, banden eller skænden" på kirkegården, efter at der er sammenringet²⁰⁰.

Også Ussing taler i 1787 overordentlig bidsk om folks usømmelige sædvaner. De møder først op længe efter sammenringningen, og så buldrer de med kirkedøren, skramler med stoledørene, tramper op ad trapperne til pulpiturene, rasler med stole og skamler og støjer med gardinerne. Det sidste med gardinerne kunne tyde på, at ikke blot almuen, men mindst lige så meget fornemmere loge-abonnenter i købstæderne er til irritation²⁰¹.

Ussing kommer iøvrigt i samme forbindelse med en interessant oplysning. Han fortæller, at man i Island i nogle kirker har placeret sammenringningen efter første salme. Skikken

er dog efter hans udsagn blevet forbudt ved forordning af 29. maj 1744. Forklaringen *kan* være den, at den romerske messe først tager sin egentlige begyndelse efter Confiteor (præstens renselse til offerhandlingen). Betragter vi imidlertid det sammenlignende skema på s. 84 mellem den romerske messe og kirkeordinansens danske gudstjeneste, så ser vi, at romermessens første led, introitus, reelt er placeret efter gudstjenestens Confiteor og efter dét introitus eller dén danske salme, som foregår *under* den lutherske præsts Confiteor. Har nu nogle af de første lutherske, islandske præster overset, at det lutherske Confiteor er en del af den lutherske gudstjeneste, så har de uden videre placeret messe/gudstjeneste-ringningen umiddelbart før Kyrie - og præsters gudstjeneste-påfund i relativt isolerede områder kan erfaringsmæssigt være stædige. Den nugældende gudstjenesteforordning må man desværre karakterisere som kirkehistorisk ukorrekt og liturgisk uheldig. I tillægget om klokkeringning hedder det:

Sidste sammenringning (!), der afsluttes med bedeslagene, *slutter* på det for gudstjenestens *begyndelse* fastlagte tidspunkt. (Udhævn. V. forf.)

Gudstjenesteringning på østklokke

Den ret kendte personalhistoriker, Albert Jantzen synes foruden sin virksomhed som sognepræst og forfatter at have fået tid til at drive campanologiske studier. I 1904 meddeler han²⁰², at små klokker (altså østklokker) endnu indtil slutningen af 1800-tallet - i det mindste nogle steder på Ribe-egnen - benyttes til at ringe de på kirkegården tøvende kirkegængere ind umiddelbart før gudstjenestens begyndelse.

Oplysningen passer umiddelbart godt sammen med en oplysning fra 1976, hvori det om Bjolderup Kirkes klokke II (en østklokke, der er overført fra messespir eller ark; se side 24, 29, 35) berettes, at kirkens ringer i første del af dette århundrede kastede dens reb ud af glamhullet nærmest våbenhuset, når han ringede forringninger med kirkens store klokke.

Præstens ankomst til kirken var i Bjolderup signalet til sammenringningen, og nu kunne ringeren, som det var hans forpligtelse, modtage præsten ved kirkedøren²⁰³.

Ill.: Korklokke i Bjolderup

Den ejendommelige meddelelse giver stof til flere slags overvejelser.

At messe/gudstjeneste-sammenringningen i Middelalderen kan have været udført på østklokkerne, er en logisk, fuldt acceptabel mulighed - forudsat vel at mærke, at der er tale om østklokker af en størrelse eller med en så lang profil, at de kan ringen pendulerende (se s. 24) - thi denne ringning henvender sig til de i forvejen forsamlede og kræver således ikke lydмæssig rækkevidde²⁰⁴.

Traditionen kan også hidhøre fra kommunitetskirkernes usus, hvor højmissen følger umiddelbart efter terts-bønnen - og følgelig kun behøver indvarsling med østklokker.

Bjolderup-ceremonien kan også være flyttet vesterud i tårnet samtidig med, at den oprindelige østklokke er overført til tårnet fra en ark eller rytter. Er dette tilfældet, har vi en mindelse om en tid, hvor degnen har været pligtig at hjælpe præsten i messetøjet i korrummet mellem forringningens skriftemål og sammenringning.

Selve den teknik, der kommer til udtryk ved, at ringeren kaster rebet ud af glamhullet og siden ringer fra tårnfoden, kender vi fra Efterreformationstidens litteratur.

I "Peder Smed og Asser Bonde" fortælles om en fattig mand, der kidnappes af gråbrødre og bedøves med en drik. Derefter "håndteres" hans krop, så at han, når han vågner, har Kristi sårmærker. Nu præsenterer munkene ham for byens folk som reklameobjekt i deres Prædike- og indsamlingsvirksomhed, og kirken er åbenbart for lille til at rumme den måbende skare, der strømmer til.

...Der vaar stor stor glæde ieg sige vil,
de meente de haffde vundet spil.
De kimedede oc gjorde rede tilforn,
de stunge en ringel suantz vdaff det torn.

Man kender iøvrigt samme taktik fra Bylderup Bov, hvor degnen endnu indtil 1920 kastede ringerebet til kirkens mindste klokke (en tidligere østklokke) ud af glamhullet efter morgenringningen. Ved middagstid blev en dreng fra skolen sendt hen til kirken og kunne nu udefra slå kl 12-klemte på denne klokke²⁰⁵.

Svage spor af en præsteringning?

Bjolderup-ringerens præstehilsen i forbindelse med sammenringningen kan imidlertid ses i et helt andet perspektiv. Bringeus beretter²⁰⁶ om den svenske præsteringning, der foregik mellem anden ringning og gudstjenesteringningen. Bringeus mener at kunne slutte sig til, at traditionen er svensk/finsk og iøvrigt ikke kendes på fælles-skandinavisk plan. I Skåne har han eksempelvis ikke kunnet finde den.

Her *kan* ringningen med den lille klokke i Bjolderup ved præstens ankomst være den uforståelige rest af en tradition, der i Danmark er gået i glemmebogen før 1659.

Faktisk findes der et par danske notater, der muligvis hører til komplekset.

Endnu efter anden verdenskrig var det i Halsted på Lolland skik, at sammenringningen begyndte, når man fra tårnet så præsten passere et bestemt punkt på vej til kirke²⁰⁷, og i Sønder Bork ved Ringkøbing Fjord var det indtil 1967 tradition, at sammenringningen afsluttedes når præsten indfandt sig i våbenhuset (præstegården ligger et stenkast fra kirken). Under bedeslagene gik han op gennem kirken, og menigheden rejste sig²⁰⁸. Sædvanen har hersket i flere af omegnens kirker i begyndelsen af 1900-tallet.

Det må dog tilføjes, at der med denne skik også *kan* være tale om en processionsringning (s. 57).

Østklokke-gudstjenesteringning fortsat

Endelig kan anvendelsen af den lille østklokke som sammenringningsredskab hidhøre fra konfiskationerne, der gjorde det problematisk at overholde reglen om ringning med forskellige klokker ved forringning og sammenringning.

I en fortegnelse fra 1782 over Burkal Kirkes inventar (ved Tønder) nævnes en lille klokke over degnens stol, "hvormed han angiver forsamlingens begyndelse"²⁰⁹. Her vil det næppe være muligt at afgøre, hvorvidt degnen med sin indvendige klokke (den findes stadig på sin plads i kirken i efterreformatorisk ophæng) har praktiseret sammenringning eller stoleringning (s. 87).

En tredje - ikke afviselig, men heller ikke sandsynlig - mulighed er det, at den lille østklokke som gudstjenesteindleder stedfortræder den førreformatoriske rota (s. 21),

der stadig i den katolske kirke ofte anvendes til at markere, at præsten fra sakrestiet træder ind i kirken, og at messen tager sin begyndelse.

Sammenringning som eneste ringning

Som nævnt s. 78 synes der at være sammenhæng mellem brug af forringninger og afholdelse af prædiken. Kirkeritualet af 1685 foreskriver, at når prædiken skal holdes om søn- og helligdage, ringes der tre gange.

Biskop Bagger - som var leder af den pågældende ritualkommission - har imidlertid i et arbejdsnotat forud for den endelige formulering om ringning til onsdagsgudstjenesten anført, at der kun skal ringes med een gang med een klokke.

Her belæres han åbenbart af kommissionens kolleger, og i den endelige formulering kommer det til at hedde: som sædvanligt.

Uden at der egentlig kan påvises nogen forbindelse mellem Baggers forslag og nutidig københavnsk eftermiddagsgudstjeneste- eller aftensangsgudstjeneste-praksis, skal opmærksomheden dog henledes på, at forringningerne ofte udelades ved sådanne gudstjenester.

I 1700-tallet opstår dén skik, at der i tresognspastorater kun prædikes i to kirker pr. søndag. Det giver imidlertid den meget uheldige effekt, at sognefolket betragter hver tredie søndag som noget i retning af en hverdag. I 1788 giver derfor Aarhusbiskoppen Poul Bildsøe direktiv om, at der hver tredie søndag skal ringes *sammen* som sædvanligt, synges salmer og læses et kapitel eller to af Biblen.

Til sidst i dette afsnit skal noteres, at Brødremenighedens Kirke i Christiansfeld aldrig praktiserer forringninger.

Klokkers brug under messe og gudstjeneste

Det har altid været lidt af en hovedpine at skulle gøre rede for de tilsyneladende så ukomplicerede brugstraditioner for østklokkerne under Middelalderens katolske messe og den første reformatoriske gudstjeneste.

Ill.: Messeklokke i Sct. Nicolaj Kirke i Svendborg.

For at skabe en lettere tilgængelig oversigt og for at anskueliggøre dels, at klemtene i alt væsentligt er de samme før og efter Reformationen, dels, hvorledes motivationen bag den ændres, er der på s. 84 opstillet et skema, der sammenligner den senmiddelalderlige messe og den lutherske højmesse.

Der er nogen uvished om Romerkirkens brug af klokkeklemten efter evangelielæsning. Traditionen kan næppe føres tilbage til håndklokkens oprindelige ipdukken i messen (vistnok i 400-tallet).

Borregaard mener²¹⁰, at klokken er flyttet fra sekvensen, som den bruges i Middelalderen, indtil de overhåndtagende mængder af sekvenser brat fører til

total fjernelse af dette messelement.

Nu er det spørgsmålet, om det overhovedet er *den* håndklokke, som bruges til renselsen omkring messeofferet, der har været brugt ved sekvensen. Snarere er der tale om hymnologia, sangerkorsklokken eller intonationsklokken (s. 21), når koret skal finde indsats til messens mest krævende og betydningsfulde, musikalske stof. Det er langt fra usandsynligt, at hensigten med intonationsklokken forflygtiges, da klokken følger med

messecelibreringen til primitivere, nordiske vilkår. Klemtene bevares som princip, mens funktionen glemmes²¹¹.

Sanctus-klemtenes *kan* hidhøre fra den tidlige Middelalders opfattelse af messen og communionen som to adskilte gudstjenestelige funktioner²¹², således at klemtene giver tegn til en indledende bøn før communionshandlingen.

Romersk messe i 1500-tallet

Initium
 salme 43 og 124; præstens Confiteor
Introitus
Davidssalme
lille Gloria
Kyrie
store Gloria
Salutation
Kollekt
Graduale
 Skriftlæsning
 Halleluja
 () (Sekvens)
Evangelium
Credo
Offertorium
 forberedelse af nadver
 Helligåndspåkaldelse
 offeramling
 stille bøn for offermodtagerne
Præfation
 Sanctus
 Benedictus
Canon missae
 bøn for kirke og regent
 konsekrationebøn med
 indstiftelsesord }
 Elevation
 bønner for de bortgangne
 Fadervor
 fredsønske
Communio
 takkebøn
 velsignelse

Dansk Gudstjeneste 1539

Introitus eller dansk salme
 (herunder) præstens Confiteor
Kyrie
Gloria (Aleneste Gud)
Salutation
Kollekt
Epistel
 Halleluja
 dansk salme/Graudale/Sekvens
Evangelium
Credo
 dansk salme (Vi tro...), hvor-
 under præsten går på prædikestolen
Prædiken
 offersamling
 kirkebøn
 præsten forlader prædikestolen
 bønformaning; menighed: Fadervor
 formaning om sakramentet
 Fadervor
 indstiftelsesord }
 Elevation
Altergang, evt.
 takkebøn
 velsignelse
 kort salme

III.: skema vedr. romersk messe og dansk gudstjeneste

Der kan også med Sanctus-klemtene være tale om en markering af offertoriets afsluttende sagtebøn for dem, der skal modtage messeofferet. Her kan et signal om, at bønnen er endt, have rent praktisk betydning for deltagerne i messen. *Mod* denne teori taler imidlertid Christiørn Pedersens bog om messen (1514) hvor det hedder:

Præsten stonder siden mit for alteret
oc synger met høy røst, før man
ringer sanctus som kallis prefacio.

Elevationsklemt, -ringning eller -tinken hævdes indført af Gregor IX (1227-41); men hans rolle i sagen har nu rimeligvis kun været at bekræfte og codificere en allerede gældende praksis. Det er imidlertid først under Pius V (1566-72), at der formuleres nøjagtige forskrifter for den korrekte brug af elevationsklokke²¹³.

Det interessante er, at traditionen, da Gregor behandler den, allerede er forplantet til den udvendige østklokke, thi Gregors motivation for elevationsklemtene er, "ar de troende fraværende kunne forene deres bønner med de tilstedeværendes".

Ill.: Messeoffer, Ulm, ca. 1495

Lisbeth Hallingskov siger i en fodnote til sin artikel om Christiørn Pedersen²¹⁴, at elevationsklemtene i Danmark først kendes fra begyndelsen af 1400-tallet.

Christiørn Pedersen selv forklarer, at elevationsklokken er beregnet for de tjenestefolk, der til daglig ikke har tid til at gå til messe. De kan nu på deres sted fromt bøje deres knæ, når de hører klokken ringe ved elevationen.

William Andrews udtaler²¹⁵ i forbindelse med de engelske, udvendige messeklodder:

There is some difficulty in destinguishing
between the sacring bell and the Sanctus
bell, they seem in many cases to be
the same, and in others separate²¹⁶.

Denne engelske iagttagelse dækker ligeledes situationen i Danmark.

På samme måde, som vi ikke kan sige med sikkerhed, at sporerne i vore kirker eentydigt viser mod to østklokker, på samme måde taler kilderne i flæng om "klokken" og "klokkerne". Da Malmø Helligåndskloster og -kirke i 1538 nedrives, overflyttes bl. a. en klokke til Sct. Petri Kirkes spir; men det fremgår ikke, om der foruden den pågældende klokke er flere klokker i spiret.

Hovedsagen er imidlertid, at de små klokker også efter Reformationen skønnes nødvendige. Så snart vi passerer Reformationen, bliver skemaet på s. 84 helt nødvendigt for forståelsen af kildestoffet. Det viser sig, at Romerkirkens evangelieklokke bliver til prædikeklokke og stoleringning - det sidste indfald før Lutherkirkens nye højdepunkt - med adresse til helligdagsdovne og snakkelystne bønder på kirkegården

Sanctusklokken røres, når præsten stiger ned af stolen igen og går til næste handling i gudstjenesten, nemlig

altergangen, hvor de excommunicerede (medlemmer af menigheden, der er belagt med "lille band" og derfor ikke må deltage i altergangen) ved hjælp af denne klokke opfordres til at forlade kirken.

Videre ses det, hvorledes elevationsklokken bevæger sig usikkert mellem Fadervor og indstiftelsesordene - vi skal senere (s. 107) se, med hvor stor virkning for udførelsen af disse klemte.

Endelig kan vi nikke genkendende til typisk dansk, småborgerlig pedanteri, når man hertillands (skikken kendes nu også sporadisk uden for vore grænser) efter Reformationen tilføjer et ekstraklemte, når altergangen er forbi: Nu kan de slemme børn komme ind i kirken igen.

Men vi vil lade de mange kildehentydninger tale selv i en formodning om, at den opmærksomme læser selv orienterer sig på gudstjenesteoversigten s. 84.

Oc strax derpaa begynder hand Testamentins ord, Men offuer alt paa danske, oc strax paa ordene maa hand bequemmeelige opløffte, oc lade under dis tingre med klokken, som sed er, om tieneren saa tyckis²¹⁷.

Klokkerne ringes mellem prædiken og nadver, så at de excommunicerede kan gå²¹⁸.

At klokken efter altergangen *kan* have haft en katolsk parallel, ses af biskop Reesens forbud på Roskilde Landemode 1624 mod ringning, når sakramentet var uddelt. Han forklarer ringningen som en katolsk skik, der betegner, at hostien er nedlagt i ciboriet²¹⁹.

I visitatsbogen har Palladius omkring 1550 følgende at sige til menighederne om de bandlyste:

Og derfor må de søge til Kirke og høre Guds Ord, at de maatte end omvende sig; men ikke maa de gaa til Sakramentet og ej heller være her til stede længer, end som Fadervor er sjunget her for Alteret, og de høre Klokke ringer; da skulle de pakke dem ad døren.

Selve bandlysningsakten ændres ikke i første omgang af Reformationen. I pavebreve af hhv. 1232 (til biskoppen af Skara) og 1336 (til Roskildebiskoppen) hedder det, at den, der forgriber sig på kirkelig ejendom skal lyses i band. Selve excommunicationen bør ske med "pulsatis campanis et candelis accensis".

(Læg iøvrigt her mærke til brugen af ordet "campana" i stedet for tintinnabulum²²⁰. Forklaringen *kan* være, at exkommunikation i sig selv anses som værende så alvorlig, at signalet må nå bredt ud i bygden).

Men på vor side af Reformationen får den dramatiske akt dog ikke nogen lang levetid. Allerede i 1561 hedder det på Roskilde Landemode²²¹, at man skal vogte sig for at bruge papistiske skikke ved bandsættelse, så som klokkringning eller udkastelse af tændte lys.

Lidt mystisk er en bestemmelse fra Roskildesynoden 1574 om, at man ikke på landsbyerne skal ringe, når "Vi tro" synges, som i købstæderne, for at der ikke skal opstå forvirring²²²

Som skemaet viser, må det være den ringning, der afslutter evangelielæsningen, og formodentlig har folk i købstæderne ikke det samme behov for kommunikation uden for kirkedøren som bønderne. Afskaffes prædikeklokken, undgår man - om ellers teorien

holder - al den forvirring, der opstår, når d'herrer midt under gudstjenesten endelig har snakket af og omsider begiver sig til deres stole.

Det ville have været direkte besynderligt, om ikke Jacob Madsen havde haft et ord at sige i dén sag. På Fyens Landemode i 1591 forbyder han ringning før og efter altergang. Også visitatsbogen viser, at der bliver kontrolleret. Under Bovense er anført:

2 smaa Klocker til Amen (efter Fadervor for alteret).
Han sagde, at de ikke blev brugt nu...

I Danmarks og Norges bispers forslag om tillæg til kirkeordinansen af 1631²²³ er der ingen tvivl blandt deltagerne om, at ringning på Testamentets ord (indstiftelsesordene) skal afskaffes, om den i det hele taget endnu er brug nogetsteds, dels for at skabe ensartethed kirkerne imellem, dels efter kongelig befaling, og dels "for anden årsags skyld" - hvad der så kan menes med *det*!

Trods de meget delte meninger om prædikestolsringning blandt teologer, så bevares muligheden i Kirkeritualet af 1685:

Efter Evangelium er udsjunget for
Alteret/ringes udi Prædike-stolen
med de smaa Klokke/ligesom
sædvanligt er.

Sluttilføjelsen må nødvendigvis med, al den stund der åbenbart er hele stifter, der ikke længere *ejer* en østklokke.

Især forbløffes en række præster i Ribe Stift, da man det selvsamme år, 1685, på landemodet drøfter den nye ritualbog²²⁴. Godt nok har de endnu østklokkerne; men de konstaterer - som andre unægtelig har gjort før dem - at klokkerne skaber sendrægtige tilhørere. Hvorefter biskoppen beroligende henleder deres opmærksomhed på det nye rituals udtrykkelige note om, at man skal følge herskende skik på stedet.

Derimod savnes i 1685-ritualet enhver hentydning til bandlysningsklokken. Det indicerer, at denne tradition omsider er afskaffet overalt.

Endnu Ussing har i 1787 et bistert ord til overs for prædikestolsringningen, som han konstaterer, på sine steder endnu er i brug, og han skælder ud over denne uskik, der blot fører til skødesløse kirkegængere²²⁵.

Men det er *også* Ussing, der giver os nøglen til at forstå visse præsters uvilje mod at afskaffe stoleringsningen:

På sine Steder er det Brug, at Degnen
gaaer forved Præsten til og fra Prædike-
stolen, samt forud lader ham vide, naar
det sidste Vers før Prædiken begynder.
Det siste kan være fornødent, paa det
at Menigheden ikke skal bie efter Præsten,
når Sangen er endt, om han ikke selv i
Tide skulle have mærket det; og det første
kan ogsaa være fornødent i store Menig-
heder, hvor Folket undertiden staaer saa
tæt i Gangene, at Præsten ellers kom til
at trænge sig frem.

Men det er derimod dum Stolthed, da en
vis Præst for ikke længe siden - maaskee

har han sine Brødre? - indførte det, at have Klokken således til Tjener, i en Kirke, hvor det ikke før havde været Brug, og heller ikke behøvedes, fordi der var ingen Folk i Gangene, som kunne hindre ham. I Hovedstadens Kirker behøves vel ofte Klokken foran og Graveren bagefter for at komme frem; men at gjøre Stads med sligt andetsteds, er latterligt. Menigheden opholdt sig også over Præstens Stolthed, thi andet Navn vidste den ikke at give det.

Citatet må nødvendigvis føre til en overvejelse om, hvorvidt præster i 1600- og 1700-tallet i nogle tilfælde har opfattet stoleringsningen som lidt af en festivitas omkring deres person.

Ringning eller klemten ved gudstjenestens afslutning

Bringeus redegør for²²⁶, hvorledes denne skik kendes ret udbredt i det nordøstlige Sverige, er direkte forordnet i Norge, bruges overalt på Færøerne - og er ukendt i Danmark!

Bringeus har kun delvis ret heri.

I et notat fra landemodeforhandlingerne i Roskilde i 1601 siges:

Efter Tjenesten skal Degnen klemte i Taarnet med stor Klokke og ikke inde i Kirken med en Primklokke.

Men godtnok er det den eneste gang, denne afslutning omtales i de danske kilder. Derudover foreligger der meddelelse om, at man i Tandslet Kirke *ringede* - altså ikke klemte - med en spirklokke, hvis reb førte ned i kirken, efter gudstjenesten. Skikken er praktiseret endnu i dette århundrede og fortaber sig bagud i tid.

I forbindelse hermed skal der peges på en skik, der endnu vil huskes af mange danske nulevende, og som vistnok har været ret udbredt. Kordegn eller kirkesanger afsluttede udgangsbønnen med Fadervor.

Ind i overvejelserne kommer også en ejendommelig parallel mellem Bringei optegnelser om Åbos og uppsalas Kirkers slutklemte efter gudstjenesterne, der i 1619 indskræpes ved landemode som et anliggende for vestklokker, og så det allerede s. 86 omtalte forbud på Sjællands landemode i 1624 mod at klemte med de små klokker efter altergang; (det er et forbud, som biskop Reesen begrundes med, at skikken er papistisk og har markeret hostiens anbringelse i ciboriet efter kommunionen.

Biskop Reesen understreger ved det selvsamme møde det ønskelige i, at der slås tre slag med tårnklokken, thi almuen er vant til at klokken morgen og aften opfordrer til at læse Fadervor, og de, der ikke kommer i kirken, kan på den måde alligevel få del i dette stykke af gudstjenesten²²⁷.

Der skal ikke drages nogen konklusion; dertil er materialet i Danmark alt for spinkelt; men en del taler for, at den i det øvrige Skandinavien så velkendte slutklemten efter gudstjenesten er identisk med *de* efter-altergangs-klemte, som Reesen fordømmer. Er nu hin fordømmelse taget op af de danske bispekolleger, så kan efterklemtene af den grund meget vel forsvinde brat ud af den danske gudstjenestetradition.

En anden teori, der heller ikke kan afvises, er, at aftensangen om søndagene har været praktiseret i umiddelbar tilslutning til højmessen - dette tillades i hvert fald ved Viborg Landemode 1693 af biskop Gerner²²⁸, der blot betinger sig, at der ringes mellem disse to tjenester. Her kan vesperringningen med bedeslag være opfattet som udringning og klemt efter højmessen, men er i givet fald forsvundet sammen med aftensangen.

Klokkernes brug om højhelligdage

Kirkeritualet af 1685 opfatter stadigvæk forringningerne og gudstjenesteringningen som det faste skelet, hvorpå der ved de store fester bygges videre.

En række af kirkeårets mindre fester sidestilles med højhelligdagene, herunder Sct. Hans' Dag, Mikkelssdag og Helligtrekongersdag (Kristi Himmelfartsdag betragtes, som man vil erindre, som hørende direkte blandt de høje fester).

Dersom sådanne dage - det kan f.eks. Komme til at gælde for Mariæ Renselsesdag og Mariæ Bebudelsesdag - falder i fasten, ser man dog bort fra højhelligdagsringning og -kimning.

Det foreskrives, at man ved højhelligdagsringningen anvender "tvende Klokker eller fleere, ligesom Kirken formaar, og hid indtil maneerligt haver været", når der ringes tredie gang, og ligeledes markeres det, at de største klokker anvendes; men derefter bliver det pludselig vanskeligt at tage 1685-ritualet alvorligt, når fortsættelsen lyder:

...og da kimis tre gange/efter første
og anden gang/når det ringer/hvilket
og skeer paa andre hellige Dage...

Thi hvordan man mellem de tre ringninger ogaå skal få plads til tre kimeperioder, er ikke let at se. At man efter hver ringning skulle etablere tre adskildte kimesekvenser, lyder ikke plausibelt, og man kender slet ikke en sådan praksis.

Snarere har man ved ritualets formulering tænkt på de tre ringninger og ikke reflekteret over, at tredie ringning efterfølges umiddelbart af bedeslag. Ejendommeligt nok bliver fejlen ikke rettet i senere udgaver af ritualet.

Man kan i en vis grad give Bringeus ret, når han²²⁹ udtaler:

Vänder vi oss till Danmark-Norge, visar sig
klockringningssedan här efter reformationen
och i synnerhet sedan 1600-tallets slut på
ett genomgripande sätt ha blivit föremål för
centraldirigering, varemot den svensk-finska
seden avteckner sig i tydligt relief.

Men det er kun en del af sandheden. For det første forudsætter centraladministrationen, om den skal føre til effektiv uniformitet, at administrationen er af den fornødne autoritet. De allerede viste traditionskomplekser, såvel som klokkesædvaner, vi fremover skal høre om, viser med mange afarter og varianter, med den karakteristiske inert i forbindelse med accepten af alle nye direktiver og gamle vaners afskaffelse, at slet så simpelt er det nu ikke.

I Danmark er det fra kort efter Reformationen og frem til 1900 degne og lærere, der administrerer ritualerne for klokkernes vedkommende - med andre ord en befolkningsgruppe, der i lokalmiljøet repræsenterer en vis klasseudhævelse, og som derfor ikke lader sig diktere hvad som helst.

Ofte finder uoverensstemmelsen mellem direktiverne og den reelle usus udtryk i en bevidst - lidt nydelsesfuld - konfrontation mellem "der står, at" og "men sådan gør vi

det nu her!”.

Og ikke bare i det lokale danske kirkesamfund. Middelalderen igennem ser vi, hvorledes den store romerske centraladministrations tradition lidt ynkeligt udsender direktiver om nye riter, ændringer og afskaffelser - godt halvtreds år efter, at samme anordninger i store områder indenfor Romerkirkens geografiske udstrækning forlængst er fastslået sædvane - med andre ord: mere verifikation og efterrationalisering end egentlig nyskabelse.

Og om det nu er i erkendelse af reel afmagt overfor bestående traditioners styrke og stædighed, eller om der måske ligger anelsen af en liberal holdning til menighedernes egenart; i hvert fald betjener den danske kirkeadministration sig fra det øjeblik, hvor man selv tager tingene i hånd, således som det sker med Kirkeordinansen af 1539, i udstrakt grad af vendinger som ”som brugeligt er”, ”om man tykker så”, ”som loven formelder, og hid indtil sædvanligt været haver” el. lign.

Ikke centraladministrationen, men pur nød er det, der får vore højhelligdagsklokke traditioner til at forme sig så forskelligt i forhold til de svenske. Endnu syv år før Reformationen (som altså i dette tilfælde klarer frisag) mister vi godt halvdelen af vore kirkeklokker. En sådan hændelse vil under alle omstændigheder være skæbnesvanger for et land; men er der tale om et karakteristisk toklokkeområde, bliver følgerne af et sådant omfang, at traditionerne på grund af de herskende, fælles vilkår i ikke ringe grad kommer til at virke uniforme.

Nu står vi altså tilbage med en enkelt klokke i tårn eller stabel, og det bliver højhelligdag. Efter forskrifterne skal man ringe med de største klokker (thi *den* regel er førreformatorisk og gælder overalt i Middelalderens Romerkirke), og hvad gør man så?

Så tyer man til de små østklokker i messespir eller ark. Disse klokker kan godt nok i reglen ikke ringes pendulerende som vestklokkerne på grund af deres lidenhed (side ?), men må *tingres*.

Udtrykket er velkendt også før Reformationen, hvor det bruges i sin latinske, oprindelige form - her citeret fra Lange Urnes synodalstatutter for Roskilde af 1517²³⁰:

...Et cum plebanos id ipsum venerabile sacramentum
ad infirmos deferre *contingat*...

Og lige efter Reformationen møder vi den korresponderende, danske udgave af ordet i Kirkeordinansen af 1539:

Och strax paa ordene schall hanndt
bequemmelige vp löuffthe och lade
vnder thess *tyngre* met klaackenn
som sedt er...

Vi må her lægge mærke til forskellen mellem at *tingre* og at *kime*. Ganske vist kan resultaterne af anstrengelserne have indbyrdes lighed i henseende til anslagsfrekvens; men tingre-funktionen har intet at gøre med den kimepraksis, som er omtalt på s. 7.

Højhelligdagsklokkerne ringes og *kimes* vekselvis ifølge den s. 89 citerede 1685-forordning; thi Kirkeritualet er fra en tid, hvor østklokkerne kun meget sporadisk endnu er at træffe i kirkerne, og hvor tingre-funktionen er på vej ud i glemslens tåger. I 1685 er østklokke-tingre-funktionen forlængst blevet en vestklokke-kime-praksis. Bringeus er således undskyldt, når han^{231 232} ikke skelner mellem disse helt forskellige fænomener, thi *det* formår danskerne ikke engang selv!

Når altså 1685-ritualet - i overensstemmelse med herskende skik - beskriver og forordner vekslende ringning og kimning, så er det med hilsen fra degnen, *der allerede 1530 kom styrtende afsted mellem tårn og kor for vekselvis at ringe og tingre*.

Og så har vi endda små hilsener fra tingre-tiden: I Stege hænger en ”tinte-klokke”, i Keldby hedder den ”tinken”, i Sct. Petri Kirke i Malmø ”tinkan”, i Sct. Mortens Kirke i

Randers og i Vor Frue Kirke i København (s. 94) "pinken", i Stubbekøbing "pinkeren" og både i Travemünde og Osnabrück kendes "Pingelglocke".

Efter at man - i trit med, at de små østklokker forsvinder - har overført tingre-funktion til een eller flere vestklokker, som man kimer, går højhelligdagskimningen i folks bevidsthed op i en højere enhed med den ægte kimning - eksempelvis brudekimningen (s. 109).

Allerede i 1700-tallets begyndelse fornemmer man, at højhelligdagskimningen er blevet et uundværligt element i klokketraditionerne. I synodal-monita for Fyens Stift i 1706 indskræpes det, at præsterne skal sørge for, at degnene i hovedsognene og bønderne i annexsognene nu også udfører kimningerne, og om nogen af de sidstnævnte skulle gøre ophævelser, vil biskoppen gerne have det at vide, for så pudser han amtmanden på dem!²³³

Ussing er i 1787 også tilhænger af højhelligdagskimningen²³⁴. Han har erfaring for, siger han, at den får folk til i deres tanker at adskille festdagene fra de almindelige søndage.

Kirke- og Skoleministeriet må i 1883 gå lidt forsigtigt til værks i en svarskrivelse til Aarhus Stift²³⁵. Man er enig med spørgeren i, at kimning ved højtiderne og på Nytårsdag (Kristi Himmelfartsdag glemmer man; men indbefatter fejlagtigt Store Bededag - med en alenlang brevveksling til følge) bør finde sted, men helst af frivillighedens vej på steder, hvor skikken ikke i lang tid har været praktiseret²³⁶

²³⁷.

Helligaftenskimning²³⁸

må behandles i tæt sammenhæng med højhelligdagens klokketraditioner, og grunden er den stærke sammenhæng - allerede før Reformationen - mellem helligaftenen og højhelligdagen umiddelbart efter. Allerede i senmiddelalderen og op gennem nyere tid kan man iagttage, hvorledes *aftenen* kommer til at overskygge *festen*; jvnf. juleaften, Sct. Hansaften, Mortensaften, Allehelgensaften o.s.v.

Højhelligdagens særkender, traditioner og pligter fornemmes af befolkningen at træde i kraft fra og med helligaftenernes ringning.

Kirkeritualet af 1685 foreskriver festrिंगning på højtidsdagen, såvel som dagen tilforn til aftensang eller skrifte; men selvom bykirkens aftensang efterhånden går af brug (side?), og selvom skriftemål lørdag eftermiddag eller aften afløses af skriftemål umiddelbart før højmessén, ses klokketraditionen at blive stående, og da den overalt kommer til at fungere i umiddelbar forbindelse med almindelig aftenringning, indpasser den sig, så man i stedet for at praktisere vekslende ringning og kimning, kimer en fuld time og slutter af med klokkeringning og bedeslag.

Sammensmeltningens sammenhængende, timelange kimning *kan* dog forklares ved, at der ikke prædikes til aftensang, og at man derfor ikke forringer (s. 83). Tre ringninger med kimning imellem kan have været betragtet som to forringninger og een sammenringning.

I oplysningstiden i 1800-tallet synes traditionen at forbistres ved sammenblanding med Store Bededagsaftens tradition for lang *ringning*, og dette er måske årsagen til, at kimningen bortfalder mange steder.

Fra omkring 1800 berettes det fra Nørre Broby på Fyn²³⁹, at man dér har for skik at gå i flok ud til en lokal skov (Gedebjerg) hver pinselørdag. På en eng ved skoven

plukker man blomster, der om eftermiddagen i hjemmene bliver brugt til fremstilling af kranse. Når højtidskimningen begynder går man på kirkegården og lægger kransene på gravene.

Eksemplet er taget med her, fordi det på en udmærket måde illustrerer traditionssammenblandingen og traditionspoløsningen, som den er karakteristisk for 1800-tallet. I Broby-mønstret indgår således foruden helligaftensmarkeringen elementer fra majdrensfesterne (s. 74) og muligvis mysteriespillenes nedkastning af majgrønt gennem kirkehvælvingens himmelfartshul.

I 1887 fastslår omsider Kirke- og Skoleministeriet alle festrængningerne - både på forafternerne og på selve dagene - som en forpligtelse. Skulle der opstå gnidninger, meddeler man, vil der være hjemmel for at forhøje vederlaget for sådanne ringningers udførelse.

Blandt festerne regnes nu atter Kristi Himmelfartsdag. Nytårsdag og Nytårsaften ser man mere liberalt på. De nævnes ikke i 1887-bestemmelserne, men har allerede været under luppen i 1883. Ministeriet ses ikke at have noget at indvende imod, at Nytårsdag i henseende til ringning og kimning opfattes som høj fest.

Periodisk kimning

Hvad denne tradition angår, er vi i Danmark i den ejendommelige situation, at vi kan konstatere en usus, der er langt mere detaljeret og specificeret end selve de kirkeministerielle direktiver, og hvor traditionerne viser dramatiske forskelle fra egn til egn.

Den periodiske kimning sker på søn- og helligdage efter samme princip som på højhelligdagene - og der kendes følgende periodemarkeringer:

fra advent til Helligtrekonger

- jul - Helligtrekonger
- jul - Kyndelmisse (2/2)
- påske - Kristi Himmelfart
- påske - pinse

Kirkeritualet af 1685 omtaler kun den periodiske kimning mellem påske og pinse.

Man aner imidlertid et langt ældre kompleks, men må samtidig erkende, at man i det ældste kildemateriale ikke ser periodekimningen omtalt med en stavelse. Måske får vi et fingerpeg om et ældre halvglemmt inddelingssystem, når vi betragter 1685-Kirkeritualets salmeanvisninger. Her opereres der med perioderne

jul - kyndelmisse

påske - Kristi Himmelfart

Kristi Himmelfart - pinse.

Bringeus vil se en sammenhæng mellem periodekimningen og helgtiderne, som de specificeres i Skånske og Sjællandske Kirkelov af 1171^{240 241}; men ser man bort fra et delvist sammenfald mellem julens periodekimning og julehelgens udstrækning i tid, synes der *slet* ikke at være grundlag for en sådan teori.

Således ser - ifølge kirkeloven af 1171 - helgtiderne ud:

28. juli - 29 september (høsthelg)

1. s. i advent - 13. januar

Septuagesima - lørdag efter påske

korsemesseugen (korsemesse falder på 3. maj)

pinsedag - Trinitatis søndag.

Kirke- og Skoleministeriet går i år 1900 stærkt i brechen for bevarelsen af periodekimningen

mellem påske og pinse - altså 1685-ritualets angivelse²⁴². Hvor skikken endnu eksisterer, må den bibeholdes, og det anses for at være højst ønskværdigt, at den genindføres, hvor den måtte være gået af brug.

Store Bededag

er resultatet af en lang udvikling, der begynder med den oldkirkelige forsoningsdag - direkte overtaget fra jødedommen - og fortsætter med tidlig Middelalders bodsprocessioner, Højmiddelalderens korsburdsmesser og -processioner (side?). Reformationen passerer bodsdagen - eller dagene - under navn af gangdage (jvnf. Hans Tausens Postil, 1552), og den videreføres i 1500- og 1600-tallet tilfældigt placeret, når pestepidemier faretruende kometers opdukken, krigstrusler og overhåndtagende usædelighed har gjort dem betimelige.

I 1686 - året efter det nye kirkerituals indførelse - bestemmes det omsider, at alle bededage skal opgå i en "almindelig faste-, bods- og bededag", der henlægges til 4. fredag efter påske, og som erstatter den normale gudstjenestepraksis om fredagen. I forbindelse med forordningen²⁴³ bestemmes det, at der aftenen forud skal ringes een time med den største klokke i hver kirke.

Den timelange ringning etableres rimeligvis som en parallel til helligaftenernes klokkepraksis (s. 91), og selve det, at man indleder bodsdagen aftenen før, er formodentlig ligeledes en helligaftens-association.

I 1800-tallet blander man - som nævnt s. 91 - højhelligdagens og Store Bededags klokketraditioner sammen i vild forvirring, og Kirke- og Skoleministeriet giver sit Amen til, at der *kimes* på Store Bededagsaften samt på Store Bededag.

Denne bestemmelse beror uden tvivl på en simpel kancellifejl; men først i 1892²⁴⁴ må man medgive den protesterende Aalborgbiskop, at der retteligen ikke kimes, men ringes ved de to lejligheder.

At de sidste spor efter denne forbistring endnu ikke er ganske slettet i vor tid, fremgår tydeligt (s. 171).

Tjenester i ugens løb

Medens der i reformationsårhundredet og det meste af 1600-tallet hersker en vis uensartethed og relativt individuel placering og frekvens af ugens gudstjenester både i købstæderne og på landet, forsøger man ved 1685-ritualets indførelse at skabe klare linier og principper. Især i købstæderne har tidebønnernes indflydelse på ugeskemaet indtil da været højst forskelligartet.

Selvom det ved første øjekast kan forekomme lidt kompliceret at få rede på den til tjenesterne hørende ringepraksis, så lader det sig gøre, når man sammenholder 1685-ritualet med de rapporter, der i 1738 indløber fra de danske biskopper i anledning af Christian VI's beslutning om ophævelse af nogle af de mange ugetjenester, der er overflødige, fordi sognefolket ikke indfinder sig²⁴⁵.

	Søndag	Mandag	Tirsdag	Onsdag	Torsdag	Fredag	Lørdag
5	+++ fropræd.			+++ fropræd.		+++ fropræd.	
6	prædiken	+ ugepræd.	+ ugepræd.		+ ugepræd.		+ ugepræd.
7	+++ højmesse med alterg.			skr. mål +++		+++ højmesse med alterg. åbenb. skr.	
8				højmesse med alterg.			
9							
10							
11							
12	+ tolvpræd.	+ tolvpræd.	+ tolvpræd.	+ tolvpræd.	+ tolvpræd.	+ tolvpræd.	+ tolvpræd.
13							
14	+++ aftensang	+++ aftensang	+++ aftensang	+++ aftensang	+++ aftensang	+++ aftensang	+++ aftensang eller skr. mål
15							
16							

III. skema for ugeringninger

Antallet af ringninger er på skemaet angivet med +, og alle sammenringninger udføres med bedeslag. Traditionen for bedeslag stabiliserer sig *både* på basis af messeringningens og på aftensang/vesper-ringningens aveklemmt.

Der synes at have været tradition for en afstand mellem forringningerne på et kvarter i København og andre større byer, medens intervallerne på landet og i mindre byer overvejende har været en halv time. At der har været temmelig mange afvigende traditionerfortjenesternes placering, fremgår bl.a. af en indberetning fra Helligåndskirken i København, hvor situationen i 1738 ser således ud²⁴⁶:

Syv-slets prædiken mandag - tirsdag - torsdag med een ringning kl 6.

Fredagsprædiken med een ringning kl 7.30.

Lørdag eftermiddagsprædiken med een ringning kl 14.

Søndags froprædiken med een ringning kl 5.

Søndags højmesse med tre ringninger kl 7.30.

Søndags aftensang med een ringning kl 7.30.

Søndags katekisation kl 12.30 - 14.

Tirsdags katekisation kl 9 - 10.

Mandag - tirsdag - onsdag - torsdag - fredags aftensang med bøn, korsang og bibellæsning; een ringning kl 15.

Lørdag bøn, korsang og bibellæsning med een ringning kl 8.

Man kunne forestille sig, at den manglende tilslutning til og deraf følgende afskaffelse af de mange hverdagstjenester - især morgen- og aftenandagterne - ville medføre dybe bekymringer hos de administrative myndigheder. Når man ikke desto mindre med sindsro afpasser den kirkelige aktivitet med menighedens behov uden at jamre over afkristning og verdsliggørelse, er forklaringerne flere. Dels er man nået til erkendelse af, at befolkningen må passe virke og kald, og at andagterne, om de respekteres konsekvent, vil bryde hverdagens arbejdsrytme på uacceptabel måde. (Eksempelvis er

det mere personen Struense end hans syn på det danske helligdagskompleks, der gør hans afskaffelse af trediehelligdagene om højtiderne upopulær i 1771).

Husandagtslitteraturen i 1600- og 1700-tallet - og med lidt forsinkelse de autoriserede salmebøger - røber samtidig, at hverdagens gudsyndyrkelse er blevet et hjemmeanliggende. Her kommer i anden etape Pietismens interesse for individet og dets subjektive gudsforhold til at spille *sin* væsentlige rolle.

Når den fynske kirkes andagtspraksis reduceres, men andagtsringningerne bibeholdes, så må forklaringen være den, at kirkeadministrationen accepterer og bifalder hus- og privatandagten, men nok vil sikre sig -*ved påmindende andagtsringning* - at man husker sine forpligtelser. Kirkefællesskabet er fortsat til stede i samvittigheden - bestemt ved sognets klokke - og således bliver ringningerne et samfundsomspændende tag over den åndelige andagtskirke.

Skriftemålsringning

Højmiddelalderen sætter i Vesteuropa forudgående skriftemål som betingelse for deltagelse i communionen, og derved ændrer reformationen intet. (Kun forsøger man at komme skriftemål i dimmeugen - d.v.s. påskeugen - i hjemmene til livs, fordi disse skriftemål i reglen uddar til voldsomme gilder, der ganske enkelt gør den modtagne syndsforladelse illusorisk).

Sandsynligvis er det i et forsøg på at bevare sognebørnene syndefri frem til altergangen, når skriftemålet placeres i forbindelse med højmessens anden forringning, således som dette sker i 1555²⁴⁷. Ordningen er sådan set ret praktisk udtænkt, thi skriftemål finder sted i koret, mens degnen holder børnelærdom ved fonten (nederst i kirken).

Ill.:

Alterbordsforside, Torslunde, 1561

Da der er tale om i forvejen forsamlede kirkegængere, når det drejer sig om landsbyerne, bliver det de udvendige østklokker, der varetager ringning til skrifte - også selv om ringningen reelt erstatter anden forringning. Herom vidner Jacob Madsens visitatsbog, når der om Ørbæk Kirke i 1589 står at læse²⁴⁸:

...2 Clocker i Tornet, 2 smaa offuer Choret,
de ringer til Schriffte met...

Da det imidlertid synes at være svært, at få folk til at gå til alters mere end een gang årligt (og i så fald altid ved påsketid), bliver det en helt uoverskuelig akkumulation af skriftende både i byerne og på landet.

I 1560 besluttes det på Sjøllands landemode²⁴⁹, at skriftemålet holdes en dag eller to før de høje fester. Lidt efter lidt overføres nemlig altergangsvanerne som et påskeanliggende til også at blive praktiseret ved de to andre højtider; men stadig bliver koncentrationen af skriftemålssøgende ved med at være et problem.

I kirkeritualet af 1685 er skriftemålet placeret ved lørdags aftensang eller ligefrem som erstatning for denne, og selv om aftensangen efterhånden forsvinder, bliver skriftemålet tilbage på denne plads i 1700-tallet - ikke mindst fordi de pietistiske præster ikke ønsker en transportbåndsagtig ekspedition af de skriftende, men foretrækker *den* effektivere personkontakt, der er mulig ved lørdagsskriftemålet.

Først henad 1800-tallet synes skriftemålet at vende tilbage til sin reformationstidsplads ved søndagsmessens anden forringning, og en ikke uvæsentlig grund til tilbageflytningen er, at man specielt i landdistrikterne er interesseret i at deltage i skriftemål og højmesse med altergang ved samme kirkebesøg - der er jo immervæk et stykke vej til kirke nu, hvor udflytningerne tager fart!

Münster lader i sit ritualforslag af 1839 spørgsmålet være åbent om placeringen af skriftemålet lørdag eller søndag ²⁵⁰, men foreslår, at der ringes med kirkens *mindre* klokke et kvarter før skriftemålets begyndelse.

En del af de resterende, førreformatoriske, udvendige østklokker, der endnu findes ved kirkerne, får således i 1800-tallet navn efter den nye virksomhed og kaldes skriftemålsklokker (s. 155, 156).

Endnu langt ind i dette århundrede gennemføres skriftemål før højmissen, og de dertil hørende traditioner i henseende til valg af klokke forsvinder først, da skriftemålet drages ind i højmessens altergangsindledning og dermed ophører at fungere som selvstændig, kirkelig handling.

Ringning til børnelærdom

Palladius foreskriver i visitatsbogen²⁵¹, at børnene i kirkebyen samles, når degnen efter første forringning klemter 15 eller 16 slag (s. 108). Der synes at være nogen uoverensstemmelse stifterne imellem; nogle steder er der børnelærdom efter anden forringning. Børn i byer uden kirke samles mindst een gang om måneden på en søn- eller helligdag "når det er dejligt Solskin, og Børn kunne komme fra Huse" i et hus, og dér læser degnen med dem.

Man hører iøvrigt ikke meget til børnelærdoms-traditionerne igennem resten af reformationsårhundredet. Den beskrevne praksis synes at have fungeret.

I Viborg drøftes i forbindelse med udarbejdelsen af forslag til tilføjelser til Kirkeordinansen i året 1631, hvorledes man løser problemet i tresognspastorater²⁵².

Når degnen følger præsten, kan han selvsagt ikke *blive tilbage* og læse med børnene. Man er utilfreds med den praksis, der består i, at børnene undervises i våbenhuset under selve gudstjenesten, som de således ikke kan tage del i. Notatet lader indirekte forstå, at børnelærdom om søndagen *efter* højmissen er ved at blive fremherskende. I 1721 forordner den pietistiske Odensebiskop, Jacob Lodberg, at der skal katekiseres med børnene i Odense fra kl 1 til 2 søndag eftermiddag²⁵³. Som signal skal der ringes med den lille klokke. Vi kender tilsvarende institutioner fra en lang række steder (side ?), og i Rørdams slægtshistorie²⁵⁴ findes detaljerede beretninger om tilsvarende katekisationer fra omkring 1740.

Ingen klokkeringning

Et af middelalderpavedømmets magtmidler er *interdiktet*. Det kan lyses over et stift, et kongedømme, en provins, og indebærer, at sakramenterne ikke er til disposition. Blandt andet begravelse med kirkens medvirken undsiges. Det er på vore breddegrader nok det sidste, der får størst betydning, thi medens den nordiske Middelalders stats- og kirkepolitikere og deres vasaller altid i *livet* kan håbe på bedre tider og fornyet adgang til kirkens nådemidler, når mere eller mindre tvivlsomme affærer er kommet til afslutning, så er undsigelsen af nådemidlerne i forbindelse med *døden* en risiko, man ikke gerne løber.

Ophavsmanden til disse linier må her genkalde sig utallige situationer, hvor menighedsråd - især på landet - i forbindelse med reparation eller omstøbning af klokken med sindsro agter at gå en tid i møde, hvor der ikke kan ringes morgen- og aftenringning, og hvor gudstjenester og vielser må foregå uden klokke. Når det imidlertid erkendes, at klokken også vil tie ved begravelser, geråder man i opstandelse, og ingen midler skyes for i det mindste - eksempelvis ved klemten på hvilende klokke eller ophængning af en midlertidig klokke - at beholde ringningen som element i begravelsesceremonierne.

Det kan ikke afvises, at interdiktets spøgelse endnu står som en svag afspejling i sognefolkets forestilling om den nødvendige begravelsesklokke.

Interdiktet lyses blandt andet som straf for hårdnakket modstand mod den kirkelige øvrighed - et fænomen, som vor tids statsoverhoveder ikke har været helt ukendte med - og al kirkelig aktivitet bortfalder.

Her, hvor vi først og fremmest interesserer os for klokkerne, får interdiktet den konsekvens, at alle klokker tier. Kun småklokker i kommunitetskirker får lov at lyde til de interne tidebønner.

Fra 1225 kendes fra pave Honorius III's hånd en dispensation til alle Dominikanerklostre, der får tilladelse til under interdikt at afholde stille messer uden klokkes brug²⁵⁵.

I henholdsvis 1319 og 1322 gives der af pave Johannes XXII Erik Kristoffersen og Erik Menved tilladelse til under interdikt at afholde privat messe uden klokkeringning under interdikt - vel at mærke under forudsætning af, at d'herrer ikke selv har forvoldt interdiktet!²⁵⁶

Biskop Ulrik Stygge tillader²⁵⁷ ved kapitelsynoden i 1443 afholdelse af messer i klostre, dersom messerne læses så lavmælt, at folk, der står udenfor kirkedøren, ikke kan høre, hvad der bliver sagt. Endvidere må der ikke ringes med to klokker (her menes vel sagtens ringning ved messens begyndelse); men med en enkelt lille klokke må der gives tegn til tiderne, for at kanniker og præster kan samles til de fastlagte klokkeslet.

Hornblæsning i stedet for ringning

Dette fænomen kendes fra tre helt forskellige adskildte situationer. Ringsbølles sognepræst (Fyn) meddeler omkring 1658, at vejen gennem Ringsebølle til Annekskirken ved vintertid er så farlig og besværlig, at han ikke ser sig i stand til at nå frem til kirken, og det kan sognefolket heller ikke, hvorfor der holdes tjeneste i et privathjem. Menigheden sammenkaldes med et horn²⁵⁸.

Ussing fortæller i 1787, at man i landsbyer, hvor kirkeklokkerne ikke kan høres, tuder i byhornet i gaden for at indkalde følget ved ligbegængelser²⁵⁹.

I Christian IV's krigsartikler hedder det²⁶⁰:

Når til Prædiken omslaas (nemlig med tromme)
eller omblæses, skal Øltappen - uden til syges
Nødtørft - indstilles...

Fremmede trossamfund

I 1684 tillod Christian V, at der etableredes en reformert kirke i København; men i 1690 blev en del af de privilegier, der samtidig var blevet tilstået de reformerte indvandrere - det var hovedsagelig franske flygtninge - atter taget fra dem, og heriblandt tilladelsen til at måtte ringe til gudstjeneste med egne klokker. Det blev dem pålagt at placere deres tjenester på samme tidspunkt som byens øvrige kirker, således at disses klokker kunne bruges som varsling. Derudover måtte de kun holde en lille klokke til slagværk²⁶¹. Først i år 1912 opnår man tilladelse til egen ringning.

Gudstjenesteringning med verdslig klokke

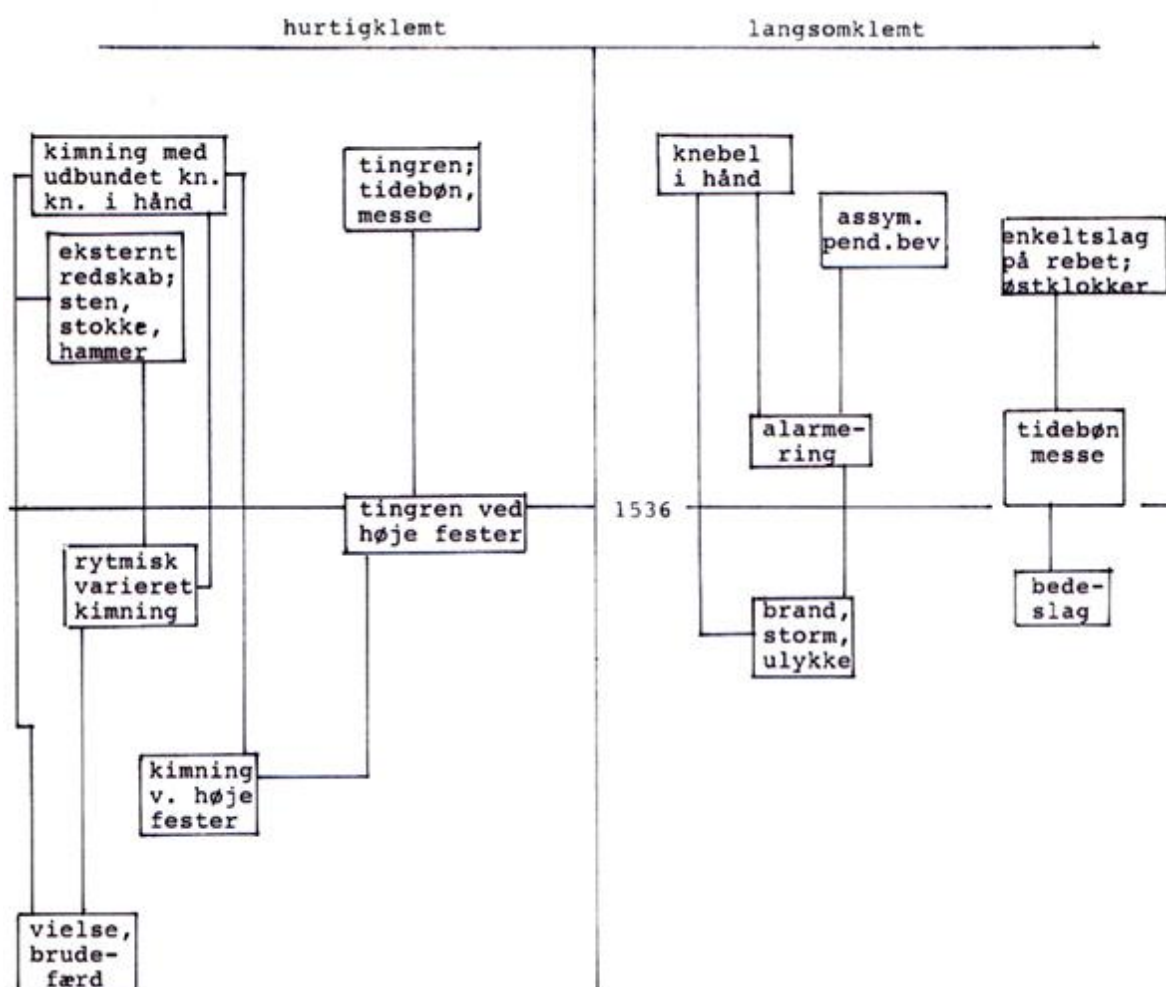
I årene 1753 - 93 havde menigheden på Sct. Croix ingen klokke. En sådan anskaffedes, da man genopbyggede den tidligere franske missionskirke, der havde ligget hen som ruin. Indtil da benyttedes fortets signalklokke til gudstjenesterne.

Klemtefunktionerne

Vi har af det foregående set, i hvor høj grad klokketraditionerne beror på adskillelsen mellem de to brugsformer: klemtet og den pendulerende ringning.

Med det formål at forøge anskueligheden, når klemtefunktionernes udvikling og vidt forskellige urtraditioner skal beskrives, er der herunder opstillet et skema.

Den lodrette midterlinie markerer skellet mellem de to hovedformer, hurtigklemtet og langsomklemtet, hvor man så må erindre sig, at den hurtige slagfølge principielt markerer højtid og glædelig begivenhed, medens den langsomme er udtryk for sorg, advarsel, fare eller katastrofe.

III.: Skema vedrørende klemt

Den vandrette linie forsøger at skabe relation til Reformationen, og her gælder visse indskrænkninger i skemaets vedehæftighed. Det kan eksempelvis ikke eentydigt påstås, at den rytmisk varierede kimning er et efterreformatorsk fænomen, og ligeledes er den alarmfunktion, der på klemtesiden er vist før Reformationen, utilstrækkeligt karakteriseret. At brandklemten er indgået her, må man anse for nogenlunde givet; men kildestoffet tillader ikke en sikker vurdering.

De to fænomener, der - i bunden af skemaet - må tiltrækker sig vor største opmærksomhed, er vielses/bryllupskimetraditionerne (der assimileres med højhelligdagens usus) og bedeslagsformationerne, fordi disse to komplekser fungerer i bedste velgående i nutidens kirkelige praksis.

Kimning

foregår stadig efter to forskellige principper (som også skemaet markerer det): Man kan kime med udbundet knebel (s. 7), eller man kan bearbejde klokken - stående umiddelbart ved den - med kneblen i hånd. Væsensbeslægtet med den sidste metode er kimning ved hjælp af eksterne redskaber, sten, stokke, hamre eller køller.

Det vil aldrig blive opklaret, hvilken af de to metoder der er ældst. Opmærksomheden skal dog henledes på den græsk-katolske kimemetode, hvor op til mange klokker bearbejdes samtidig af den samme kimer²⁶².

Klokkekneblernes forhang er forsynet med reb, der føres frem til den kimende.

Ill.: Græskkatolsk kimning

Metoden ses stadig at være i brug i eksempelvis Jerusalems græsk-katolske kirke og har formodentlig sin rod i 1100-tallets byzantinske kirkekultur.

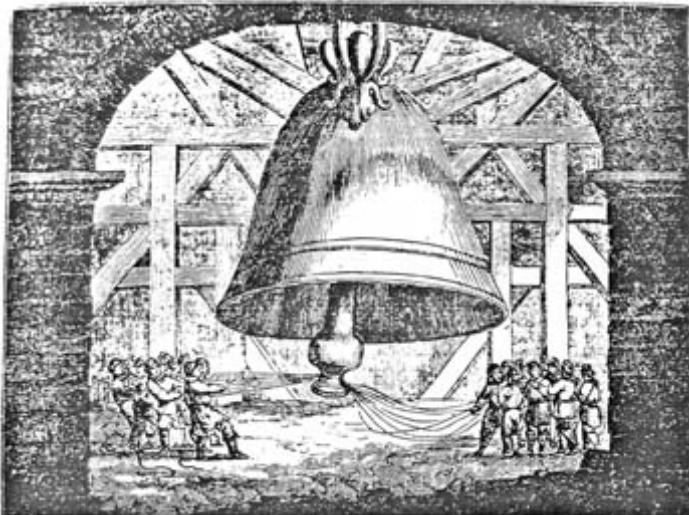
I Trondhjems Mariakirke findes resterne af et kimeaggregat, hvormed een mand er i stand til aldeles individuelt at bearbejde fire klokker samtidigt.

En i sin grundidé aldeles beslægtet kimetradition i den russiske kirke er udførligt beskrevet af den tyske campanolog, Eberhard Maria Zumbroich²⁶³, der har specialiseret sig i en kortlægning af de rytme- og tonekombinationer, der systematisk praktiseres i forbindelse med den ortodokse kirkes brug af klokkerne.

Hvorvidt kimning med udbundet knebel kan betragtes som en byzantinsk arv, vil næppe nogensinde blive afgjort. Forudsætningerne har været til stede; i de første kristne århundreder ser vi i Norden ganske mange byzantinske indslag i kirkekunsten, og handelssamkvemmet via de russiske floder og Østersøen har givet rig mulighed for at kommunikere de ortodokse ringetraditioner som folkløstisk rejsegods.

Det er iøvrigt værd på dette sted at gøre sig sine tanker om principforskellen mellem øst- og vesteuropæisk klokkepraksis. Hvor vi i Vesteuropa lægger os fast på den pendulerende klokkegangning, kan vi i østlandene konstatere, at klokkebrugsmetoderne hovedsagelig beror på stationær klokke.

I

Ill.: Ringning på stationær klokke, Moskva

Sammenholder vi denne iagttagelse med *de* overvejelser, som vor nordiske missionstids første klokkeophæng (s. 6, 7) og de spinkle kroner (s. 9) giver anledning til, ligger det nær at antage, at *pendulringningen* er en *sekundær brugsmetode*.

samme forbindelse bør man ikke undervurdere det betydningsfulde i, at forbindelsen mellem knebel og tangent i det klassiske klokkespil - det opstår kort før 1500 - ligeledes beror på en udbundet

knebel i en stationær klokke. At der i selve kimesproget - d.v.s. de rytmiske motiver, der endnu enkelte steder praktiseres hertillands - kan ligge argumenter, der taler for en tidligmiddelalderlig sammenhæng mellem Byzans og Norden, skal vi se senere i dette afsnit.

I stedet for at binde kneblen ud, kan man binde selve klokkekegemet ud og føre kneblen med hænderne.

Kimning med sten

kan være et middelalderligt fænomen. Ussing omtaler i 1787 stenkimning og finder skikken ganske tiltalende²⁶⁴. Han meddeler, at den bruges "de fleste steder i rigerne" til højtiderne samt i forbindelse med vielser.

En motivering til at bruge sten kan have været, at man ved at anslå klokken i forskellige højder på flanken frembringer forstærkning af forskellige af klokkens partialtoner, der - i samvirke med et rytmisk mønster - giver melodiske effekter.

Den svenske campanolog Lars Magnus Holmbäck har beskrevet og demonstreret metoden i 1970 efter at have sat sig ind i teknikken, som den endnu udøves på Gotland²⁶⁵.

Man bør også notere sig, hvorledes *kimning med stokke* eller tykke kæppe praktiseres specielt ved brudekimning - udført med bistand af flere kimere - så der er tale om en typisk familieombudsfunktion (s. 112), hvor tilfældigt medvirkende betjener sig af forhåndenværende, improviseret tilvejebragte redskaber.

Kimning med træhamre

eller trækøller synes i Danmark ikke at være en særlig gammel tradition. Når vi i vore tårne ofte ser smukt udførte kimehamre med pokkenholtshoveder, så skyldes deres brug Uldalls og Nyrops påvisning af kimestenenes skadelige virkning på klokkeflankerne. Kirkeministeriet anbefaler i år 1900 direkte pokkenholthamre²⁶⁶; men der synes at forløbe henved tredive år, før man effektivt kommer stenkimningen til livs. Et fortsat eksisterende, dansk klokkefirma laver fra 30-erne en mindre serieproduktion af sådanne kimehamre, inspireret af Kirkeministeriet vejledning.

Stadig kan man dog støde på de gamle kimesten, gemt væk i krogene eller trofast opbevaret i nicher og på bjælker i klokkerummene²⁶⁷. I betænkning fra arkitekt Nyrop til brug for Kirkeministeriet²⁶⁸ omtales et såre lovprist hjælpemiddel, der benævnes "Rii's Kimeapparat". At apparatet muligvis ikke har været helt så tilfredsstillende, som først antaget, fremgår af, at det vistnok ikke findes i brug nogetsteds i vor tid. Anordningen er muligvis identisk med det på illustrationen viste kimesystem, hvor to træhamre, der

er monteret på en vippe, vekselvis anslår klokken, når en trækstang sætter vippen i bevægelse. Det fundne - defekte - eksemplar findes i Sct. Antonii Kirke i Præstø.

III.: Kimemaskine

Rytmisk varieret kimning

I almindelighed foregår kimning ved nogenlunde ensartede hurtigslag; men så meget mere fanges opmærksomheden, når man enkelte steder på landsplan - uden egnesspredning og uden nogen egentlig geografisk systematik - møder de rytmiske kimevariationer.

I realiteten kam denne kimepraksis lige vel foregå med udbundet knebel, med knebel i hånd, med sten eller hammer; men når karakteristiske kimerytmer skal afprøves, er forfatterens egen erfaring dén, at kimning med udbundet knebel egner sig bedst.

Det, der kan vække en formodning om, at vi med den rytmisk varierede kimning *kan* stå over for et endog meget gammelt fænomen, er,

- a) den foregår i helt adskilte områder af landet,
- b) der er karakteristiske, rytmiske grundligheder,
- c) at de rytmiske figurer genkendes i
traditionsbetonede, ortodokse kimeserier.

I reglen vil kimeren støtte gengivelsen af rytmefigurerne på simple rim - indledningslinier til populære sange o.l. - der via mundtlig overlevering bevares fra generation til generation af ringere. Sjældnere - ja, enestående - er rim, der er opstået specielt som kimeinstruktion:

Jen, tow,
jen tow
du ka' trow
te wi tow,
wi ska' løw, i fre å row.

Notatet er fra Ørting og Hundslund.

Hvis man opstiller rimet under et reduceret nodesystem, kan man udtrykke rytmeforløbet, som det vil ses på nedenfor.

Ofte beskriver ringerne, når de skal redegøre for rytmisk varieret kimning, figurerne som talkæder:

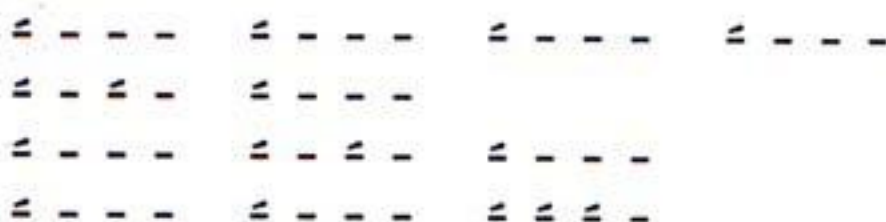
- Jo, siger ringeren i Trantum, - først kommer der to slag for sig selv, så kommer der tre slag, og til sidst slår jeg syv slag lige efter hinanden.

Ofte vil det imidlertid være umuligt at registrere en kimerytme med sikkerhed på grund af kimerens manglende evne til at udtrykke nøjagtigt, hvordan han slår - eller på grund af indsamlerens manglende træning i at omsætte det, han hører på nodepapir.

Klokkeingeniør Magarete Schilling meddeler i 1982 en kimerytme, som hævdes at være karakteristisk for den russisk-ortodokse kirke, og formodes at hidrøre fra 1400 - 1500-

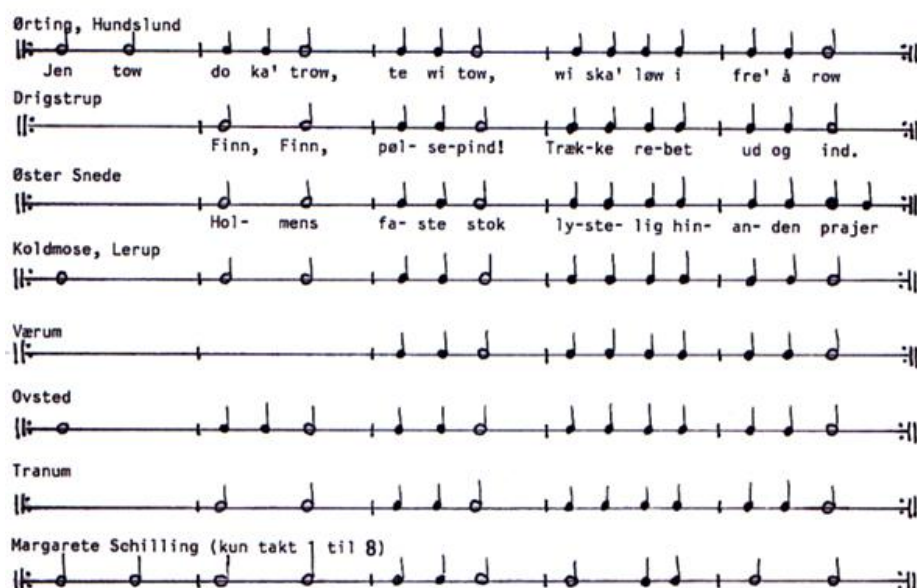
tallet²⁶⁹.

De pointerede slag udføres på en større klokke, og herved opstår af sig selv en skandering²⁷⁰:

III. kimemønster

I skemaet herunder forsøger man at sammenstille en række meddelte slagrækker - vel at mærke således, at eventuelle rytmiske detailforløb af beslægtet karakter lader sig sammenligne umiddelbart.

III.: Sammenlignende kimemønstre

Skemaet behøver ikke overvældende kommentar. Om Ovsted-eksemplet gælder det, at kimningen udføres med træhammer, samt at klokken anslås forskellige steder - altså en parallelsituation til meddelelsen fra Gotland (s. 100).

Drigstrup-ringerens vers kan omtale en udbundet knebel, der aktiveres ved et vandret træk - ud og ind.

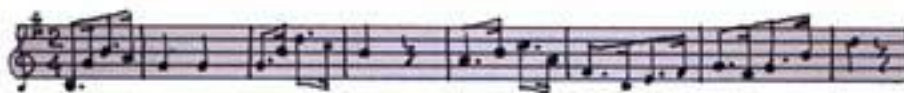
Mere tvivlsomt er det, hvorvidt man i Ørting har haft en tankeforbindelse til den tidligere almindelige betegnelse for aftenringningen : fredsklokke.

Foruden de allerede beskrevne kimerytmer findes en række andre, der ligeledes støtter sig på sanges førstelinier; men nogen byzantinsk-inspireret praksis giver de absolut intet fingerpeg om.

I Kerte har man indtil 1899 kimet til ordene Kom, Caroline, kom; vi t'ar til Klampenborg²⁷¹.

I Adslev er kimeteksten "Wolle Brok han faldt i krigen" og i Ryslinge har man brugt "Napoleon var en tapper kriger"²⁷².

Fra det nordfynske Lunde kendes kimning til følgende ikke ukendte førstelinie²⁷³

Ill. nodelinie

som ringeren stod og nynnede, medens han bearbejdede klokken. De besynderlige eksempler synes at antyde, at der de pågældende steder er gammel tradition for rytmisk varieret kimning, men at et oprindeligt motiv er gået tabt undervejs.

Derefter har så en senere ringe udnævnt sit eget tema.

Kirkerne i Ryslinge, Værum og Hundslund kimer rytmisk varieret ved vielser, men regelmæssigt ved højhelligdage.

Årsagen kan være den simple, at man kvier sig ved at bruge de lystige rytme-forslag i gudstjenestelig sammenhæng; men faktisk bør der levnes plads også for den mulighed, at man i de påglædende kirker endnu tinger ved højtiderne (s. 90) og praktiserer ægte kimning ved bryllupper (s. 111).

Som afslutning på dette afsnit bør der for en ordens skyld erindres om, at den "byzantinske" rytme til syvende og sidst ikke er almindelige mennesker så fremmed, som man af det foregående kunne få indtryk af. Der er med garanti ingen middelalderlig baggrund for det manglekorede årligt tilbagevendende

Ill. rytmelinie

Man må nok erkende, at fodbold-råbs-rytmen er et kompleks, der ligger naturligt i kroppen, når mange mennesker skal synkronisere deres følelser i en samlet udladning.

Om vielseskimning kan man iøvrigt læse på s. 100.

Bedeslag

Som det fremgår side ? er bedeslagenstraditionerne fra første færd knyttet til Mariadyrkelsen.

De oprindelige tre Mariaklemte tredobles i dansk ringekultur på et tidspunkt, der ikke kan stedfæstes; men sandsynligheden taler for, at det sker indenfor det sidste halve århundrede før Reformationen. Vi ser eksempelvis, hvorledes Lunds Domkirke (s. 62) endnu i 1517 betales for en daglig middagsringning med *tre* afsluttende klemte²⁷⁴

...vor Herres dødt oc suare pyne til amindelse...

På den anden side findes i to hinanden helt uvedkommende sogne en stædig tradition for i alt tre bedeslag; i Daugbjerg og Nørhaa. Man kan ikke påstå, at sådanne to eksempler i puljen af alle Danmarks kirker er et overbevisende grundlag at bygge på; men når man beskæftiger sig med en så ensrettet tradition som bedeslag - thi vore tre gange tre forekommer ret så rodfæstet - så bliver selv stakkels to afvigelser et drama.

Uldall føler sig²⁷⁵ overbevist om, at det er pave Johannes XXII's forordning²⁷⁶

om fremsigelse af de tre Ave Maria'er ved fyraftensklokkens lyd (mon dog ikke han mener ildslukningsklokken?), der forårsager tredoblingen, og ved sammenligning med den inert, der karakteriserer andre forordningers udbredelse i retning syd-nord i Europa, kan han meget vel have ret.

Her må vi nøjes med at afstslå, at tredoblingen i alt væsentligt er en realitet før Reformationen.

Bedeslagsvarianter

Lettere end at teoretisere først og siden anføre de praktiske eksempler vil det være at begynde med en opstilling over de bedeslagsformationer, der kendes her i landet i dag, og under betegnelsen "her i landet i dag" indgår - hvad der meget muligt kan forbløffe nogle - helt selvfølgelig øen *Rügen*, der indtil 1647 hørte under Sjællands Stift; men på den anden side i næsten hundrede år havde ført en ejendommelig dobbelttilværelse. Eksempelvis henter man fra 1551 hostien i Stralsund (der kun ved et smalt stræde er skilt fra *Rügen*) i stedet for i Roskilde²⁷⁷.

Rügens klokketraditioner må have vor specielle interesse, thi øen har i en afgrænset tidsperiode kirkehistorie fælles med det nuværende Danmark og tilmed i *den* periode, der bliver tidsrammen om den første, fuldt etablerede, nordiske kirke. Det er således værd at bemærke, at *Rügen* aldrig oplever en egentlig missionskirke-status. Øen tvangskristnes og får en stabiliseret kirkepraksis trukket ned over hovedet.

a	ingen bedeslag	eksempelvis Adsbøl	
b	*	1. forringning	K
c	**	2. forringning	K
d	***	total ave-klemt i Daubjerg og Nørhaa, 1. forringning	RK
e	*** ***	2. forringning	R
f	*****	Fadervor/salme 120	R
g	*** *** ***	Ave-klemt	R
h	***** ***	Fadervor + doxologi	R
i	*****	Fadervor/salme 120 + doxologi	R
k	*** *** ****	Fadervor/salme 120 + doxologi	R
l	*****	Gram	K
m	*** *** *** ***	Ave-klemt + doxologi	R
n	*** * *** * *** *	Felsted, Ave-klemt + doxologi	R
o	**** *****	Ave-klemt + doxologi	R
p	//: *** *** *** ://		R

III.: Skema vedr. bedeslag

Skemaets eksempel b og c er allerede behandlet i forbindelse med gennemgangen af forringningerne (s. 77) og behøver ingen nærmere forklaring.

I rubrikken længst til højre er det angivet, om der med det pågældende eksempel er tale om kommunikative klemt (K), eller om slagene har rituel funktion (R).

3 bedeslag kan forekomme efter første forringning; men de kan også repræsentere den ældste udgave af Ave-klemt som beskrevet s. 103, og yderligere kan der konfereres med Hans Resens forsøg i 1624 på at lade altergangens afslutning markere på en tårnklokke i stedet for en lille østklokke (s. 88).

6 bedeslag kan kun forekomme efter anden forringning. 7 bedeslag - i sammenhæng, uden adskillelse - træffes på *Rügen* i flere forbindelser. I mands minde har man således i Wieck Kirke²⁷⁸ ledsaget hver enkeltbøn af Fadervor for alteret med et klemteslag, slået på kirkens endnu eksisterende østklokke i tagrytteren.

Nu *kan* akkompagnementet til Fadervor med syv klemteslag være en reformatorisk efterrationalisering, thi klemtene slås muligvis før Reformationen i sammenhæng med de syv korstegn, som den celebrerende præst tegner over hostien umiddelbart efter Paternoster som symbol på Kristi syv ord på korset.²⁷⁹

9 bedeslag er det trefoldige Ave-klemt. Man må iøvrigt forundres over de mange danske præster, der, når de ved foredrag eller under samtaler erfarer den notoriske baggrund for folkekirkens bedeslag, gribes af stor skepsis og derefter måske endda af vrede over *den* latterlige påstand, at man - 450 år efter Reformationen - endnu skulle minde befolkningen om ikke at glemme Ave-bønnen som afslutning på *dén* andagt, hvortil

klokkeringningen opfordrer.

Sådanne voldsomme reaktioner hidrører muligvis fra en principiel afstandtagen fra den højkirkelige observans.

Omvendt accepterer højkirkelige kredse indenfor folkekirken uden videre bedeslagenes kirke- og liturghistoriske baggrund.

I enkelte tilfælde har fejlfortolkninger af de tre gange tre bedeslag givet sig udtryk i den poetiske litteratur²⁸⁰. Oftest giver Ave-klemtene anledning til en formodning om en sammenhæng med treenhedsbegrebet.

Hvor de 10 bedeslag antræffes i Danmark iøvrigt, er de oftest opdelt i 3 plus 3 plus 4 (bl. a. i Dommerby og Gudme samt enkelte steder i Skåne), og denne variant er rimeligvis et ringerpåfund, der har til hensigt at skabe ulighed med de andre kirker i egnen, hvorfra de 3x3 klemte høres.

11 bedeslag anføres i denne gennemgang kun som et kuriosum. Skikken bruges kun et sted i landet, i Gram i Sønderjylland, hvor man en gang om året, nemlig 11. november kl 11 gennemfører en almindelig ringning, der afsluttes med 11 bedeslag.

Skikken opstår i 1918, hvor man i den tysk administrerede by om formiddagen nås af rygterne om 1. verdenskrigs våbentilstand. En kåd degn har ønsket at delagtiggøre den lokale befolkning i budskabet herom og har udført sin private jubelringning - ved sjæleringningstide kl 11, hvor sogneboerne har været lydhøre, og hvor den tyske øvrighed ikke hæftede sig derved - og koden, nøglen til forståelse af spøgen, de komplet meningsløse 11 klemte, er næppe overhovedet blevet opfattet af den upopulære øvrighed.

Den spontane brug af kirkeklokken har vakt munterhed, og man har gentaget spøgen året efter. I 1920 er Gram dansk; men nu er der åbenbart tale om en allerede kær tradition, der helt selvfølgelig fortsætter²⁸¹.

12 bedeslag grupperes næsten altid som vist på skemaet s. 104, eksempel m. Der findes flere forklaringer på de hurtige ekstraklemte, nr 10, 11 og 12.

Introitus sammensættes som messeled af skriftord + Davidssalme + lille Gloria eller treenighedsdoxologi (Ære være Faderen og Sønnen og Helligånden; så som det var fra...).

Tidebønnernes Maria-officier bruger denne formel, idet sammensætningen kommer til at hedde: Englens hilsen (Luk. 1) + Marias Lovsang + doxologi.

Ved en reduktion opstår som bønneformular "det korte Ave" (s. 62) efterfulgt af treenighedsdoxologien, og *denne* doxologi, mener mange, symboliseres eller påmindes ved de tre hurtige klemte efter de 3x3 Ave-klemte.

Andre er imidlertid af den opfattelse, at de tre korte klemte skal sættes i forbindelse med en forordning fra Pave Urban IV²⁸² om, at den korte Mariahilsen

Ave Maria, gratia plena, Dominus tecum,
benedicta tu in mulieribus
et benedictus fructus ventris tui

skal fortsættes med det forklarende

Jesus Kristus, Amen.

Tilføjelsen anses - i hvert fald af pave Urban selv - for dårligt betydningsfuld, at han knytter ekstra aflad til specielt de tre nye slutord, og teorien går følgelig ud på, at de hurtige nr. 10- 11- og 12-klemte har skullet erindre andagtsudøverne om det nye efterhæng.

Een ting har slået forfatteren under indsamlingen og analysen af danske bedeslagsformationer: 12 bedeslag - hvordan de så ellers er grupperet - synes på en eller anden måde at have forbindelse til cistercienserklostrene.

De 3 x 3 + 3 korte ses at praktiseres i en ring omkring cistercienserklostret i Løgum, og på Rügen - hvor der i Middelalderen findes ikke mindre end fire klostre af denne orden²⁸³ - praktiserer man i Gingst stadig 3 x 3 + 3 korte, og Gingst ligger ret øst for øen Hiddensee og få kilometer vest for Bergen.

I Felsted - en snes kilometer nord for cisterciensernes Ryd Kloster - som skemaet s. 104 viser - udført i tre grupper, hvoraf hver gruppe indeholder tre normale klemte og et yderligere efterhængt klemte efter en kort pause.

Denne slagfølge skal - ligesom eksemplerne på 3 + 3 + 4 - formodentlig forklares som et forsøg på at tilnærme sig naboernes 3 x 3.

Om der iøvrigt er en forbindelse mellem cistercienserordenen og 12 bedeslag, må en indgående undersøgelse tage stilling til.

18 bedeslag benyttes ved alle morgen- og aftenringninger samt sammenringninger i Hillerslev (Thy). Først afgives 9 klemt med den store klokke, og derefter følger andre 9 på den lille.

I Væggerløse på Falster praktiseres på helligaftner og højhelligdage 18 bedeslag. I Soderup har man indtil 1926 brugt 18 bedeslag efter ringningerne, og enkelte steder i det sydsjællandske synes 18 bedeslag at markere festdag og højtid.

Står man med disse rudimenter af klemtesystemer i virkeligheden over for en ritus-bestemt rest af et langt større kompleks, hvor antal af klemteslag, hastighed, pauser mellem grupper og måske endda systemer, har forudsat klemtrepraksis på to samtidige klokker, og således over for en telekommunikation lige så raffineret som den afrikanske *lokoli* ?

Hvis det virkelig har været tilfældet, må der være tale om rent verdslige kommunikationer, thi ellers ville det kirkelige kildestof - om også blot i bisætninger - have antydnet eet og andet herom.

Ligger der f.eks. Noget dybere i det, når superintendent Palladius²⁸⁴ i visitatsbogen taler om, hvorledes degnen skal kalde til børnelærdom med 15 eller 16 klemt?

Og bør den rytmisk varierede kimning drages ind i overvejelserne (s. 103) om et sådant glemmt kommunikationssystem?

Rügen-eksemplernes bedeslagsvariationer viser, at denne klemtepraksis har været anset som betydningsfuld i reformationsårhundredet. Skismaet mellem 3 x 3-komplekserne og 7-komplekserne vidner derom. Rügens ø-isolation er årsag til, at alternativerne holdes konservativt og hårdnakket i hævd, og det øvrige Danmarks fattigdom på varianter fra 3 x 3-formationerne *kunne* tyde på, at anden- og trediegeneration af superintendenter har været mindre nidkære i deres indsats for at fjerne Mariakultens reminiscenser.

Skal vi tro på en tepori om, at Ave-klemtene + 3 korte følger kommunitetskirkerne - og senere stråler ud fra dem - så er der grund til at gætte, at messe og tidebøn - mere end bygdekirkernes daglige ringninger - er klemtenes arnested.

Som allerede nævnt side ? skal man formodentlig frem til år 1100 for at finde pendulerende ringning; men dermed har man ikke fået noget egentligt fingerpeg om, hvornår den "uspecificerede ringning" - altså et fastlåst kombinationssystem mellem ringning og klemt - afløser de gamle ringninger, hvor der formodentlig har kunnet skelnes mellem vægter-, morgen-, altergangs-, middags-, andagts- og aftenringning.

Givetvis har afskaffelsen af østklokkerne spillet en afgørende rolle, og under alle omstændigheder er distinktionerne forsvundet, længe før 1750 - 1850-dekadancen sætter ind.

I 1893 retter Kirke- og Skoleministeriet opmærksomheden mod den almindelige ringepraksis (s. 77), og i 1900 slår man fast, at bedeslag afgives på kirkens største klokke²⁸⁵.

Endelig i 1901 gives der²⁸⁶ tilladelse til, at kirkerne i Rimsø og Kastbjerg praktiserer 3 - 6 - 9-ringning (s. 77) efter gammel skik; men andre kirker i Danmark har vistnok aldrig fået lov til noget tilsvarende...

Atter et eksempel på, at vi her til lands hylder den gode gamle tradition over alle traditioner: man spørger ikke for meget!

Ringning og kimning ved vielse og bryllup

Betegnelsen vielse og bryllup bruges i vore dage oftest i flæng - også når man omtaler selve den kirkelige handling - men faktisk er der forskel, og netop denne forskel får stor betydning, når det gælder en analyse af klokkenes andel i de pågældende festligheder.

Ceremonierne omkring to menneskers ægteskabelige forening ses allerede en rum tid før Reformationen at opdele sig i et verdsligt og et kirkeligt kompleks.

Til den verdslige afdeling hører oprettelsen af alliancen under udveksling af forud aftalte værdier (brudekøb) ved en selskabelig sammenkomst (giftermål), og derpå følger både før og efter det kirkelige indslag (vielsen) de mere eller mindre førkirkeligt etablerede riter, der udfolder sig under fællesbetegnelsen brudeløb (bryllup).

Klokkerne hører med både i brudeløbet og i vielsen.

Forudsætter vi, at motivationen for det danske toklokkekompleks virkelig *er*, at man har behov for en ikke-sakral klokke til alarmerings- og anden verdslig brug, så er dermed også *det* instrument udpeget, der kan akkompagnere det helt verdslige brudeløb til og fra kirke - forudsat, vel at mærke, at instrumentet benyttes på en måde, der er uforvekselig med alarmeringssignalerne.

Og her Ikan Iligge en forklaring på selve kimeprincippet, hurtigklemtets opståen.

Hvornår kirken begynder at gribe direkte ind i ægteskabsoprettelsen, er uvist. Man formoder, at de førkristne bryllupsceremonier også har omfattet en art vielser, hvor okkulte magter anråbtes om beskyttelse af ægteskabet, og teoretisk er der intet til hinder for, at man tidligt i den etablerede, danske kirkes tid har overtaget denne funktion (det synes at være meget forskelligt fra land til land, fra område til område).

I 1200-tallet menes en kirkelig ceremoni allerede at være gængs: Brudeløbet lægger vejen om ad kirken, modtager foran kirkedøren (foran, thi den ægteskabelige forening er stadig et verdsligt anliggende) kirkens syndsforladelse og *indledes* derefter i kirken, hvor velsignelse nedbedes over ægteskabet.

Her kommer det springende punkt: Hvornår opfattes i Danmark ægteskabet og vielseshandlingen som sakrament? Thi deraf må det afhænge, hvornår vielsesringning bliver praksis.

Vi véd, at Petrus Lombardus ved Unionskoncilet i Lyon i 1274 erklærer ægteskabet for at være sakrament, og beslutningen konfirmeres umiddelbart efter af Tridentinerkonciliet; men vi véd også, 1) hvad en romersk koncilbeslutning kræver af tid for at frem til en praktisk stadfæstelse i den nordiske kirke, og 2) hvor sejt og langsommelig udskiftningen af førkirkelige traditioner vil være i et kun 200 - 300 år gammelt kirkesamfund.

Når det er så vigtigt at få rede på vielsens betydning i ceremonierne omkring ægteskabsindgåelsen, så er det, fordi vi har en svag indikation af vielsesringning som meget gammel tradition i Danmark - ældre eller i hvert fald lige så gammel som brudekimningen. Det er navnlig i Aarhus Stift, man sporer tendensen.

Det vil føre for vidt at gennemgå hele det overordentligt komplicerede udviklingsforløb, som ægteskabsindgåelse tegner i Middelalderen. Vi må nøjes med at fastslå, at ægteskabet kan være *åbent* eller *hemmeligt*, og i disse to betegnelser ligger næsten udelukkende sociale aspekter.

Bryllup/vielse er - både før og efter Reformationen - en anledning til udfoldelse af statussymboler, der kun er mulige i det åbne, det officielt noterede ægteskab. Fattigmand må nøjes med det hemmelige ægteskab, der indgås ved, at de implicerede parter træffer deres helt private og uofficielle aftale.

Når Palladius i Visitatsbogen²⁸⁷ argumenterer så stærkt mod de hemmelige ægteskaber, er dette et udtryk for, at det åbne ægteskab med kirkelig velsignelse endnu på hans tid *ikke* er den eneste retsgyldige form for oprettelse af et parforhold.

Men videre kan vi også slutte, at statussymbolet - offentlig bryllup/vielse - ikke opfattes som en selvfølgelig kirkelig service, hvad de sekundære ydelser angår, og at der, når klokkerne kommer ind i billedet, bliver tale om luksusringninger og luksuskimninger, og denne opfattelse holder sig helt op til vor egen tid.

Et af de mest markante statussymboler i forbindelse med bedre folks bryllup er festens *længde*. Den synes at have kunnet strække sig helt op til en uge, og i landdistrikterne er tre dages festligheder ikke ukendte, helt op mod vort eget århundrede^{288, 289}.

I hele reformationsårhundredet er søndag endnu den almindelige startdag for brudeløb og vielse, og mandag aflægges der atter besøg i kirken. Denne gang indledes brudeparret - på samme måde som kirkegangskonene efter barsel - i kirken, og mandagsmessen/gudstjenesten betragtes som en renselse.

En førreformatorisk klokkringning ved mandagsmessen *kan* følgelig være med til at grundlægge en senere tids vielsesringning.

Sværere er det at å holde på den meget sjældent forekommende vielses-efterringning. Der ses tre mulige forklaringer. Uanset at man har indtrykket af, at der tidligere har været sonderet meget nøje mellem vielsens/brylluppets ringe- og kimetraditioner, er dette ingen hindring for, at det fænomen, der hedder "at ringe bruden af kirke", og som mange steder synes at have afbalanceret brylluppet eller skabt en symetri sammen med den indledende kimning, kan have smittet af på ringetraditionerne og skabt et behov for en til efterkimningen svarende efterringning (der altså i så tilfælde savner enhver liturgisk motivation).

En anden - vel nok endnu mere usikker - mulighed består i, at man i vielses-efterringningen har den sidste hilsen fra en trediedags brudemesse, hvor den indledende ringning er trukket hen efter forrige dags messe, analogt med den afsluttende højmesseringning (s. 67, 88). Endelig skal der da også peges på den særdeles nærliggende mulighed, at vielses-efterringningen simpelthen er den løsrevne vesperringning (s. 68).

Også om tirsdagen kan der altså blive tale om kirkebesøg under medvirken af den efterhånden noget hærgede forsamling.

Palladius skælder i Visitatsbogen²⁹⁰ ud over

den Slemmen og Demmen og Dansen med Pibe
og Tromme, som skede her udi Sjælland inder
Kirkedørene om Mandag heller Tirsdag i Brudeugen,

hvor der sågar ædes og drikkes i kirken. Medvirkende til denne uskik har nok været, at brudeofferet - der senere bliver til brudegaverne - oftest udredes i appetitlige naturalier. Også ved anden- og trediedage i kirken har der kunnet forekomme kimning; vel sagtens fordi færden til og fra kirken opfattes som en gentagelse af brudeløbet.

Sidst i 1500-tallet ses en tendens til at flytte vielsen fra søndag til en hverdag - vistnok oftest lørdag. På Roskilde Landemode fastslås det 1587, at vielser bør ske på søndage - dog ikke på højhelligdage²⁹¹.

Kirkeritualet fra 1685 skaber for den indforståede fuld klarhed over forskellen mellem statusvielser og uformuende folks vielser (som omsider ses at være knæsat som en betingelse for ægteskabets gyldighed):

Er det på Prædikedage, da forrettis Vielsen
i Købstæderne til Froprædiken, strax efter,
at den anden gandske Tieneste er til Ende,
og til Højmesse, (ligesom det og skal skee
paa Landet), for Prædiken imellem Epistelens
og Evangelii Oplæsning).
Er det paa andre Dage i Ugen, naar ingen
Prædiken holdis, da komme de til Kirken i

det allerseneste imellem ni og ti Slæt, saa
at Brudevielsen kand være endet førend
Klokken slaar elleve.

Bagger og kolleger - ritualets ophavsmænd - gør det på denne måde muligt for uformuende ægtepar at møde op til højmesse, og dér med hele menighedens forsamling som brudefølge indgå i ægteskab.

Statusvielserne kan stadig finde sted med plads til brudekimning og trommer og piber (sidstnævnte dog udenfor kirken!), enten efter at froprædiklen er til ende - og nota bene: den ganske tjeneste, på det at ingen skal tage fejl af, hvad der er skæmt og ballade, og hvad der er gudstjeneste - eller på en anden dag i ugen.

I løbet af 1700-tallet glider vielserne langsomt over til lørdagen, og samtidig forsvinder anden- og trediedagsaktiviteterne - vel at mærke: de kirkelige aktiviteter.

Betegnende og gammelkendt er det, at andendagskimningen synes at hænge ved en tid endnu, efter at andendags brudeløb er afskaffet.

I Aalborg lader biskob Jens Bircherod i 1706 forstå, at han finder det højst forkasteligt, at et brudepar, der er blevet viet dagen før, bestiller kimning til deres kirkegang om søndagen²⁹².

At kime for fornemme brude på deres bryllupsdag, når de lader sig kopulere i kirken, er vel en gammel sædvane, men slig stads på nogle dage efter brylluppet er hverken tilladelig eller praxi gemäss.

I en brevveksling mellem folkelivsskildreren Jacob Bircherod og landsdommer Sansing i Kølstrup i 1734, beretter sidstnævnte²⁹³, at han har observeret, hvorledes man fra en kirke, som brudgommen passerede på sin vej til brudens hjemsogn og brylluppet, kimedede ved brudeeskortens passage.

Her kan der anstilles en sammenligning med Bringei beretning²⁹⁴ om tilsvarende traditioner på Gotland.

Øen fører en selvstændig tilværelse frem til 1361, dog under stærk hanseatisk indflydelse. I tiden 1361 til 1525 er Gotland kastebold for nordiske rigers magtkampe, og fra 1521 til 1645 er administrationen dansk. Fra 1645 er Gotland under Sverige (bortset fra endnu en dansk periode 1676 - 79 og en russisk 1717 - 1808).

Bringeus beretter, hvorledes ringere ved kirker, som passeredes af brudgommen på vej til bruden, kimedede for følget, når de havde fået nys om begivenheden, og en hat var ufravigeligt anbragt ved kirkemuren eller på tunet mellem vejen og kirkegården. Det synes at være gået så vidt, at man på en stol ved vejkanthen satte en skål!

Skikken understregede hele vielseskimetraditionen som en luksusydelse - her med et let anstrøg, også, af almisse, sådan som vi kender det fra "efter behag-ydelser" i ostentativt fremsatte tallerkener i underjordiske etablissementer (s. 123).

Brudekimningen - eller brudeløbskimningen - er endnu i 1800-tallet en fast foreteelse med stærke og indgroede traditioner for udførelsen, der skifter fra sogn til sogn. I Tyvelse hedder det²⁹⁵:

Brud og brudgom kom til kirke sammen. Der blev kimet med kirkeklokkerne, både når de kom til kirken og tog derfra - en lidt raskere kimning end ved påske, jul o.s.v.

H.S. Ibsen beskriver skikkene i Nørre Broby i begyndelsen af 1800-tallet²⁹⁶:

At se det lange bryllupstog med de mange ryttere, der red frem og tilbage, indtil toget holdt på kirkepladsen, den første vogn med musikanterne, den anden med bruden ene på det forreste sæde, med to brudekoner på det bageste sæde, den tredje vogn med brudgommen på samme måde, og høre den muntre kimen eller klemten med klokkerne, der begyndte, så snart udkigeren meldte, at den første vogn var i sigte, og vedblev, indtil alle vare gået ind i kirken...ceremonier, på hvis nøjagtige udførelse kritisk spejdende øjne vare henvendte, fra det øjeblik bruden gik ind i kirken, indtil hun blev danset ud af pigernes og ind i de gifte koners lag...

Man skal iøvrigt her lægge mærke til tidspunktet for kimningens begyndelse: når den første vogn er i sigte. Traditionen er den samme som ved jordefærd idag, omtrent landsdækkende, ringning, når kisten bringes direkte til kirken umiddelbart før den kirkelige handling.

Fra Lindelse på Langeland²⁹⁷ foreligger en parallel oplysning om indkimningen. Her kimes, når ringeren observerer den første familie passere kirkegårdslågen nærmest kroen, og kimningen ophører, når gruppen er gået ind i kirken, for atter at begynde, når næste familie ankommer.

Nationalmuseets etnologiske undersøgelser (fremover benævnt som NEU) spiller en ikke uvæsentlig rolle, når kimeskikkene skal vurderes.

I Dannemare²⁹⁸ kimeses både på brudens vej til og fra kirke, og der toges varsel af alt muligt, der dukkede op på hendes vej. Intet under derfor, at selve kimningen og dens udførelse tillagdes stor betydning. Og dén betydning kan blive endog særdeles konkret:

I Øksendrup, i Diernæs og på Drejø²⁹⁹ inviterer bedemanden samtidig med bryllupsgæsterne også fætre og nevøer af bruden som *kimedrenge*. Disse møder op i tårnet i god tid, bevæbnede med stokke eller knortekæppe. De stiller sig omkring klokken i en kreds, og når bruden meldes at være undervejs, bearbejder de klokkenes udvendige slagring med kæppene.

Een af vognene - ofte den sidste - indeholder en kurv med smørrebrød og øl, der bliver sendt op i tårnet. Når kimningen på det tidspunkt, hvor brud og brudgom går ud af kirken, genoptages, kan det efter fleres udsagn og erindring høres, hvorvidt og i hvor høj grad kimedrengene har været tilfredse med traktementet. (Forøvrigt kan traktementet i tårnet have sine rødder i mandags brudemessens kulinariske udskejelser, s. 110)³⁰⁰.

Desværre findes der ikke detaljerede optegnelser om den kimepraksis - muligvis med rytmiske variationer - der har fundet sted. Til gengæld demonstrerer kimedrengene som fænomen, at der sammenhæng mellem luksusydelse og ombudsvirksomhed, år det gælder klokkernes brug.

I Borre³⁰¹ kimeses tre gange, og det understreges, at brudekimningen her er en luksusydelse, som der skal betales for. Brudefolkene må ikke gå ind, før anden kimning begynder. Sådanne tre kimesektioner kan opstå som en association fra gudstjeneste med forringninger; men også højhelligdagens afbrudte kimeperioder kan være forbillede. Iøvrigt anses i Borre vielseskimningen at være ringerens ret, og denne markering - som man ofte i det følgende vil træffe - peger på et højt udviklet sportel-system i forbindelse

med ringergerningen.

I Horbelev på Falster³⁰² begyndes kimningen allerede en time før vielsen. Også her er der tale om et privilegium for den ansatte ringer, der i Horbelev endog har en husmand som fast assistent.

I Søndersø³⁰³ indser kirkeværgerne, at de populære brudekimninger kan være med til at finansiere klockernes vedligeholdelse. Her betales for kimning et kvarter før og et kvarter efter vielsen "2 kroner til graveren og to kroner til klokken".

I Mørkøv³⁰⁴ kimes med to klokker, og i Østrup på Fyn³⁰⁵ spiller musikanterne på deres vogne, når bruden forlader fædrenegården, og de tager fat igen, lige før man når kirken. Igen spiller de, når kirken forlades, og endelig når man kører ind i festgården. Santidig praktiseres kimning både før og efter vielsen, og man må naturnødvendigt forestille sig et rytmisk samarbejde mellem musikanter og ringer.

Måske kan en kender af instrumental folkemusik se en sammenhæng mellem nogle af de s. 102 optegnede kimerytmer. Hvis det skulle være tilfældet, må man tro, at rytmisk varieret kimning som princip er et 1700-tals og 1800-tals fænomen, og ikke - som det foreslås s. 103 - en middelalderlig foreteelse.

I de etnologiske undersøgelser ses ofte anført, at klokkeringning eller -kimning principielt ikke fore går ved vielser. Således på Avernakø og i Klemensker³⁰⁶; men den nyeste undersøgelse viser . 163), at der er store landområder, hvor dette er tilfældet.

Man kan forestille sig, at sådanne områder har været karakteriseret ved bryllupskimning; men at 1800-tallets vækkelser har ført til , at man har afskaffet traditionen sammen med andre skikke, der har forekommet usømmelige.

Det kan i samme forbindelse nævnes, at al kimning forbydes i en to-årig periode efter Frederik II's død i 1588.

Een ting er bemærkelsesværdig: der meddeles aldrig om, at *både* ringning og kimning finder sted ved vielser før vor tid.

Uden at vide det, bliver Kirke- og Skoleministeriet³⁰⁷ årsag til et brud med århundreders traditioner, da man i 1877 forordner, at kimning ved vielser ikke skal betales, hvor denne skik har holdt sig; men der er på den anden side ingen tvivl om, at bestemmelsen har gjort det lettere at bevare kimetraditionen, efter at den nye ringerstand har overtaget betjeningen af klokkerne (s. 42). I dette århundrede har man oplevet en stærk udvikling af bryllupskimningen, som efterhånden kan betragtes som et alment modeanliggende. Dens stigende udbredelse *kan* forstås som udfyldelse af et tomrum i de kirker, hvor kimning ikke traditionelt har været praktiseret i århundreder, og hvor man i andre sammenhænge - ved begravelser og dåb i forbindelse med gudstjenester - har været vant til, at klokkerne lod sig høre.

At bryllupskimningen støt og stadig breder sig, ses bl.a. af Kirkeministeriets cirkulære af 1964³⁰⁸, der berettiger menighedsrådene til at pålægge ringeren at kime - også når dette arbejde ikke hidtil har hørt under hans forpligtelser.

Til gengæld har man i 1967 fastslået³⁰⁹, at brudefolk ikke har *krav* på kimning, hvor dette ikke er sædvanlig skik og brug.

Omend bryllupskimning i vore dage er langt mere udbredt end vielsesringning, så kan man til gengæld visse steder konstatere, at man ved kirker med vielsesringning med nogen stolthed og benovelse lægger vægt på, at denne skik er såre gammel.

I Hørve³¹⁰ ringes der "som til gudstjeneste", dog uden forringninger. På Anholt (hvis votum i kraft af øens isolerede situation må tillægges speciel betydning) hævder man, at skikken er *æld*-gammel, og det samme er tilfældet i Føllenslev og Raklev på Kalundborg-egnen.

Ruds Vedbys ringer er mindre sikker. Han har undersøgt de mere end 200 år gamle ringer-direktiver på Vedbygård, og dér finder han ikke vielsesringningen omtalt, selvom

den i dag praktiseres ved kirken.

I Haslund og Ølst hævder man at have *gen*-indført skikke for en halv snes år siden. I Sønder Vinge nærer man ingen tvivl; her har der været ringet til vielse, siden kirken blev bygget! Immervæk et modigt udsagn i betragtning af, at Sønder Vinge formodentlig har fejret 800-års jubilæum.

Kirkeministeriet fastslår i 1958, at der ikke kan forlanges ringning med kirkens klokker ved bryllupper (!) på steder, hvor dette ikke er skik³¹¹.

I 1962 følges bestemmelsen op med en forordning om³¹², at ringeren er pligtig at udføre ringning til velser under sit regulativ. Dog kan der blive tale om et særligt vederlag (som udredes af kirken), dersom det skønnes, at den samme arbejdsydelse overstiger det rimelige i forhold til årshonoraret³¹³.

En interessant variant af brudekimningen finder vi i København, hvor Nicolaj organist, F. Chr. Breitendich³¹⁴ i 1737 lader et klokkespil installere i tårnet.

Spillet overføres i 1744 til Vor Frue tårn, hvor det forbliver til bombardementet i 1807. Det bliver utrolig populært og medvirker ved alle prominente velser - mod betaling, selvfølgelig. (Forøvrigt bliver instrumentet i mindst lige så høj grad spillet ved begravelser).

Hvor forretningsmæssig dets administration efterhånden bliver, fremgår af, at det i 1744 bestemmes, at folk af de første fem rangklasser, der *ikke* ønsker spillet betjent (oftest fordi vielsen foregår i hjemmet) ikke desto mindre må punge ud med 4 rigsdaler³¹⁵.

Det er så spørgsmålet, om den flittige brug af klokkespillet, Danmarks eneste i tiden, sker med inspiration i brudekimningstraditionerne, eller om der er tale om en importvare fra Nederlandene, hvor der "spilles for bruden"³¹⁶.

Pyntekimning

Der er her tale om en næsten udvisket tradition. Man kender helt vel pyntning af kirken dagen før vielsen som et ombud for brudens veninder og unge kvindelige slægtninge, parallelt med kimedrengenes aktivitet på bryllupsdagen.

Selve dét, at kirkepyntning principielt er sognets unge pigers opgave er os ikke fremmed. Fra Gotland kendes endnu mange steder en rådende helligaftenstradition, ifølge hvilken de unge piger møder op med små majstænger, når der ringes og kimes, og Peter Palladius opfordrer i selve Visitatsbogen³¹⁷ pigerne til "at føre Maj ind" og fylde forklæderne med urter og græs, når de går i kirke.

Men syd for Odense er der mundtlig tradition for, at de unge Piger (bl.a. i Allerup og Højby), når de var færdige med pyntningen, er gået i tårnet og har kimet med klokken. En forklaring på, *hvorfor* man egentlig har kimet foreligger ikke, og så kan man jo bare gætte på, *hvem* de unge piger har villet fortælle, at nu var de færdige og hellere måtte se at komme hjem - i hvert fald efter ikke *alt* for lang tids forløb...³¹⁸

Klokkers brug ved dødsfald og begravelse

Hvis man med udbytte skal undersøge de endnu brugelige traditioner i forbindelse med dødsfald og begravelse, er det nødvendigt at sondre mellem seks forskellige *anledninger* til brug af klokker:

- 1) sjælerringning (evt. Med klemt)
- 2) gravåbningsringning (herunder også ringning over halvkastet grav)
- 3) ringning før begravelse
- 4) ringning og/eller klemt i umiddelbar forbindelse med jordpåkastelse
- 5) ringning efter begravelse
- 6) gravlukningsringning.

Man kunne måske undre sig over, at fortegnelsen mangler ringning før jordfæstelse ved hensættelse af kisten i kapel; men denne ringning er ikke ældre end selve kapellerne, der først bliver populære omkring 1900.

Sjæleringning kendes over store dele af Europa allerede før årtusindskiftet, og i Norden har man bl.a. vedtægter fra Lundkapitlet om ringning ved en kanniks død³¹⁹. I Norge nævnes skikken ved navn 1320, og i Sveriges landskabslove kan man konstatere, at sjæleringning allerede i Højmiddelalderen er almindelig skik³²⁰.

I sine tidligste former synes sjæleringningen at være knyttet til enkeltmenneskets overgang fra liv til død. Man har ringet, endnu før døden indtrådte, og formålet har været at opfordre alle, der hørte klokken, til at bede for den døende.

På den måde giver det en konkret mening, når Dronning Dagmar på sit dødsleje (1212) ifølge folkevisen hører Himmerigs klokker gange for sig, og Valdemar Atterdag kan med føje i sin dødstime (1375) udstøde råbet: Hjælp mig, Esrum! Hjælp mig, Sorø! Hjælp mig, store klokke i Lund!

Klokken kommer således til at medvirke i en række riter, der gennemføres umiddelbart efter dødsfaldet, og blandt andet bliver selve ringningen - eller i hvert fald dens iværksættelse - et familieombud.

Som det nu efterhånden er konstateret ved en række andre klokketraditioner, overføres den kraft og magt, som de efterlattes bønner repræsenterer, og som skal medvirke til at føre sjælen frem til frelse, til selve signalgiveren for bønnerne. Klokken og dens lyd tillægges magiske kvaliteter (s. 135); klokken *er* en bønnebeder, klokken klang - så langt den rækker - *er* bøn.

Og videre indgår klokken som børsredskab i en højere syntese med klokken som exorcistisk - dømonfordrivende - redskab (s. 58), og denne syntese er det, der lader behovet for og respekten om sjæleringningen opstå³²¹.

Middelalderens yderst konkrete opfattelse af død, dødsrige, skærsild, frelse og fortabelse har brug for konkrete virkemidler og våben i sjælens Jacobskamp; den aldeles materialistiske opfattelse af mellemtilstanden forlanger, at forbønnen omsættes til materiel substans.

Klokken bliver et kampråb mod helvedesmagterne, en protesttilkendegivelse mod dødens ondskab og gru.

III.: Fanden tager de døde

Her kommer middelalderens afladstankegang ind i billedet med lige heftig tendens mod det konkrete, og det bliver muligt at føre skærsild og frelse på regnebræt med bod, faste, gode gerninger, forbøn og klokkeringning - alt bliver til mål og vægt, aktiver og passiver i kristenlivets forretningsverden.

Her er vi nok fremme ved de dybeste årsager til Senmiddelalderens almene, folkereligøse tillid til klokken og klokkeringningen som fetisch og uspecificeret magi.

Sjæleringningen bliver længe før Reformationen en helt uundværlig ingrediens og funktion i det aktivitetsmønster, der

opbygges omkring døden. Samtidig skal vi lægge mærke til, hvorledes denne ringeusus gennemløber de sædvalige faser for ombudshverv: betalingsringning - luksusringning - prestigeringning³²².

Allerede i 1200- og 1300-tallet synes kollegiats- og bykirkernes sjælemesseinstitutioner at være medinspirerende for sjæleringningerne. Vi kender i rigeligt antal gavebreve til

kirkerne, lydende på gods, hvis afkast skal anvendes til årsmesser, ugemesser, ja, daglige messer til evig tid for giverens sjælefrelses skyld³²³.

I dagliglivet registreres selve den interaktive messe næppe på nogen markant måde af lægfolk, og også de direkte efterladte vil efter en tid overlade sagen i kirkens hænder som et anliggende for eksperter - bortset fra at man givetvis kontrollerer, at de betalte messer celebreres - men de til sjælemesserne hørende ringninger er manifestationer, der umiddelbart registreres af befolkningen i dens dagligdag, og så bliver efterhånden dén tanke rimelig, at det må gavne den afdødes sjæl, om der ringes - ikke blot umiddelbart efter dødsfaldet, men også undervejs på hans eller hendes færd gennem dødsriget.

Af det evangeliske kildestof fra umiddelbart efter Reformationen kan man udlede, at tre ringninger i almindelighed ligger fast for den senkatolske tids bemidlede:

- 1) ringning umiddelbart efter - eller i hvert fald snarest muligt - efter dødsfaldet,
- 2) ringning på et tidspunkt mellem dødsdag og begravelsesdag
- 3) ringning på et tidspunkt før begravelsen på selve begravelsesdagen.

At der bliver tale om tre ringninger, skal rimeligvis ses i sammenhæng med den almindelige forestilling i Middelalderen om, at sjælen efter døden er på rejse i tre dage.

Nu sker der noget besynderligt. Reformatorerne synes at være splittet i deres holdninger til sjæleringningen. Som befolkningen opfatter situationen, er der klart tale om en helt uacceptabel og uevangelisk døds kult; men når man så iagttager, hvorledes andre, decideret katolske traditioner i forbindelse med klokkenes brug, glider nemt og smertefrit ind i den evangeliske kirke med elegant funktionsomtydning, så kan man undres over den hetz, der fra gejstlig side opstår mod sjæleringningen

I et anonymt udkast³²⁴ til Kirkeordinansen fra 1537 står

Naar nogle aff thee Christne ere affdöde
vdi Herren, och beriss³²⁵ nu till graffue,
tha maa mandt lade ringhe och huilcken
som begerer at ringe thend schall giffue
kircken till bygning penninge som her till
skedt er³²⁶ och thette maa well skee icke
for the döde, men tiill at vpuecke
the leffuende.

Man skulle mene, at allerede med denne fortolkning ville sjæleringningen - ikke blot den begravelsesindledende, men også i hvert fald den første umiddelbart efter dødsfaldet - være afkriminaliseret. Sådan gik det i hvert fald i Sverige, hvor sjæleringningen ved dødsfaldet forblev fuldt legalt ved magt. Ganske vist fandt en evangelisk omtydning sted. Olavus Petri finder allerede i 1528 dén tanke latterlig, at noget menneske skulle vinde sjælefrelse ved klokkenes lyd; men samtidig indrømmer han, at den dog tjener til at lade folket vide, at et dødsfald har fundet sted.

Når vi derfor i Danmark ser første og anden sjæleringning sat på porten i volsom efterreformatorisk affekt, så må der nødvendigvis have foreligget en helt afgørende grund, som vi i dag ikke gennemskuer.

Man kan kun gætte. Er det tænkeligt, at een eller anden folkereligøs, magi-betonet ritus i selve dødshuset er blevet udløst af sjæleklokken?

Eller er det simpelthen evangelisk irretation over, at en befolkning for alvor tror, at den

værste forbryder eller hedning kan ringes ind i Himmerige, når bare de efterladte spytter i næverne? (Notorisk nægtes klokkers brug hårdnakket alle henrettede i århundreder efter Reformationen!)

Een ting er, i en kirkeordinans at slukke for en tradition; en anden er, at sikre sig forbuddet efterlevet, og *det* formår hverken de lutherske superintendenter eller kongen.

Allerede i 1556 vedtager eksempelvis Aalborgs borgmester og råd - altså en helt officiel instans - at der ved dødsfald skal ringes med alle klokker, men kun med een, når den døde bæres til graven. Det kan ikke undre, at netop et byråd, der for størstedelen vil være sammensat af håndværkere og næringsdrivende, fremstår som forkæmper for sjæleringningens bevarelse. Anskaffelsen af de mange gilde- og laugsklokker i bykirkerne i århundredet før Reformationen beror netop på behovet for status opnået ved sjæleringning (s. 28).

Man tordner mod sjæleringningen på alle landemoder - sjæleringningen fortsætter! Frederik II skriver i årene 1576 - 1578 til samtlige bisper³²⁷, at han med sorg har måttet erfare, hvorledes der stadig ringes to eller tre gange for samme lig i vedkommende stift. Dette må øjeblikkelig ophøre, skriver han til alle bisperne (!), da det jo heller ikke er skik andetsteds i riget.

Sjæleringningen fortsætter!

Og så er det til syvende og sidst et spørgsmål, hvor nidkære superintendenterne er i spørgsmålet om de odiøse ringninger. I Visitatsbogen nævner Palladius ikke begravelsesskikkene med *eet* ord, og *dét* kan selvfølgelig også være fordi det er en varm kartoffel; men det *kan* også have at gøre med hans private muligvis afslappede syn på sjælerngningens skadevirkning.

Trediegenerationsbiskoppen på Fyn, Jacob Madsen, nævner heller ikke problemet med *eet* ord i *sin* visitatsbog, og her kan hans fortid som skolemester og provst i Ribe have betydning. I Ribe er sjæleringningerne blevet praktiseret aldeles uhæmmet - som de bliver det på egnen den dag idag.

En enkelt by synes dog at have held til at afskaffe sjæleringningen Ved Roskilde Landemode i 1568 (hvor man kun to år tidligere har slået fast for hvem *véd* hvilken gang, at der kun må ringes een gang til begravelse) noteres det, at man i København - i modsætning til andre steder i stiftet - kun ringer een gang!³²⁸

Måske løfter denne meddelelse en flig af gåden. Vi har i det foregående set, hvorledes kongen selv finder det ulejligheden værd at rundskrive til alle bisperne. Når vi dertil lægger, at den kongelige resistensstad er det eneste sted, hvor man med sikkerhed *véd*, at sjæleringningen bliver afskaffet, så ligger det nær at antage, at det er kongen selv - langt mere end biskopperne - der ivrer mod denne sejge tradition. Men hvorfor? I 1584 går man så vidt, at man bestemmer, at tårnene skal stå aflåst for medelst klokkernes misbrug^{329, 330}. Man truer endda med lensmanden, hvis Ordinansens bestemmelser om klokkeringning ikke bliver overholdt.

Men ingen lås er så stærk, at den ikke kan brækkes op, eller så sindrig, at den ikke kan dirkes. Sjæleringningerne fortsætter!

Det er nemt at mærke, da man i 1588 tilskriver stifterne og dekreterer kongeringning ved Frederik II's død, at Rigets Råd lægger vægt på, at denne ringning ikke misforstås³³¹.

Og efterdi, hedder det, at det er sædvanligt at lade ringe klokkerne efter slige herrers afgang, ikke alene for deres lovlige ihukommelses skyld, men mere den efterladte menighed til påmindelse, at den ved en sådan lejlighed og almindelig nød og fare søger Gud om råd, hjælp, beskærmelse og bistand, og enhver ved sig selv kan betænke, i hvilken fare vort fædrene rige nu er stedt formedelst vor kære salige herre og konges afgang, så har vor allernådigste dronning begæret at...

Endelig - i 1596 - lyder nye toner fra Roskilde Landemode. (Forøvrigt skyldes de mange

citater fra og henvisninger til netop dette stift, at Roskilde og Roskildebispen i perioden ses at være toneangivende i hele den danske kirkes udviklingsforløb³³².

Bønderne må ikke gøre for stærkt brug af klokkerne til det, de kalder sjæleringning; der skal ringes med måde een gang. Landemodenotatet ledsages iøvrigt af en dyster historie om en mand i Løve Herred, der har bestilt sjæleringning, men ikke mener at have fået nok for pengene. Han farer til kirken og griber selv klokkerebet, samtidig med at han bander på, at nu skal der blive ringet, så det forslår.

Hvilket der bliver! Klokken falde nemlig ned, går i stykker og anretter stor materiel skade. Derudover bliver manden slået ihjel, og det synes ligeledes at gå ud over en dreng, der er til stede; men han kommer til badskjær og forbliver i live.

Ved forhandlingerne i 1631 om tilføjelser til kirkeordinansen³³³ fastslår man endnu engang, at sjæleringning er forbudt, og henviser til de tidligere omtalte kongebreve af 1576 - 78; men i den anledning tilføjes det, at "gemene Mand i Skaane vil det ikke agte".

På Bornholm, meddeler Rasmus Raffn³³⁴ i 1638, er al sjæleringning forbudt og afsagt. Endnu engang - i Christian V's Danske Lov af 1682 - slås det fast, at der ikke må ringes, når nogen dør, før liget skal begraves, og da ikke længere end en time i det højeste. Det er her værd at lægge mærke til ordlyden. Man tør ikke bruge det allerede gængse, men misforståelige udtryk "at ringe for lig", men specificerer omhyggeligt med ringning "når nogen dør".

Her er Kingo mindre bange af sig - sandsynligvis fordi det ikke længere i egentlig forstand er noget problem - når han lader Snoldelev-klokken³³⁵ sige:

Her hænger jeg, som skal til Herreh eder kalde,
tunghørig sjæle, o står op og lader falde
alverdens syssel, går og hører Herrens røst,
så ringer jeg for lig til eders sjæle trøst,
en Mule kosted mig i denne efterhøst.³³⁶

Herefter deler vejene sig. På Sjælland kompenserer man for den forbudte sjæleringning ved at etablere timelange begravelsesringninger med udpræget prestige-tendenser; men i Sønderjylland holder man fast ved ringning i god tid forud for begravelsen.

Et enkelt sted - på Mandø - bruger man til i hvert fald 1906, hvor Uldall noterer skikken³³⁷, sjæleringning samtidig med at liget lægges på strå, og ringningen skal forgå ved to af den afdødes nærmeste venner. Denne ringning må da være den førreformatoriske, første sjæleringning. Den er parallel med sjæleringningen i Våmhus i Dalarne, som endnu i 1931 skulle foregå umiddelbart efter dødsfaldet, om så dette fandt sted midt om natten³³⁸.

Ellers bliver det i 1600-tallet skik i Sønderjylland at henlægge sjæleringningen til kl 11 eller 12 samme dag, som dødsfaldet har fundet sted, eller til den følgende dag ved samme tid. Her kunne tidspunktet svare til anden sjæleringning eller midtvejsringningen, thi endnu i 1600-tallet henstår lig - hvis de ikke er særdeles prominente - i almindelighed ikke længere end med een dag mellem dødsfald og begravelse; men vi skal senere (s. 120) se, at der faktisk er tale om første ringnings tidspunkt.

Den sønderjyske ringning er ikke *bare* første sjæleringning; den er dem alle tre, thi ringningen foregår i tre adskilte etaper, hver på 10 til 15 minutters varighed og opdelt ved pauser på 5 til 10 minutter. Næsten overalt, hvor sjæleringning endnu praktiseres, skinner tredelingen igennem; men der ses en række varianter, der har til hensigt at detaljere kommunikationen. Ringetiden nedsættes for eksempel, om det er et barnedødsfald, eller man reducerer antallet af ringninger - i almindelighed til 2.

Valg af klokke kan også indeholde kommunikation. Se herom s. 122.

Een tradition er fra efter året 1922 og kendes i det nordslesviske område med

sikkerhed i Sønderborg, hvor den afdødes politiske³³⁹ observans fremgår af valget af sjæleringningens klokke. Her vælger de dansksindede en genforeningsklokke (s. 43), mens hjemmetyskerne foretrækker den tidligere traditionelt benyttede sjæleringningsklokke.

Selve opbygningen af alle sådanne systemer fortæller, at sjæleringning på et tidspunkt ændrer funktion; fra at være en kirkelig rituel, exorcistisk og bønspåmindende praksis går den over til at fungere som kommunikativ ringning, og dette kommer til at smitte af på de bedeslag, der placeres efter den sidste af de tre ringeperioder. Endnu huskes i Vildbjerg blandt sognets ældre sjæleringningen, som dér på stedet foregik med

150 ringeslag + 3 x 3 bedeslag for mænd

80 ringeslag + 3 bedeslag for kvinder.

I Stenstrup på Sydfyn har man indtil for få år siden praktiseret sjæleringning (vistnok uden opdeling som de sønderjyske) med

300 ringeslag for mænd

200 ringeslag for kvinder³⁴⁰.

De løsrevne eksempler på sjæleringning, der kendes overalt, viser, at skikken har været dækkende. I Sakskøbing klager klokkeren i 1727 over, at bønderne - stik imod et reglement fra 1687 - selv ringer og graver³⁴¹.

I voel ringes een sammenhængende ringning, der bliver længere i trit med den afdødes opnåede leveår.

På Læsø sikrer man sig i 1738 at måtte fortsætte med de dér brugte sjæleringninger, som sker 1) umiddelbart ved anmeldelsen af dødsfaldet, 2) i tilslutning til morgenringningen på begravelsesdagen og 3) før selve begravelsen³⁴², og Uldall konstaterer i 1906, at denne skik endnu er ved magt³⁴³. Her skal man lægge mærke til den formodentlig intakte, trelede sjæleringning, hvor kun mellemringningen er skudt ud til begravelsesmorgen.

Der er grund til at tro, at anden sjæleringning har en oprindelig sammenhæng med gravåbningsringningen, og vi har et med Læsø beslægtet tilfælde fra Horne på Fyn, hvor der om morgenen før gravåbningen ringes en time.

Bringeus har i forbindelse med udarbejdelsen af sit omfattende værk om de svenske ringetraditioner foretaget nogle undersøgelser i nabolandene, og blandt andet har de danske sjæle- og gravåbningsringninger interesseret ham.

Han har iagttaget, hvorledes de to ringetraditioner næsten aldrig falder sammen, og har deraf sluttet, at en sjæleringning i tredelt udførelse logisk udelukker andre ringninger før begravelsen; samt at omvendt gravringningen, når den opfattes som een af de tre sjæleringninger, ikke vil tillade den tredelte udgave³⁴⁴.

Ill.: Bringei skema vedr. danske sjæle- og gravåbningsringninger

Desværre er Bringei oversigtskort ikke detaljeret nok til, at man kan genkende de enkelte sogne (hvilket bestemt også ville have været et stort forlangende); men - rent undtagelsesvis og til fare for logikken i denne afhandlings disposition - skal der kastes et enkelt, for tidligt blik i 1975-undersøgelsen (s. 173), og her viser det sig, at alle fynske kirker, der ringer sjælerringning ved meddelelsen om dødsfald, kun udfører en enkeltleddet, uopdelt ringning.

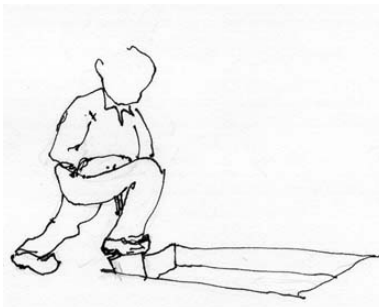
Sammenholder vi nu alt dette, får vi to principielle oplysninger:

- 1) Ringning kl 11 eller 12 på dødsfaldsdagen
- eller dagen efter - er det traditionelle tidspunkt for førsteringningen (s. 118).
- 2) De tre oprindelige, selvstændige og fritstående sjælerringninger er i 10 tilfælde bevaret i Fyns Stift.

Spørger man en fynsk graver, om det er gravåbningen eller meddelelsen om dødsfaldet, der udløser ringningen, er han ikke i tvivl; det er åbningen af graven, der giver anledning til brug af klokken. Men spørger man så videre, *hvorfor* der ringes, er svarene højst forskellige fra kirke til kirke.

Nogle rammer plet og forklarer, at kirkeklokken skal "drive de onde ånder ud af graven"; men andre hævder med lige så stor overbevisning, at man ringer for den forrige i graven, hvis gravfred er blevet krænket.

Tanken er den samme, når eksempelvis ringeren i Hillerslev 1913 - 28, under gravearbejdet nåede frem til kraniet af den tidligere begravede, forsigtigt lagde det op på kanten af graven og afbrød arbejdet for at ringe³⁴⁵.

Ill.: Gravning af grav

Enkelte steder praktiseres endnu ringning over halvkastet og over kastet grav. Det sker blandt i Refsvindinge, hvor graveren forklarer, at halvkastningsringningen tjener til at sikre sig, at gravens sider ikke skrider. Rystelserne fra tårnet, hævder han, vil forplante sig og advisere ham om, at han må bruge afstivningsbrædder.

Det synes altså, som om der med anden sjæleringning og gravkastningsringningen er tale om to helt forskellige riter, der er smeltet sammen, fordi de samme personer - på familieombud - har udført gravkastning og ringning.

Det, at graven indvies - blandt andet med klokke, vievand og gennemtrækning med røgelse - er kendt i store dele af Europa fra tidlig Middelalder; men i samme trit som klokkeringningens exorcistiske egenskaber konkretiseres i 1300- og 1400-tallet ændrer ringningen karakter og bliver en beskyttelsesringning for graveren eller graverne, der må gøre indgreb i de døde verden, når graven åbnes.

Det går endnu, så længe man skærer tørven. Man kan stå på grønsværen bag spaden; men når det første lag er fjernet, sker det: man begiver sig ind i en verden, et land, hvor man ikke hører til, hvor man bestemt ikke føler sig velkommen.

Alt, hvad der ligger et spadestik under jorden, bliver for middelaldermennesket ensbetydende med død, dødsrige, Helvede, ondskab, dæmoni, Satan - samt hele det galleri af halvglemte jætter, underjordiske, huldrer m.m., der stadig står etsteds i baghovedet på den dansk-middelalderlige, unge kristne.

Før man altså træder ned i udgravningen, må der følgelig slutes våbenstilstand, og troldtøjet må jages bort.

Vi véd intet om, hvorvidt renselse med klokke har fordret gejstlig mellemkomst. Hvis det er tilfældet, har sagtens processionens håndklokke gjort tjeneste; men vi må hele tiden huske på, at skikken tidligt går over til at varetages som familieombud. Faktisk ses der ingen kildeangivelser, der *ikke* lægger gravringningen i hænderne på graverne - eller senere stedets autoriserede ringer.

Den sorte firkant i grønsværen ligger klar til videre bearbejdelse, og den gravende foretager ringningen - den ringning, vi i dag kender som halvkastningsringningen (s. 120).

Denne ringning - såvel som den afsluttende åbningaringning og tilkastningsringningen - adskiller sig ikke, når den er "fritstående" - altså ikke kobles på eller assimileres med andre ringninger i henseende til længde, og man har indtryk af, at den idag altid efterfølges af bedeslag.

Bedeslagene kan meget vel være århundreders tilsætning. Tendensen i Danmark er lige siden Reformationen gået i retning af, at har man en ringning, er det altid en god idé at slutte af med alle gode gange tre; men enkelte steder ses gravringningen ligefrem *afløst* af 3 x 3 bedeslag. Det kan selvfølgelig være en praktisk afkortning af funktionen; men sådanne fritstående Aveklemte i forbindelse med jordfæstelse kan også have en ganske anden forklaring, hvorfor der senere vil blive redegjort (s. 130).

Gravringningen er ofte tidsplaceret. Dette forklarer graverne selv med, at når man begynder på en grav om morgenen, ja, så kan den dårligt undgå at stå færdig på nogenlunde samme tidspunkt hver gang. At man tager det så nøje med fem minutter fra eller til, synes da heller ikke at være tilfældet.

Ikke desto mindre bliver altså gravkastningen placeret på det magiske tidspunkt kl 11 formiddag, og en forbindelse med sjæleringningen vil derfor ikke kunne udelukkes.

Før vi slutter gennemgangen af sjæle- og gravringning, skal vi beskæftige os med tidsfædtelsen for de forskellige traditioners opståen.

Her kommer de i 1977 indhøstede erfaringer fra Rügen os til stor hjælp. I Lanken (Sct Andreas Kirke) og i Altefähr (indtil 1945) ringes en sjæleringning kl 8.00.

I Pazig, Bobbin, Gingst, Poseritz, Garz, Swantow, Gross Zicher, Neukirchen, Kasnewitz, Trent og Bergen ringes en sjæleringning kl 11 eller 12. Varigheden er 5 til 10 minutter. (For Trents vedkommende er tidspunktet kl 11, eller når graven er færdig).

I Samtens og Sagard ringes treleddet sjæleringning kl 11 eller 12.

I Schaprade ringes treleddet sjæleringning kl 8 om morgenen.

I Zirkow har sjæleringning kun været brugt indtil 2. verdenskrig; til gengæld har man føden tid rådet over et ret bredt spekter af muligheder for de efterladte: Sjæleringning har kunnet foregå om morgenen til reduceret pris. Sjæleringning til normaltakst har fundet sted kl 10. Ringningen har været enkeltleddet og varigheden omkring 10 minutter.

Men særlige regler er trådt i kraft, når medlemmer af menighedsrådet (Kirchen-vorstandsmitglieder) afgik ved døden.

For disse menneskehedens udvalgte er sjæleringningen begyndt kl 12, den har været gratis og har varet en halv time!

Gravåbningskastningen praktiseres nu på Rügen kun i Gross Zicher og Zirkow.

Endelig skal det noteres, at man ved sjæleringning i Zirkow veksler klokke midtvejs i ringeperioden. Er der tale om et voksendødsfald, begyndes der med klokke II, medens klokke I starter ringningen ved meddelelse om et barns død. (Tilsvarende indikationer, hvor valg af klokke ved sjæleringningen fortæller om afdødes aldersgruppe, kendes enkelte steder i Sønderjylland).

Rügen-undersøgelsen af 1977 fortæller med andre ord, at *alle kendte former* for ringetraditioner i Danmark i forbindelse med dødsfald og gravåbning er repræsenteret ved øens 34 kirker!

Øens kirkekulturhistoriske afhængighed af Danmark slutter reelt i 1551 (s. 104), og det betyder, at traditionerne for størstedelens vedkommende må være fastlagt i den danske kirke på det tidspunkt.

Den vaklen, der kan være i spørgsmålet om morgen- eller middagssjæleringning, om treleddet eller enkeltleddet udførelse, gælder også for Rügen, og året 1551 betegner derfor et tidspunkt, hvor en afklaring af skikkene endnu ikke er tilendebragt.

Vi gør således næppe galt i at tidsfæste stivnelsen af traditionsformerne *og deres endelige omtydning fra ritual til kommunikation* til årene mellem 1536 og 1600.

Samtidig konstateres, at efterfølgende, informative klemte efter dødsringningerne er nyere tids tilsætning. De kendes ikke på Rügen.

Det kunne være fristende at prøve at nå frem til følgeslutninger i forbindelse med den sjældne forekomst af gravringning på Rügen; men her spiller de forfærdende mange soldaterbegravelser eller -mindehøjtideligheder, der kendetegner den tyske kirke igennem godt 70 år, en rolle for gravringningens nedtrapning. At gravringning har været rigelig repræsenteret i 1500-tallet, beviser øens fremherskende enkeltleddede sjæleringning.

Kapelringning træffes i dag ikke sjældent som ledsagende ringning, når en kiste - uden forbindelse med jordfæstelsen - hensættes i kapel.

Skikken er - som nævnt s. 113 - relativt ung og hænger sammen med oprettelse af kapeller ved kirkerne; men den *kan* have rødder i langt ældre tid.

Laurits Jacobsen noterer 1658 i sin dagbog³⁴⁶, hvorledes en adelig dame i Odense harmes over, at han ikke vil holde ligprædiken ved hendes mors og søsters begravelse i Sct. Knud. Grunden til damens vrede får vi ikke at vide; men fem dage før begravelsen - og iøvrigt en uge efter, at han har modtaget anmodningen - noterer biskoppen:

Den 18. Julii bleffue bete Liige ind-
ført her i Othense ind paa Adelens
Gaard med Ringen oc Sang oc temelig
Fylge...

Her synes afdødes prominens (som også kan ses af den lange periode mellem død og begravelse) at have betydning; men hvorvidt klokkernes brug har forbindelse med anden sjæleringning, får stå hen.

En undervejsringning som parallel til den tilsvarende praksis ved brudgomdfærd (s.111) kendes også. Jacob Bircherod siger herom³⁴⁷ i 1734, at han har været ude for klokkeringning, når lig føres gennem byerne! "uden at blive der".

Ussing véd nok - i Kirkeforfatningen af 1787 - hvad han mener om fænomenet³⁴⁸:

Man havde ligeledes længe den Skik, at
naar nogen vilde lade Liig begrave i
andre Kirker end deres egen, saa maatte
de betale Liig-Told til alle de Kirker og
Kirkers Betienere, som Liiget passerer forbi...

Undervejsringningen har givetvis intet med sjæleringning at skaffe, men må rimeligvis opfattes som en reverens-handling i stil med og inspireret af brudgomsringningen.

En vistnok fynsk tradition påkalder sig opmærksomheden. Når en kiste af én eller anden grund hensættes i kirken - uden forbindelse med den senere jordfæstelseshøjti delighed, og uden et tilstedeværende følge - da slås der under eller umiddelbart efter placeringen i kirken 3 x 3 bedeslag.

Her må det tages med i overvejelserne, at dødsfald i de allerfleste tilfælde sker på hospitaler og sygehuse, og den nævnte situation er således langt hyppigere nu end tidligere; men ikke desto mindre synes skikken i de få kirker, der er tale om, at være af høj alder (jvnf. s. 121, 130).

Begravelsesringning

Som en logisk følge af forrige afsnits analyse af sjæleringningen må dennes tredie og sidste sekvens være identisk med begravelsesringningen.

Det fører med sig, at der fra 1650-erne burde konstateres en kraftig forskel mellem begravelsesringningen i de stifter, hvor det på det tidspunkt virkelig er lykkedes at kvæle sjæleringning ved dødsfaldet, og i stifter, hvor sjæleringning i treledet udgave får lov at bestå.

Når det lykkes at udrydde sjæleringningen i Sjællands Stift, så er grunden rimeligvis, at dette stifts administration er for nært forbundet med konge- og lovgivningsmagten til i længden at sidde de idelige formaninger overhørig (jvnf. s. 117).

Bringeus meddeler for Lunds Stifts vedkommende, at skikken dér ikke *alment* er forsvundet i 1650 ³⁴⁹; men vi må vel af bemærkningen have lov at udlede, at Lunds Stift har repræsenteret en geografisk mellemposition, hvor Fyn - og især da Jylland - er dejligt langt væk.

I hvert fald lykkes det på Sjælland (Rügen klarer frisag fra 1551) at afskaffe sjæleringningen nogenlunde totalt, selvom det tager 100 år, og i stedet - man kan se det som en slags kompensation - udvikler den begravelsesindledende ringning sig ud over alle grænser.

Vi skal senere se, hvorledes begravelsesringningen antager sådanne dimensioner, at det sætter sig spor og giver gny overalt, ikke mindst fordi den i sit væsen er en decideret luksusringning og kan give anledning til statusdemonstration.

Man kunne forestille sig, at de øvrige stifter, der i nogenlunde fred og ro får lov til at praktisere sjæleringningerne i u-camoufleret udgave, slet ikke ville ringe ved selve begravelsen; men i så fald glemmer man, at den lutherske begravelsesceremoni afløser den katolske kirkes dødsmesse - et officium på linje med alle andre og derfor indledt med klokkeringning.

Denne klokkeringning gives der efter Reformationen ikke afkald på; så den forskel, der burde være at finde mellem Sjælland og de øvrige stifter, kan kun røbe sig i *ringelængden* før begravelsen.

Og så kommer der endda en yderligere komplicerende faktor ind i billedet. Den lutherske begravelse overtager også processionen med den afdøde - et anliggende, der i tidlig Middelalder medfører brug af håndklokker, men som op imod Reformationen forlængst

er overført til de store klokker ved den kirke og kirkegård, der skal modtage den døde Processionsringningen foregår - vedtægtsmæssigt og uhyre praktisk for ringeren - fra et ganske bestemt punkt på ligtogets vej til kirken, og her skaber de lokale forhold variationer fra sted til sted (s. 57).

Processionsringningen, der som alle begravelsens andre ringninger er et ombuds- eller betalingsanliggende, kan *også* udstrækkes i tid ud over det normale - i dette tilfælde altså begynde tidligere end vedtægtsmæssigt, og som det fremgår af det efterreformatoriske kildestof, er det *ikke* processionsringnings-arven, der er årsag til reformatorerne forfølgelse; ja, man ser sågar gennem fingrer med de statusbetonede forlængelser, der reelt erstatter den forbudte, tredie sjæleringning.

Selv om man som eksperiment forærer Fyn og Jylland 10 processionsminutter med ringning - "fra man kan se følget gå over bakken" eller "når kisten dukker frem ved vejsvinget bag skoven vest for kirken", eller hvordan denne distance nu ellers beskrives, så er der med sådanne 10 minutter ikke noget, der kan opfattes som en markant, forlænget ringning.

Helt objektivt må man nok - med rimelig skelen til vor tids "uforklarlige" afkortelser af ringetraditionernes afkortning i tid - regne 20 minutter som en ekstraordinær lang ringning.

Endnu engang bliver man nødt til at bryde denne afhandlings disposition og kigge frem i 1975-undersøgelsens resultatliste. Skemaet herunder følger begravelsesringningen fra øst i Sjælland, repræsenteret ved det nuværende Roskilde Stift, og vestpå over Fyn. De jyske resultater er fra Viborg Stift (hvor statistikken mindst vil blive påvirket af større byers indvirkning i nyere tid på skikkene). Procentangivelserne er udregnet på basis af antallet af analyserede kirker i det pågældende stift (jvnf. s. 141).

1975	Ringning før begravelse			
	15 min.	20 min.	30 min.	60 min.
Rosk.	18,5%	14,6%	39%	1,8%
Fyn	21,5%	2%	0,8%	
Viborg	0,9%			

Ill.: Skema over ringning før begravelser

Vi ser af opstillingen, at man på Sjælland praktiserer forlænget begravelsesringning ved 55 % af kirkerne, på Fyn i henved 3 % af kirkerne, og i Viborg er der simpelthen ikke behov for sådanne store ringninger.

Sammenligner vi skemaets oplysninger med den situation, der skildres på Bringeuskortet fra 1955 (s. 120), kan den voldsomme, sjællandske begravelsesringning ses som en compensation for de manglende ringninger ved meddelelse om dødsfald og ved åbning af grav, der karakteriserer Fyn, Sydjylland og Nordslesvig.

Nu kunne man have ventet, at de lange ringninger i tråd hermed ville tage fat igen nord for linjen Esbjerg - Horsens, hvor sjæle- og gravringningen markant tynder ud. For slet ikke at tale om Nordøsthimmerlands og Vensyssels helt hvide flader!

Men Viborg-tallene ovenover skuffer en sådan forventning, og iøvrigt kan det røbes, at man i Aalborg Stift kun har i alt *tre* steder, hvor der ringes et kvarter før begravelse; ellers er der tale om ganske korte ringninger, svarende i længde til gudstjenesteringningen. Forsøger man at oplede disse manglende ringninger og antager, at de i nyere tid er overført til ringning, når kiste hensættes i kapel før begravelsen, bliver man skuffet; heller ikke i dén forbindelse ringes der overdrevent. Tilbage bliver kun at acceptere, at de ekstraordinært lange ringninger aldrig har været der, fordi der ikke har ligget et behov som på Sjælland.

Og dette fører igen til, at man må slutte, at sjæle- og gravringningerne i Midt- og Nordjylland simpelthen er eroderet væk i nyere tid. Forklaringen skal sandsynligvis søges i forrige århundredes udflytning af gårdene og den deraf følgende for lille, kommunikative effekt på grund af de store afstande - og de jyske sognes relativt små enesteklokker!

Det ovenstående lille intermezzo er nødvendigt, når man skal forstå, at størstedelen af det kildemateriale, der angår den begravelsesindledende ringning, nødvendigvis må dreje sig om sjællandske forhold. Jylland og Fyn opfører sig stille og roligt; men på Sjælland er udviklingsforløbet i 1600- og 1700-tallet klart påvirket af, at man ingensinde har slået sig til tåls med sjælerringningsforbuddet.

Medvirkende til uroen om hele spørgsmålet er rimeligvis forskellen mellem landsdelenes økonomiske muligheder; Sjællænderne leder efter for trangen til prestige- og statusbetonede ydelser, hvor den fynske og navnlig den jyske befolkning er tvunget til mere sparsomme dispositioner.

I 1530 foreslår Peder Laurensen i Malmø³⁵⁰, at der skal ringes, når den døde bæres til graven, for at folket kan forsamles. Her konstateres fra første, evangeliske færd en fast og målrettet nyordning: Ceremonien er et anliggende *for og vedrørende* de levende. Denne holdning gør det også logisk, at ligfølget og bærerne går til graven *først* og sænker liget - hvorefter klokkerne tier - og derefter følger så den jordpåkastelse, som endnu i dag er brugelig. Herefter går omsider hele følget ind i kirken³⁵¹.

I 1539 viser de første problemer sig. Begravelsesringningen er jo ikke nogen pligtringning, og dét betyder, at ringningen, om den ikke sker pr. ombud må honoreres. Da de fleste begravelser foregår umiddelbart før gudstjeneste, må sådanne ringninger stedfortræde en af forringningerne.

Herefter bliver det i resten af reformationsårhundredet en kamp og et spil mellem kirkeadministrationen og forbrugerne om - for kirkeadministrationens vedkommende - at undgå genoptagelser af katolske sædvaner og sikre, at det øvrige kirkeliv ikke overtromles af de bredt anlagte prestrigebegravelser, og for forbrugerne gælder det om, inden for de givne rammer - og helst lidt uden for dem - at betale sig til standsmæssig markering af afdødes og da navnlig familiens position.

Klokkerne er velegnede rangs-basuner, og begravelsesringningen, der var ment som en processionsringning, der skulle tage fat, når ligfølget var i nærheden af kirken, begynder nu timer før ligets ankomst.

Placeringen af jordfæstelsen før gudstjenesten bliver i bykirkerne på grund af den større befolkningstæthed fuldstændig umulig, og da Kirkeritualet af 1685 fastsætter regler for begravelsens placering, er der rimeligvis kun tale om stadfæstelse af allerede vedtagen skik. I købstæderne må lig overhovedet ikke begraves om helligdage; men på landet må der fortsat finde begravelse sted før sammenringning.

Tendensen er den samme, som vi har bemærket ved vielser: Muligheden for en "gemen" begravelse uden pomp og pragt er åben - i byerne om formiddagen mellem kl 11 og 12 - medens fornemme lig begænges i tiden fra 12 til 14, og her må ringes med så mange klokker, som man ønsker - og betaler for - blot ikke mere end en time.

Ret hurtigt efter Reformationen går det så vidt, at afdødes hæderlighed er direkte proportional med de anvendte begravelsesklokkers mængde og ringetidens længde.

I Lund udarter det i 1628 helt grotesk³⁵². Biskop Hans Jensen Medelfar observerer, at en præsteenke begraves under særdeles langvarig ringning med et flertal af Domkirkens klokker. Da biskoppen imidlertid mener at kende damen særdeles godt - og dét ikke for det godes skyld - geråder han i skænderi med en af kirkeværgerne, og på et kapitemøde udtaler han, at man bør betænke sig, føe man lader ligene begrave med alt for lang ringning og alt for mange klokker.

På Sjælland forbyder man 1591 at "bære kisten rundt om kirken". Der *kan* med denne skik være tale om folkelig overtro(sml. S. 77); men lige så vel kan turen rundt om kirken give anledning til en længere ringning, thi den indledende begravelsesringning slutter først, når kisten passerer kirkedøren.

Gang på gang indskærpes det, at ringningen ikke må vare længere end en time, og senere fra 1656, kun en halv time for gemene. Hvor forretningsmæssigt hele dette lidt usmagelige intermezzo i dansk klokkerings historie har fungeret, fremgår tydeligt af den gengivne københavnske taksttabel fra slutningen af 1600-tallet (s. 127).

Endog på landet må der - ved hjælp af Christian V's danske Lov af 1682 - skabes ensretning i taksterne for klokkeringning, og her kommer et andet problem frem: De efterladte ønsker selvsagt ikke, at hverken de selv eller afdøde skal slås i hartkorn med fattige, for hvem der ikke ringes; men samtidig der det fristende at snyde for ringerhonoraret og bære kisten til kirkegården under én af gudstjenestens forringninger. Danske Lov siger om dette:

Intet Liig maa begraves eller henbæres
under Ringen til Prædiken; sker det,
maae Præsten ikke kaste Jord derpaa,
førend noget efter det har udringet; eller
den der ringer, skal, naar han fornemmer
Liget, holde op at ringe til det er nedsat i
Jorden. Og betales Klokken, før den maa ringes.

Det sidste er en klog og forudseende tilføjelse, for der meldes ustandselig om bestilling af lange klokkeringninger, som, når de er udført, aldrig bliver betalt.

Så opstår et nyt problem, og her kan også de andre stifter være med; ja, det er endda i Ribe, vi først møder det. Her klager præsterne sidst i 1600-tallet over, at der ikke betales, når ligene hensættes i kirken under ligprædikenen. Umiddelbart kan man undre sig over, hvad vel præsterne har med dén ting at gøre, men sagen forholder sig som følger.

Reformatorerne havde forestillet sig en ganske kort tale til ligfølget ved graven; men selv længden af ligprædikenen afhænger nu - 150 år senere - af, hvor meget der betales for den. Og mange er villige til at betale endog sædeles meget. Dette fører imidlertid med sig, at man ikke kan stå derude ved graven, og derfor må kisten en tur ind i kirken først. *Det* fører igen med sig, at processionsringningen deles, så at klokkerne atter tager fat, når kisten efter prædikenen bæres til graven og sænkes. Nu er man så oppe i en ny takst for klokkeringning; men de efterladte, der har punget ud for en massiv ligprædiken, kan ikke indse, at de dermed ikke også har betalt for ringning, der korresponderer med den dyre prædiken.

Ligprædikerne bliver årsag til trængsel i København.

I 1682 indskærpes det, at der ikke må ringes før kl 12. Ringeren må ikke udsætte ringningen, hvis følget er forsinket, og han må heller ikke - hverken for gode ord eller betaling - begynde ringningen for tidligt. Frem for alt skal al ringning være forbi kl 13.30. Mellem de Københavnske kirker indbyrdes etableres en rangforordning, så ringningerne så vidt muligt ikke kolliderer.

Hvilket de selvfølgelig alligevel gør, og så bliver det moderne - og fint - for adelen at henlægge deres begravelser til aftenerne efter aftensang. De sjællandske købstæder - og især da København - må have svirret med klokkeringning dagen igennem!

For Klokkerne i Københavns Kirker betales:

Forordn. 7 Nov. 1682, § 21, og Anordn. 27 Dec 1696.

	For alle	Thor Frue	Helliggeist	Indst	Holmens	Trinitat.	Christsh.
	Rd. M. p.	Rd. M. p.	Rd. M. p.	Rd. M. p.	Rd. M. p.	Rd. M. p.	Rd. M. p.
For alle Klokker	19 " "	12 " "	12 " "	" " "	" " "	" " "	10 " "
5 Klokker	5 " "	" " "	" " "	" " "	" " "	" " "	" " "
4 " "	3 4 8	" " "	4 " "	" " "	" " "	" " "	" " "
3 " "	1 1 8	4 " "	" " "	" " "	2 3 "	3 " "	" " "
2 " "	" 4 8	" " "	" " "	2 " "	1 4 "	2 " "	" " "
1 " "	" 2 4	" " "	" " "	" 4 "	" 5 "	de 2	" " "
Epitaf-Klokker	" 3 "	" 4 "	" 4 "	" " "	" " "	mindste	" 4 "

III.: Betaling for klokkeringning i københavnske kirker

Karambolagen mellem prestigeringningerne fører ustandselig til ændringer i forordningerne, og hver gang finder borgerne et smuthul. På et tidspunkt, hvor prestigeringningen er indskrænket til maksimum en halv time, gør efterladte, der skal over københavnske sognegrænser med en kiste for at komme til begravelseskirken, gældende, at ligtoget umuligt kan nå turen på den tid, og opnår på den konto at få tilstået tre kvarters ringning.

Et utal af forordninger og reglementer udarbejdes, og det lader til, at prestigebegravelserne i København kan smitte lidt af på de højere rangklassers klokkeringning i Odense og Aarhus, hvor man i 1693 må indskærpe, at begravelsesringning skal holdes indenfor en time.

Også her bliver der et magisk skær om betegnelsen "udenbys lig", thi her kan latterlige forordninger om kun timelange ringninger umulig tænkes at gælde.

Omkring år 1700 udgår en række forordninger om betaling og fritagelse for samme. Overordnet er det, som det tydeligt fremgår bl.a. af vedtægter for Aggershus Stift i 1687, at der ikke sker jordpåkastelse, før gravplads og klokker er betalt. Militæret - herunder ryttere, dragoner og underofficerer - har i Norge fri begravelse, når de dør i tjeneste. Når fattige dør, skal de begraves uden udgift til præst og klokker; men her menes selvsagt klokkeren, thi der er da heldigvis forskel på folk!

En rektor emeritus fra latinskolen i Køge begraves i 1716 med både fri ligprædiken og alle klokker frie³⁵³. Da Køge kirke på den tid i hvert fald ikke har under fem klokker, er der tale om en ret så betragtelig sum, enken spares for. Man spekulerer over, hvorvidt der er forbindelse mellem de to ting, når hun kort efter gifter sig med kirkens klokker...

En episode fra Mors i 1740-erne giver indtryk af³⁵⁴, at præsterne gør det til en betingelse for klokkeringningen, at der bestilles ligprædiken, og Jacob Bircherods optegnelser fra 1734 bekræfter faktisk denne opfattelse³⁵⁵:

Og endnu bruges Klokkerne enten ved de
faae liigpredichener som forefalder, eller
een alene naar liget bæres til jorden...

Vi møder her første gang opfattelsen af, at i hvert fald en enkelt, ydmyg klokke i forbindelse med jordefærden hører under begrebet pligtringning. Muligvis er denne opfattelse af norsk oprindelse; vi kender i hvert fald en sag fra 1734, hvor en række norske kirketiendeejere nægter at give den mindste klokke fri til den almue, der står i tjeneste hos dem³⁵⁶. Det er kun ved hustrus eller eget dødsfald, at der ikke skal betales, hævder de, og andre steder, hvor der kun er een klokke, gør tiendeejeren gældende, at forordningen (nemlig om den mindste klokke) selvfølgelig ikke kan gælde, når der jo vitterlig ikke er nogen mindste klokke!

Atter andre fortolker de ubetalte ringning ved begravelse således, at "en ganske liden Klokke eller Bielde, som tilforn har hængt neden i Choret" (og som åbenbart nu befinder sig i tårnet; jvnf. s 35) kan stilles til rådighed.

Forordningen, hvortil der refereres, kender Ussing udmærket, og han går ind på den i 1787, idet han udtrykker sit stærke ønske om, at den også måtte omfatte Danmark, således at man endelig kan komme de prestigebetonede ringninger til livs, og så rige og fattige kan få samme behandling³⁵⁷.

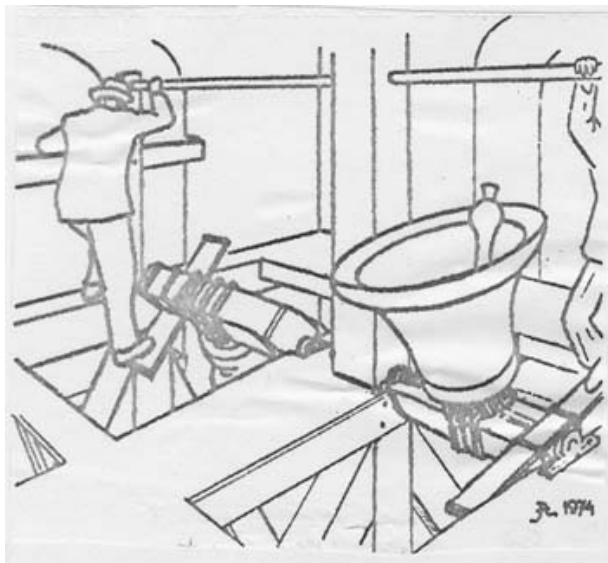
Der bliver i de år sat nogle ting på plads. I 1746 forordnes det³⁵⁸, at almuen på landet i Fyns Stift - uanset om der prædikes ved liget eller ej - må lade ringe med klokkerne, når blot den sædvanlige takst erlægges. Det synes, som om især de fynske præster er tilbøjelige til at forsøge afpresning mod de efterladte, for at få den ekstrafortjeneste, som en ligprædiken repræsenterer.

Endnu i 1829 må det indskærpes³⁵⁹, at der ikke må ringes begravelsesringning i over een time, og mange kirketiendeejere beklager sig samtidig over den hårdhændede og voldsomme behandling af klokkerne ved de pågældende lejligheder.

Man kan spekulere over hvori det voldsomme ved ringningerne består. En nidkærhed hos de pårørende eller stedets ringer, som den man kan forestille sig, har kendetegnet middelalderens ringning i forbindelse med dødsfald, skal man nok ikke regne med - der plejes ikke længere forestillinger om den skrækkelige skærsild, som sjælen skal ringes ud af. Måske skal forklaringen findes i den ikke så sjældent forekommende praksis, at degnen på vej til graven synger *for* på en salme, medens klokkeringningen foregår. Bl.a. fra Gern meddeles direkte, at man tidligere "har ringet i takt til degnen".

Faktisk er det muligt at sænke en klokkes anslagsfrekvens ved at svinge den højt op over vandret - ja, næsten til lodret. Fra det øjeblik, hvor klokkes bevægelsesenergi er opbrugt, og til vægten lader den falde tilbage til en ny pendulbevægelse i modsat retning, vil der opstå et tøve-moment, der bliver længere, jo nærmere klokken når lodret. Sådanne ringninger er almindelige i Sverige, hvor man praktiserer taktringning, d.v.s. ringning med to klokker, hvor klokkenes knebler slår an på skift, selvom der er forskel på klokkenes størrelse. Der er fra Danmark ingen meddelelser om praktiseret taktringning - med mindre et eksempel fra det sjællandske Bromme og nabosognene skal opfattes som en eroderet taktringning.

Indtil for kort tid siden - ca. 1985 - har ringeren bundet den ene af de to klokker op (s. 38) og slået et reb om kneblens forhang. Nu ringer han den anden klokke på almindelig vis og kan med den bundne klokke klemte, så at dennes slag falder nøjagtig mellem den svingende klokkes. Det foreligger dog ingen som helst datering for denne skik.

Ill.: Taktringning

Illustrationen er fra Arne Lindgren: Olika Ringsätt (1974), og man kan kun sige, at man må have en vis sympati for de protesterende kirketiendeejere; behandlingen er meget hårdhændet.

Københavnerne har imidlertid allerede omkring 1650 fået en ny og glimrende idé til at sørge for opsig, når et ligtog efter prædiken er på vej til graven.

Christian V bestiller i 1646 et klokkespil til Helligåndskirken³⁶⁰, men ser det vist aldrig færdigt selv. Det går hurtigt op for folk, at man ved at bestille "sangværket" har en

aldeles legal, reel forlængelse af de så eftertragtede ligklokker. Man kan også forestille sig, at det lige har været sagen, at man har kunnet få 25 klokker til sin opvartning, når man iøvrigt har skullet bløde vældige summer for blot fire, fem eller seks klokkers ringning (s. 127).

Man marcherer henført til graven under klokkespillets toner, og at dets daglige aktivitet har været omfattende, fremgår bl.a. deraf, at Holberg i komedien "Det lykkelige Skibbrud" kalder to piger, der ustandselig skræpper i munden på hinanden, for "Sangklokkerne". Da klokkespillet, der går til grunde ved Løbenhavns brand i 1728, remplaceres af et nyt i Nicolaj Kirke i 1737 (s. 114), må det efter få år overføres til Vor Frue Kirke, fordi Christian VI, der bor lige på den anden side af Højbro på Christiansborg, er ved at blive vanvittig af den intensitive brug (også til barnedåb bestilles nu timelange spilninger). Da klokkespillet først er installeret i Vor Frue Kirke, får Holberg, der bor på hjørnet af St. Kannikestræde og Fiolstræde, kærligheden at føle³⁶¹:

Jeg bor ved det store Taarn, hvori
Sang-Klokkerne hænge. Forgangen
Torsdag blev begravet en Mand,
om hvis Salighed Almuen her i
Nabolaugget ingen Tvivl bær, efterdi
Sang-Klokkerne ginge for ham udi
fulde 4re Timer lige fra 2 til 6 Slæt.

Med Englændernes bombardement i 1807 bliver der sat et effektivt punktum for det københavnske sangværks aktivitet.

I Münsters alterbogsudkast af 1839 beskrives begravelsesforløbet formodentlig med model i de på den tid faste traditioner. Der kan, fastslår Münster, mod den betaling, der hvert sted er almindelig, ringes med kirkens klokker, og der levnes stadig mulighed for, at liget føres enten direkte til graven eller først i kirke. I sidste tilfælde genoptages ringningen (som i dette tilfælde ikke nævnes) formodentlig, når kirken forlades, og vedvarer til liget er sænket. Herefter følger jordpåkastelsen med fornyet ringning, indtil følget forlader kirkegården.

I 1887 fastslår Kirke- og Skoleministeriet³⁶², at man kan nægte ringeren betaling for ringning ved begravelser, og i 1890 pålægges det et sogneråd³⁶³ at betale en kirketiendeejer for ringning ved et fattiglems begravelse. På hver sin måde fastslår de to bestemmelser, at man omside anser en defineret ringning for at være kirkens - institutionens - sømmelige forpligtelse ved enhver jordbegængelse.

I 1893 må ministeriet endnu engang minde om³⁶⁴, at der kun må ringes maksimalt een time ved begravelser!

Og så, endelig: i 1902 meddeler Kirkeministeriet, at man de steder, hvor det er blevet sædvanligt, må ringes ud over een time ved begravelser!

Sjællænderne har vundet efter 370 års indædt kamp, *hvor man totalt har glemt, hvad der egentlig lå bag bestræbelserne!*

I Dansk Folkemål, Stevns og Bjæverskovs Herreder beskrives en ikke atypisk, sjællandsk begravelse.

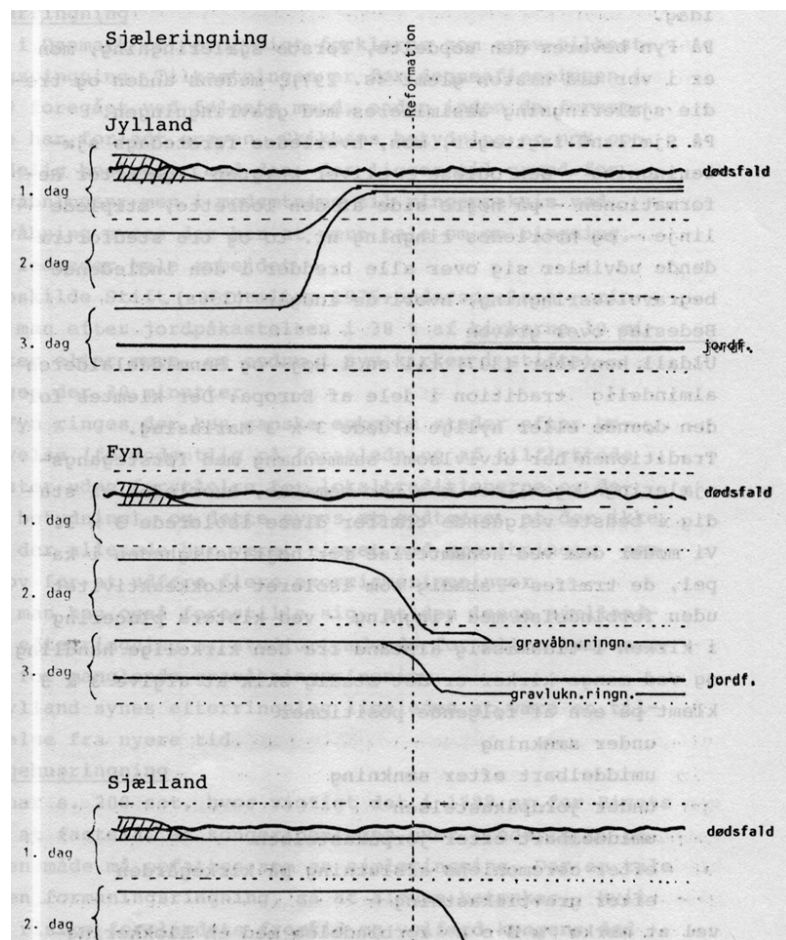
Seks karle bliver bedt til at ringe de to klokker. De spiser forinden i afdødes gård og får en madkurv med sig i tårnet. Hvortil hører tre pægle brændevin og en dunk øl.

Ringningen tager sin begyndelse klokken ti og varer to timer eller længere, dersom ligtoget er forsinket. Ringeren, der ikke er pligtig at udføre ringningen, er vedtægtsmæssigt til stede i tårnet; han har nemlig hævd på at få alle rester af traktementet med hjem..

På de mindre danske øer har nutidens udbyggede hospitalsvæsen afstedkommet

en mindre ændring i begravelsesringningens mønster. BL.a. på Strynø og på Sejerø påbegyndes ringningen ved færgens ordinære ankomsttid, når lig overføres fra fastlandet.

Før man går over til at gennemgå de sidste enklaver af klokketraditioner i forbindelse med jordfæstelsen, forsøges herunder sjælerringningens skæbne i de tre landsdele skildret skematisk.

III. Sjælerringningsskema

I det traditionelle tredagesforløb, indenfor hvilket normalt både dødsfald (tyk bølgelinje) og begravelse (tyk, lige linje) falder, ses 1200-tallets tre adskilte sjælerringninger (s. 116) som tynde streger - førsteringningen dog som skraveret feldt, fordi den oprindeligt udføres *omkring* dødsfaldet.

I Jylland samles de tre dages ringninger praktisk i den treleddede ringning kort efter dødsfaldet, og skikken står - hvor den ikke er forsvundet eruptivt - uantastet i dag. På Fyn bevares den uopdelte, første sjælerringning, men er i vor tid næsten glemt (s. 173), medens anden og tredje sjælerringning - den odiøse - bliver knægtet lige efter Reformationen (på højre side af den lodrette, striplede linje) og hvorledes ringning nr. to og tre stedfortrædende

udvikler sig over alle bredder i den indledende begravelsesringning, hvori de indgår³⁶⁵

Bedeslag over graven

Uldall henviser³⁶⁶ til en i Høj- og Senmiddelalderen almindelig tradition i dele af Europa: Der klemtes for den døende eller nylig afdøde 3 x 3 Mariaslag.

Traditionen har utvivlsomt sammenhæng med førstegangssjælerringningen; men man bør bemærke, hvorledes vi stadig i bedste velgående træffer disse isolerede 3 x 3. Vi møder dem ved hensættelse før højtideligheden i kapel, de træffes - stadig som isoleret klokkeaktivitet uden forbindelse med ringning - ved kisters placering i kirken i tidsmæssig afstand fra den kirkelige handling, og ved mange kirker er det stadig skik at afgive 3 x 3 klemt på een af følgende positioner:

- under sænkning
- umiddelbart efter sænkning
- under jordpåkastelsen
- umiddelbart efter jordpåkastelsen
- efter ceremoniens afslutning på kirkegården
- efter gravtilkastning

vel at mærke *uden* forbindelse med en klokkeringning, thi ringen slutter, når følget når gravpladsen.

Muligvis er der en direkte forbindelse mellem "den dødes sidste Ave" og selve sjæleringningsprincippet, thi bedeslagene drukner på Sjælland helt i den intensive begravelsesringning, men er i Jylland uundværlige - ofte som eneste klokkeaktivitet i løbet af jordfæstelsesceremonien ud over begravelsens sammenringning.

Efterringning

kan i Danmark ret eentydigt forklares som gravkastningsringning. Tilkastningen er før degneafløsningen i 1899 foregået ved følgets mænd, endnu før de forsamlede har forladt graven. Skikkens betydning er nok oprindelig beslægtet med den, der ligger til grund for gravåbningen; men i modsætning til ringepraksis ved gravåbning synes der her at være tale om en ringning, der ledsager hele arbejdet.

I Roskilde Stift - fortæller 1975- undersøgelsen - ringer man efter jordpåkastelsen i 38 % af kirkerne 10 minutter eller mere, og i syv kirker i stiftet ringes der endnu i 30 minutter.

På Fyn ringes der kun ganske enkelte steder efter begravelse (formodentlig på foranledning af tilflyttede præster uden forståelse for lokaltraditionerne og deres betydning), og dette synes at godtgøre, at der ikke, når der allerede har været ringet ved gravåbningen, ses at være behov for at udføre flere exorcismeringninger.

Men man kan også forestille sig, at den lange sjællandske efterringning er stedfortrædende eller kompenserende for den manglende gravåbningsringning.

I Jylland synes efterringningen ligeledes at være en tilføjelse fra nyere tid.

Kongehusringning

Vi har s. 117 set, hvor vigtigt det i 1588 er for Rigets Råd at fastslå, at kongeringningen over Frederik II på ingen måde må opfattes som en sjæleringning. Der er tale om en formaningsringning, så almuen betænker, hvilken risiko for landets fremtid og velfærd kongens død medfører. (Havde man vidst, hvad den kåde søn og nye konge skulle få af betydning for landets fremtid, havde man ikke ringet en halv time dagligt i to måneder, som nedenstående skema viser; så havde man ringet hele døgnet året ud!)

Netop den lange og omstændelige forklaring fra rigdrådernes side skaber en grim mistanke om, at kongehusringningerne reelt *har* været sjæleringninger, og hvordan skulle iøvrigt en almue opfatte dem som andet, når man tager i betragtning, at de foregår på den tid af dagen, hvor sjæleringninger vanemæssigt praktiseres, og når man betænker, at de nøjagtigt fylder perioden ud mellem dødsfald og bisættelse.

	Kongehusringning					bisættelse	
	år	fra	til	ringetid		dato	tid
Chr. III	1559				alle kl.	12/2	10-12
Fr. II	1588	5/4	4/6	12-12.30		5/6	10-12
Anna Cathr.	1612	31/3		1/2 time			
Sophie	1631	5/10	13/11	12-12.30	alle kl.	14/11	10-12
prins Chr.	1647	17/6		12-12.30			
Chr. IV	1648	1/3	*)	12-12.30			
Fr. III	1670	13/2	31/3	12-12.30			
Fr. III	1670	1/4		12-13.00	alle kl.		10-14
Chr. V	1699			4 timer			

*) "i mange måneder"

III.: Skema over kongehusringning

Mon ikke vi har lov at forstå den forholdsvis beherskede kongehusringep praksis frem til Frederik III's død som klædelig tilbageholdenhed i en tid, hvor sjæleringning måske er kirkens varmeste kartoffel?

Men så sker der en mærkbar forandring. Af skemaet fremgår, hvorledes der ændres undervejs i kongeringningsperioden for Frederik III, og da sønnen, Christian V dør,

bliver de daglige fire timer lanceret, der har holdt ved lige til Christian X's død i 1947. Når Christian X's kongeringninger har forekommet de mennesker så drabelig, som har oplevet den og husker den, skyldes dette altså ikke, at der har været tale om nogen ekstrem situation, men blot, at man ikke har oplevet fænomenet siden 1912 - og lykkelig glemt, *hvor* lange fire daglige timer i virkeligheden er, når der ringes, både for den udøvende og for den lyttende.

Traditionen har tværtimod været uhyre stabil: fire daglige timer for kongen, to for dronningen og een for prinser og prinsesser.

Traditionsbruddet i to etaper, som vi erfarer i 1670 og 1699, kan skyldes Enevældens indførelse. Herrens salvede og suveræne behøver næppe at lade sig afficere af et dramatisk tovtrækkeri mellem almue og gejstlighed om sjæleringningens betimelighed...

Men såvist har kongeringninger sat grå hår på en række kirkeministerielle hoveder i årenes løb. Om 300 år vil campanologer opfatte denne praksis som et hovedanliggende i den danske kirke fra 1850 til 1950, om man skal dømme efter den mængde af skriftsstykker, anvisninger, afgørelser og protester, hvortil ringningerne har givet anledning.

1852 - tre år efter grundlovens vedtagelse - bestemmes det, at Sorø Akademi, der er kirketiendeejer, ikke kan få refunderet de timelønninger, der er udredt til lejede arbejdsmænd for at ringe i anledning af enkedronning Marie Sophie Frederikkes død. Akademiet har krævet godtgørelse, fordi dets tilliggende består af fredskov, hvor ingen gårdmænd bor, hvem ringningen kan pålægges som pligtarbejde³⁶⁷.

1852 meddeler Kirkeministeriet, at kirketiendeejere skal træffe foranstaltning til kongehusringning, hvorefter kommunen udreder betaling³⁶⁸.

1881 stadfæstes det, at ikke kirketiendeejeren, men kommunen skal træffe foranstaltning til kongehusringning, idet det pålægges gårdmænd som pligtarbejde for kommunen³⁶⁹.

1881 protesterer en kommune over, at kirketiendeejeren har kontraktet med ringere om tjeneste ved kongelig persons dødsfald. Kirkeministeriet finder det efter overvejelse hensigtsmæssigt, at kirketiendeejeren har hånd i hanke med, hvem der ringer - på kommunens regning³⁷⁰.

1881 protesterer en kommune over, at en kirketiendeejer har fremsendt regning for en klokke med et nyt klokkereb efter en kongehusringning. Kirkeministeriet resolverer, at udgiften rettelig udredes af kirketiendeejeren³⁷¹.

1883 er en landsbykirke med en part af sognearealet overgået til delvis administration under en nærliggende købstadskommune. Man forespørger, hvem der herefter skal dække udgifter ved kongehusringning. Kirkeministeriet resolverer, at bykommunen skal dække i samme omfang, som landkommunen hidtil har gjort, nemlig med 2/5 af udgiften³⁷².

1898 bekræfter Kirkeministeriet - ikke alle er jo lige hurtigt opfattende - at ringerpligten ved kongehusringning påhviler kommunen, der efter behag kan aflønne lejede ringere eller pålægge gårdmændene dette arbejde som pligt³⁷³.

1899 vægrer byrådet i en købstad sig ved at honorere en regning for kongehusringning, der er fremsendt fra een af byens kirker. Kirkeministeriet giver byrådet ret; ringningen påhviler kirken, der i egenskab af købstadskirke er selvejende³⁷⁴.

1906 spørges Kirkeministeriet, om der også skal ringes søndag under gudstjenesten, når det i cirkulæret om ringning i anledning af Christian X's død anordnes, at ringningerne udføres hver dag. Kirkeministeriet svarer, at gudstjenesterne ikke må forstyrres af sådanne ringninger³⁷⁵.

1906 syv uger efter ovennævnte - forespørger en sognepræst, hvorvidt en kirkeværge - trods sognepræstens protest - er berettiget til at foranstalte kongehusringning under kirkens gudstjeneste. Kirkeministeriet svarer, at det alene påhviler kirkeværge at drage omsorg for, at der ringes, men iøvrigt skal rette sig efter sognepræstens fortolkning af

de af Kirkeministeriet udsendte direktiver³⁷⁶.

1906 forlanger kordegnen i en købstad, der varetager kirkens klokkeringning, 3 kroner for hver kongehusringning, svarende til hans takst for begravelser.

Samtidig lader han imidlertid de pågældende ringninger udføre ved arbejdsmand for langt lavere betaling. Kirkeministeriet meddeler, at kordegnen overhovedet ikke må modtage penge for ringning ved begravelser, samt at godtgørelsen for kongehusringninger må modsvare den pågældende arbejdsydelse³⁷⁷.

1913 udtrykker man ved en kirke, der er overgået til selveje, forundring over, at man skal financiere kongehusringning, ud fra dén betragtning, at man er indgået i tidligere kirketiendeejers forpligtelser, der ikke har omfattet sådanne ringninger.

Kirkeministeriet medgiver, at forpligtelsen ikke påhviler kirken³⁷⁸.

1947 anordner Kirkeministeriet ved cirkulære i anledning af Christian X's død daglig ringning fra 22. April til 29. april³⁷⁹.

1947 - dagen efter ovennævnte forordning - meddeler Kirkeministeriet, at den daglige ringning fra 10 til 12 ikke omfatter søndag 27. april³⁸⁰.

1947 gentages nævnte forordning, idet det tilføjes, at kirkefondskirker vil få refunderet udgifterne af den kirkelige ligning³⁸¹.

1947 gør Kirkeministeriet opmærksom på den manglende ensartethed ved selvejende kirkers ringning ved kongelige personers dødsfald³⁸².

Samtidig har en metodistkirke fremsendt regning for kongehusringning til den pågældende kommune.

1947 forespørges Kirkeministeriet, om en medhjælpende arbejdsmand ved ringningerne i anledning af kong Christian X's død med rette kan kræve fuld dagløn for de pågældende dage³⁸³.

Bringeus mener, at kongehusringning på europæisk plan ikke er ældre end slutningen af 1400-tallet³⁸⁴, hvor man konstaterer skikken praktiseret i Frankrig. I Sverige anser han den for taget i brug første gang i året 1551 og i Danmark i 1559.

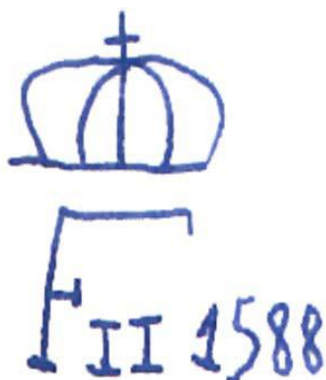
Forfatteren er - som det da også fremgår af skemaet s. 131 - nået til samme resultat for Danmarks vedkommende, men har senere måttet revidere denne opfattelse.

I 1986 gjorde kirketjeneren ved Jersie Kirke opmærksom på en række detaljer blandt klokkestolenes rige udvalg af indsnittede ornamenter, initialer og lignende "skårne grafitti"³⁸⁵.

Tydeligvis omfattede en række af indristningerne kongehusringninger, der har været udført i Jersie Kirke. I flere tilfælde var samtidig de ringeres initialer, der havde deltaget

i de store ringninger, skårne (jvnf. Bringeus om de svenske kongehusringbrædter, hvor sådanne initialer, årstal og bomærker ligeledes træffes)³⁸⁶.

Sammenligner man nu med s. 131 -skemaet, træffer man i overensstemmelse med dette både Frederik II og Frederik III med tilhørende årstal.

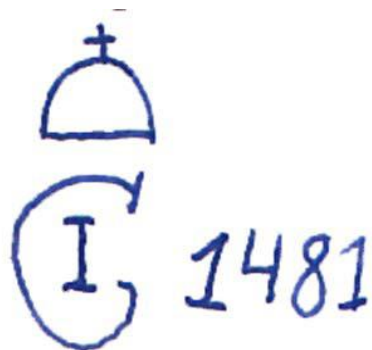
Ill.: To indristninger af initialer og årstal

Det er endvidere værd at understrege, at hverken Christian III eller Christian IV er nævnt, og i rækken af konger og dronninger videre fremefter i kongerækken er såre mange sprunget over. Indristningerne placeres tilfældigt på stolper og skråstivere uden det ringeste forsøg på systematisk kronologi. Bemærkelsesværdigt er endvidere de helt forskellige kronetyper, der placeres som ornament over kongenavnene. Endelig bør der lægges vægt på, at de forskellige

indristninger tydeligvis skyldes forskellige hænder - i dén henseende er der ikke den store forskel i knivens og pennens tendens til at karakterisere individet. Det, der overrasker,

er, at vi *både finder markeringer for kongehusringninger over Christian I og kong Hans!*

Ill.: To indristninger Chr. I og Hans

Selvfølgelig *kan* en historieglad ringer i langt senere tider have moret sig med et lille og relativt

uskyldigt falsum; men flere detaljer taler for, at man bør tage indristningerne alvorligt:

De forskellige kronetyper,
de manglende kongehusringninger,
de forskellige hænder,
foragten for den kronologiske systematik.

Noget usvækkeligt sandhedsbevis bliver Jersie-stolen vel næppe nogensinde; men der er nu god grund til at antage, at vore danske kongehusringninger er ældre, end vi hidtil har antaget.

Ingen klokkeringning

Det er interessant at iagttage, hvorledes de første evangeliske superintendenter vakler i deres vurdering af, hvorvidt udøbte børn må begraves med klokkeringning.

Den dybe splittelse i opfattelsen røber muligvis anelsen af en sejlglivet, katolsk sakramentalopfattelse, der ellers ikke spores i de første lutherske begravelsesforordninger (s. 116).

1555 beslutter bispemødet, at udøbte børn begraves uden præst, klokker, sang og andre ceremonier³⁸⁷.

1557 Roskilde Landemode bekræfter beslutningen; dog må børnene lægges i indviet jord³⁸⁸.

1565 bestemmer biskop Niels Jespersen på Fyn, at børn, der dør før dåben, skal begraves hæderligt (d.v.s. med både præst og ringning) - dog under forudsætning af, at de født i ægteskab.

1589 erklærer efterfølgeren, Jacob Madsen, at udøbte børn skal begraves med de for døbte sædvanlige ceremonier.

1600-årene: dødfødte børn begraves i Skåne stadig uden ringning og præst.

1631 hersker rådvildhed ved kirkeordinans-revisionen. Der henvises til ovenstående, og samtidig påpeges det, at man ved begravelse af udøbte i Købstæderne udfolder stor pragt.

1788 præciseres det i kanceliskrivelse, at fuldbårne, udøbte børn på landet skal begraves som andre lig; men i København skal der ikke foretages jordpåkastelse?! Forordningen er iøvrigt stadig gældende³⁸⁹.

1948 kritiserer Kirkeministeriet³⁹⁰, at der *ikke* er ringet ved et udøbt barns jordpåkastelse i Aarhus Stift.

Principielt nægter man hele Middelalderen igennem de pårørende til henrettede misdædere og selvmordere brugen af klokker til begravelse. Først i 1867 giver Kirke-

og Skoleministeriet³⁹¹ tiladelse til brug af klokker ved selvmorderes begravelse. Så sent som i 1887 svarer ministeriet på en forespørgsel fra Aalborg Stift, at medlemmer af fremmede trossamfund ikke har krav på klokkeringning ved begravelse fra en dansk folkekirke.

Klokke-magi

Magi kan defineres som den i lavere eller degenererede religioner herskende adfærd, ved hvilken man ved tings eller handlingers *egen* kraft forsøger at opnå virkninger, som ved højerestående religionsudøvelser kun kan forventes ved henvendelse til et defineret gudsvæsen, der - uafhængigt af mennesket - formår at realisere sådanne virkninger. I den folkereligøse omsætning af kristendommen i Danmark vil der også udkrystallisere sig traditioner, der kun kan henføres under betegnelsen og begrebet magi. Man kan gøre tingen - det vil her sige klokken - bedre egnet til at udføre den ønskede magi ved at præparere den ved selve produktionen.

Vore middelalderlige klokker er en rig skat af eksempler på sådanne påførte, magiske egenskaber.

Nu er det ikke stedet her at gennemgå og uddybe de mange helgen-egenskaber, der overføres til klokkerne ved hjælp af navns nævnelse i klokkenes indskrifter; derom findes der i forvejen rigelig litteratur. Kun en lille redegørelse for *de* bibelske personer, helgener og apokryfe skikkelser, der traditionelt knyttes specielt til klokker kan være på sin plads.

Som følge af den fremskudte plads, som *Maria*, Jesu moder, indtager i Middelalderens bønsliv - ikke mindst *dén* del, hvori der indgår klokkeringning som tilknyttet ritus - er det selvindlysende, at en majoritet af vore klokker fra tiden 1200 til 1536 bærer Marianavnet.

Men samtidig med senkatolicismens tiltagende degeneration vokser det folkereligøse moment af tings-magi, og fra at være klokker med Marias navn bliver klokkerne personifikationer af Maria og virker i deres funktion med den kraft, der tillægges Jesu moders person.

Når eksempelvist Jydstrup Kirkes klokke i sin indskrift meddeler:

· vocor · maria · demonum · victrix · melodia ·
· anno · dñi · M · cccc · lxiij · xxv · die · maij ·

III. klokkeindskrift

Jeg kaldes Maria; (min) vellyd
(er) sejrherre over dæmonerne.
(Jeg er støbt) det Herrens år
1463 den 25. maj.

Så *er* klokken i sig selv en kraftfaktor med Marias egenskaber som dæmonernes betvingerske, og rækkevidden af kraften er præcis *dén* afstand, hvorfra klokken kan aflyttes.

At man så for en sikkerheds skyld tilføjer ekstra Maria-energi ved at støbe klokken den 25. maj - på selveste de tre Maria'ers dag - anføres kun for en ordens skyld.

Dæmonerne driver deres spil gennem hele Middelalderhverdagen. De sidder i kærnen, så smørfedt ikke vil skille, de huserer med svinepest og mund- og klovsyge i stalden, på markerne hindrer de skyerne i at give vand eller vælter det modne korn med haglbyger; dæmonerne er det, der lader den røde hane gale, der hudfletter menneskeslægten med epidemiernes svøbe...

Men Maria hjælper; hun kan tumle dem. Marias smør har der ikke været noget i vejen

med; rendegarnet i hendes væv er ikke knækket i tide og utide. Nu må hun hjælpe; ja, ikke bare nu: Ora pro nobis peccatoribus, nunc et in hora mortis nostrae - bed for os syndere nu og i vor dødstime! Enhver véd, hvor godt Maria kan hjælpe arme mennesker gennem forhængen.

Mon ikke de fleste middelalderfolkelivsforskere overser Marias magiske betydning i menneskets, i familiernes næstvigtigste skæbneøjeblik, når veerne bliver hurtigere?

Så må ikke bare Maria, der selv heldigt bragte sit levendefødte og sunde drengebarn til verden, hjælpe; så bliver alle, der på een eller anden måde tog del i eller bevidnede begivenheden, draget ind på klokkernes flanker som medansvarlige og med-garanter for et nyt livs begyndelse og for en svedende og bedende kvinde.

Det er *Anna*, Jesu bedstemor, der godt nok ikke er nævnt som medvirkende i Betlehem; men som selvfølgelig har været til stede med kyndig hjælp, ligesom gammelmor hjemme på gården³⁹².

Det er *Jesus*, som jo i sagens natur er delagtig i anliggendet, selvom endog *han* må nøjes med en lidt sekundær position i forhold til Maria.

Det er *Johannes Døber*, der - selv endnu ufødt - med begejstring hilser Maria med frydefuldt spræl i Marias mave.

Det er *Melchior*, *Kaspar*, og *Balthasar*, de hellige tre Konger, der kommer med gaver og ønsker Maria til lykke med den veloverståede fødsel.

Forfatteren udarbejdede i 1970 på basis af Uldalls værk om Danmarks middelalderlige kirkeklokker en opstilling over navne, nævnt på førreformatriske klokker, og resultatet blev en statistik, der utvetydigt tilkendegiver, at de her ovenfor nævnte navne er de hyppigst nævnte - i den pågældende rækkefølge.

Peder Palladius citerer i Visitatsbogen³⁹³ een af de hæslige besværgelsesformularer, som troldkvinder bruger, når de bedriver deres slemme spil:

Mari gik ad veje,
der kom tre Meje (magere, konger)
og vor Herre Jesus Krist
og Sankt Hans Evangelist,
Melcher Jesper Baltser, Jesus, Maria, Anna
i Navn Faders etc.

Palladius aner givetvis ikke, at han sammen med trylleformularen opregner barselskonens galleri af beskyttere og klokkehelgenernes hitliste, thi almuen har næppe holdt evangelisten og døberen Johannes særlig skarpt adskilt.

Uldall registrerer³⁹⁴ to klokker af støberen Pether i hhv. Nyborgs og Svendborgs Mariakirke med den ved første øjekast helt kryptiske indskrift:

i e p l t b + a o g d

og forklarer selv gåden som en sammentrækning af navnene
Jesper (Melchior) Baltasar.

De tre kongers opgave er klar: Sammen med Pethers klokker lovpriser de Guds Moder:

ave genetrix dei.

Uldall mener, at indskriften skal opfattes som en trylleformular, "hvori dog navnene skimtes".

Skimtes - nej! Den ganske befolkning har vidst, hvad sådan en indskrift *gjorde godt for* - man bemærke udtrykket.

Meget taler for, at man må betragte den middelalderlige klokkemagi som livsindrammende.

Ligesom Kristus er den alle tings begyndelse og ende - alpha et omega - administrerer klokken menneskets indgang i og udgang af verden; men uforklarligt er det i så fald, hvorfor - og hvornår - forbeder-funktionen for den fødende og den ufødte tabes af sigte - eller i hvert fald overskygges totalt af magien omkring døden.

Og ved siden af den store magi trives og udvikles den lille, og *den* er det, vi endnu i vor tid - måske lidt koket, lidt afstandstagende, lidt undskyldende - bliver præsenteret for, når fagets udøvere fåmælte og mystiske lader sig afpresse antydninger - jo, jeg hørte det jo nok på klokken i morges...

Ringeren i Lunde i Vestjylland tog endnu i de første årtier af dette århundrede aldrig ledsagere med ind, når han skulle ringe de daglige ringninger; det var ikke tilbørligt, thi mangt og meget kunne aflæses af rebets snoninger og småkrumninger³⁹⁵.

En ringer i Ärtemark i Dalarne³⁹⁶ har kunnet høre på sin klokke, om der var ondt i vente, ja, sågar under sjæleringningen afgøre, hvilken vej sjælen havde taget!

Alle hændelser omkring klokkerne og klokkeringningen betragtes som overnaturlige meddelelser. Ma Blach skal begraves fra Ørum Kirke ved Langå i 1828³⁹⁷.

Kisten kommer fra hjemmet i Væth. Nu er der lige dén ting ved det, at Ma Blach er stærkt mistænkt for at være troldkvinde dér på egnen. Man ringer som sædvanlig, da kisten observeres på vej til kirken; men i samme øjeblik man passerer kirkedøren, standser klokken brat. Kneblen er faldet ud og fortsætter gennem et glamhul ud på kirkegården, hvor den borer sig ned i jorden nær ved den åbnede grav!

Ikke få er de klokker, der ikke vil lade sig ringe af andre end deres egne ringere. Kommer nabokirkens ringer - f.eks. som ferieafløser - må han konstatere, at klokken er "vild", og det koster ham den største møje at få overtaget over den og ringe en anstændig ringning (s. 124).

P.G. Lindhardt redegør³⁹⁸ for den senkatolske kirkes velbegrundede angst for, at "elementerne" - d.v.s. hostien - skal blive brugt til trolddom. Derfor skal de - og iøvrigt alt inventar - holdes omhyggeligt under lås.

Blandt inventaret lader klokkerne sig af gode grunde ikke låse inde, og derfor bliver det dem, der må holde for, når der skal skaffes stærke sager til trolddom og folkemedicinske formål³⁹⁹.

Og stærke sager bliver de skår og gnallinger, som man tager fra klokken, for kun midler, som det er svært at skaffe sig, får kraft. Det er svært at komme op til kirken, når det er fuldmåne, uden at man bliver observeret (og endelig en torsdag nat, hvilket indskrænker de rigtige tidspunkters tal umådeligt).

Det er endog *meget* svært at fravriste klokken en stump bronze uden at vække hele landsbyen ved midnatstid. Langtfra alle skårene i vore middelalderklokkers munder skyldes afmejslede støbe-unøjagtigheder eller uheld under ringning eller kimning, og man kan ikke undgå at spekulere over det ejendommelige i, at man aldrig i klokkerummene finder et eneste skår - samtidig med, at man opbevarer alt andet deroppe i århundreder (s. 56).

Nogle af vore klokkeindskrifter er muligvis besværgelsesformularer i kampen mod dæmoniske anslag og overgreb.

Stor virkning formodes spejlskrift at have. Om *det* så er grunden til, at Davindes Mariaklokke fra 1483 har Marianavnet stavet bagfra, eller om en analfabetisk støber bogstaverer til venstre, får vi aldrig at vide.

En klokke Lundforlund fra 1491 har det helt uforståelige

m a "støbermærke" omkranset af ring a m a m e

Medens man i Gerlev på en klokke fra 1450-erne dog med

p i o p m o p l o p m o m o p m p o i v i p m o p n

aner en række Mariapåkaldelser (m'er og i'er) og et "ora pro nobis".
Ledøje-inskriptionen fra begyndelsen af 1500-tallet

x x x x + n n n v n n n n n + m m m m m m m n m + p p p p p p + r r r + s s +
g g g g + a a a a

er nu nok næppe nogen trylleformular. Snarere har en analfabetisk støber ikke modtaget et tekstforlæg, men af egen drift klistret et skønsomt udvalg af tiloversblevne bogstaver fra tidligere støbninger på klockens voksmødel⁴⁰⁰.

Campanologer og andre, der har deres hyppige gang i kirketårnenene, véd, at antallet af trin på trapper og stiger - hvor vel at mærke middelalderkirkens etageadskillelser ikke er ændret - oftest danner primtal, dersom man undgår at medregne guldplanerne⁴⁰¹. Man kan indvende, at trintallene i hvert fald for træstigers vedkommende må bero på et tilfælde, i betragtning af, at man siden tårnets opførelse har slidt de første seks-otte stiger op; men faktisk kan man nogenlunde regne med, at en tømrer, der skal udskifte en ødelagt eller brøstfældig stige, uvægerligt vil udføre den nye som en opmåling af den forrige.

Talmystik er i middelalderens Europa et gammelkendt fænomen; man *hvad* der ligger bag ved primtals-trinene, er svært at gætte. Måske skal de afskrække natlige bronzetyve; men man kan lige så godt forestille sig, at det er eet eller andet dæmonfordrivelsesmiddel, vi står over for.

Jacob Biecherod fortæller i 1734 om en forbandelsesformular, der skal være gemt i Odense Gråbrødrekirkes altertavle⁴⁰². Forbandelsesbrevet lover evig ulykke over den, der vover at fjerne dels altertavlen og dels en nærmere angiven klokke fra kirken. Bircherods meddelelse kan have middelalderlig baggrund; men årsfast og dateret er en fundats af 28. december 1646, hvori Aarhus Domkirkes førstekapellan skænker kirken en klokke til mandags- og onsdagstjenesternes brug.

...Men hvis som saa skete (hvilket ikke formodes, det Gud og afvende) at nogen efter min eller min Hustrus Død af vore Arvinger eller andre denne vores velmenende og enfoldige Fundats ville rygge eller gjenkalde eller tilintetgjøre, og ikke lade den blive ved Magt i sine Punkter til Verdens Ende, ligesom den indeholder, da om nogen findes så ugudeligt, som det vilde gjøre, da hvilken Dag eller Tid han det gjør, skal Guds Vrede og Straf med timelig og evig Formaledidelse og Poen⁴⁰³ være og blive over hannem og hans ganske hus.

Denne besværgelsesformular, der stærkt nærmer sig magiens overdrev, viser først og fremmest en udtalt mistillid til førstekapellanens, hr. Svend Arboes arvinger; men det ville være direkte besynderligt, om ikke kapellan Arboe ligeledes - kun 45 år efter 1601-konfiskationen - lader en enkelt af forbandelserne mønte på eventuelle krigslystne fyrster, der måtte få interesse for den nye klokke til Aarhus Domkirkes mandags- og onsdagsgudstjenester.

Når klokker for eksempel flyver gennem luften, skal det nok vise sig at være skildringer fra dét dramatiske øjeblik, hvor støberen "dumper" en revnet klokke, der er manøvreret op i glamhulskarmen, ned på grønsværen ved tårnets fod.

Klokker, der forsvinder dybere og dybere i jorden, jo mere man graver efter dem, er i virkeligheden klokkeforme, der sænkes i jorden før støbningen, ved at man graver ud under dem skiftevis på den ene og den anden side.

Klokker, der, efter at de er forsvundne, ringer om natten, skyldes den rejsende klokkestøbers støjende arbejde med at sønderslå en revnet klokke, før den smeltes om^{404 405}.

Klokkearkæologen Jens Velle har⁴⁰⁶ samlet en mængde stedsbetegnelser i Danmark, hvori betegnelsen "klokke" indgår. Oftest vil sådanne stedsbetegnelser referere til pladser, hvor rejsende klokkestøbere har arbejdet; men navnet kan også opstå i forbindelse med sognefolks bestræbelser for at unddrage myndighederne en elsket kirkeklokke, der står til konfiskation (s. 31).

III.: Velle's kort

Som afslutning på rækken af eksempler på magi og overtro omkring klokkerne og deres brug skal man meddele en episode fra Svindinge på Fyn fra 1930-erne, der vidner om, at selv vor egen tid kan skabe myte og overtro. Det er da også betegnende, at meddelelsen af episoden ønsker

at forblive anonym. Meddelelsen er fra 1984.

Under et animeret nytårsgilde forsikrer smeden i Svindinge, at han ikke er bange for noget som helst. Selskabets øvrige deltagere - herunder meddelelsen - giver udtryk for deres vantro og foreslår, at smeden skal bevise sin påstand på slaget 12, når nytår er inde og tidspunktet må anses for at være stærkt skæbnebetonet, at begive sig op i kirketårnet og med smedens største hammer slå et slag på kirkens største klokke, "Sct. Peders Hane" (s. 54); og tilmed et, der kan høres over hele byen.

Smeden beviser sit mod. Ved midnat høres et forfærdeligt brag, og næste morgen viser det sig, at klokken er revnet.

III.: Billede af Svindinge kirketårn

Smeden's mod er i mellemtiden blevet reduceret en del, og deltagerne i nytårsgildet lover at holde ren mund, så at smeden undgår at blive præsenteret for regningen.

Neddysningen af affæren lykkes fuldstændig, og faktisk er disse linier - nu hvor ingen mere kan kræves til regnskab - den første offentliggørelse af den lidt løsslupne og uheldige tildragelse.

Klokken blev svejset og omhængt, og den fungerer den dag i dag i bedste velgående. Men fortsat løber myten i Svindinge om, hvorledes den Onde selv drev sit spil i kirketårnet en nytårsnat.

1975-UNDERSØGELSENS RESULTATER

Forudsætninger og vilkår

Baggrunden for dét initiativ, der førte til 1975-undersøgelsen, var den stigende bekymring hos danske campanologer for, at den hæmningsløse indførelse af automatisk klokkeeringning, der havde været i udvikling siden "de glade 60-er" med fuld beskæftigelse og vitterlige problemer med at få besat de lavest lønnede graver- og ringerstillinger, skulle udviske og eliminere Danmarks klokke-traditioner i en sådan grad, at dette stykke kirke- og kulturhistorie gik i glemmebogen uden nogen registrering. Daværende kirkeminister Dorthe Bennedsen gav i august 1974 udtryk for stor forståelse for denne bekymring og tilsagde Kirkeministeriets finansiering af et trykt spørgeskema, der skulle distribueres til alle danske kirker.

Der udarbejdes et skema, som blev revideret af professor Axel Andersen (tidligere klokkekonsulent for kirkeministeriet), lektor Svend Sørensen (redaktør af ACTA CAMPANOLOGICA), organist Hans Nyholm (Kirkeministeriets daværende klokkekonsulent) og civilingeniør Poul Gert Sørensen (formand for Nordisk Samfund for Campanologi). Alle Danmarks biskopper og stiftsfuldmægtige⁴⁰⁷ fik personligt besøg, og overalt mødtes projektet med interesse, forståelse og tilsagn om støtte ved distributionen og - navnlig - genindsamlingen af skemaet. Man indvilgede i, at uddeling og indsamling kunne foregå via stifternes og provstiernes tjenstlige kanaler ud til menighedsrådene.

Da projektet i høj grad var inspireret af det svenske, i 1958 tilendebragte, tilsvarende indsamlings- og registreringsarbejde, og da dettes initiativtager, Nils-Arvid Bringeus for sammenlignings skyld havde foranlediget undersøgelserne udstrakt til nabolandene for nogle af forskningsemnernes vedkommende, syntes det rimeligt at udstrække de danske undersøgelser til det nuværende Slesvig Bispedømme, samt at incorporere øen Rügen i DDR i dennes egenskab af tidligere administrationsområde under Sjællands Stift.

Biskoppen i Slesvig gav ligeledes beredvilligt tilsagn om støtte, og Rügens administrerende vice-superintendent i Bergen indvilgede skriftligt, hvorefter der blev fremstillet en tysk oversættelse af spørgeskemaet.

I 1877 var indsamlingsarbejdet tilendebragt. På skema 21 kan undersøgelsesdækningen umiddelbart aflæses.

1975 21	Dækning		
	antal kirker	antal besvarelser	% besvarelser
Køb.	137	118	86,1
Hels.	143	125	87,4
Rosk.	330	330	100
Rügen	34	29	85,2
Lol. F.	105	88	83,8
Fyn	246	246	100
Aalb.	326	266	81,6
Vib.	286	218	76,2
Aarh.	348	273	78,4
Ribe	236	236	100
Had.	172	156	90,7
Slesv.	ca. 400	3	0,75
total ekskl. Slesv.	2363	2085	88,2

III. skema 21 vedr. dækning

Man var på forhånd indstillet på, at dækningen måtte være nogenlunde ens fra stift til

stift, om analyseresultaterne skulle have argumentationsværdi.

Derfor måtte Slesvigundersøgelsen med det samme opgives. Analyseværdien af de tre modtagne og forøvrigt omsorgsfuldt udfyldte skemaer - af henved 400 distribuerede - var for problematisk.

Med de nuværende ti stifter samt Rügen var der en dækning på 88,2 %, og da den laveste stiftsdækning lå på 76,2 %, skønnedes det forsvarligt at basere arbejdet på umiddelbare sammenligninger og landsplansregistrering.

Besvarelseseffektivitet

Man var på forhånd klar over, at undersøgelsens effektivitet var afhængig af, hvor fyldestgørende besvarelsene ville blive. Sognene var blevet opfordret til at lade ringerne have førsteprioritet ved udfyldelsen - eventuelt i samråd med kirkeværgen og kirkens præst(er).

Hvor ringerne gav sig i lag med skemaerne, blev resultatet i reglen en yderst fyldestgørende og samvittighedsfuld besvarelse af de mange spørgsmål; men af uforståelige grunde var der såre mange præster, der følte sig foranlediget til selv at foretage udfyldelsen.

Inogle af tilfældene blev resultatet en præcis og nøjagtig registrering af klokke traditionerne; men et flertal af de besvarelser, der var foretaget af stedets præst, var endog særdeles mangelfulde.

Årsagerne var flere. En del præster har utvivlsomt ment at vide grundig besked om stedets ringesikke; men de mange tomme, helt ubesvarede dele af skemaet vidner om, at man ikke har været i stand til at give konkrete oplysninger, og at der åbenbart ikke har kunnet afses tid til at indhente sådanne.

I andre tilfælde røber de af præster udfyldte skemaer manglende forståelse for anliggendets betydning, og enkelte besvarelser vidner direkte om den pågældende gejstliges ringeagt eller irritation. Samme holdning karakteriserer en enkelt provst, hvilket unægteligt også understreges af de meget sporadiske besvarelser fra det pågældende provsti!

Da de ueffektive besvarelser imidlertid fordeler sig nogenlunde jævnt i alle de undersøgte områder (undtagen på Rügen, hvor præsterne, som de oftest eneste fast ansatte ved kirkerne har foretaget besvarelsen med omhu og akkurate), påvirker de ikke områdelige vægten - kun undersøgelsens dækningsgrad.

Trods en række test-besvarelser af et spørgeskema, der bevirkede en omformulering af en række misforståelige spørgsmål, før den endelige formular blev trykt, har det ikke kunnet undgås, at skemaet har medført misforståelser.

Eksempelvis har mange ringere opfattet spørgsmålet om, hvorvidt klokke ringningen foregik ved "klokkestabelen", forkert. Man har sammenblandet betegnelsen klokkestabel og klokkestol. Ligeledes har rubrikken til registrering af bedeslag givet en del problemer, og bedre er det selvfølgelig ikke blevet af, at skemaet nederst s. 144 omtaler *ni* bedeslag. Misforståelser har også spørgsmålene om kimeredskaber side? givet anledning til, og med nogen ret: Kimning med udbunden knebel (se s. 7) *kan* opfattes som hånddreven "kimeanordning".

Spørgsmålet nederst side ? om, hvorvidt sammenringning vil finde sted, før man har sikret sig, at præsten ikke er blevet forhindret ved sygdom eller uheld, var taget med til belysning af mulige præsteringningstraditioner (s. 82). Dette spørgsmål hensatte enkelte præster i stærk affekt.

Endelig burde rubrikken om ringning før og efter vielse nederst s. 146 også have omfattet kimning. Ganske vist var kimning ved vielser allerede behandlet på s. 145 ; men her var der ingen rubrik for kimning *efter* vielsen, og i betragtning af, at denne tradition

har vist sig at være i høj grad levende, afstedkom udformningen af skemaet forvirring.

Automatisk klokkeringning; skema 52 og 131

1975-undersøgelsen blev iværksat, fordi man på dén tid frygtede, at hele landets klokkeringning i løbet af ganske få år ville blive automatiseret. Det var derfor på høje tid, om man skulle registrere de i 1975 brugte traditioner. Man vidste helt vel, at *var* de danske klokker først robottiserede, så ville alle nuancer, alle mindre funktionelle skikke meget hurtigt forsvinde. At erfaringerne senere har vist, *hvor* stor skade ringemotorerne og tænd-sluk-urene har forvoldt, der hvor de er taget i anvendelse, nævnes her for en ordens skyld.

Det var derfor forståeligt, at det udsendte spørgeskema som et spidspunkt måtte beskæftige sig med automatiseringen - også for at man kunne få et indtryk af skadens omfang, og for at man ikke lod oplysninger, der på grund af de pågældende kirkers automatisering af klokkeringningen måtte miste betydning, få statistisk virkning.

Eksempelvis ville det være temmelig irrelevant, dersom man registrerede, at en kirke lod sine klokker betjene i våbenhuset, dersom betjeningen skete ved tryk på en kontakt i et skab.

III. fem sider med spørgeskemaer

Kirke		Sogn		Provsti		Stift	
Kirken har.....klokker til brug ved ved ringning (Klokkespilsklokker behandles ikke i dette skema)					Kirkens opførelsestid		
					Middelalder		
					eller ca. år		
nr. 1 = Største klokke	Ringe motor	Hånd- ring- ning	Kime- maskine (el)	Klokke, der ikke anvendes -anfør årsag		Kvarter- slag på	Time- slag på
Nr. 1							
Nr. 2							
Nr. 3							
Nr. 4							
Nr. 5							
Nr. 6							
Klokke betjenes:							Klokke Nr.
Ved håndringning			Umiddelbart ved stolen				
ved tramp			Med 1 el. flere etageadskillerser imellem				
			I kirkerum (Herunder også pulpitur)				
			I våbenhus				
			Udenfor kirken				
			Ved klokkestablen				
Karakteristiske betegnelser for klokkerne, f. eks. stormklokke, vægterklokke, skriftemålsklokke, sakramentsklokke, altergangsklokke, messeklkke o.sv. Anvendes i daglig tale også helgennavn eller apostelnavn, anføres dette.			Klokke nr.				

Dagl. ring- ninger	Klokke nr.	Varighed i enkeltslag eller min.	Bedeslag på klokke nr.	tidspunkt sommer	Tidspunkt vinter	Eller ringes ved effek- tiv solopgang og nedgang
Morgen						
Kl. 10						
Kl. 12						
Aften						
Kl. 22						
Andre dag- lige ring.						
Daglig ringning udføres kun på hverdage:						
				Daglig ringning udføres på helligdage:		
Med følgende undtagelser:						
Bedeslag slås med:			Knebel			
			Hammer med snoretræk			
			"På rebet"			
			Med automatik			
Inddelingsstregerne på linien herunder betegner sekunder. Angiv med prikker udførelsen af de ni bedesalg:						

				Klokke nr.	Ensartede regelmæssige slag	Rytmask varieret	Omtrentlige antal slag pr. min.
Kimning foregår ved	Træhammer						
	Udbundet knebel						
	Fastspændt klokkereb						
	Sten						
	El-kimemaskine						
	Hånddrevet kimeanordn.						
Kimning ved	Tidspunkt	Varighed	Kimning før højmesse i faste perioder af kirkeåret	Periode	Kimning fra kl. til kl.		
Vielser							
Højhelligdage							
Aftener før højhelligdage							
Andre lejligheder							
Klemtes eller ringes ved ildebrand							
Hvilken form for ørebeskyttelse anvendes af ringeren?							
Vil sammeringning ved gudstjenester blive gennemført, før man har sikret sig, at den fungerende præst kommer til stede (og altså ikke pludselig er forhindret ved sygdom eller uheld på vej til kirken)?							
Ved ringning med flere klokker: Startes klokkerne samtidig?			Eller startes de en for en, og i så fald hvilken rækkefølge?				
Får klokkerne lov at ringe ned selv?			Eller bremses de?		I så fald i hvilken rækkefølge?		

Søn- og helligdage		Klokke(r) nr.	Varighed i enkeltslag el- ler minutter	Bedeslag på nr.	Antal bede- slag
Højmesse	1 t. før				
	30 min. før				
	15 min. før				
	sammen- ringning				
Eftermiddags- eller aftengudstjeneste.	1 t. før				
	30 min. før				
	15 min. før				
	sammen- ringning				
Højhelligdage	1 t. før				
	30 min. før				
	15 min. før				
	sammen- ringning				
Ringning el. bedeslag efter gudstjene- sten					
Slutter		eller be- gynder		sammenringningen på det for gudstje- nesten fastlagte klokkeslet	
Finder i <u>ugens løb</u> andre <u>faste</u> ringninger sted?	Ugedag	Tidspunkt	Klokke nr.	Varighed i enkeltslag el- ler minutter	Bedeslag på klokke nr.
Finder i årets løb andre faste ringninger sted. (St. Bededagsaften, julenat, nytårsnat, afte- nerne før højhelligdage.)	Dag i året				
Ringes	Før vielse			Hvor gammel er denne skik efter Deres opfat- telse?	
	Efter vielse				

Dødsfald og begravelse	Tidspunkt	Klokke nr.	Varighed i enkeltslag eller minutter	Bedeslag på klokke nr.
Ringning i forbindelse med anmeldelse om dødsfald				
Ringning, når kiste føres til kirke eller kapel (uden forbindelse m. begravelses højtid)	X			
Ringning når kiste bæres af kirke eller kapel				
Ringning ved kistens sænkning				
Ringning ved jordpåkastelsen				
Ringning ved handlingens afslutning på kirkegården				
Ringning over kastet grav				
Ringning over tilkastet grav				
Påbegyndes ringning når ligfølget med kisten observeres på vej til kirken?				
Udføres ved ringning i forbindelse med meddelelse om dødsfald leveårsslag som indledning			som afslutning?	
Hvorledes markeres eventuelt afdødes køn ved ringning i forbindelse med meddelelse om dødsfald? 				
Andre ringeskikke, som ikke er dækket af dette spørgeskema. Andre ringeskikke som vides at have været brugt tidligere, men som nu er bortfaldet (markeret med +) Gerne flere kommentarer d.				

Det geografiske skema, 131 på s. 149 efterlader ingen tvivl om, at automatiseringsbølgen udgår fra byerne, og visse ting tyder på, at menighedsrådene nær grænsen mod syd har haft udenlandske, uheldige forbilleder for øje.

Man må imidlertid også spørge sig selv, hvad der - blandt alle de forskellige brugstraditioner - har givet impulsen til, at man har besluttet sig for automatisering.

Her er det næppe de hyppige, daglige ringninger i købstæderne - levnene efter tideringningen (s. 71) - der giver problemer. Eksempelvis er både Roskilde, Slagelse, Københavns Domkirke og Svendborg Vor Frue sene til at automatisere. Snarere er det akkumulationen af byernes begravelser og vielser (hvor man gerne ser kirketjeneren som en slags portier eller major domus ved kirkens indgang), der spiller en rolle.

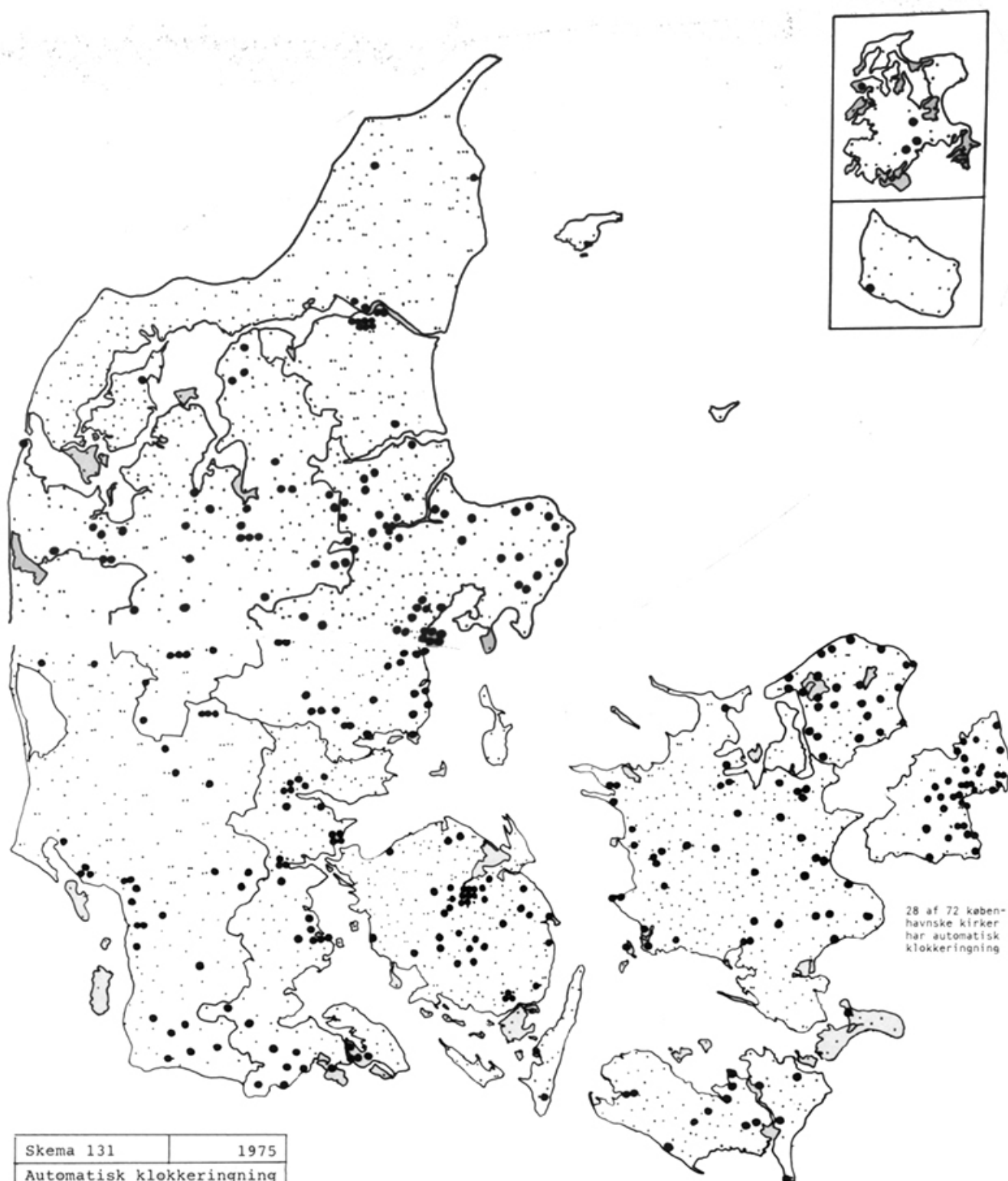
Uden indflydelse har det næppe heller været, at de danske katolske kirker helt systematisk, allerede i løbet af 1960-erne, opgiver manuel⁴⁰⁸ ringning.

Den geografiske opstilling afslører, at visse provster favoriserer den automatiske ringning - en udvikling, der i det følgende femår kommer til at påvirke situationen langt kraftigere⁴⁰⁹.

1975	Automatik	
	Anlæg	%
KØB	29	25
HEL	57	46
ROS	40	12
RÜG	4	14
LOL	14	16
FYN	43	17
AAL	16	6
VIB	36	17
AAR	63	23
RIB	30	13
HAD	37	24
	369	18
KØBST. 115 = 31% af de oprettede anlæg		

Ill.: Skema 52

Endelig fortæller både den geografiske og den statistiske analyse (skema 52), at der er biskopper og stiftsøvrigheder, der stritter ganske afgørende imod, når det drejer sig om etablering af automatiske ringeanlæg, medens man andre steder synes at lade stå til. Man kan også foretage en simpel sammenligning med befolkningstætheden i de forskellige dele af landet, og med modifikationer viser det sig så, at der findes en sammenhæng. Skal man tillægge iagrtagelsen nogen som helst betydning, må det være, at de kirkelige handlingers tal - og ikke daglig hverdagsringning og helligdagens gudstjenesteringning - bliver udslagsgivende for beslutningen om indførelse af automatik.

III.: Skema 131

Endelig i forbindelse med denne første analyse et par ord om skemaernes aflæsning og forståelse.

Hver prik på de geografiske skemaer betegner eet af de modtagne, udfyldte 2.085 spørgeskemaer (s. 148). Man må således for at få indtryk af et fænomens udbredelse i et område hele tiden sammenholde *tætheden* af prikker. Det er nemt at teste sin egen vurderingsevne ved at sammenligne skema 131 med skema 52, hvor de sorte klatter for hvert stifts vedkommende er omsat til procent-tal af de modtagne spørgeskemaer.

Eenklokketkirker - flerklokketkirker; skema 146, s. 151

Oplysninger for Rügens vedkommende er ikke indført på kortet, fordi ganske andre - og langt senere - konfiskationer har indvirket på klokkebestanden.

For Københavns vedkommende er kun to grupper af kirker markeret; kirker fra før 1536 og kirker fra perioden 1536 til 1800. Det viser sig, at Tårnby Kirke er ene om kun at have een klokke.

Omkring byerne Århus og Aalborg er der et antal flerklokketkirker; men her er der tale om anskaffelser i nyere tid under inspiration fra bykirkernes side.

For Sønderjyllands vedkommende gælder det, at man ser en tydelig afgrænsning (Kolding-Kongeaen) mellem et toklokke- og et eenklokkeområde.

Vi véd, at Frederik I allierer sig med de danske bisper (s. 32), da han i 1528 aftaler indsamlingen af klokker i forbindelse med oprustningen mod nevøen, Christian II.

To ting spiller ind: For det første er Frederik I i sin Slesvig-politik særdeles forsigtig med at lægge sig ud med adelen dér, der i et flertal af tilfældene er kirketienere. For det andet er Ribebispens kirkeadministrative autoritet i Nordslesvig problematisk. Reelt styres den hertugelige del af stiftet fra et undervikariat under Slesvig bispedømme, og faktisk formaliseres Ribe Stifts hertugelige del først, da superintendent Anthon Keyser i 1543 overdrager de nordslesvigske len til Hans Tausen.

Der er således al mulig grund til at tro, at Frederik I går på kattepoter, når der skal samles klokker ind i området syd for Kongeaen.

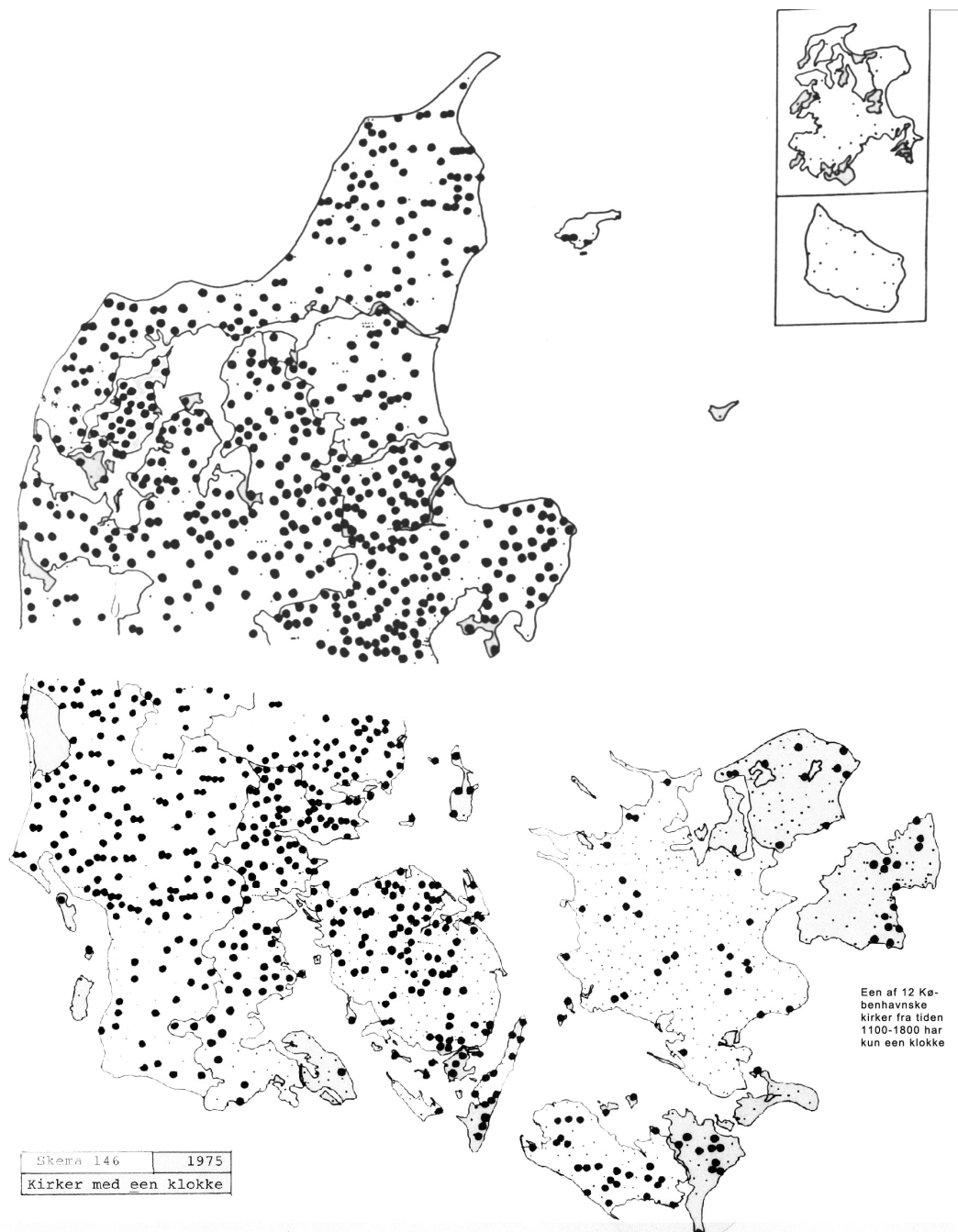
1601-konfiskationen kommer ikke til at få afgørende betydning for hertugdømmerne, thi ved dén lejlighed kan der kun hentes klokker under direkte kongeligt patronat (side ?).

Når der alligevel synes at mangle en række klokke-II'er i området, *kan* dette skyldes fremrykkende svenske tropper i årene 1657-58 - vitterligt *kendes* sigelser om svenske klokkeran fra tiden - men kun en egnsundersøgelse vil i givet fald kunne bekræfte denne antagelse.

Bornholm ejer kun en enkelt klokke fra før 1529, og har konfiskationen i dette område været lige så hårdhændet som i det øvrige land, må man undre sig over, at øen har været i stand til at genskabe sin klokkenestand for samtlige kirkers vedkommende.

Iøvrigt har skema 146 meget tilfælles med en oversigt over danske jordbundsforhold og bonitet. Skemaet giver udtryk for, at dér, hvor landbrugsafkastet har tilladt smør på brødet, dér har man også magtet at anskaffe nye klokker. En undtagelse er Langeland og Lolland-Falster. Der ses ikke nogen reel forklaring på, hvorfor man ikke her har været i stand til at erstatte de konfiskerede klokker - medmindre een eller flere fynske bisper (under hvem også Lolland-Falster sorterede) i 1600-tallet centralt har tilrådet tilbageholdenhed. Stiftets hovedø, Fyn, har vel egentlig også bedre jord, end de mange eenklokketkirker giver anledning til at formode (se dog også s. 169).

Når det har været magtpåliggende at kortlægge een- og flerklokketkirkerne så grundigt, skyldes dette, at man længe har vidst, i hvor høj grad dette forhold har haft - og har - betydning for de højst forskellige brugstraditioner, der kendetegner landsdelene. De følgende analyser vil da også klart understrege skema 146's betydning.

Ill.: Skema 146

Ringning fra kirkerum og våbenhus; skema 108, (s. 152)

Der var flere motiver bag udarbejdelsen af denne geografiske oversigt. Det var vigtigt at konstatere, hvorvidt nutidens ringere igen har fundet ud af at ringe fra jordsmon som før degneafløsningen i 1899 (s. 42), og man ventede at kunne konstatere større sammenhørighed mellem ringning og gudstjeneste i de kirker, hvor ringningen foregik i kontakt med menighed og kirkerum (s. 169).

Betrakter man skema 108 (s. 152), er jordsmonringningen i kirkerum eller våbenhus ikke blot en rest af den helt gamle tradition fra vore første etablerede kirkers tid (s. 11), hvor kontakten mellem klokkehus og kirke synes at have været så betydningsfuld. Ringerplaceringen inde i kirken mod vest i midtergangen bliver selvfølgelig alle de steder i Jylland, hvor en mør klokkestabel kasseres, og hvor der oprettes en tagrytter på tagets mønning i vest (s. 34).

Svenske campanologer har udtalt, at kontakten mellem våbenhusringen og kirkerummet kunne vidne om en dansk parallel til en i Sverige stadig velkendt tradition. Efter gudstjenestens prædiken mindes den tjenstgørende præst ugens døde i sognet, og efter en bøn tager én af kirkens klokker ved at ringe⁴¹⁰. Det må understreges, at man absolut ingen belæg har for, at en sådan "taksigelsesringning" skulle have været praktiseret i Danmark.

Man kan ved gennemgangen af skema 108 med glæde konstatere, at *jordsmon-ringningen* altså lever i bedste velgående, thi kortets markeringer skal suppleres med alle *de* kirker, hvor ringning foregår ved klokkestabelen (s. 153) eller udenfor kirken ved tårnets fod (s. 26, 35, 68).

Men alligevel står to spørgsmål tilbage og venter på et svar: Hvad i alverden har gjort det så betydningsfuldt for 1000 - 1200-tallet at kunne kommunikere umiddelbart mellem tårn og kirkerum? Og hvorfor opgiver man totalt og konsekvent ringningen fra våbenhuset/tårnbunden på øerne, når man i Jylland dog stadig kan praktisere på den plads i en ikke uanseelig række kirker? Hullerne fra rebene er der stadigvæk i de sjællandske kirkers tårnhvælvinger, og de vidner om, at ringerens fjernplacering har været næsten fuldstændig konsekvent.

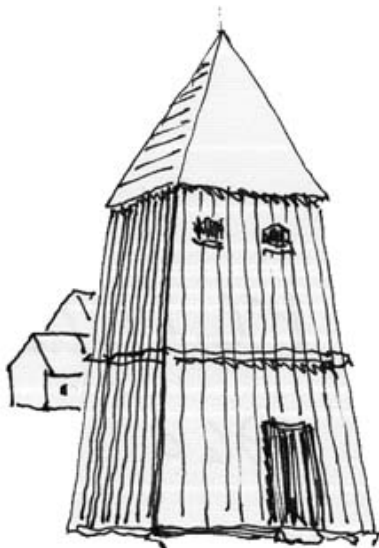

III. skema nr. 108

Klokkestabler; skema 156 (s. 154)

Man må i dette skema regne med enkelte forkerte angivelser. Ikke alle meddelere har erkendt forskellen mellem "stol" og "stabel" (s. 143).

Begrebet klokkestabel dækker over to helt forskellige fænomener. I Sønderjylland, Sydslesvig, på Rügen og i Holsten træffer vi store, majestætiske, lukkede stabler (de kaldes i Nationalmuseets terminologi lidt problematisk "tømrede klokkehuse" på trods af, at deres væg-inddækning vistnok er betydelig yngre end det stabel-bjælkeværk, der er bæring for klokkerne), og disse konstruktioner har såre lidet fælles med de nørrejske, barske, lave og spartanske klokkestativer.

III.: "Tømret klokkehus"

Hvornår det tømrede klokkehus finder sin vedtagne form (faktisk er der iøvrigt to!) véd eksperterne ikke med bestemthed; men meget taler for, at det må være sket omkring 1300⁴¹¹.

Går vi imidlertid ud fra, at de første etablerede, danske trækirkers eksterne klokkeophæng (s. 11) - forudsætningen for al ringning med vestklokker - starter et uafbrudt udviklingsforløb, synes de sydlige klokkehuse - i modsætning til de spartanske nørrejske - at repræsentere en tilsætning udefra til grundidéen. Her må man med spænding vente på nyt fra vore bygningsarkæologer.

De små stabler er uimodsigeligt mere udsat for vejr og vind end de inddækkede storebrødre i syd, deres udskiftning ikke så skæbnesvanger i materialeforbrug, og ydermere gør arkitekter i nyere tid og i nutiden alt, hvad de kan for at plumre vandene i ubændige forsøg på at skabe originale og geniale konstruktioner; men stadigvæk aner man dog en linie og idé - både i henseende til form og til størrelse - i den nørrejske stabel.

III.: Skema 156

Når stablen overlever så ofte i det nørrejyske, som skema 156 viser, er grunden nok derfor dén, at udskiftningen af det lille upretentiøse klokkehus ikke på langt nær fører de udgifter med sig, som tilføjelsen af et tårn ved kirkens vestende ville beløbe sig til. Bemærk korrespondancen mellem skema 156 og 108 for det nordenfjorske områdes vedkommende. Det er stablerne, der forhindrer en kommunikation mellem ringer og kirkerum.

Klokkenavne; skema 24 (herunder)

Hvor gamle betegnelser for kirkernes klokker endnu kendes, vil de ofte være med til at fortælle om vedkommende klokkes specialopgave i kirke eller by.

Skema 24 lider i nogen grad ved, at der mangler visse betydningsfulde købstadskirke spørgeskemaer (bl.a. Svt. Mariæ i Helsingør), og udfyldelsen af spørgeskemaerne ved personer med for ringe viden om de lokalt gængse betegnelser (her må desværre atter præsterne holde for, uanset at forfatteren har dyb respekt og veneration for denne udmærkede stand) slører yderligere undersøgelsen og indskrænker dens værdi.

Midterkolonnen anfører de mere usædvanlige navne. Søndagsklokken i Vor Frue Kirke i København er formodentlig en traditionel sammenringningsklokke. Solklokken i Aaker hentyder til morgen- og aftenringningstradition ved umiddelbar solop- og -nedgang - en usus, der i mellemtiden ses at være bortfaldet. Om Kirke Stillinges Johannesklokke og Tjæreborgs Anna kan læses s. 136.

Store Heddinges brændevinsklokke er vistnok en ti-klokke, der er flyttet til kl 12. Navnet menes at komme af, at karlene på gårdene i Store Heddinge havde hævde på et glas brændevin, når ti-klokken ringede (se skema 26, s. 159).

Viborg Domkirkes altergangsklokke er anbragt over korsskæringen, og navnet kommer af, at det i domsognet endnu i 1700- og 1800-tallet var obligatorisk, at man indskrev sig til altergang. Det foregik om lørdagen, og de kirkegængere, der var noteret til altergang, indfandt sig til skriftemål før højmessens, når denne klokke lød (s. 95). Tingreklokken i Keldby kaldes forøvrigt også skriftemålsklokke (s. 131).

Mariagers kongeklokke bruges specielt ved kongehusringninger (side ?). Iøvrigt meddeler man fra Århus Domkirke, at alle klokker i tårnet ringes, når kongeskibet om sommeren står ind i Århus havn.

Om gadeklokken på Samsø i Nordby sogn kan man læse (s. 70, 75).

Den svenske klokke i Koldings Sct. Nicolai *kan* have fået sit navn i forbindelse med den i Kirkeritualet af 1685 forordnede, årlige festligholdelse af 11. februar, stormen på København. En anden mulighed består i, at den påglædende klokke har været forsøgt røvet af svenske tropper i besættelsesperioden 1657-58. Samme kirkes bønklokke har formodentlig fået navn efter kirkens endnu praktiserede aften-tideringning kl 18 (skema 26).

				Niklokke Tiklokke Skoleklokke	Tolvklokke Toklokke Mariaklokke	Fredsklokke Vagt- vægterklokke Stormklokke	Brandklokke Bryllupsklokke Tinkelklokke
KØB	København, Vor Frue	Kimeklokke	Søndagsklokke	x	x		
	Aaker	Solklokke					
	Klemensker				x		
	Knudsker				x		
	Rønne				x		
HEL	Helsingør, Sct Olai				x	x x	
	Farum					x	
ROS	Roskilde Domkirke					x	
	Slagelse, Sct. Mikkel					x	
	Kirke Stillinge	Johannes					
	Herlufmagle	Peter					
	Næstved, Sct. Peder					x	
	Præstø				x		

	Stege						x
	Keldby						x
	Store Heddinge	Brændevinsklokke	Borgerklokke				
	Bogø				x		
	Samtens	Betglocke				(x)	
	Schaprode	Betglocke				(x)	
LOL	Nykøbibg F.				x		
	Gedesby					x	
Fyn	Odense Domkirke	Adam			x	x	
	Odense, Vor Frue					x	
	Mesinge	Susanna					
	Søby					x	
	Svendborg, Vor Frue				x	x	
	Svindinge	Sct. Peters hane					
	Nyborg Vor Frue			x	x	x	x x
	Rudkøbing			x	x		
AAL	Emb	Sct. Jost					
VIB	Viborg Domkirke	Altergangsklokke					
	Ørslevkloster					x	x
AAR	Aarhus Domkirke				x	x	
	Horsens Vor Frelser	Jomfruklokke				x	
	Randers, Sct. Morten			x			x
	Mariager	Kongeklokke		x	x		
	Nordby, Samsø	Gadeklokke					
	Halling						x
	Framlev						x
	Gammel Rye						x
RIBE	Ribe Domkirke			x		x	1)
	Brøns					x	
	Seem						x
	Tjæreborg	Anna					
	Hoptrup					x	
	Ulkebøl					x	
	Tandslet					x	
	Kolding, Sct. Nicolai	Den svenske klokke, Bønklokke			x		x 2)
	Vejle, Sct. Nicolai						
	Sindbjerg						
1) ringes ved oversvømmelse 2) tilhører Kolding kommune							

III.: Skema 24, overlevende, traditionelle benævnelser for klokker

Skema 24's lodrette kolonner i højre side fortæller om, hvilke ringninger og klokker, der længst har bevaret brugskarakter i almindelig, daglig omtale.

Om det hedder niklokke eller tiklokke, er mindre betydningsfuldt (s. 71); interessant er det, at tiklokken i visse katedralbyer - som f.eks. Ribe - bliver et praktisk skolesignal. Tolvklokken ses at føre en sejglivet tilværelse i købstadssamfundet. At der findes langt flere tolvklokker af gavn end af navn, fremgår ved sammenligning med skema 26, hvor man kan aflæse, at 47 kirker har eller i mands minde har haft tolvringning eller -klemten.

Odense Domkirkes toklokke har temmelig sikkert sit navn fra nyere tid, thi navnet

kan kun gå på en klokke til brug ved eftermiddagsgudstjeneste eller aftensang på helligdage.

Mariaklokke, jomfruklokke, Betklokke og fredsklokke er typiske betegnelser for aftenringningsklokker i landdistrikterne. Omvendt er vagtklokke eller vægterklokke et byfænomen. Så meget mere overraskende er det, når landsbyen Søby i Båg Herred på Fyn meddeler at være i besiddelse af en vægterklokke. Klokken er ikke af overvældende alder (Gamst, 1818, ø 100 cm). Den eneste mulige forklaring er, at Søby på et tidspunkt har købt eller på anden måde overtaget en klokke, der er blevet i overskud i en købstad - Assens f.eks. (s. 61).

Stormklokken er den betegnelse, der oftest mødes. Iøvrigt bør man huske på, at skema 24 ikke er dækkende. Eksempelvis véd man andetsteds fra, at Skagen Kirkes klokke III er en stormklokke.

Det er værd at lægge mærke til, at stormklokken ikke er forbeholdt købstaden. Syv af de nitten af de her registrerede stormklokker findes i landsbykirker. Det her meddelte, statistiske materiale er selvfølgelig alt for spinkelt; men man kan ikke frigøre sig fra tanken om, at stormklokken måske er ældste barn af dén alternative klokke, der kommer ind i vore kirker umiddelbart efter år 1000 (s. 12, 61).

Betegnelsen tingreklokke kendes i mange variationer. Se herom (s. 90).

Betegnelsen bryllupsklokke, som Seem Kirke vesterude i Ribe Stift benytter - navnet kendes ikke andre steder fra - *kan* være af meget høj alder. Når man anvender navnet bryllupsklokke og ikke vielsesklokke (jvnf. s. 109), så må vi helt tilbage til den alternative, mindre sakrale klokke, der i vore første toklokkeårhundreder turde bruges til verdslige anliggender såsom brudeløb, for at forklare udtrykket.

Sammenfattende må man konstatere, af skema 24, at klokkes øremærkning til bestemte opgaver og funktioner inden for det samlede klokkeringskompleks ikke er så fjern fortid, som man måske kunne forestille sig.

Omvendt må man spørge, hvorfor de funktionsdækkende betegnelser for klokkerne ret så pludselig er på vej ud af den almindelige bevidsthed. Svaret må vel være, at nabnene og kendskabet til speciel brug forsvinder i trit med, at klokkes informationskode-værdi overflødiggøres af presse, aviser, radio, fjernsyn og armbåndsure.

Ringning ved effektiv solop- og -nedgang; skema 64

Før man beskæftiger sig med dette skema, er det nødvendigt først at gøre sig klart, hvad der ligger bag de i skemaet benyttede, indsamlede oplysninger.

64	Ringning ved effektiv sol op- og nedgang	
1975	sogne	%
KØB	17 ¹⁾	14
HEL	30 ²⁾	24
ROS	38	12
RÜG	ingen daglige ringninger	
LOL	3	3
FYN	5	2
AAL	30	11
VIB	14	6
AAR	16	6
RIB	19	8
HAD	13	8
	185	9

¹⁾ heraf 14 på Bornholm
²⁾ antydningen af en koncentration i københavnske forstæder mod nord

III.: Skema 64

Der selvfølgelig ingen steder i Danmark, hvor man ringer morgen- og aftenringning kl halvfire om morgenen og kl ni om aftenen. Ringningen sker med de modifikationer, der er skildret side 7. Men derudover vil langt de fleste af de i skema 64 (s. 66), opregnede sogne rykke de daglige ringninger frem og tilbage efter årets og kalenderens angivelser i etaper på et kvarter eller en halv time ad gangen. Derimod medtæller skemaet *ikke* de såre mange kirker, hvor man har en vinter- og en sommerforordning med en times forskydning, thi disse steder må man fortolke den anvendte praksis som en modifikation af fast ringetid, som vi kender den fra købstadskirken.

Som det allerede er konstateret talrige gange tidligere, er det voveligt at opstille formodninger og teorier på et for lille, statistisk materiale. Det bliver derfor også et udtryk for uhørt dristighed, når man peger på en spinkel mulighed for, at principvalget mellem fastlagte sommer/vinterringetider og solbestemt ringning har været præget af indbyrdes afvigende holdninger i bise- og stiftsadministrationerne i en periode, der ligger før udskillelsen af Lolland-Falster som selvstændigt stift i 1803.

Det er interessant at iagttage, hvorledes Bornholm - givetvis på grund af sin ø-isolation - har bevaret den solbestemte daglige ringning. 14 af de 19 spørgebesvarende kirker - hvilket betyder 74 % - meddeler, at traditionen er i behold.

Rügen spiller, som man vil se, ingen rolle i denne sammenhæng; de daglige ringninger dér er afskaffet forlængst, vistnok umiddelbart efter anden verdenskrig, og ikke på grund af russisk administration, men efter at ringemaskinerne kom ind i billedet!

Daglige ringninger ud over eller stedfortrædende morgen- og aftenringning; skema 26
Af traditionsringninger er Bylderup Kirkes middagsbedeslag (†) den eneste udenfor købstæders og større byers række.

Ud over byerne træffes middagsringning i

Farum	11.30	
Søllerød		
Gladsaxe		
Glostrup	11.45	
Herstedvester	11.30	
Store Tåstrup		†
Brabrand		
Nørre Løgum	kun bedeslag	
Møgeltønder		
Bylderup	kun bedeslag	†

For de syv kirkers vedkommende gælder det, at der temmelig sikkert er tale om komiddag (side 7) - ikke mindst de lidt usikre tidspunkter tyder i dén retning. I Alsønderup⁴¹² betaler eksempelvis gårdmændene indtil 1921 ringeren et beløb for at få ringet til middag kl 11.30.

Store Heddinge kan være usikker. I dag forklarer byens indbyggere ringningen som signal til, at bøndernes karle skulle have deres daglige glas brændevin, og da kirken samtidig med sin købstadsstatus har haft landbruget tæt inde på livet helt frem til dette århundrede, er det muligt at tyde ringningen som komiddag uden tideringningsfortid.

De 12 bedeslag i Nørre Løgum er afsmitning fra Løgumkloster, og det samme gælder formodentlig for Bylderups vedkommende. Her slog man dog kun ni bedeslag (s. 82). Med Møgeltønder stiller sagen sig rimeligvis lidt anderledes og mere verdsligt. Godtnok praktiserer man middagsringning *med* bedeslag; men i betragtning af det udstrakte Schackenborg gods (godset var indtil for nylig kirketiendeejer) med i sin tid stort folkehold, kan ringningen meget vel være komiddag.

Når det skal afgøres, hvorvidt en ringning er tideringning eller slet og ret en morgen- eller aftenringning, så er kriteriet, at den skal ligge *fast* - altså ikke flytte sig i tid sommer og vinter - om den skal bevise sin tideringningsafstamning.

Mange af de købstæder, der på skema 26 kun optræder med en enkelt eller to tideringninger dagligt, har givetvis ligeledes en morgen- og aftenringning, der reelt er tideringningsefterkommer; blot har landsbyernes sommer/vinter-skift smittet af, og vi kan ikke mere stole så meget på den, at vi kan bruge den i skemaet.

Skema 26 giver anledning til en interessant betragtning, når opmærksomheden rettes mod Putbus, Holstebro, Herning og Fredericia. Her synes nemlig tideringning at blive et statussymbol i byer, der ikke kan bryste sig af middelalderlige købstadsprivilegier. Man kompenserer for manglen af århundreders atmosfære ved at holde strengere på de traditioner, der er at holde på.

Men iagttagelsen gælder også på bredere sigt ved analyse af ringetraditionernes bevarelses-grad. Sammenligner man ringeskikke i middelalderkirker og i nyere land- og bysognskirker - herunder ikke mindst valgmenighedskirker - viser det sig, at manglen på århundredelang tradition får de nyere kirker til ivrigt at optage og senere at bevare regionale skikke, hvor middelalderkirkerne i de samme områder mere letfærdigt afskaffer mindre funktionsbetonede brugsformer.

Mest følsom af de gamle ringninger synes non'en at være. Kun to steder i landet - i Maribo og Roskilde, hvor endnu næsten alle tiderne ringes - er non'en med.

Omtrent lige så truet er højmesseringningen (den daglige førreformatoriske vel at mærke; ikke at forveksle med den lutherske højmesse), som følger efter tertsen. Der ses nogle svage indikationer af, at denne ringning efter Reformationen beholder en vis betydning som skolesignal i katedralbyen; men efterhånden som skole og kirke mister det umiddelbare samarbejde, er der heller ikke *den* motivation mere⁴¹³.

26 1975	Tideringning, ildslukning										
	laudes		terts	sekst	non		vesper			compl	ildsl.
Klokkeslet	7	8	10	12	14	15	16	17	18	19	22
Helsingør				x							
Roskilde		x	x	x		x		x		x	
Holbæk				x							
Kalundborg		x		x							
Ringsted				x							
Slagelse	x			xx							
Skælskør	x			x						x	
Næstved				xx							
St. Heddinge			†	x							
Præstø				x							
Vordingborg		x									
Stege	x			x						x	
Sagard		x		x							
Bergen	x										
Zirkow				x							
Neunkirchen		x					x				
Putbus ³⁾	x								x		
Nykøbing F.				x							
Sakskøbing				x							
Nakskov				x							
Maribo			x		x			x		x	
Odense	xx			x					x		
Middelfart ¹⁾			†	x							
Assens	x			x						x	

Fåborg				x							
Svendborg	x			x						xx	x
Rudkøbing		x		x							
Nyborg ²⁾											x ¹⁴⁾
Kerteminde				x							
Aalborg				†							
Hjørring		x		x							
Thisted		x		x ⁴⁾					x		
Viborg		x		x				x			
Løgstør								x			
Skive				x							
Lemvig		x							x		
Holstebro		x		x							x
Herning				x					x		
Aarhus				†							
Mariager ⁵⁾				x ⁶⁾				x			
Randers ⁷⁾											
Silkeborg		x									
Horsens		xx		xx						xx	
Ribe	x		x	x						x	
Ringkøbing				† ⁸⁾							
Varde				† ⁹⁾							
Bramming		x							x		
Tønder				x ¹⁰⁾							
Grindsted								x	x		
Løgumkloster	x			x ¹¹⁾							
Bylderup				† ¹⁰⁾							
Haderslev		x									x ¹²⁾
Vejle			†								
Fredericia		xx						xx		x	
Kolding	xx								xx		
¹⁾ "lille ti", "gamle tolv" ²⁾ 10-klokke, 12 klokke ³⁾ Kirke fra 1892 ⁴⁾ ingen bedeslag ⁵⁾ 10-klokke, 12-klokke				⁶⁾ ingen bedeslag ⁷⁾ 10-klokke ⁸⁾ afskaffet 1970 ! ⁹⁾ afskaffet 1942; der sluttedes med 12 bedeslag				¹⁰⁾ kun bedeslag ¹¹⁾ 12 bedeslag ¹²⁾ omtydet til "kaserneringsn." ¹³⁾ 10-klokke, 12-klokke ¹⁴⁾ 21.45			

III.: Skema 26

Tolvringningen (s. 73) er den stædigste af tideringningerne. Man kan kun gisne om, hvorfor *den* af alle ringningerne er blevet stående så mange steder, som tilfældet faktisk er. At dømme efter Ussings og Münsters udtalelser må den landlige komiddag være faldet bort først i 1800-tallet (s. 74), men købstæderne ses i hvert fald ikke at påvirkes heraf.

Man kan fristes til at tro, at tolvringningen har haft en slags fabriksfløjte-funktion,, været signal til arbejdspause, indtagelse af måltid o.lign.

På skema 26 er en række klokkebenævnelser anført i fodnoter, der angiver, at de pågældende kirker i tidligere til må have praktiseret de ringninger, der ligger i klokkenavnene.

At de daglige tideringninger er på vej ud af købstædernes dagligdag er der næppe tvivl om, og man kan til en vis grad forstå baggrunden.

Morgen- og aftenringningerne har af ringer og by været opfattet som det, de er:

opfordring til personlig andagt (at opfordringen ofte vil blive siddet overhørig, kan ikke ændre, at man i befolkningen godt véd, hvad de betyder). Klokkerne 10-, 14-, og 22-ringningerne får ikke samme karakter af funktionelle ringninger. Dels bliver det vanskeligere at argumentere for deres opretholdelse, og dels opdages det ofte næppe nok, når de en dag er "faldet bort", som det nu eksempelvis er sket i Ebeltøft - som egentlig burde med i skema 26 med et lille, trist kors.

Bedeslag på rebet; skema 168 (bagsiden af bogen, s. 226)

Et helt igennem dansk særkende er kunsten at stå mange meter under klokken og - udelukkende med klokkerebet som værktøj - at styre klemteslagene efter ringningerne (s. 16, 25, 42).

Når 1975-undersøgelsen derfor lagde vægt på at skaffe oplysning om, i hvilket omfang denne tradition endnu var i live, så var det i høj grad stolthed over, at Danmark er helt alene om denne elegante klokkepraksis - ængstelig stolthed, ganske vist, thi man kunne fuldt vel forestille sig, at degneaflysningen i 1899 havde sat en videreudvikling igang, der endte med, at de sidste spor forsvandt.

Stor var derfor overraskelsen, da det viste sig, at bedeslag på rebet praktiseredes i det omfang, som skema 168 viser.

Der er selvsagt en dyb sammenhæng mellem skema 108 (om ringning fra jordsmon i kirke eller våbenhus), skema 156 (om klokkestabler) og skemaet her, og indirekte kommer de overskydende sorte pletter i skema 168 til at betegne jordsmonringning udenfor kirkerne ved foden af tårnet eller ved glamhulsklokke i kirkegavlen.

Nødvendigtvis må man savne bedeslag på rebet i ø-området, hvor ringningen står oppe i tårnet ved siden af deres klokker, når de ringer⁴¹⁴.

I Wieck på Rügen er noteret en jordsmonringning. Det er dog kun korklokke, det drejer sig om (s. 104), og for tiden fungerer ringningen slet ikke. På grund af tærede armaturdele har man måttet nedtage klokken midlertidigt - så kan man jo bare håbe på, at den kommer op igen...

Kimning i forbindelse med højtiderne; skema 88 (s. 162)

Det var med både forventning og bekymring, man udledte dette resultat af 1975-undersøgelsen. Endnu i årene efter anden verdenskrig kunne man markere højdepunkter på gudstjenestedeltagelsen om højhelligdagene i forhold til årets øvrige søn- og helligdage. I løbet af blot een generation synes den massive kirkegang på de høje fester at være forsvundet.

Ville man nu finde denne tendens genspejlet i højhelligdagens festmarkering ved klokkernes brug?

Det var med overraskelse, man konstaterede, at både helligdagsaftensmarkeringen og ringe/kime-traditionerne på selve højhelligdagene var temmelig intakte.

Man kan her forestille sig to vidt forskellige årsager.

Vi ser i første række andre sammenhænge - bl.a. ved efterkommere af tideringningen (s. 94) - hvorledes en ringning bliver stående, selvom den dertil hørende andagtspraksis forsvinder. Man kan meget vel forestille sig, at befolkningens efteånden vigende erkendelse af højtids- og feststemning ved de tre årlige lejligheder næsten demonstrativt gør kimeskikkene sejglivede. (Man tillade her en sammenlignende digression: Ofte vil - både i bredt, intereuropæisk perspektiv og ved vurdering indenfor landets grænser - det mest levende menighedsliv udfolde sig i de ringest byggede, dårligst vedligeholdte og æstetisk mindst kvalificerede kirker, medens smukke, velbyggede, sobre kirkerum kan prange i gabende tomhed. Man fristes til blandt sådanne ydre rammer at regne den omhyggelige vedligeholdelse af og respekt for vore overleverede klokketraditioner).

88 1975	Ingen kimning/ringning (eller ringning eller kimning) aftener før højhel- ligdage		Ingen kimning/forringning kimning/sammen- ringning om højhelligdage	
	kirker	%	kirker	%
KØB	13	11	14	12
HEL	14	11	16	13
ROS	42 ¹⁾	13	30	9
RÜG	24	83	25	86
LOL	7	8	9	10
FYN	10	4	11	4
AAL	62 ²⁾	23	68 ²⁾	26
VIB	43	20	34	16
AAR	21 ³⁾	8	45 ³⁾	16
RIB	39 ⁴⁾	17	60 ⁴⁾	25
HAD	16 ⁵⁾	10	26	17
¹⁾ koncentration i Fakse-Stevns-området ²⁾ koncentration i Hjørring-området ³⁾ koncentration i Hadsten-området			⁴⁾ koncentration i Tønder-området ⁵⁾ koncentration i Graasten-området	

III.: Skema 88

Men grunden til, at højhelligdagskimningen fortsat står så relativt uantastet, kan også ligge i, at befolkningen vitterlig ser højtiderne udhævet blandt alle øvrige dage i året, fordi man identificerer dem med ferie eller fridage. Man skal i så tilfælde se højtidsmarkeringen ved hjælp af klokkerne som en tradition, der er færd med at skifte motivation - lidt i stil med sjælerringningerne (s. 115 ff.), der gennemløber stadierne funktion - prestige - kommunikation.

Men der er flere usikkerhedsmomenter, når man prøver at fortolke skema 88. Ser man København, Helsingør og Roskilde stifter under eet - altså det gamle Sjællands Stift - så ses der i det procentvise bortfald af helligaftensmarkeringen en indbyrdes sammenhæng, og det samme gør sig gældende for Fyn og Lolland-Falster, der tilsammen udgør det gamle Fyens Stift indtil 1803.

Skal man udlede noget som helst af dét, måtte det være, at festernes ringning/kimning i henseende til betydning allerede i tidligere århundreder har været prioriteret forskelligt på stiftsplan; men en sådan konklusion ville være overordentlig farlig, fordi man trods alt har forholdsvis liden forskel - procentvis - fra stift til stift.

Derimod kan man - som antydnet i fodnoterne under skemaet - ganske klart se nogle forudsætninger for bortfald. Det gælder særlig markant for Fakse-Stevns, Hjørring-området og kirkerne omkring Hadsten, og man *kunne* fristes til at forestille sig, at enkelte provster har følt sig foranlediget til at handle på egen hånd.

Tilsvarende bortfaldsområder træffer vi sydligst i Ribe og Haderslev Stifter; men her er det ikke nødvendigvis provstedispositioner, der ligger bag; hullerne kan være opstået ved afsmitning sydfra.

Opmærksomheden må nødvendigvis drages mod det markante traditionssvigt, som Aalborg Stift markerer. Når henimod hver fjerde kirke i stiftet undlader festmarkeringen, så er det dybest set ingen undskyldning, at der er så mange klokkestabler i området, thi det fremgår nemlig også af undersøgelsen, at man, hvor kimning notorisk er meget besværlig eller helt umulig, markerer ved ringning i stedet for. Atter må man overveje, hvorvidt bortfaldsprocenten skal søges på stiftadministrationsplan.

Undersøgelsesresultaterne giver også et godt eksempel på ren og skær - og vel temmelig ubetimelig - erosion.

Fænomenet skyldes enten et par generationer efterladende ringere eller nogle særdeles liberalt indstillede præster. Endelig *kan* man sammenholde situationen med fodnote 1 på skemaet s. 162, og derved kommer provsteadministrationen i søgelyset.

Periodesk søndagskimning; skema 49, herunder.

Der er ikke spor at sige til det, når vi tager i betragtning, at vi selv delvis er uden en dækkende forklaring på kimeperioderne (s. 91).

Når derfor Kirkeministeriet ved århundredeskiftet (s. 93) indskærper kimeåri-
dernes fastholdelse, så hjælper det alligevel ikke på langt sigt. Inddirekte kan vi deraf
udlede, at en klokke tradition *må* have een eller anden funktion i folks bevidsthed -
hvor fjern den end måtte være fra den oprindelige - for på langt sigt at overleve.

49 1975	Kimning i faste perioder			
	jul- H. 3 K	jul- k.misse/f.lavn	påske- kr.H.	påske-pinse
KØB				
HEL	3			10
ROS	11 ¹⁾	2		63 ²⁾
RÜG				
LOL		1		1
FYN	2		1	16
AAL				6
VIB				
AAR	1			10
RIB		1		1
HAD	1			7
	18	4	1	114

2) område omkring Køge Bugt

Ill.: Skema 49 kimning i
faste perioder

Den Danske Kirkes Klokketraditioner 163

eller dog i det mindste et fingerpeg om, hvorvidt vi med kimeperioderne står med en rest ortodoks, østfra kommende kirkepraksis. At lade Roskilde Stifts umådelige overvægt i henseende til påske/pinse-periodekimning skyldes en speciel østkirke-påvirkning (vitterlig kendetegnes eksempelvis vor sjællandske, kirkelige middelalderkunst i langt højere grad end de øvrige landsdele af Byzans) ville være helt uforsvarligt; thi lige så vel kan overvægten skyldes stiftsadministrativ omsorg i een eller anden periode i nyere tid.

Ringning eller klemten i forbindelse med brand; skema 23, herunder.

Nårviser bort fra varsling for atomnedfald, er dens sidst kendte form for katastrofemarkering ved klokker, klemten eller ringning ved brand - altså hele det kompleks, der sorterer under *stormklokken* (s. 68).

Der er to årsager til, at stormklokkens opgave nogenlunde totalt er gået i glemmebogen. Den ene skal søges så langt tilbage som landsbyudflytningernes til omkring 1800-tallet. Udflytningerne resulterede ofte i - i hvert fald hvor sognene var karakteriserede ved lette jorde - at kirkeklokken ikke som en selvfølge kunne høres af alle beboere i sognet (her skal man nu nok regne beboere lig gårdmænd, der betalte kirketiende!).

Den anden årsag er vort århundredes mange, effektive, alternative kommunikationsformer radio, fjernsyn, telefon, sirene, højtalervogn o.s.v., der må efterlade il-kommunikation via kirkeklokke som en mildelst talt mindre heldig og effektiv mulighed⁴¹⁵.

Skema 23

Kirkeklokke brugt som brandklokke
nu og i mands minde

Ill.: Skema 23, kirkeklokke brugt som brandklokke

Der er ikke nogen som helst forklaring på skema 23's koncentration i Sydøsthimmerland og Djurs. Man kan gætte på, at en række kommuner har inspireret hinanden gensidigt ved etablering af en frivillig brandvænsordning. For Sønderjyllands vedkommende fortæller skemaet, at man i den tid, hvor området mellem 1864- og 1920-grænserne var tysk administreret, har haft helt andre alarmeringsprincipper ved brand.

Iøvrigt synes Ribe Domkirke alene at have bevaret en væsentlig stormklokkefunktion: Der ringes med en bestemt klokke ved oversvømmelse.

Klokker ringer selv ned; skema 49 (s. 65)

Emnet blev taget med i undersøgelsen i 1975 og resultatet gengivet her, fordi vi blandt vore danske traditioner har een, der må betegnes som mindre heldig: Et flertal af vore ringninger er en kombination af pendulerende ringning og Ave-klemtene. Nu sker der ufravigeligt *det*, når en ringer har afsluttet selve ringningen, og klokken skal

sættes i ro før klemtene, at han trækker hårdt kontra i klokkerebet, ja, hænger sig med hele sin legemsvægt i rebet for at tage klokken ud af sving. Derved afgiver kneblen nogle sluttelige, gevaltige slag i klokken slagring med en kraft, der ofte kan svare til almindeligt anslag med en knebel af 7 til 8 gange større vægt!

Selvsagt betyder denne behandling en alvorlig risiko for klokken; men sandelig også for den ringende, thi dramaet er ikke forbi endnu: Ringeren kaster sig derefter frem mod den endnu ikke helt standsede klokke og forsøger med hænderne, med kæppe, grene, sække eller dyner at fange den stadig kåde knebel, så at den ikke når ud i klokkeranden til flere anslag.

49 1975	Klokker ringer selv ned	
	Kirker	%
KØB	20	17
HEL	19	15
ROS	50	15
RÜG		
LOL	16	18
FYN	28	11
AAL	26	10
VIB	11	5
AAR	44	16
RIB	31	13
HAD	18	12
	263	13

III. skema 49, klokker ringer selv ned

Der vil aldrig kunne opstilles en statistik over, hvor mange klokker denne procedure i tidens løb har kostet, eller hvor mange mindre legemlige ulykker, der til syvende og sidst er et resultat af ringernes tåbelige og tankeløse adfærd, thi man vil, når ulykken er sket, med sikkerhed vide at bortforklare den egentlige årsag.

Hvad det egentlig er, der har foranlediget den brutale praksis, vides ikke med bestemthed; men man kan formode, at en klokke, der får lov at ringe ned selv og bliver lidt uregelmæssig i anslagene til sidst, støder ringerens ordenssans. En mindre sandsynlig forklaring skulle være, at ringeren ikke ønsker at forlænge tiden ved ringningen så længe, som det varer for klokken at ringe ned selv (eller i det mindste reducere sine bevægelser til et omfang, hvor man stille og roligt kan gå hen til den og standse den helt), så at han eller hun kan slå bedeslag.

Og her skal lyde de eneste positive ord, man i denne bog vil træffe, om elektriske ringemaskiner. Vitterlig er sådanne nemlig nådigere ved vore klokker end ringeren - især når ringemaskinens bremser er blevet lidt slidte!

Ingen klokkeringning, kun morgenringning; skema 79 (s. 166)

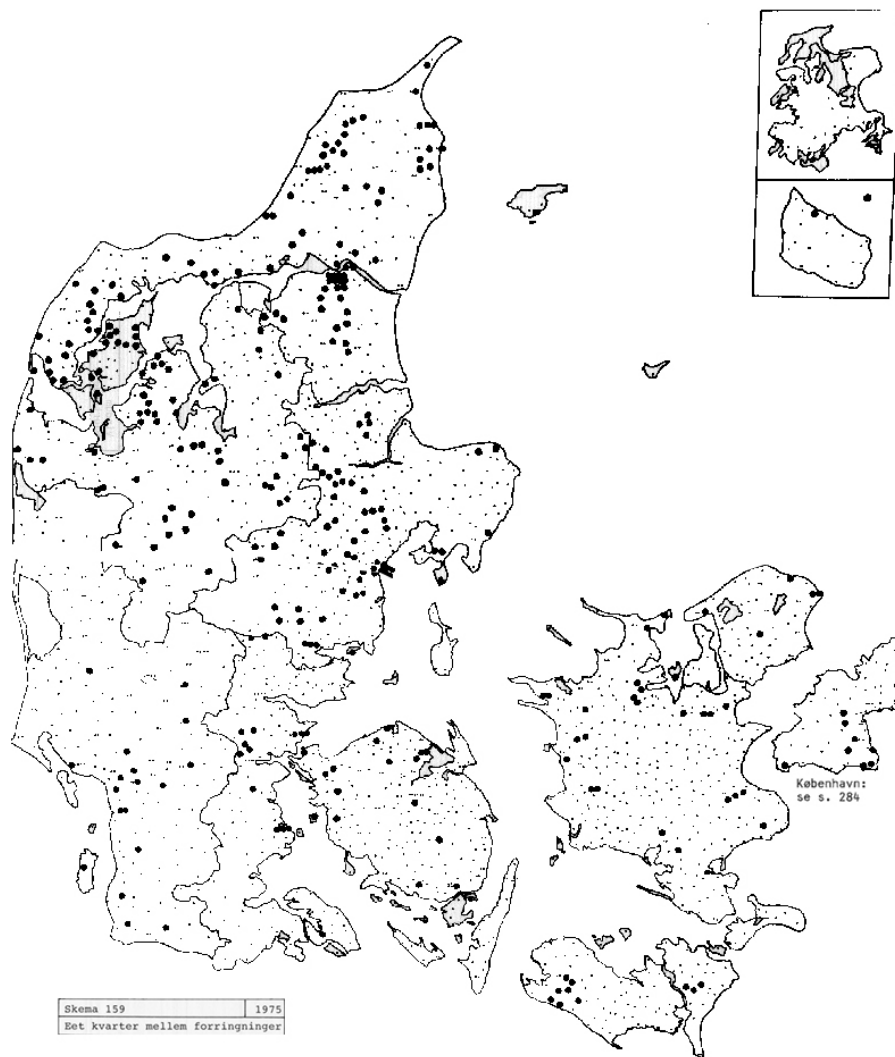
I 1970 blev der i de offentlige medier udtrykt stor bekymring for, hvad det måtte føre til, når bisperne fremover kunne aflyse en kirkes klokkeringning (og her gjaldt det selvsagt først og fremmest morgen- og aftenringningerne), dersom dette af eksempelvis miljømæssige grunde måtte anses at være betimeligt.

79 1975	Ingen klokkringning	Kun morgenringning
KØB	Frederiksberg Slotskirke Korsvejskirken Vangede kirke Sct. Markus kirke	
LOL	Ringsebølle Olstrup	Skørringe
AAL	Børglum Råbjerg	Aarup Vrensted Agerø
VIB	Vindum Hjorthede	
RIB	Aal Sdr. Skast Hjerpsted Tønder	Kalvslund
HAD	Bjørnstrup Aarø	

III.: Skema 79, ingen klokkringning, kun morgenringning

Skema 79 tyder på, at bekymringen kunne have været sparet, og forøvrigt er skemaet endydeligere uddramatisk, fordi Frederiksberg Slotskirke sorterer under Forsvarsministeriet og - i en klasse A-fredet bygning - opererer med yderst vanskeligt tilgængelige klokker, og for Vangede Kirkes vedkommende gælder det, at man indtil videre ikke *har* nogen klokker uden for kirken. Dette gælder også for Tingbjerg og Søborgmagle Kirker. Bemærkelsesværdigt er det, at Ensted Kirke i Haderslev Stift hævder man at have stiftets tiladelse til at undlade al daglig ringning. Tilladelsen skal være meddelt kort efter anden verdenskrig.

Eet kvarter mellem forringninger; skema 159

III.: Skema 159, et kvarter mellem forringninger

Her skal indledningsvis indføjes tallene for de københavnske kirker:

Byggetid	1/4 time imellem	1/2 time imellem
- 1536	3	1
1536 - 1800	3	4
1800 - 1900	6	8
1900 - 1974	33	15

III. tal for københavnske kirker

Sammenholder vi nu de københavnske forhold med de øvrige sjællandske, viser det sig, at der slet ingen overensstemmelse hersker. Dette kunne tydes således, at de korte ringeintervaller var stiftsdirigerede og fra en tid, der ligger efter etableringen af Københavns Stift. Men sammenligner vi med købstæderne Aarhus, Aalborg, Horsens og Vejle, kan vi få indtryk af, at kvarter-før-ringningerne er et bysærkende. Videre giver de københavnske tal ikke grund til nogen formodning om, at kvarter-før-ringningerne er et traditionsfænomen af høj alder.

At der kan være tale om direktiver på stiftsplan, lader sig ikke udelukke, når vi vender os til Jylland. Ribe Stift viser således så få eksempler på kvarter-før-ringning, at det

må virke påfaldende i forhold til Nørrejylland. At der ses en anelse af tendens i det nordligste område af stiftet, der nu hører under Viborg Stift kan være tilfældigt, og ingen gisninger bør baseres på denne iagttagelse.

Man har hørt teorier fremsat om, at fænomenet skulle have sammenhæng med sogneudstrækningen - at altså forhåndsadviseringen ved forringning før gudstjenesten skulle ske med kortere intervaller, fordi kirkevejen ikke er så lang; men skema 159 gør ikke denne teori sandsynlig. Godtnok *ligger* kirkerne tæt på Hjørring-kanten og i området Sydthy-Mors-Salling; men man kan i så tilfælde lige så vel vente kvarter-førringningen i andre områder, hvor kirkerne ligger lige så tæt.

Tilbage bliver nogle vage formodninger om vejenes tæthed, dækning og beskaffenhed, eller om kirkernes fyringsanlægs virkemåde - det kræver selvsagt ringerens tidligere tilstedeværelse i kirken, når en gammeldags kaliofere skal varme kirken op før tjenesten.

En konklusion i overbevisende forstand rækker skemaet ikke til; man kan blot antage, at der i nyere tid har hersket forskellige opfattelser i Danmarks bispegårde, samt at de danske provster ikke har haft betænkelighed ved at administrere denne del af kirkeritualet aldeles på egen hånd.

1-2-9-klemt og 3-6-9-klemt efter forringninger; skema 102

Dette geografiske skema efterlader ingen tvivl om, at forringningsklemtene (s. 77) er børn af 1529-konfiskationen (s. 30). Tydeligt ses det, at der i Hertugdømmerne ikke har været brug for klemtene, fordi Frederik I ikke er begejstret for at forulempe de slesvigske kirketiendeejere.

De i alt otte eksempler uden for det nørrejyske område kan med sindsro fortolkes som tilflyttede præsters påhit. Man kan anføre, at gentilvejebringelsen af de konfiskerede klokker i det gamle Fyens Stift såre langt fra var konsekvent, og at man altså følgelig burde kende forringningsklemtene også i dette område; men her må det formodes, at administrationen på bispeplan sker i konsekvens af konfiskationerne på en sådan måde, at der foregår en generalisering inden for hvert enkelt stift: Biskopperne skaber på basis af de generelt rådende vilkår et regelsæt og principper for ringningen i det raserede stift - og muligvis skal de stærkt stiftafgrænsningsprægede genanskaffelser af klokker (s. 156) i de nørrejyske stifter ses i samme belysning. En væsensbestemt forskel mellem 1-2-9-klemtene og 3-6-9-klemtene kan ikke konstateres.

Ill.: Skema 102; 1-2-9-klemt og 3-6-9-klemt

Uanset at man ved automatiseringen af klokke-ringningen konsekvent fik stillet som

betingelse i menighedsrådene, at anlæggene skulle kunne effektuere klokkeringningen på præcis samme måde som hidtil, er mange 3-6-9-klemte faldet bort i forbindelse med robotiseringerne. Ikke sjældent kan det eftervises, at man direkte har fortiet 3-6-9-traditionen, fordi en programmering ville medføre en fordyrelse af anlægget.

Klokker afslutter gudstjenesten; skema 54

54 1975	3 x 3 bedeslag	ringning
KØB	Helligåndskirken	
HEL	Hvidovre	Uvelse, Kregme*)
AAL	Skelund, Solbjerg	
*)kun Allehelgens søndag		

Ill.: Skema 54

Skemaet bekræfter dybest set kun det der allerede er meddelt på s. 88, og muligvis kan en så total mangel på klokkeaktivitet efter gudstjenesten indicere, at ikke blot et konsekvent og enigt superintendent-forbud i 1619 ligger bag (thi for andre skikkes vedkommende synes et biskoppeligt forbud blot at føre til *nogen* indskrænkning); men at der på et tidligere tidspunkt - landsdækkende - har været grebet ind med kraftige midler og argumenter.

Tilbage står så de stakkels seks eksempler i skema 54. De skal formodentlig ses som en slags mindesmærker over færøske præsters hjemve, eller også bærer de vidnesbyrd om den blandt danske præster ikke helt ukendte sans for etablering af hjemmestrikkede ritualer.

Afsluttende om denne lille undersøgelse blot, at man i den københavnske Simeons Kirke i 1950-erne forsøgte at indføre bedeslag som afslutning på gudstjenesten. Så vidt vides blev skikken hurtigt opgivet igen, fordi den forekom mindre motiveret. Samme skæbne synes at være blevet nogle enkelte kirker til del, hvor man med tilsvarende formål anskaffede "indvendige bedeslagsklokker".

Sammenringning opfattet som gudstjenestens første led; skema 199 (s. 170)

1975-undersøgelsens svar på, om den gudstjeneste-indledende ringning opfattes som gudstjeneste-forberedende eller gudstjeneste-indledende, efterlade langt flere problemer og spørgsmål, end det bibringer reel oplysning og nyviden.

Allerede spørgsmålsudformningen (s. 146) var et problem. Det var forudset, at formentlig kirkernes ringere skulle foretage besvarelsen, og man var på forhånd klar over, at besvarelsene ville have en vis subjektiv baggrund. Omvendt var udformerne af spørgeskemaet ikke i tvivl om, at ringerne, om de havde den ringeste usikkerhed, ville give spørgsmålet videre til stedlige autoriteter (hvilket da også viste sig at være tilfældet). Man forventede, at besvarelsen i høj grad ville bero på ringernes erfaringer vedrørende menighedens opførsel - andægtighed eller mangel på samme - under sammenringningen.

1975-undersøgelsen byggede i nogen grad på nervøsiteten for, hvordan landets overgang til automatisk klokkeringning (som man dengang regnede nærmest for en uundgåelig skæbne) ville komme til at påvirke befolkningens vurdering af og interesse for klokkenes brug i gudstjenestesammenhæng. Man havde visse forudannelser om, at byerne - der havde været foregangsmænd i automatiseringsprocessen - i spørgsmålsbesvarelsen ville give udtryk for, at man ikke betragtede sammenringningen som et egentligt anliggende i gudstjenesten, kun som et informativt, sekundært appendix.

III.: Skema 199 sammenringning er gudstjenestens første led

Men når det så er konstateret, at man i nogen grad fik ret i denne antagelse, så viser skemaet herover faktisk heller ikke mere.

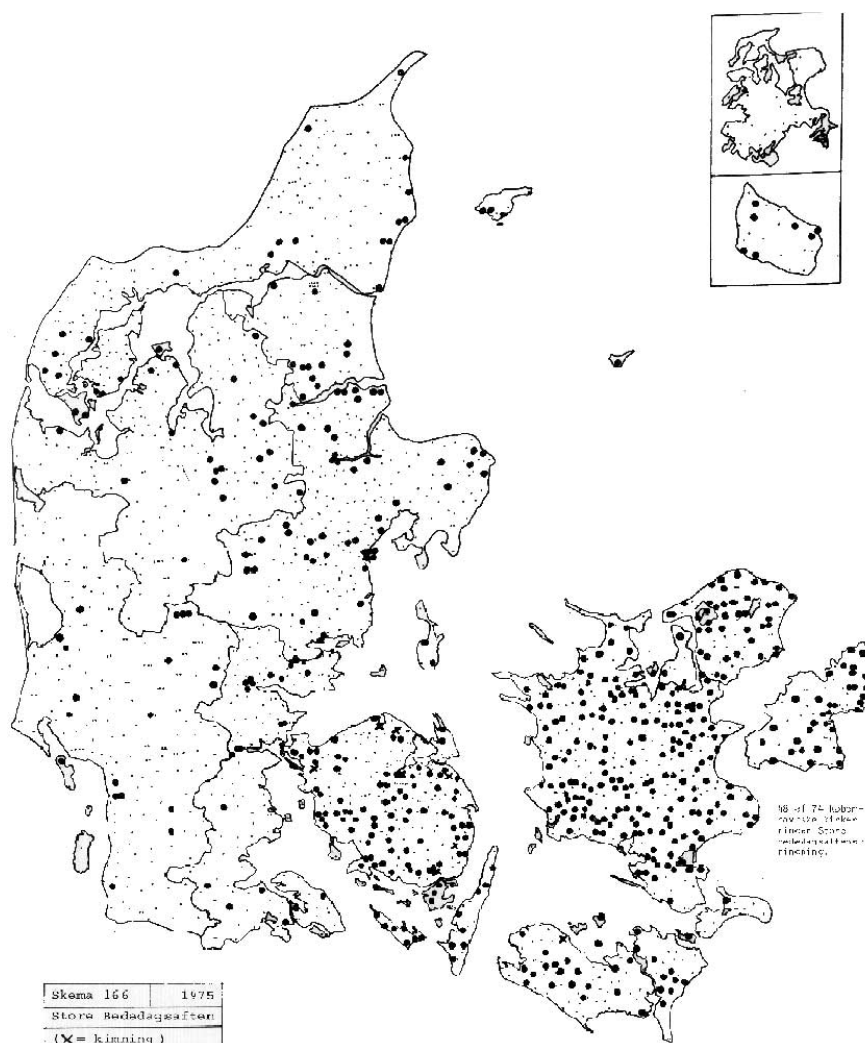
Det er eksempelvis ikke muligt at finde nogen som helst forbindelse mellem samme nringningsopfattelse og de kirkelige retninger, der karakteriserer menighedsrådenes sammensætning; ikke engang jordsmontringningen i kirkerummet - der dog måtte formodes at skabe gudstjenestesammenhørighed - bliver afspejlet i skema 199.

Når man altså ser bort fra de ringemaskinepåvirkede storbyer og storby-nabolag, er det eneste iøjnefaldende ved skemaet det sydligste Sjælland plus Møen, samt Vestlolland - og det vil blive meget svært at finde en plausibel forklaring på *det*.

Store Bededagsaftens ringning; skema 166

1686-forordningen om Store Bededag (s. 93) og den timelange ringning aftenen forud hænger nøje sammen med de kirkelige myndigheders og den enevældige monarks bestræbelser for at bibringe befolkningen en ærlig bodstrang og en intens bodsfølelse. Alligevel konstaterer vi i 1800-tallets litteratur, at denne forårs-torsdagsaften har fået et nyt og unikt præg af voldpromenade, nabovenlighed og varme hveder, der emotionelt sætter sit præg på især bybefolkningen - uden at der just synes at overleve væsentlige, kirkelige elementer i den hyggelige, efterromantiske, bedsteborgerlige aftenstemning. Måske skal skema 166 for en dels vedkommende forklares ved, at hyggelig, velbjerget borgerlighed - på en tid, hvor bodsmomentet er gledet i baggrunden - *ikke* er sagen i de jyske hedesogne eller langs vestkysten.

Men erosionen af Store Bededagsaftens ringning *kan* også være et langt nyere fænomen (1975-materialet har hos en del teologer, der er blevet gjort bekendt med det, vakt ærlig forundring). I jyske vidtstrakte landsogne, hvor man aner, at aftenens festligheder er mindre karakteristiske, *kan* det være fristende at glemme den notorisk meget lange og uafvekslende ringning. Her rettes søgelyset ikke specielt på nyere tids og nutidens ringere; lige så meget kan glemsomheden være at finde hos misforstået venlige menighedsråd og præster, der vil glæde en veltjent og vellidt ringer

Ill.: Skema 166, Store Bededagsaftenringning

Hvis der til syvende og sidst skal udledes noget, der har med landets opdeling i stifter at gøre, så er man tilbøjelig til at tro, at forklaringen ikke skal søges i forskellig intensitet

af biskoppelig nidkærhed i betræbelsen for at bevare Stor Bededagsaftens ringning, men at kontrollen med, *at* den aldrig ophævede 1686-forordning respekteres, udøves forskelligt fra stift til stift.

Årligt tilbagevendende ringninger; skema 71

71 1975	Advent	Nytår	H.3.K	Skær- torsdag	Lang- fredag	Kristi H. fart	Allehelgen
KØB	5 ¹⁾	72 ²⁾				11 ³⁾	7 ¹⁾
HEL		15				7	3
ROS		15				19	1
RÜG		13					
LOL		5				8	
FYN		24		1	2	6	
AAL		24			2	10	
VIB		17				2	
AAR	2	32				8	
RIB		16	1			4	
HAD	1	11				6	
¹⁾ Ingen på Bornholm ²⁾ 2 på Bornholm ³⁾ 4 på Bornholm							

Ill.: Skema 71, årligt tilbagevendende ringninger

Skemaet fortæller om ringninger, der i henseende til længde adskiller sig fra daglige ringninger, og/eller udføres på usædvanlige tidspunkter. Langfredagsringningerne udføres - ligesom den fynske skærtorsdagsringning - før højmessens og varer en halv eller en hel time. Nytårsnatringning menes at være af nyere oprindelse, og det samme gælder Allehelgensaftens ringning. Her synes de seneste tyve års optagelse i Danmark af den katolske skik at sætte lys på gravene at trække klokkeringning med sig enkelte steder.

Ringning og kimning i forbindelse med vielse; skema 87 (s. 173)

Som nævnt s. 141 er 1975-spørgeskemaets vande plumrede, hvad klokketraditionerne omkring vielse/bryllup angår.

Det er dog muligt at få et nogenlunde tydeligt billede af balancen mellem ringning og kimning, og da det statistiske materiale her er stort nok til - selv under hensyntagen til nyere tids mere eller mindre autoriserede, påklistrede traditioner - at man kan danne sig en fornemmelse af, om det er *brylluppet* eller *vielsen*, der kommer til at afspejle sig i den kirkelige handlings regi, får vi samtidig gennem undersøgelsen en vurdering af, i hvilken udstrækning kirken får held til at inddrage giftermålet i rækken af befolkningsanliggender under dens umiddelbare kontrol (s. 109) i tiden 1400-1500. Skema 87 synes da også at bekræfte ret tydeligt den formodning, man gennem kirke- og kulturhistorien må få om, at det har knebet for den danske - ja, sagtens den nordiske - kirke at få befolkningerne til at anskue ægteskabet som sakramente og efter Reformationen som egentligt kirkeligt anliggende.

87 1975	Kimning udtrykt i %			Ringning udtrykt i %		
	før vielse	efter vielse	uspec. i forb. med vielse	før vielse	efter vielse	uspec. i forb. med vielse
KØB	3		5	5	1	3
HEL	32	28	45	14	10	
ROS	38	34	45	14 ¹⁾	9 ¹⁾	
RÜG				55		
LOL	36	29	52	23 ¹⁾	13 ¹⁾	
FYN	48	44	36	10 ¹⁾	12 ¹⁾	
AAL	9	5	30	23 ¹⁾		
VIB	8	5	28	16 ¹⁾	1 ¹⁾	
AAR	11	6	30	25 ¹⁾	2 ¹⁾	
RIB	7	2	17	24 ¹⁾	1	
HAD	11	2	18	14 ¹⁾	1	
	20	15	30	18	5	
¹⁾ Men samtidig meddeles i ca. halvdelen af disse tilfælde, at der finder kimning sted i forbindelse med ringningerne.						

Når man gennemgår skema 87, må man dog ikke glemme, at ringning før vielse *kan* være en tradition i nyere tid i kirker, hvor man af den ene eller anden grund ikke kimer. Ser vi på højre side af skemaet, hvor ringetraditionerne er optalt, viser det sig, at man ganske mange steder benytter en kombination mellem kimning og ringning. Her er der givetvis tale om et lån fra højhelligdagstraditionerne i nyere tid.

Ringning ved anmeldelse af dødsfald (sjælerringning); skema 133 (s. 174)

En umiddelbar sammenligning med 1955-undersøgelsen (s. 120) lader forstå, at Bringeus ikke til sine analyser har haft et så dækkende materiale, som 1975-undersøgelsen repræsenterer (hvilket bestemt heller ikke var at vente; man må endda imponeres over dét resultat, der kommer til udtryk på side 120, i betragtning af, at Bringeus med sit skema kun tilstræber en nabolands-sammenligning).

Dernæst springer det i øjnene, at dødsfaldsringningen i Danmark er overraskende stædig og synes at have et nogenlunde uændret omfang efter tyve begivenhedsrige år.

Videre konstaterer man som noget nyt (thi der ses ingen grund til på dette sted at repetere de iagttagelser, der allerede er kommenteret s. 119), at Rügen på grund af de administrationsændringer, der finder sted i 1550-erne (s. 119, 122), ikke oplever den store danske hetz mod sjælerringningerne (s. 117). Der kan næppe herske tvivl om, at traditionen har en dyb betydning for forbrugerne - men dét, at skikkene omkring død og begravelse utroligt vanskeligt lader sig ændre eller afskaffe, er i sig selv et gammelkendt fænomen.

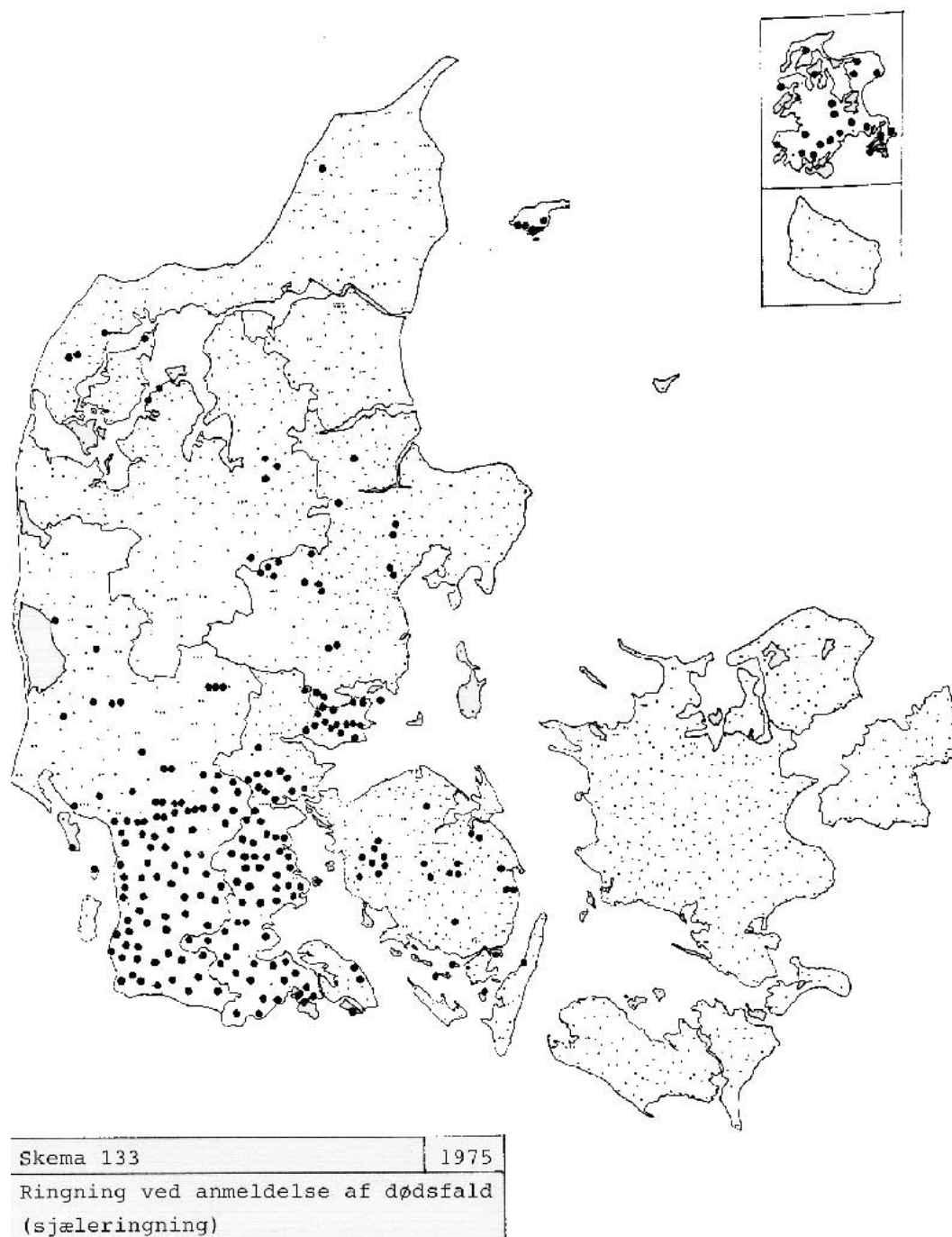
Når sjælerringningen så tydeligt koncentrerer sig mellem grænselinjerne af 1864 og 1920, er grunden formodentlig den, at man i Nordslesvig under perioden med tysk administration har klynget sig til sæd og skik i betræbelserne for at bevare de nationale særkender. Nørrejylland synes ikke at have det samme behov; men på den anden side giver skema 133 heller ikke anledning til at tvivle om, at man *har* praktiseret sjælerringning i massivt omfang også dér.

Interessant er den fortættede sjælerringning i området mellem Horsens Fjord og Vejlefjord, Bjerre-Hatting Herred. Uldall observerer den allerede før 1906 og noterer den i værket om vore middelalderlige klokker⁴¹⁶.

Man kan undre sig over, at der tilsyneladende ikke er korrespondance mellem Fyn og Lolland-Falster, der jo dog har stiftsfællesskab indtil 1803. Der kan tænkes to forklaringer. Enten har - hvad der næppe er sandsynligt - Lolland-Falster haft en biskop

i forrige århundrede, for hvem sjæle/dødsfaldringningen var en torn i øjet, eller også må vi antage, at der ligger en væsens- og traditionsforbindelse mellem Sjælland og Lolland-Falster, der stærkere end den tidligere stiftsforbindelse til Fyn - så stærk, at Lolland-Falster fra 1803 og til århundredeskiftet efterligner storebror Sjælland, der er kemisk rensset for sjæleringning (s. 118).

Men til syvende og sidst kan det tænkes, at vi men Lolland-Falster-sjæleringningen, der mangler, i virkeligheden står overfor et langt større og vanskeligere problem. Herom skal der tales sidst i dette afsnit (s. 180).

Ill.: Skema 133, ringning ved dødsfald

Gravringning; skema 175 (s. 176)

Uldall meddeler i sit værk om vore middelalderklokker⁴¹⁷ følgende:

En Mængde Steder i Danmark er det Skik, "at ringe over Graven". Denne ringning udføres ofte ikke på ganske samme Maade i de forskellige Egne. Nogle Steder

ringes saaledes Klokken baade, naar man begynder at grave Graven (sædvanlig Dagen før Jordfæstelsen) og, naar den er færdig, andre ringes kun paa eet af disse Tidspunkter, og da hyppigst paa det sidste. I enkelte Sogne ringes der midt under Gravningen.

Det er ogsaa navnlig i Jylland, samt i nogle Egne af Fyn, at Skikken "at ringe over Graven" har holdt sig. Paa Sjælland, Lolland og Falster har den derimod ganske tabt sig.

Nu har Uldall i sin rejseprægede tilværelse - han var arkitekt med kirker som sit speciale - været i snart sagt alle danske kirker, og hvor det har været muligt, har han forhørt sig om de stedlige klokketraditioner.

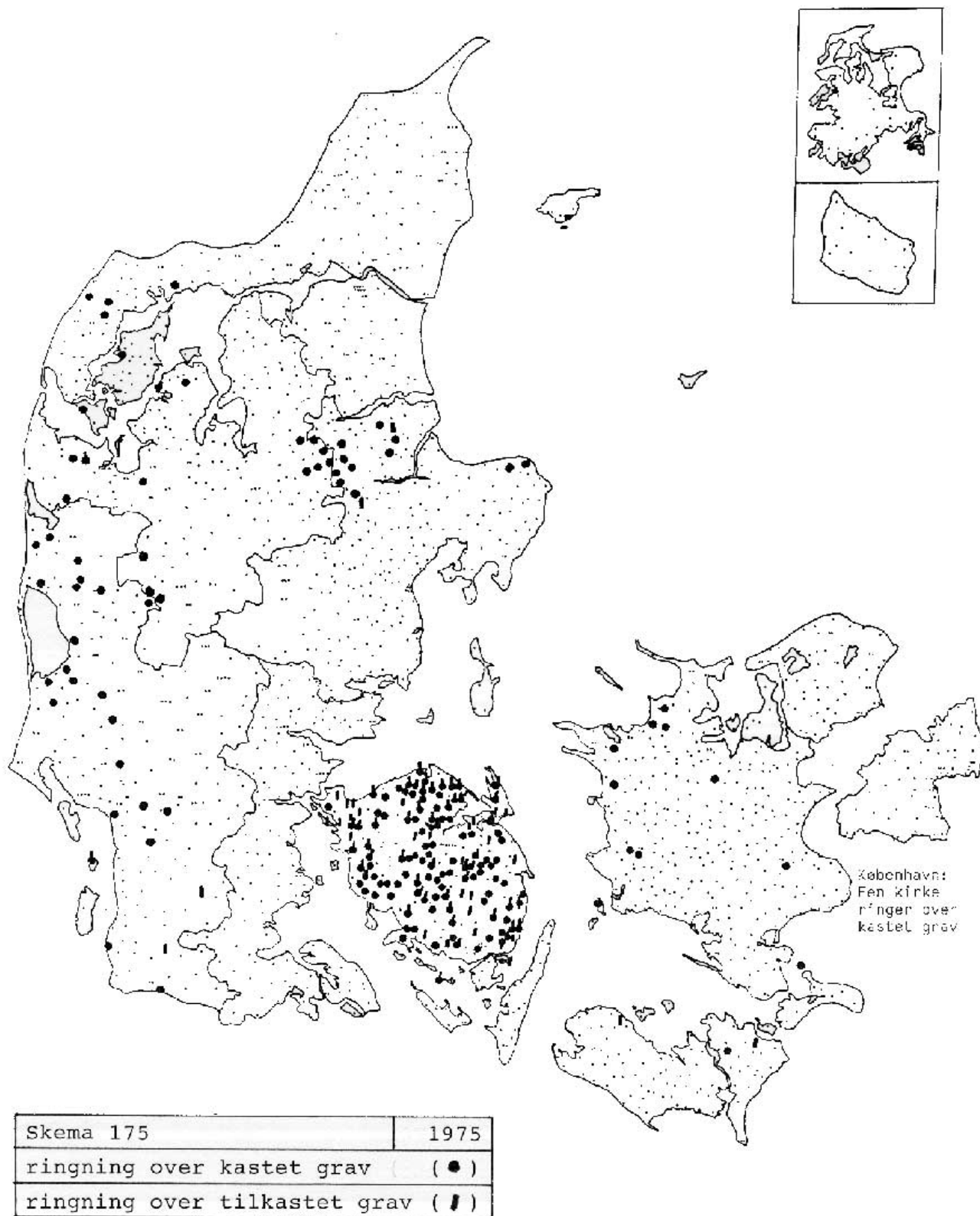
Ikke desto mindre synes det mærkeligt, om det virkelig skulle være tilfældet i 1906, at man har ringet gravringning "navnlig i Jylland, samt i nogle Egne af Fyn", når 1975-undersøgelsen samtidig viser, at skikken præger den fynske hovedø helt systematisk, medens vi kun har sporadiske eksempler i Jylland.

Nu er en undersøgelse af traditionerne i forbindelse med klokkerne ikke Uldalls hovedspecialitet, og det anførte citat i et forhold til en gennemgang af selve instrumenterne levner ham også al frihed for ansvar, fordi han refererer fra sit speciales overdrev. Ligeledes må man stå tvivlende overfor meddelelsen om, at der relativt systematisk skal have foregået en gravringning, *før* man overhovedet gik igang med gravearbejdet, thi en sådan *kunne* simpelthen ikke i tiden 1906-1975 nå at forsvinde sporløst. At han henlægger gravåbningen til dagen før begravelsen, stemmer faktisk ikke med nogen kendt skik og brug; men teoretisk kan man ved enkelte kirker helt ind i dette århundrede have brugt begravelser på landet på helligdage før gudstjenesten (s. 125).

Man spørger imidlertid sig selv, om Uldall uforvarende er løbet ind i en reminiscens af en andendags sjælerringning (s. 116).

Man kan undre sig over, at der næppe nogetsteds praktiseres gravringning i sognene på landets småøer - ikke engang Fyens Stifts øer. Faktisk registrerer 1975-undersøgelsen, som skema 175 viser, kun gravringning på Drejø og Agersø. Sammenligner vi nu med Uldalls ovenstående udtalelse om, at gravringningen stadig i 1906 er udbredt i Jylland, så må vi antage, at denne traditions bortfald først tager fart i første halvdel af 1900-tallet. Da imidlertid ringer/landsbygraverembedet, der etableres 1899 (s. 142) synes at slå sent igennem på de små øer, må den nye kirkelige medarbejder være medvirkende til at *bevare* skikken, hvorimod den tidligere praksis - gravåbning som ombudsarbejde for de efterladte - af een eller anden grund befordrer denne erosion.

Tilsyneladende aldeles umotiveret står Hobro-Purhus-Provsti som en klippekold i ørkenen med sine gravringninger. I dette kapitel med analyser af 1975-undersøgelsernes resultater har man med mellemrum udkastet teorier om, at en traditions bevarelse i et stærkt begrænset område kunne skyldes en nidkær provst - uden det dog ville være muligt at sætte navn på vedkommende.

Ill.: Skema 175, ringning over kastet grav (1side)

Når vi imidlertid i analysen af gravringningskomplekset får Uldalls ord for, at disse ringninger endnu i 1906 rimelig hyppigt er at træffe i Jylland, så bliver det pludselig meningsfyldt at forsøge at finde frem til *den* person, som har fundet det umagen værd at passe på de små og ellers upåagtede værdier i vort kirkeliv.

I Nørhald-Onsild-Gerlev Provstis provsterække finder vi Gustav Johan Adolf Exner, der virkede fra 1931 til 1964.

Exner blev kendt bl.a. for sit landsdækkende arbejde med frilæggelsen af landsbykirkerne,

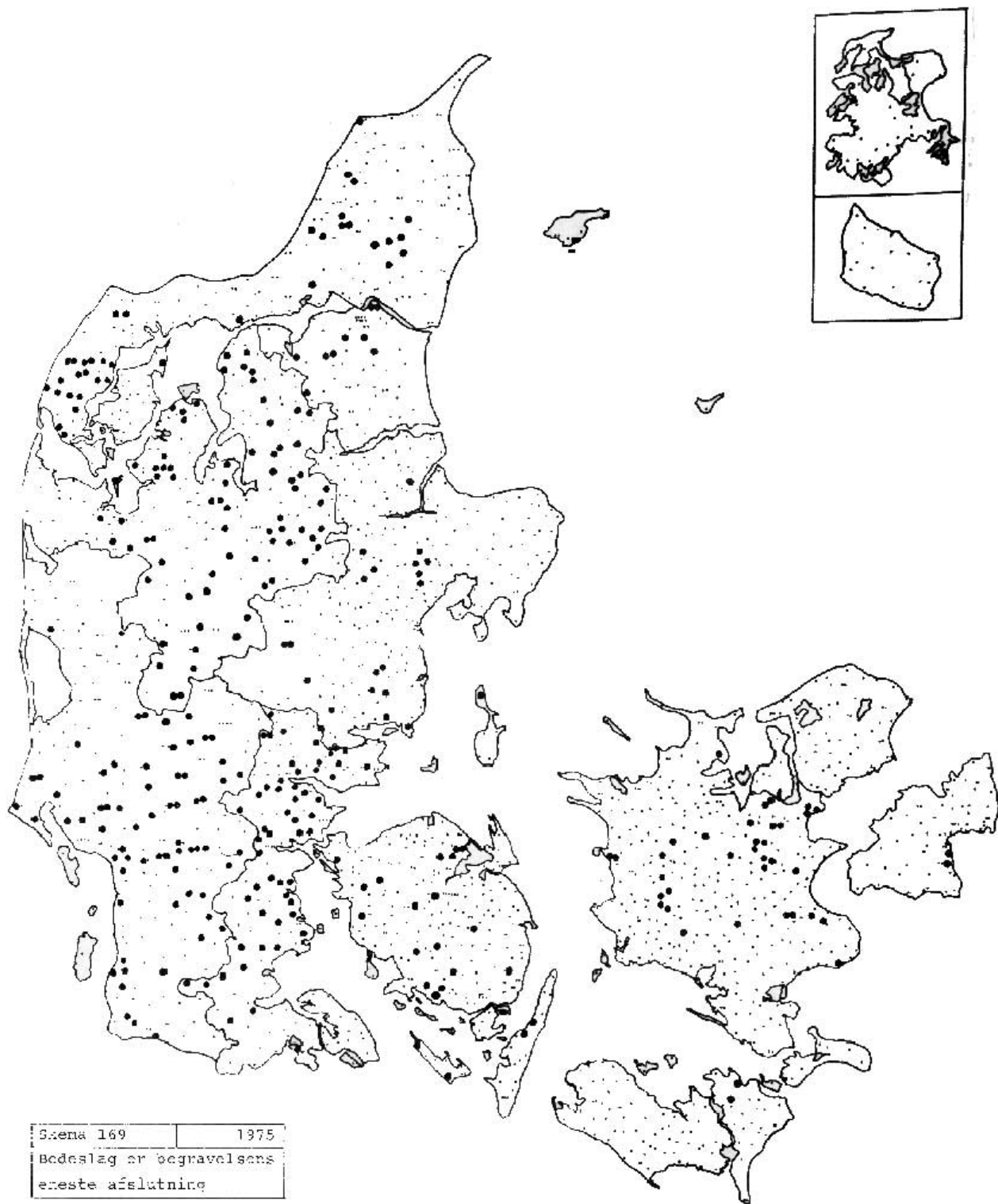
hvilket i sig selv indicerer en spontaninteresse for det lokale kirkemiljø. Hans søn kan til dette føje, at han ganske vist ikke har erindring om provstelige bestræbelser for at bevare lige netop gravringningen inden for provstiet; men at det på den anden side ville have været utænkeligt, om faderen ikke, hvis han fik kendskab til, at man begyndte at "glemme" denne tradition i provstiets sogne, på det stærkeste havde påtalt det og forlangt traditionen respekteret.

Endelig skal til sidst opmærksomheden henledes på, at den såre sporadisk bevarede gravringning uden for Fyn har en vis tendens til at overleve i sogne nær hav, sund eller større indsø, hvad så grunden måtte være til *det*.

Bedeslag som eneste afslutning på begravelse; skema 169 (s. 178)

Undersøgelsen tog sigte på at konstatere, hvor dækkende de *isolerede* Maria-klemt – "den dødes sidste Ave" (s. 131) - endnu var. Man kan ikke af den sporadiske forekomst slutte, at skikken er ved at forsvinde, thi utvivlsomt vil der mange steder være sket *det*, at man for at komplettere begravelsesceremonierne i nyere tid og i nutiden har tilføjet en ringning efter jordfæstelsen. Denne bog har alt med eftertryk påvist, at traditionerne omkring død og begravelse er noget, man ikke skal pille ved; men dermed er ikke sagt, at der ikke kan tilføjes nye enkeltheder i rækken af traditioner. Optræder sjællændere i et jysk ligfølge, vil de utvivlsomt savne efterringningen (s. 131), og står de som medarrangører af højtideligheden, vil de med sikkerhed sætte alle sejl til for at få den afdøde anstændigt i jorden med tilbørlig klokkringning, medens følget spredes. Når de isolerede tre gange tre søges kortlagt, er det, fordi den uafhængige brug af Maria-klemtene snarest er en katolsk arv og følgelig af en meget høj alder.

Under alle omstændigheder bør det noteres, at de isolerede Ave-klemt efter begravelse ingensteds praktiseres i købstæderne.

III.: Skema 169, bedeslag som eneste afslutning på begravelse

Rytmiske kimevariationer; skema 114

Overlevelsen af dette fænomen (s. 101) synes i nogen grad at betinges af, at sognet ikke har for stor udstrækning, og at ringeren har et publikum. Som nævnt under afsnittet om kimevariationer er det ikke så nemt for en ikke instrumentalt uddannet ringer at finde en metode til at notere den benyttede rytme, og dette er rimeligvis grunden til, at man i forhold til de overraskende mange kirker med rytmisk varieret kimning har fået så få bud på, *hvordan* der kimes. Faktisk gav 1975-undersøgelsen ikke informationer, der ikke allerede var kendt og registreret.

Derimod har forfatteren nylig noteret sig, at den varierede kimepraksis med stolthed

omtales som et lokal-særkende på Kerteminde-egnen.

III. Skema 114, rytmiske kimevariationer

Tårnure; skema 29 (s. 180)

Når denne undersøgelse er taget med, skyldes det, at tilkomsten af tårnure vanemæssigt hævdes at have forårsaget bortfald af tideringninger i byerne (s. 71), hvor sådanne efter Reformationen ikke har haft indkaldelsesfunktion eller karakter af andagtsopfordring, men blot har angivet tiden for borgerne.

Desværre er 1975-undersøgelsen for dette emnes vedkommende ret ufyldstgørende, fordi man dels ikke i skema 29 skelner mellem urværker i købstads- og landsbykirker, og dels ikke af de indsamlede skemaer kan afgøre, hvorvidt der er tale om slagværker, der kun arkustisk angiver timerne, eller urværker med skiver.

Det sidste har en vis betydning for nutidens kirkeadministrative myndigheder, efter at

det i de senere årtier er blevet modesag for landsbykirkerne at etablere ure med skiver på tårnmurene - ofte mere eller mindre som imitationer af købstadsurskiverne.

29	Tårnure	
1975	Kirker	%
KØB	22	19
HEL	41	33
ROS	52	16
RÜG	3	10
LOL	11	13
FYN	32	13
AAL	20	8
VIB	18	8
AAR	18	7
RIB	13	8
HAD	21	13

III. skema 29, tårnure

Vitterligt ligger der en endog såre gammel tradition for slagværkers etablering også i landsbytårnene, medens urskiver overvejende har været et bykirkefænomen. Man kan derfor se med forståelse på de administrative myndigheders ulyst ved at acceptere de nye landsbykirkeurskiver, der sagtens højst kan komme til at virke ornamenterende, men som i betragtning af nutidens rigdom på kvartsstyrede armbåndsure og tidssignaler i medierne næppe nogensinde vil have funktionel betydning.

Den ukendte faktor

Givetvis ville 1975-undersøgelsens spørgeskemamateriale kunne give svar på langt flere spørgsmål. Forfatteren er blandt andet klar over, at en programmering af hele materialet ville have givet mulighed for en række kombinations-spørgsmåls besvarelser i stilen: Hvilke kirker, der praktiserer periodisk kimning, bruger den udbundne knobels metode, når der kimes? eller: Er der sammenhæng mellem kirker, hvor der praktiseres enkeltleddet sjæleringning og efterringning ved graven? el. lign.

Desværre har projektets økonomi ikke tilladt en sådan ekstravagance. Man har fra Nationalmuseets etnologiske afdeling i Brede tilbudt - allerede da skemaudformningen diskuteredes i 1974 - at opbevare spørgeskemaerne, når deres anvendelse ved denne bogs udarbejdelse var tilendebragt, og det ville således være muligt for enhver fremtidig campanalog eller kirkekulturhistorisk forsker at tage dem frem igen og benytte dem. Under alle omstændigheder vil de ved fremtidige undersøgelser have sammenligningsværdi, så man bliver i stand til - bedre end forfatteren har formået det - at vurdere udviklings- og erosionstendenser. Havde dog blot en energisk campanolog i 1700-tallet lavet en undersøgelse...

Principielt må man slå fast, at 1975-undersøgelsen ikke formår at løfte sløret for klokkernes brug i Danmarks første kristne århundreder. Ustandselig er der gåder - i klokkerummene, i kildekrifterne, i de registrerede traditioner.

Een af gåderne stikker hovedet frem i de geografiske registreringer. Man kan gribe til alle mulige midler for at forklare særkender fra landsdel til landsdel - prøve at gøre dem til stiftsanliggender, til resultater af forskelle i folkementaltet fra egn til egn, til fænomener, der beror på kongemagtens luner, på nationalhistoriske tildragelser - og alligevel aner man bag mange af iagttagelserne en faktor, der burde have været med i vurderingen, men som man bare ikke kender.

Hvorfor bliver den nørrejyske eenklokkestatus (skema 146, s. 151) så katagorisk?

Vitterlig *har* man jo i mange østjyske områder haft økonomisk mulighed på højde med Sjællands for at genskabe klokkebestanden efter 1529-konfiskationen! Jordbundsforholdenes beskaffenhed er også en for rigoristisk forklaring på Fyns/Lolland-Falsters half-and-half genanskaffelse af konfiskerede klokker.

I skema 146 kan man i det mindste se en plausibel fællesskæbne for Fyn og Lolland-Falster; men betragter man situationen omkring sjælerringningen (skema 133, s. 174, så burde tendenserne her være *totalt* ens for disse landsdele⁴¹⁸.

Gravringningen (skema 175, s. 176) burde på Lolland-Falster have været lige så velkendt og benyttet i dag, som den er på Fyn.

Begravelsernes isolerede Ave-klemte (skema 169, s. 178) skulle have fulgt præcis samme udvikling på Lolland-Falster som på Fyn.

Man har på fornemmelsen, at der ligger nogle usynlige skillelinier, der først og fremmest følger Bælterne, nogle overordnede skel, der lader hånt om stiftsfællesskab, levestatus og egenart i provinsernes folkementaltet.

Samtidig mangler man svar på, hvad der skaber forskellen i ringeskikke hos de sydlige og nordlige Nørrejyder *tværs over stiftsgrænserne*.

Man fristes til at tro på en uensartet kirkelig påvirkning sydfra landsdelene imellem i vore første kristne århundreder.

Men *er* dette tilfældet, må en erfaren kirkehistoriker træde til.

Hans arbejde mangler endnu i forskningen af de danske ringeskikke, og skal man derudover aftvinge vor tidligste danske klokkeringning nogen som helst afgørende nyheder, kan sådanne formodentlig kun opdrives i pavelige arkiver og samlinger, der desværre- trods flere forsøg - ikke har kunnet komme inden for forfatterens rækkevidde.

KONKLUSION

Dette afsnit henvender sig specielt til *de* myndigheder, der i dag og fremover administrerer de danske klokker og deres brug.

Ringemaskinerne

1975-undersøgelsen fortæller, at 18 % af vore kirker betjener sig af automatisk klokkeringning. Ifølge danske klokkeleverandørers skøn er der årligt i perioden 1975-1982 yderligere blevet installeret 60 anlæg.

Disse 420 automatiske ringeanlæg svarer til andre 18 %. Siden 1982 er der kun etableret 12 anlæg på grund af den bevægelse, der har rejst sig mod anvendelse af automatisk klokkeringning. Man kan således regne med, at 36 - 37 % af vore kirker på nuværende tidspunkt har opgivet den manuelle ringning.

Selvom man kan notere en brat nedtrapning, betyder det ingenlunde, at man kan regne med, at ringning ved kirkelig medarbejder bliver det fremherskende fremover, og at man kan betragte automatiseringsbestræbelserne som et afsluttet, problematisk indslag i vor kirkekulturhistorie.

Hertil er der flere grunde.

1) I mange kirkeadministrationer og i visse provstisammenhænge betragter man fortsat klokkeautomatiseringen som en legitim og bekvem måde at sikre sig navnlig daglig morgen- og aftenringning gennemført.

2) De to faglige organisationer for gravere/ringere/kirketjenere betragter stadig den manuelle ringning som ønskværdig; men mange af organisationsmedlemmerne deler ikke denne anskuelse

a)fordi udførelsen af de daglige ringninger vitterlig gør stillingen meget bundet (især hvor man fastholder meget tidlige morgenringninger og meget

sene aftenringninger,

b) fordi de daglige ringninger i de ansattes stillingsbeskrivelser kun er normeret med 180 årlige timer - en vurdering, der er temmelig problematisk, når man betænker den ubekvemme arbejdstid, og

c) fordi de manuelle ringere til stadighed har de automatiserede kolleger for øje og må misunde dem deres - i forhold til lønreduktionen - overvældende og uforholdsmæssige arbejdslettelse.

Det er næppe for meget at sige, at hvert enkelt automatisk ringeanlægs etablering skaber 100 utilfredse, manuelle ringere.

3) De danske klokkeleverandører har haft kronede dage under 1960-ernes og da navnlig 1970-ernes automatiseringsbølge. Man kan bestemt ikke bebrejde *dem* noget, thi de har fundet og tilpasset det produkt - ringemaskinerne og kontakturene - som blev efterlyst, og de har leveret det på forlangende.

At de *nu* - hvor der er modstand mod produktet og dets anvendelse - forsøger på enhver måde at gennemtrumfe etableringen af blot enkelte nye anlæg på landsplan (for at modvirke en katagorisk principbeslutning mod ringemaskinernes anvendelse), er til en vis grad forståeligt, thi deres omsætningsprognoser har ændret sig for nedadgående. Man må være klar over, at nyheden om *hvert enkelt* automatisk ringeanlægs anskaffelse breder sig som en løbeild ud over det ganske land - tværs over alle stiftsgrænser!

4) Det er stadig ikke blevet indlysende for mange - især lokale kirkeadministrationer, at automatiseringen af klokke-ringningen fører til funktionens totale ligegyldiggørelse i løbet af overraskende kort tid, og man lukker øjnene for, at alle evangeliske og romersk katolske lande - udover lige akkurat vort - har mistet hele denne side af det udadvendte kirkeliv.

Det betyder, at *er* klokke-ringningen først blevet automatiseret, så vil man i menighedsrådene ikke kunne tilvejebringe et flertal for manuel ringning, fordi spørgsmålet vil være uinteressant.

5) I andre henseender er vilkårene heller ikke lige for tilhængere og modstandere af automatik. Men *dén* omlægning af ringerens/kirketjenerens virksomhed, som automatikken fører med sig, er der næppe tilbagetog eller fortrydelsesret, når først maskinerne har taget over.

Sammenfattende må det således understreges, at *blot enkelte nye* ringeanlægs tilkomst herefter vil resultere i, at situationen kammer over, og at Danmark oplever det samme som en række andre, kristne nationer før os!

Biskopperne er i dag de eneste - og de sidste - der kan standse automatiseringsbølgen. De kan forlange - selvom det i mange tilfælde vil gøre deres popularitet problematisk - at man *undlader at udføre kirkens ritualer maskinelt og ved hjælp af robotter* - og blandt kirkens ritualer hører daglig morgen- og aftenringning (s. 95) og gudstjenestens tredieringning.

Tidligere har Kirkeministeriet haft en hånd med i sådanne afgørelser; men ved lov nr. 268 af 22. maj 1986 om folkekirkens kirkebygninger og kirkegårde samt bekendtgørelse nr. 389 af 20. juni 1986 har man fra Ministeriets side afslået at tage stilling ved bestående kirkers andragende om at måtte overgå til automatringning⁴¹⁹.

Kirkeministeriet administrerer nu kun nye kirkers etablering af klokker og ringning, og man har i de senere år ikke vaklet, når det drejede sig om at håndhæve manuel ringning.

Bisperne har på et møde 23. maj 1985 in solidum udtalt, at man måtte betragte langt de fleste automatiseringsprojekter som rene bekvemmelighedsanliggender⁴²⁰; men fortsat

synes det enkelte steder at være vanskeligt at erkende, at hvert enkelt, nyt robotanlæg kan sætte klokken i slag, blive dråben, der får bægeret til at flyde over.

Interessant - og skæbnesvangert - er det, at de danske biskopper - forskyldt eller uforskyldt, det er ikke det, der er sagen her - kan risikere at blive husket som dem, der afskaffede det sidste vesteuropæiske lands meningsfyldte brug af klokker i kirkelivet, dersom en sidste og afgørende bølge af automatiseringer sætter ind.

Nu er det imidlertid *også* spørgsmålet, hvorvidt man overhovedet finder det betimeligt at fortsætte med daglig andagtsopfordring ved hjælp af kirkens klokker.

Finder man *ikke* denne praksis meningsfyldt mere, kan man ikke hurtigt nok standse de daglige ringninger, thi da er de tomme - men samtidig aktive - udtryk for nostalgi eller romantiserede kulisser i en kirkelig teaterforestilling og kan kun skade kirkens bestræbelser for at skabe meningsindhold hos og guds frygt i befolkningen - og for at blive taget alvorlig.

Hvis man i denne klokke-ringningens skæbnetid i et indbyrdes loyalt bispekollegium enes i erkendelse af, at håndringningen bør bevares, så er denne beslutning i sig selv ikke nok, men bør for overhovedet at have slagkraft følges op af en række forholdsregler, der understreger, *at* man tillægger dette hjørne af kirkelivet betydning.

Prisen for et klokkereb

Vigtigt vil det være, at det for menighedsråd, præster, provster, ringere og leverandører gøre tydeligt, at ringemaskineepoken *er* forbi.

Hver gang et anlæg behøver reparation, bør det overvejes, hvorvidt det vil være muligt at fjerne det.

Menighedsrådene bør, hver gang en landsbygraver- eller kirketjenerstilling uden ringepligt bliver ledig, tilskyndes til at overveje det automatiske ringeanlæg fjernet og den pågældende stilling gennormeret med ringning indeholdt i stillingsbeskrivelsen.

Man bør fra administrativ side demonstrere sin erkendelse af det ubekvemme ved den manuelle betjening af klokkerne, og at ringningernes pasning ikke reelt kan vurderes til 180 årlige timer.

Ved at ændre ringningernes andel i ringerens/kirketjenerens oppebårne løn opnår man at stimulere den ansattes respekt for denne del af arbejdet.

Om nu bisperne vælger at tilføje andagtsringningerne en reel betydning og i konsekvens heraf lade dem udføre med dertil svarende alvor, så nytter det hele alligevel kun lidt, dersom befolkning og menighed ikke - i kirke og konfirmandstue - ny-instrueres i brugen af ringningerne som påmindelse om og indledning til privat andagt (s. 64, 65).

Erfaringerne viser, at et overvældende flertal af kirkeforbrugere notorisk ikke *aner*, hvad man bruger morgen- og aftenringningerne til, og mange præster, der sammen med deres menighedsråd er besluttede på, at anskaffe ringeautomatik, erklærer gladeligt, at morgen- og aftenringningen intet praktisk formål har!

At ringerne mange steder gerne ser morgenringningerne placeret senere og aftenringningerne tidligere, bør ikke mistænkeliggøres endsige diskrimineres. Kan den manuelle ringning bevares sikrere ved, at ringeren slipper for at skulle møde *tre* gange dagligt på arbejde i stedet for at begynde og afslutte sin dont ved kirken med at ringe, så har man samtidig understreget, at andagtsringningerne retteligt hører hjemme ved vor arbejdsdags begyndelse og afslutning - og da i hvert fald ikke skal bruges til at skabe uspecificeret romantik om solens bevægelse og vaner⁴²¹.

Faktisk har man jo allerede tydelige tendenser inden for de sidste halvtreds år til en forskydning af ringningerne, og reelt er det vel kun soldyrkerne, der kræver morgen- og aftenringning fikseret på rørende tidspunkter uanset nutidens kortere arbejdsdag. Det er også svært at forklare forbrugerne, hvorfor arbejds-stillestunden skal afvikles,

præcist medens den udearbejdende husmor styrter rundt i sit køkken, eller når fjernsynet tændes.

Det er mindre belastende for de daglige ringningers omdømme i befolkningen, dersom man enkelte gange acceptere, at de bortfalder, hvis det kniber med at skaffe afløser på fridage. Det må langt være at foretrække, at menighed og sogneboere noterer sig, at i dag har Nielsen eller Petersen ikke ringet, og hvorfor mon ikke *det?*, fremfor at det måske efter et par uger eller tre ligegyldigt konstateres, at der må være noget i vejen med kirkens vækkeur.

Bispeembede og stiftsøvrighed bør imødebringe sådanne menighedsråd nogen skepsis, der meddeler, at de ikke kan skaffe ønskede egnede ansøgere til ringer/landsbygraver stillingerne; thi erfaringsmæssigt vil man få mange - og mange egnede - ansøgninger, dersom stillingerne annonceredes i kvalificerede medier - og ikke blot i en lokal adresseavis.

Mindre den rådende arbejdsløshed end trangen hos mange - især midaldrende mennesker oftest fra de større byer - til at ændre tilværelsen radikalt og leve afstresset i ro og frisk luft, gør, at det ingenlunde er håbløst at knytte nye kirkelige medarbejdere til et sogn - også når der hører ringning med i arbejdet.

Relativt sjældent, men vitterligt i enkelte tilfælde vil det være vanskeligt eller for en periode umuligt at besætte en landsbygraver/ringer-stilling. Der vil i så tilfælde næsten altid være tale om små sogne i tyndt befolkede områder. Ofte vil de øvrige pligter imidlertid ved sådanne kirker være færre og hurtigere at overkomme, og her vil det vel ikke være meningsløst at slå to stillinger sammen. Idéen er da heller ikke ny; men ofte har man - helt uforståeligt - grebet til automatisering at klokkeringningen i sådanne tilfælde. Uforståeligt, thi hvad skulle vel være til hinder for at forskyde de daglige ringninger præcist *så* meget, at ringeren kan tage dem i rækkefølge (flerkirkegraveren har vel i forvejen altid motorkøretøj), og selv med en befordringsgodtgørelse (som der besynderligt nok ofte spares demonstrativt på) skulle man tro, at ordningen i sin helhed måtte føre til en udgiftsreduktion.

Har et menighedsråd virkelig forsøgt alt, uden at der skimtes en løsning på spørgsmålet om de daglige ringningers varetagelse, fordi kandidaterne til en graverstilling af den ene eller anden grund ikke ser sig i stand til at betjene klokkerne, så er det en dårlig løsning at blokere kirken for tid og evighed ved at indbygge et mur- og nagelfast, overkvalificeret automatisk ringeanlæg.

Her bør man tværtimod understrege situationens midlertidighed ved at lægge bløde kabler og placere og fastgøre motor og ringehjul, så alt kan fjernes sporløst. Kontaktur, programværk, sikringskasse og betjeningspanel må have samme karakter af foreløbighed som el-leverancen på en byggeplads.

Frem for alt bør situationens midlertidighed fremgå af graverens *konstituerede* ansættelse, og stiftet bør een gang årligt (på samme måde, som det sker ved konstituering af ikke-kvalificerede organister) sikre sig, at menighedsrådet bestræber sig på at foranledige graver/ringer-stillingen besat med en person, der kan varetage den i hele dens omfang, så at de midlertidige installationer kan fjernes igen.

Endelig må det være ønskværdigt, at de administrative myndigheder - lige fra stiftsøvrigheder til menighedsråd - lader ringeren forstå, at hans aktivitet som *den* betroede kirkelige medarbejder, der varetager hverdagskommunikationen mellem kirke og menighed, er ansvarsfuld og påskønnelsesværdig.

Tilsyn

Vælger man at lade fremtidens ringning besørge pr. automatik, vil aktiviteten i løbet af 30 - 40 år forventelig være reduceret til alene at omfatte ringningen umiddelbart før gudstjenestern; men det vil stadig være påkrævet at lade de automatiske ringeanlæg

efterse mindst een gang om året.

Man har endnu fra begyndelsen af 1980-erne eksempler på, at antikvarisk enestående klokker er blevet motoriseret. I dag værgrer men sig konsekvent ved dette, fordi maskinerne på intet tidspunkt mærker, at der er opstået fejl, at bespændinger er gået løs, skruer og møtrikker faldet ud eller knebelophæng slidt i stykker.

Hvor sådanne klokker tidligere *er* blevet automatiseret, må man halvårligt ved fagfolk sikre sig, at der ikke sker dem noget.

Vigtigere end nogen klokke er dog ringerens liv og helbred. Skal vore klokker fremover betjenes manuelt, vil man de fleste steder kunne klare sig med rutineeftersyn med fra to til fem års mellemrum, fordi den ringende næsten altid vil kunne mærke, hvis der opstår en fejl. Men også her bør tilsynene ske rutinemæssigt med systematiske, aftelte mellemrum. Man har i de senere år desværre alt for ofte været udsat for situationer, der på et hængende hår kunne have resulteret i forfærdelige ulykker, fordi der i en længere årrække ikke havde fundet et reelt, fagligt eftersyn sted. Samtidig bør man nok huske menighedsrådene på, at montage, tilsyn og reparation af klokkes armatur er et højt specialiseret anliggende, der *ikke* kan lægges i hænderne på en lokal VVS-mand eller den stedlige mekanikus.

Længden af ringningerne

Ser man bort fra de lange ringninger, der finder sted enkelte gange om året eller - for Sjællands vedkommende navnlig - ved begravelser (s. 124), så synes "en ringning", hvad enten den foregår om morgenen eller om aftenen på hverdage, eller der er tale om en gudstjenesteforringning eller -sammenringning, altid have samme længde ved den samme kirke. Det kan variere en smule - det er også forskelligt, hvordan man definerer længden, om der tales om et antal slag eller et antal minutter - men 100 til 150 slag, svarende til fra to til toogethalvt minut vil nok være det rimeligste.

København har praktiseret ringninger, der i udstrækning næsten har måttet anses som barbariske, ikke mindst når man betænker de københavnske kirkers etagehus-nærmiljø (s. 65).

I 1968 meddeler Københavns biskop efter en drøftelse med provsterne og Københavns overborgmester, at man gerne imødekommer en henvendelse fra Kirkeministeriet om at tage ringetidslængderne op til revision⁴²². Det vides ikke, hvorvidt drøftelsernes resultat nogensinde er kodeficeret; men man har indtryk af, at mange bykirker stadig ringer problematisk længe.

Bedeslag

Hvor intet andet er vedtaget (der kan forligge aftale om, at en gammel kostbar klokke skal skånes mest muligt), ringes de daglige ringninger på en mindre klokke, medens bedeslagene altid falder på største klokke.

Desværre viser det sig, at mange af vore festligebedeslagsvariationer forsvinder og bliver afløst af de fremherskende tre gange tre Maria-klemte efter ringningerne (s. 103). I dag ser befolkningen - hvis den iøvrigt ser noget som helst - det samlede kompleks ringning-bedeslag som en andagtsopfordring. Bedeslagene som isoleret fænomen må vel siges at have mistet deres oprindelige funktion, at minde den andægtige om at læse sit Ave. Så kan der imidlertid heller ikke være noget forkert ved at holde fast ved de sjældne og morsomme varianter, som vi endnu kender ganske få steder, også selvom de en kortere tid har været ude af brug.

Ringetider om hverdage

Det er vigtigt at fastslå, at bispedømme og stiftsøvrighed alen kan foranledige ændringer i

de bestående, stedlige ringetraditioner - bispeembedet for de ringningers vedkommende, der må anses som bærende elementer i kirkeritualet, og stiftsøvrigheden, når det drejer sig om de traditionsbetinede kommunikative ringeskikke med deres virvar af lokale varianter og særkender. Disse sidste er ret beset lige så betydningsfulde og værdifulde antikviteter som eksempelvis vore altertavler og øvrige middelalderlige kirkekunst. Men skal denne regel respekteres, så kan bispeembedet få rigeligt om ørerne, når menighedsrådene ansøger om tilladelse til at rykke de daglige ringninger. Her ville det være praktisk, at der i stedet fra bispeembedets side blev sat maginale ringetider. Man kunne eksempelvis dekretere, at morgenens andagtsringning ikke måtte foregå senere end kl 8.30, medens man for aftenringningens vedkommende ikke måtte udføre denne før kl 16.00. Menighedsråd - og ringere - der var indforstået med at gå til større yderligheder, ville på dén måde frit kunne tilrettelægge for den enkelte kirkes vedkommende⁴²³.

Forringning og sammenringning

Forringningerne før højmesse bør fastholdes som disse gudstjenesters umistelige særkende.

Om intervallet mellem dem skal være et kvarter eller en halv time (nogle ganske enkelte steder, bl. a. på Djursland, kendes forringninger med een times mellemrum), kan formodentlig betragtes som relativt underordnet (s. 168), og ønsker menighedsrådene at imødekomme en ringers ønske om at kunne møde en halv time senere søndag morgen ved at etablere et kvarter mellem ringningerne i stedet for en halv time, så er denne idé i forvejen ikke dårlig, når man betænker de hurtige og bekvemme transportmidler for kirkegængerne af idag.

Ved froprædiken, eftermiddags- eller aftengudstjeneste samt ved hverdagsgudstjenester stiller sagen sig anderledes og friere. Sammenringningen bør selvsagt ikke mangle, men vi har præcedens helt fra 1685-ritualets tid (s. 83) for, at der kan være rimelighed i at undlade forringningerne ved visse gudstjenester - ikke mindst i kirker i etagebygningssogne.

Hvor kirkerne praktiserer 3-6-9-klemmt eller 1-2-9-klemmt (s. 77), bør denne tradition, der særdeles kontant minder os om tider, hvor de kirkelige utensilier langt fra var så uantastelige som nu, ikke gå i glemmebogen.

Spørgsmålet er, om den skal bevares, dersom en eenklokke-kirke med 3-6-9-klemmt anskaffer supplerende, aflastende klokke, og altså reelt genanskaffer en konfiskeret klokke. I sådanne tilfælde må man erkende, at 3-6-9-klemtet har mistet sin funktion.

Sammenringningen er en andagtsopfordrende ringning, der er langt ældre end indgangsbønnen. Man kan hævde, at indgangsbønnen har gjort den overflødig; men principielt er det vel ingen skade til, at menighederne belæres om, at der stadig er tale om en bønneringning, og at det nu vil være passende at formulere en tak, fordi man overhovedet kan komme til stede og deltage i gudstjenesten - og i hvert fald da undlade at benytte ringningen til højrøstet samtale med naboen. Der foreligger erfaringer om, at ikke få kirkegængere påskønner de få minutter i kirken, medens sammenringning og bedeslag foregår.

Kimning - principielt

Det bliver på dette sted nødvendigt at bryde ind i gennemgangen af vore kirketraditioners rettelige røgt med nogle ord om kimningen ved vore kirker.

Medens campanalogen vellystigt slikker sig om munden, når han oplever kimning - udført efter diverse metoder og i diverse variationer - så må man desværre nok erkende, at almindelige mennesker næppe registrerer og tolker de hurtige klemmt efter fortjeneste.

For hundrede år siden lå der en masse i ringerens budskab til kirkefolket, når han behandlede sine klokker i hurtigt tempo: Se her, venner, det er højtidsdag i dag og fest og glæde! Kan I allesammen høre, at der er fart over klokkerne? Det er rigtignok noget andet, end når jeg slår de *langsomme* klemt til akkompagnement af uvejr, storm, brand, krig og død - de klemte, der kan få jer til at gyse, når I hører dem (s. 44). Faktisk virker den kurrende feststemning kun, dersom man oplever den på baggrund af det langsomme klemts opskræmmende karakter, og *det* er ukendt for vor tids forbrugere.

Morsommere bliver kimningen heller ikke af, at vore ringere ikke længere kimer inspireret og humoristisk i almindelighed, og man må frygte for, at den rytmisk varierede kimning (s. 101, 179) er i hænderne på den sidste generation ringere, hvis man ikke på den ene eller anden måde finder ud af at animere og inspirere deres efterfølgere.

Skal kimningen i det hele taget overleve, vil det være nødvendigt at tage en række forholdsregler:

- 1) Befolkningen må påny have forklaring på, hvad der ligger i traditionen. Mange yngre mennesker véd helt enkelt ikke længere, hvad kimning *står* for.
- 2) Først og fremmest bør ringeren selv være klar over, hvorfor man forlanger denne indsats fra hans side. Indser han/hun dens betydning og sigte, er der dog nogen chance for, at den ikke visner i kedsommelig udførelse.
- 3) Hvor kirkerne råder over mere end een klokke, bør kimningen altid udføres på mindst to klokker.
- 4) Man bør ikke glemme, at kimning notorisk ikke hører til de mest spændende aktiviteter for en kirkelig medarbejder. Så meget vigtigere er det at skabe behagelige arbejdsforhold. Helst skal man undgå kimning umiddelbart ved klokken, thi dét at bære høreværn i længere tid er i sig selv trættende.

Ringeren bør kunne kime siddende - vel at mærke ordentlig og i læ - og allerbedst er det, om han kan udføre kimningen med fødderne anbragt i stigbøjler eller på pedaler

- 5) Kimeredskabets udformning - eller arrangementet med kneblens udbinding - må være af en beskaffenhed, der gør det muligt for ringeren med ganske lille muskelkraft at udføre kimningen. Man har ikke sjældent været ude for, at kimearbejdet har ført til betænkelige muskelinfiltrationer hos ringerne⁴²⁴.

Automatiske kimeapparater blev i 1977 afvist af Kirkeministeriet⁴²⁵, fordi de simpelthen i sig selv havde en latterlig virkning ved deres monotone, vækkeursagtige søvnighed. Det hang nu også nok sammen med, at man erkendte, at fest- og højtidsstemning er af en natur, der overhovedet ikke kan overføres til vidløse maskiner. Befolkningen reagerer ofte spontant mod dem, og allermest betegnende er det, at man har eksempler på bekymrede telefonopringninger med spørgsmål om, hvorfor kirkens tyverialarm er trådt i funktion!

Selvom man ofte ufrivilligt må beundre vore ringeres opfindersnilde, når det gælder om at sammenstille dele af cykler, symaskiner, kompressorkrumtappe fra malkemaskiner og elektriske håndboremaskiner, så bliver resultatet selvsagt ikke bedre end det, der leveres af de af klokkefirmaerne opstillede apparater, og skal kimningen som princip overhovedet overleve, må dette i hvert fald indebære, at alle sådanne kimeanordninger afvises.

Højhelligdage

Man skulle have troet, at højhelligdagernes kimning i perioden mellem første og anden ringning og mellem anden ringning og sammenringningen var en tradition, der var sikkert forankret også idag i alle landets kirker (bortset fra de få steder, hvor kimning af den ene eller anden grund ikke er mulig). 1975-undersøgelsen viser imidlertid, at "de lange" ringninger og kimninger ofte lider af svindsot. Enkelte steder meddeler spørgeskemaerne frimodigt, at der kimes fem minutter efter første og anden ringning!

Een ting er, at det ikke bør accepteres, at vore klokke-traditioner stiltiende får lov at krympe ind til ingenting. På den anden side kan det blive problematisk at opretholde kimningen, hvis man ikke ofrer skikken den opmærksomhed, interesse og omsorg, som er skildret i forrige afsnit.

Ringning og kimning om aftener før højhelligdage

Som det fremgår af 1975-undersøgelsen (s. 162) er der sammenhæng mellem festmarkeringens erosion på selve højhelligdagene og aftenerne før, og det kan ikke umiddelbart afgøres, hvad der forsvinder først, og hvad der følger i kølvandet. Umiddelbart kan man forestille sig, at hin ringer, der af sin sognepræst eller sit menighedsråd - som selvbestaltede administratorer - får besked om, at han ikke behøver at udføre højhelligdagens lange kimninger mere, vil fortolke denne lempelse således, at den ligeledes omfatter foraftenskimningen.

Lange ringninger og lange kimninger

Der ligger et ganske skarpt skel mellem de lange og de korte ringninger og kimninger. Går vi tilbage i århundrederne, træffer vi de sjællandske begravelsesringninger af flere timers varighed, og kirkeritualet er ret konsekvent, når det opererer med een times varighed for helligaftenernes og Store Bededagsaftens vedkommende.

Når Københavns Stift i sine drøftelser med Kirkeministeriet i 1968 foreslår en standardforkortelse af de lange ringninger og kimninger fra een til en halv time⁴²⁶, så er det muligt, at man netop skeler til visse kirkers helligaftenspraksis, hvor man veksler mellem ringning og kimning som før en tjeneste med forringninger (og ikke uden grund; jvnf. s. 91). Thi når man med god samvittighed kan korte hele højmesseforringskomplekset ned fra een til en halv time (ved at intervallerne ændres fra en halv time til et kvarter), så kan det ikke ses at være utilbørligt, om de lange ringninger følger med.

En time er lang tid. På landet er det lang tid for ringeren, der véd, at området omkring kirken vil forblive totalt øde i hvert fald den første halve time efter, at han er begyndt en lang kimning (forudsat altså, at der følger en tjeneste efter), og i byen er det lang tid for beboerne på fjerde sal skråt over for kirken.

På den anden side er det upædagogisk, uærligt og trist, om de lange ringninger og kimninger får lov at tørre ind til nogle få, visne minutter. Det vil formodentlig være rigtigst at sætte en maginalgrænse for deres korthed, hvis de skal bibeholdes.

At man ikke godt kan lave dem kortere end en halv time hidrører fra, at man bør kunne skelne dem tydeligt som kontraster til de almindelige korte ringninger på få minutter. Forbrugerne må kunne opfatte disse ringningers og kimningers egenart for nogensinde at komme til at påskønne dem og efterleve deres påmindelser.

Kimning ved højmesse i faste perioder i løbet af året

Her gælder det, som ved så mange andre klokke-traditioner, at traditionen forsvinder, hvis der ikke længere fornemmes en nogenlunde forståelig motivering, og skemaet på s. 165 viser, at tilsammen 6,5 % af vore kirker endnu praktiserer periodisk kimning.

Man kunne anstille en sammenligning. Hvis ikke vore sjæleringninger i 1600- og 1700-tallet havde fået den nye funktion, der ligger i, at ringningerne bliver et uhyre effektivt kommunikationssystem, der sikrer, at sognets beboere får hurtig og behørig meddelelse om dødsfald i nærmiljøet, så havde de ingensteds længere eksisteret!

Skal man bevare periodekimningen - og lægge vægt og autoritet på dens fortsatte udførelse (i mange sogne er den foregået i mands minde og *kan* genoplives) - så må det formodentlig ske på betingelse af, at man kan finde og formulere en acceptabel

motivation for, at det er rimeligt at kime hver søndag mellem påske og pinse, mellem jul og Helligtrekonger.

Lang kimning/ringning om tilbagevendende aftener i årets løb

Betrakter man skemaet (s. 172), og sammenholder det med oversigtskortet (s. 171) over ringning Store Bededagsaften, så er den lange Bededagsaftenringning bedst bevaret, medens den langt ældre, lange Kristihimmelfartsaftenkimning trues foruroligende. Når der fokuseres specielt på disse to traditioner, er det, fordi de har dybe rødder i dansk kirkeliv, hvor advents-, Helligtrekongers- og Allehelgensringningerne er mere eller mindre lånt eller i nyere tid tilføjjet gods. Om disse sidstnævnte traditioner gælder det, at de kan være velmotiverede og velmodtagne i mange menigheder, hvor man selvfølgelig bør holde dem i hævd. At forlange en dækkende praksis vil næppe være meningsfyldt.

Anderledes er det med Store Bededagsaften og Kristihimmelfartsaften, thi her er hhv. ringningen og kimningen ganske enkelt forordnet - for førstnævntes vedkommende ved stadig gældende, kongelig forordning af 27. marts 1686, og for Kristi Himmelfartsaftens vedkommende anordnet i Kirkeritualet af 1685.

Godt nok forudsætter Kirkeritualet, at Kristi Himmelfartsaftens kimning står som indledning til aftensang eller skrifte; men det er nu nok ikke bortfaldet af disse tjenester, der fører til traditionens bortfald op imod vor tid. Nok så meget opfattes i det moderne samfund fritidsmassivet forskelligt; man taler om Store Bededagsferien - hele tre sammenhængende dage - medens Kristi Himmelfartsdag er en enlig "skæv" helligdag midt i ugen; jvnf. kommentaren (s. 162) til 1975-analysen af højhelligdagskimning.

Konkluderende må man anse den lange ringning Store Bededagsaften som værende en forordnet usus, der fortsat bør praktiseres i alle landets kirker - efter at den i de allerseneste årtier er blevet "glemt" - og det bør understreges med begrundelse, at der ringes denne aften og ikke kimes! Rimeligt vil det nok være, at den fastsættes som "ikke kortere end en halv time", jvnf. s. 188.

Kimningen Kristi Himmelfartsaften bør, hvor den endnu er i hævd, eller hvor man i mands minde har praktiseret den, fortsat stå ved magt - med en minimumsvarighed af en halv time - men det vil næppe være betimeligt at forlange denne tradition genindført ved kirker, hvor den reelt er gået tabt.

I mands minde

er nok lidt af et nøgleord, hvor det gælder en vurdering af, i hvilket omfang man eventuelt igen skal tage en skik op, der er afskaffet.

Dersom størstedelen af befolkningen med undren og hovedrysten siger: "hvad er nu *det* for noget", når de hører en middagsringning, som måske har været ude af brug i det sidste halvthundrede år, eller Helligtrekongerskimning efter lige så gammel recept, så må vel bestræbelserne for at bevare rimeligvis anses som værende for nidkære. Men har omvendt ringeren ved en kirke anvendt 12 bedeslag efter ringningerne inden for de sidste ti-femten år, og en efterfølger derefter negligeret denne tradition, så vil vel ingen komme og beskyldte menighedsrådet for at henfalde til forskruede forsøg på rekonstruktion⁴²⁷, dersom de foranlediger, at traditionen genoptages.

Ringninger og kimning i forbindelse med vielse

Det er velforståeligt, at mennesker, der skal fejre en glædelig familiebegivenhed i de kirkelige omgivelser, sætter alt ind på, at der ikke skal mangle noget. Der findes kirker, hvor bestillerne blot skal sætte kryds på smørebrødssedlen, så bringes den ønskede vare: kimning og/eller ringning før, kimning og/eller ringning efter - alt kan leveres.

Her er det spørgsmålet, om man ikke er bedst tjent med, at kirkerne har deres faste

brugsmønster ved alle lejligheder - nemlig det overleverede.

Ser man, *hvor* meget der ligger bag ved de uensartede bryllups- og vielsesskikke landet over (s. 109, 113), bliver det betænkeligt, om sådanne egnsbundne sædvaner blandes sammen i een vild forvirring (s. 173).

Sjæleringning (ringning ved meddelelse ved dødsfald)

Selv om traditionerne omkring død og begravelse er sejge og ugerne ændrer sig, så erfarer man ikke desto mindre - netop for sjæleringningernes vedkommende - at de glemmes mere eller mindre bevidst enkelte steder, eller at detaljerne omkring deres udførelse (barn/voksen, kvinde/mand) ikke respekteres.

En fynsk kirke havde indtil for omkring 15 år siden Danmarks mest interessante sjæleringningspraksis. På et tidspunkt blev præst og menighedsråd enige om, at dette brugsmønster godt kunne undværes og ikke tjente noget fornuftigt formål, hvorefter man afskaffede skikken.

Fra enkelte sider modtog man imidlertid *så* mange indsigelser og *så* mange henstillinger om at genoptage traditionen, at man besluttede sig for, at sjæleringningen skulle praktiseres under betingelsen: Hvis det ønskes

Denne tekst er karakteristisk på mange afdøde ringeskikkens gravsten, og den er praktisk for kirkeadministrationer, der kvier sig ved at gøre smerten kort og sætte dødsstødet ind - og selv få prædikat af barbarer.

Man overlader det til forbrugerne at afgøre om en usus skal gennemføres eller ej, men - vel at mærke - på en sådan måde, at muligheden slet ikke luftes, med mindre forbrugerne selv udtaler sig.

I nutidens adfærdsmønster omkring begravelse og bisættelse er karakteristikken "i stilhed" blevet almindelig, og givetvis bør efterladte, der ønsker dette princip respekteret, have mulighed for at frabede sig sjæleringningen; men skal traditionen bevares, må sjæleringningen udføres, *med mindre* de pårørende har frabedt sig dette.

Gravåbningsringning

12. marts 2001 denne ringning er ifølge indhøstede erfaringer overordentlig truet. Siden 1975-undersøgelsen har mange fynske og jyske kirker "glemt" den, og med mindre den fra stiftsadministrativ side indskærpes, vil den formodentlig i løbet af to til tre ringergenerationer være forsvundet!

Lang ringning før og efter begravelse

Disse ringninger, der med en vis sandsynlighed har elementer af forbudt sjæleringning i sig (s. 123), skrumper i foruroligende grad ind i de senere år og forsøger at identificere sig med de "korte" daglige ringninger (s. 188). Med mindre der fra stiftsadministrativ side gribes ind, vil disse ringninger i løbet af et par generationer ringere være uigenkendelige.

Bedeslag som eneste afslutning på begravelse

Også om denne tradition i forbindelse med jordfæstelse gælder det, at det - om ikke de ni klemte skal blive opsuget i den vanlige enhed, der hedder "ringning med bedeslag" - vil det være nødvendigt, at menighedsrådene fra autoritativ side får en uddybende forklaring på de isolerede klemtes mange hundredeårige forankring i det lokale kirkeliv.

Daglige ringninger bortset fra morgen- og aftenringning

Der er her tale om overleverede tideringninger i dagsforløbet samt ildtildækningsringning (vægterringning).

I de allerfleste tilfælde er disse ringninger automatiserede, og mange gange er det kl 21- eller 22-ringningen, der har været foranledningen, thi denne tradition må med rette anses for at være problematisk at gennemføre som manuel ringning inden for en

overkommelig økonomi, hvor sammenligningsvis ti-ringningen eller middagsringningen vitterlig ligger inder for ringerens/kirketjenerens arbejdstid.

Hvis man finder det betimeligt at bevare mindesmærket om en tid, hvor byernes indbyggere lagde den fælles skæbne i vægterens hånd og lod kirken konfirmere dette, og hvor den mindste uforsigtighed med lys og ild kunne lægge alt øde i det tætbebyggede sogn, så slipper man ikke for at udføre lige akkurat denne ringning med maskiner og automatik; men rigtignok er der også tale om en tradition, der på ingen måde har kirkeritual tilknytning (s. 67), og normalt vil vagt-, vægter- eller ildslukningsklokken være en klokke, der aldrig bruges til andre formål (s. 61).

Ringeren som hotelportier

I de allerseneste år konstateredes hos nogle menighedsråd en tendens til at opfatte ringeren som en slags hotelportier eller døråbner, der placeres ved kirkens indgang for - med professionel hjertelighed - at tage imod hver enkelt besøgende ved gudstjenester, vielser og begravelser.

Af samme grund, hævder de pågældende menighedsråd, kan det heller ikke nytte, at ringeren samtidig skal passe ringningen. Det må ordnes på anden måde, og - vel ikke særlig overraskende - forelægges i umiddelbar fortsættelse af betragtningerne om et projekt til automatisering.

Der er kirker, hvor det hævdes, at vielser ikke kan gennemføres, om ikke ringeren viser følget på plads, at begravelser umuliggøres, når ringeren ikke kan lægge følgets blomsterbuketter og kranse på plads, og de samme menighedsråd ofrer megen energi på at påvise, hvor kold, trist og ugæstfri kirke og gudstjeneste må blive, når "der ikke er nogen til at ønske velkommen".

Det vil rimeligvis være betimeligt, om man i den kirkelige, overordnede administration tager principielt stilling til, hvorvidt denne nye tankegang skal følges op.

Ringerens placering

Som beskrevet (s. 42) valgte de nye ringere at gå til vejrs, når de skulle ringe og slå bedeslag. I mange kirker kom dette til at betyde, at selve muligheden for at ringe fra jordsmon i kirken (s. 26) efterhånden forsvandt. Der opstilledes orgler, eller kirkerummene omdisponeredes på anden måde. Ligeledes blev det naturligt, at glamhulslugerne åbnedes og lukkedes mellem hver ringning, når ringeren nu alligevel var deroppe.

Man sporer hos vor tid en tendens til igen at placere ringeren i begivenhedernes om ikke centrum, så dog nærhed. Der vil være en del tilfælde, hvor genoptagelsen af jordsmonringning ikke vil være mulig; men forbavsende ofte lader det sig gøre. Især for to tings vedkommende opstår der imidlertid ofte problemer.

Mange ringere ser det som et problem at skulle lære "bedeslag på rebet" (s. 25), og selv om det vitterligt *kan* læres (hvorefter man berettiget praler af det), så er afløseren under ferie og på fridage i en vanskelig situation, hvis han/hun er henvist til denne teknik. Problemet er nu ikke så stort, thi det er ret ukompliceret at etablere et bedeslags-hammerværk, hvormed ringeren - via en spinkel wire - kan betjene en faldhammer i klokkerummet⁴²⁸.

Men så er der glamhulslugerne. Faktisk er det at se i løbet af få år, hvis man erstatter lugerne med rammer, der bærer jalousier.

Miljøet i klokkerummet *har* i almindelighed (bortset fra enkelte steder med kondensproblemer) bedst af, at vind og vejr, slud, slagregn og fygesne ikke får alt for let adgang. Her må man se den elektriske lugeåbner som en god og rimelig hjælp - betjent med en diskret kontakt og en lysmarkering i nærheden af ringerens plads nede i kirken eller våbenhuset, og etableringen af de automatiske ringeanlæg har ført *det* i kølvandet, at der

er udviklet elegante, funktionssikre lugeåbnere, der syner meget lidt i klokkerummet.

Registrering og beskrivelse af gældende ringeskikke

Der kunne i mange henseender været sparet en mase diskussioner, uoverensstemmelser, aflønningsproblemer, kompetencestridigheder og almindelig usikkerhed om klokkenes rette brug i de enkelte kirker, dersom man, dengang da lærerne fritoges for ringepligterne (s. 42), havde udarbejdet helt detaljerede beskrivelser af ringepraksis for de enkelte kirker.

Når det *ikke* skete, var grundene rimeligvis flere. For det første fungerede det hele jo i bedste velgående; klokkerne hørte man jo gå uden for vinduet, som de altid havde gået (s. 2). For det andet var i almindelighed enkeltindividet langt mere bofast eller dog egnsbundet, end tilfældet er i vor tid, hvor kommunikationsprincipperne i praksis tillader en mand at bo i en jysk købstad og have sit daglige arbejde i København. Det indebar, at man med rimelig sikkerhed kunne påregne, at den nye ringer - selv om forgængerens var afgang ved en pludselig død - uden synderlig instruktion kunne tage over, fordi han i forvejen kendte klokketraditionerne i lokalmiljøet.

For det tredje var man fra centraladministrativ side næppe klar over den rigdom af lokal egenart og variation fra sogn til sogn, der kendetegnede klokkenes brug.

Uldalls forord til værket "Danmarks middelalderlige Kirkeklokker" har efter alt at dømme givet folk noget at tænke over i 1906, da han som den første danske campanolog ret systematisk - omend i oversigt - beskrev de endnu brugte skikke; men værket har dengang kun haft en såre begrænset læserskare.

Som man erkender det gennem hele denne bog, er det de første to eller tre generationer af professionelle ringere, der er at takke for, at vi i dag endnu råder over så mangfoldig en arv - uanset om vi agter at investere den eller ej - men de døde har aldrig redet så hurtigt som i vor motoriserede og automatiserede tid.

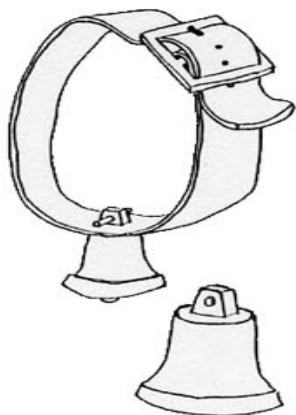
Derfor må stiftsadministrationerne se en interesse i at tilskynde de danske menighedsråd til at foranledige en minutiøs kortlægning af ringerens arbejde og klokkenes brug⁴²⁹.

1975-undersøgelsen er *ikke* fyldestgørende nok. Der er forskel på, at en ringer, en kirkeværge eller en præst i susende fart sætter krydser i nogle firkanter, fordi dette skal overstås og returneres til en stiftsøvrighed, der allerede har rykket een gang, og så at et menighedsråd sætter sig sammen og med dén kærlighed og omhu, som sagen fortjener, samler trådene, hører hvad de gamle i sognet kan fortælle, bænker den lokale sagkundskab, ringeren ved det lange bord, sætter puslespillet sammen...

Det bør gøres af liturgiske hensyn og for den praktisk fungerende kirkes skyld - og ikke mindst fordi dansk kirkeliv i de sidste årtier af det andet årtusinde har brug for at demonstrere - også med klokkerne - at det stadig er her det foregår, og at denne kirke, hvorfra man lige nu hører klingende vidnesbyrd, stadigvæk og mere end nogensinde er et aktuelt og interessant tilbud til forbrugerne af en tilværelse.

Svendborg, 28. august 1987

1. Den oprindelige udgave fra 1987 havde et omfattende stikordsregister. Et sådant skønnes ikke nødvendigt i en elektronisk udgave
2. Der blev i 1987 henlagt et eksemplar af bogen i alle bispekontorer og hos alle stiftskontorchefer. Bogen er i mellemtiden de fleste steder forsvundet.
3. Rimbert, Ansgars efterfølger som ærkebiskop over bispeembedet Hamborg/Bremen, meddeler dette i sin Ansgar-levnedsbeskrivelse.
4. Der findes i Tyskland enkelte fragmenter af samtidige klokker, og bl. a. firmaet Rinckers i Gießen har forsøgt at rekonstruere de pågældende klokker.
5. Staatsbibliothek, München.
6. Gengivet 1883 i akvarel af J. Kornerup. Foto, Nationalmuseet.
7. Melencholia I, 1514.
8. Pyramidestjærten kan også oprindeligt opstå som ophængsanordning for støbte dyreklokker. Endnu anvendes i Sydtyrol et ophæng i halsrem som det på tegningen viste.

Ill.: Dyrerem med klokke (originalmanuskriptet s. 332)

9. Acta Campanologica III/5 1984.
10. Statens historiska Museum, inv. Nr. 15275.
11. Elna Møller: Tømrede klokkehuse
12. Hvor bygden udvikler sig til købstad, ændrer situationen sig; se side xx om laugsklokker.
13. Meddelt 1980 af museumsinspektør Knud Krogh, Nationalmuseet.
14. Ukontrollable partialtoner, der ikke kan henføres under suboktav, prim, nederterts, nederkvint, nominal, overterts eller overkvint.
15. Navnet Theophilus får denne forfatter efter sin klostervielse. Oprindelig hedder han Rugerus. Han menes oprindelig at have været guldsmed. I sin klostertid i benedictinerklosteret Helmarshausen ved Paderborn sætter han sig for at udarbejde en skildring af alle håndværk og arbejdsprocedurer. Det resulterer bl. a. i et skrift "De Campanis Fundendis" (Staatsbibliothek, Wolfenbüttel, udg. Wien 1874).
16. D.v.s. låses i fastspændt tilstand ved, den pågældende beslagdel monteres og påsømmes, medens den er rødglødende.
17. Tendensen kendes endnu i vor tid. Adskillige håndklokker i nordslesvigske kirker, som Trap nævner og beskriver, er sidenhen bortkommet. I Mjölby i Öster Götland var en 1300-tals korklokke i 1976 at finde blandt vaktmästarens hjemlige julepynt.
18. Blandt andet hænger der endnu en 1300-tals håndklokke udvendigt på

Østrupgaard ved Ny Stenderup. På godserne Torbenfeldt og Egeskov befinder sig ligeledes gårdklokker af virkelig oprindelse. En systematisk undersøgelse vil formodentlig bringe en række af de små klokker frem i lyset

19. En inventarfortegnelse fra Kølstrup Kirke - påbegyndt 1547 og slutdateret i 1581 - meddeler, at degnen har fået en alterklokke hjem. Meddelt af kirkens tidligere sognepræst, Holger Køster, i 1982.

20. KhS VII/4 s. 452.

21. Ribe Stiftsbog 1983.

22. KhS IV/4 s. 663

23. KiS s. 30

24. *

25. KiS s. 159

26. Årbog for Svendborg og Omegns museum, 1983, s. 54.

27. Pyramidestjærten kan også udvikle sig som dyreklokkeanordning. Endnu anvendes den i Sydtyrol - i tilfælde af, at dyrerne bærer *støbte* halsklokker - et ophæng i halsrem som vist på tegningen.

28. Acta Campanologica III/8 1985.

29. KiS, illustration s. 49.

30. Arne Lindgren: Olika Ringsätt - Problem och Möjligheter. Privattræk, Linköping 1974

31. Berendt: Fra det gamle Middelfart, Harders boghandel, Middelfart, s. 119

32. Ny Khs II, s. 773

33. JMV, s. 150

34. Jørgen Christian Sønderby: Om Fastenowes Klokker, specialeafhandling, Århus Universitet 1983, s. 115

35. DDKH III s. 150

36. (28a ?)

37. Victor Hermansen: Klokkeskatterne af 1526 og 1601; magisterafhandling, Københavns Universitet. Manuskript i Nationalmuseets arkiver

38. Khs V1 s. 33

39. Khs II, s. 212

40. Victor Hermansen: Klokkeskatterne af 1526 og 1601; magisterafhandling,

Københavns Universitet. Manuskript i Nationalmuseets arkiver.

41. Danske Kirkelove III, s. 13.

42. V.,J.Grønnegaard: "Kirkegrunden og Klokkedybet", kronik i Svendborg Avis, 30. August 1963.

43. Khs IV, s. 29

44. JMV, s. 138

45. Matz Rehnberg: Blå Välling - Sur Sill, s. 24

46. PPV s. 6

47. Poul Grinder- Hansen: "Klokker og Kanoner", Skalk 1982/1 s.29

48. JMV, s. 55 og 42

49. JMV, s. 243

50. Årbog for Svendborg og Omegns Museum, 1983, s. 63

51. JMV, s. 321

52. JMV, s. 182

53. Hans Nyholm: Kirkeklokker i Danmark, København 1984

54. 22. Kapitel, artikel 65

55. Københavns Universitets Historie IV, s. 510

56. Senest er skriften konstateret i sekundært anvendt tømmer i den ret unge Øster Hjermitslev Kirkes klokkestol

57. Kreis-Blatt des Kreises Apenrade, 1. Marts 1917

58. Helle Kersting: De sønderjyske klokker. Konfiskation og Erstatning. Manuskript 1985

59. De Sønderjyske Kirkeklokker; udgivet af Nationalfondet af 1918. København 1925

60. Firmaet "De Smithske's brevarkiver"

61. KiS. s. 49

62. Den pågældende trampemaskine findes - ude af brug - i Ry Kirke og i Garnisons Kirke i København

63. Bl.a. i Mjolden og Skast

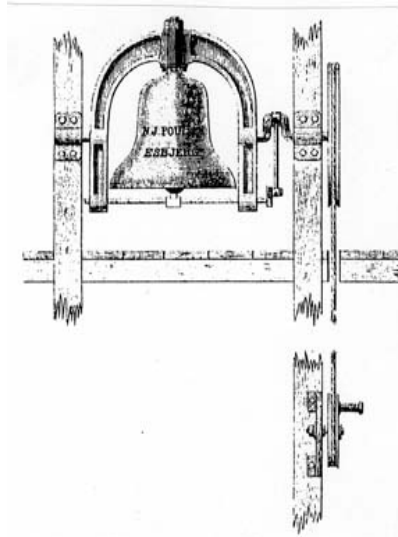
64. 6. maj 1893

65. ? 20. Dec. 1900

66. Kristelig Dagblad, 25. maj 1985

67. "Vejledning angående elektriske ringeanlæg til kirkeklokker", 20. maj 1977.

68. Også på klokkefirmaernes grå marked oplever man - lige fra århundredeskiftet - gang på gang nye patenters opdukken, og der er heller ingen grænser for opfindsomheden.

III.: Patent rundgående Kirkeklokke

Her ses eksempelvis en anordning, hvormed ringeren ved at dreje på et håndsving sætter en klokke i roterende bevægelse, og i stedet for knebel har den tænksomme opfinder monteret en slagkugle, der driver en eksentrik. Selv om annoncen hævder, at produktet i sin effektivitet i "Svendborg og Vejle Kirker", kendes det i dag ikke nogen steder.

69. KhS VII/5 s. 516

70. Samling af Danske Kirkelove, s. 3

71. KhS

72. De sidste danske Archivregistraturer V/2, s. 161

73. PPV, s.84

74. Samling af danske Kirkelove, s.25

75. KhS V, s. 415

76. KhS III/5, s. 392

77. *

78. Meddelt i 1982 af dén ringe, der afløste degnen i 1921

79. Samling af Danske Kirkelove I, s. 512

80. KhS III, s 178

81. Samling af Danske Kirkelove III, s. 475

82. KhS III/3, s. 456; DL II/15 12
83. 15. april 1706
84. Jvnf. dog s. 227
85. Det Kgl. Biblioteks breve til Adelens Historie, Fase 51
86. KhS IV, s. 367
87. KhS V, s. 95
88. KR, s. 143
89. Om ringeres sagsbehandling under verdslig ret se ligeledes s. 92
90. US I, s. 432
91. KhS V/4 s. 14
92. Faktisk har menighedsrådet - foruden klokkeringningen - forsøgt at påligne den pågældende kordegn vask af alterklæder samt kirkerengøring.
93. KhS V/1 s. 14
94. 28. maj 1889
95. 11. september 1901
96. Indført ved kgl. Anordning af 26. maj 1893
97. KhS V/1 s. 39
98. Sml. KiS s. 76
99. KiS s. 77
100. Anonym tegning i Demokraten 27. Januar 1945 som illustration til nogle lejlighedsvers i anledning af Carl Johan Schlyters 150-års dag
101. De ældste danske Archivregistraturer V/2 s. 961
102. KhS IV s. 374 og 379
103. KhS I s. 243
104. Allan Berg Nielsen og Jens Velløv: Arkitekt Frits Uldall; Arkæolog i Jylland; Kulturhistorisk Museum, Randers, 1984
105. KhS III s. 264
106. DRB II/8 s. 61
107. Samling af danske Kirkelove s. 65

- 108. KhS III s. 271
- 109. KhS II s. 167
- 110. Samlinger til den danske Historie I/1 s. 61
- 111. Danmarks Kirker XXI s. 1412
- 112. KhS s. 385

- 113. Marmora Danica II s. 192
- 114. KhS VI s.367
- 115. KiS s 275
- 116. Danske Kirkelove II s. 130

- 117. KiS s. 70
- 118. Nichols: Bells Thro* the ages s.?
- 119. Danmarks gamle Købstadslovgivning III s. 29
- 120. KiS s. 80
- 121. DRB II/8 s. 80
- 122. Bringeus omtaler fejlagtigt kirken som "Faarups Kyrka"
- 123. Samlinger til den danske Historie I/1 s. 59
- 124. KhS I/2 s. 385
- 125. Samling af danske Kirkelive s. 85
- 126. PPV s. 140
- 127. I nutidige, evangeliske udgaver er det salme 120
- 128. Adolph Franz: Die Messe im deutschen Mittelalter s. 206
- 129. KiS s. 97
- 130. PPV s. 140
- 131. Ribe Stiftsbog 1985 s. 32
- 132.** KhS II side 462
- 133.** KhS IV s. 627
- 134.** Kirkeministeriet, 8.juni 1849

135. 25. april 1887

136.

137. Ved enkelte danske kirker synes det at være en sædvane at slå 101 slag. De pågældende ringere forklarer det således, at de 100 slag er for menigheden, men det sidste slag slås for ringeren selv.

138. KhS s. 364

139. Viborg Stifts Årbog 1979 s. 21

140. Meddelt af seminarielektor Svend Hansen, Vejle, 1979.

141. 30. november 1951

142.. 4. April 1887

143. 16. marts 1962

144. KhS III/1 s. 477

145. Institutionen kendes endnu i dag i Ystad, hvor den dog først og fremmest tjener turistformål.

146. KhS II s. 471

147. KiS s. 80

148. I Egense Kirke på Sydfyn klemtes sidste gang natten mellem 28. og 29. oktober 1932, da avlsgården ved Hvidkilde Slot brænder. I Diernæs - ligeledes Sydfyn - klemtes sidste gang i 1938

149. Vider og Vedtægter I s. 476

150. Marie Bregendahl: Sødalsfolkene ; Marthas begravelse

151. Ove Gammeltoft-Hansen, Aalestrup 1984

152. Bl. a. Kattrup Kirke

153.. Danske Kirkelove I s. 213

154. Nye undersøgelser af 1987 - de er i skrivende stund endnu ikke afsluttede - åbner mulighed for, at Albani Kirkes klokkestol endnu eksisterer - placeret i Sct. Knud Kirkes tårn

155. JMV s. 230

156. I Randers bliver Sct. Peders kirketårn stående til 1797 som vægterstade, stormklokkehus og kirketårn for den indtil da tårnløse Sct. Mortens Kirke. I kolding vedligeholdes i byens Sct. Nicolai Kirke een klokke af byen; jvnf. s. ?

157. FoF s. 78

- 158.** Meddelt af Inger Marie Wendelboe, Agedrup, 1981
- 159.** Meddelt 13. Juli 1978
- 160.** 10. februar 1887
- 161.** 27. juni og 16. august 1893
- 162.** 17. januar 1902
- 163.** 24. april 1913
- 164.** 17. januar 1914
- 165.** Ved alle kanoniske tider bruges allerede under pave Safrinianus (604-606) små klokker i de sydeuropæiske klostre
- 166.** Danmarks gamle Købstadslovgivning III s. 327
- 167.** Kirkeministeriet, 8. juni 1849
- 168.** KiS s. 103
- 169.** Mundheldet er meddelt af seminarielektor Svend Hansen, Vejle, 1979
- 170.** DMK XX-XXI
- 171.** Markus 15, 33
- 172.** Acta pontificum Danica VI s. 431
- 173.** KhS II s. 471
- 174.** KhS III/1 s. 411
- 175.** 8. juni 1849
- 176.** Statsradiofoniens landbrugskonsulent, Bent Hansen, juli 1983.
- 177.** Bemærk udtrykket. Man er dog ikke i stand til at verificere en teori om, at talemåden skulle være så gammel som landsbyernes Valborgfester
- 178.** KhS II s. 482, VI s. 380
- 179.** KhS III/ 6 s. 494
- 180.** KhS II, note s. 471
- 181.** KhS II, s. 471
- 182.** Danmarks gamle Købstadslovgivning III s. 327
- 183.** Danmarks gamle Købstadslovgivning III s. 29
- 184.** Danmarks gamle Købstadslovgivning II s. 308

- 185.** Klokkernes informative indvarsling af markedsfreden synes i senmiddelalderen at ledsages af forestillingen om klokke-ringning som en magisk beskyttelsescirkel omkring den person, der er ude i lovligt ærinde.
Løsrivelsen af borgerlige klokkevarslinger fra kirkelig regi finder ligeledes konkret udtryk i overførsel af klokker, der har sådanne opgaver, til øvrighedsbygninger; jvnf. bl.a. Roskilde, Vejle, Køge og Hillerød
- 186.** KiS s. 130
- 187.** DRB II/8 s. 60
- 188.** KiS s. 132
- 189.** KhS IV/5 s. 462
- 190.** KiS s. 138
- 191.** KhS VI s.406
- 192.** *
- 193.** Stiftskontorchef Per Knudsen meddeler 1985 om sine egne ungdomsår som stedfortrædende ringer ved byens Markuskirke
- 194.** US IV/1 s. 340
- 195.** 27. juni 1893
- 196.** Bringeus bruger (KiS s. 145) om nogle specifikt svenske traditioner - nemlig en ringning på østklokker, der adskiller de forudgående aktiviteter såsom børnelærdom, skrifte, begravelse, vielse o.s.v., fra gudstjenesten - betegnelsen *indringning*. Her misforstår han imidlertid den danske stoleringning (s. 151), som han henregner under indringninger
- 197.** Sammenlign med den karakteristiske, tyske betegnelse "vaterunserglocke" og se endvidere side ?
- 198.** Physiske og Oeconomiske Beskrivelse over Fogederiet Søndermør, Bergens Stift; Sorø 1762
- 199.** KhS V/3 s. 374
- 200.** Vider og Vedtægter II s. 302
- 201.** US IV/ 1 s. 192
- 202.** Kirkeleksikon for Norden II s.
- 203.** Meddelt ad førstelærer Aage Jensen, Todsøl pr. Tinglev, 1975
- 204.** Bringeus bruger (KiS s. 145) om nogle specifikt svenske traditioner - nemlig en ringning på østklokke, der adskiller de forudgående aktiviteter såsom børnelærdom, skrifte, begravelse, vielse o.s.v., fra gudstjenesten - betegnelsen *indringning*. Her misforstår han imidlertid den danske stoleringning (s.?), som han henregner under indringninger.

205 Meddelt i 1982 af den ringer, der afløste degnen i 1921

206 KiS s. 134

1. Meddelt af Helle Kersting, barnefødt i Halsted Præstegård

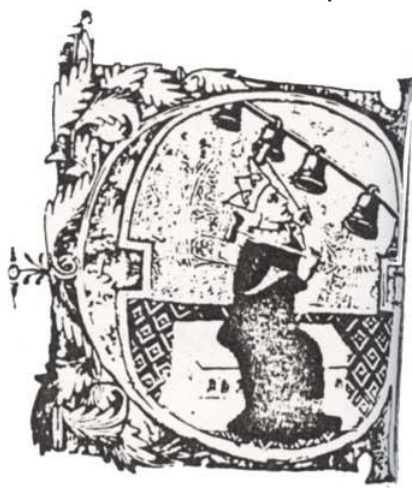
207 Forfatterens iagttagelse

208 Danmarks Kirker XXI s. 1634

209 Dansk Teknologisk Tidsskrift 13/2 1953

210 Hymnologia eller intonationsklokker gengives ofte i høj- og senmiddelalderlige illuminationer. Eksemplerne her er fra et engelsk tidsskrift fra 14. århundrede i British

Museum og et breviar fra Midtfranken fra 13. århundrede i det württenbergske Landesbibliothek. Ofte er det den kronede David, der vises, siddende eller stående ved de små klokker (to illustrationer

11. Realcyklopädie für Theologie XII s. 687, Leipzig 1903

212. Das Christliche Altargerät s. 577

213. Mangler

214. KhS VII s. 457

215. William Andrews: Curios Church Customs s. 42

216. Illustrationen her (et håndskrift i British Museum, 10 E, iv. Fol. 257) benytter Bringeus (KiS s. 97) med en kommentar om, at elevationsringningen skulle formane den kristne til at bøje knæ, hvor end vedkommende måtte befinde sig. Men tegningen fortjener en udførligere kommentar, thi den skildrer selve dogmet om den ikke fysisk deltagende kirkegængers mulighed for at få del i messeunderets nådegave, således som dette dogme revolutterer messen, kirkebygningen og klokkeringningen i sidste del af 1300-tallet (s. ? og ?).

- 217.** Danske Kirkelove I s. 58
- 218.** Danske Kirkelove I s. 155
- 219.** KhS V/1 s. 40
- 220.** Samling af danske Kirkelove s. 44
- 221.** KhS II s. 473
- 222.** KhS VI s. 366
- 223.** KhS III/2 s. 98
- 224.** Dansk Teologisk Tidsskrift 13/2 s. 168
- 225.** Us IIII/1 s. 309
- 226.** KiS s. 153
- 227.** Hvar der får Reesen til at tro på en sammenhæng mellem en ringning efter altergang og en katolsk festivitas omkring hostiens anbringelse i ciboriet, når kommunionen er afsluttet, fremgår ikke klart.
Forfatteren har forespurgt liturgiske eksperter ved både Københavns og Aarhus Universiteter; men her kan man ikke finde en forklaring.
Omvendt kender man fra Danmarks sidste katolske tid flere missaler med kanoniske tilføjelser til fredsbønnen *før* communio.
Muligvis kan Reesen i baghovedet have den udvendige elevationsringning, der skal gøre det muligt for ikke i kirken tilstedeværende at få del i messeunderet; jvnf. side ?
- 228.** KhS IV/3 s. 117
- 229.** KiS 280
- 230.** KhS III s. 270
- 231.** KiS s. 57
- 232.** KiS s. 188
- 233.** KhS IV/6 s. 804
- 234.** US V/1 s. 334
- 235.** 4. april 1883
- 236.** Skrivelsen vidner om, at højtidskimning er een af de traditioner, det er gået hårdt ud over i 1700-1800-tallenes opløsningstid
- 237.** Når Ministeriet appellerer til frivilligheden, skyldes dette ikke mindst en række erfaringer fra den pågældende periodes sagsbehandlinger, hvor genindførelsen af bortfaldne traditioner bliver genstand for store diskussioner om, hvem der skal betale for de pågældende ydelser
- 238.** Betegnelsen helligaften kan synes misvisende ud fra en betragtning om, at alle

aftener før søn-og helligdage må anses for at være helligaftener. I dansk sprogbrug (og i modsætning til det svenske "heglmå") synes helligdagsaftensbetegnelsen kun at omfatte aftenerne før de høje fester; jvnf. Blicher-novellen, De tre Helligaftener.

239. KhS IV/4 s.23

240. KiS s. 166

241. DDKH III s. 304

242. 20. december 1900

243. 27. marts 1686

244. 24. juni 1892

245. KhS III/7 s. 773

246. KhS VI/6 s. 406

247. Danske Kirkelove I s. 476

248. JMV s. 84

249. KhS V/1 s. 378

250. Münster: Udkast til en Alterbog s. 54

251. PPV s.84

252. KhS III/2 s. 129

253. KhS IV s. 359

254. KhS III/2 s. 38

255. Svenskt Diplomatarium I s. 240

256. DRB II/8 s. 181

257. Samling af danske Kirkelove s. 73

258. KhS V s. 313

259. US IV/1 s. 335, fodnote

260. 10. maj 1625; Danske Kirkelove III s. 116

261. 4. september 1690

262. Acta Campanologica III/ s. 65

263. Acta Campanologica III/5 s. 129

264. US III/1 s. 334

- 265.** Holmbäck demonstrerede denne kimemetode ved den 5. Nordiske Klokkekonference i Sjørring i 1970
- 266.** 20. december 1900
- 267.** Forfatteren har bl. a. registreret kimesten i Mjolen og Skast kirker
- 268.** 6. maj 1893
- 269.** En næsten identisk rytme - udført på to klokker - præsenteredes på den Nordiske Klokkekonference i Linköbing i august 1987. Båndoptagelsen var fra en norsk landsbykirke, registreret samme år af klokkestøber Ole Chr. Olsen Nauen
- 270.** Margarete Schilling: Glocken und Glockenspiele, Rudolstadt 1982, s. 79
- 271.** Meddelt af kirkens tidligere sognepræst, K. Aarup i 1975
- 272.** NEU 14454
- 273.** Meddelt af oversygeplejerske Ingeborg Jepsen, Middelfart i 1972
- 274.** KhS V s. 803
- 275.** DMK s. XX
- 276.** 1316 - 1334
- 277.** Det sker samtidig med, at Peder Palladius vier en tysksproget vice-superintendent
- 278.** Meddelt 6. juni 1977 af urmager Bruno Jacobs, Wieck
- 279.** Når Ringeren i Kauslunde ved Middelfart lader sin klokke slå 107 slag, før bedeslagene klemtes, så Ikan Ider ligge en syv-klemts-tradition bagved
- 280.** Johannes Johansen: "Den grønne Søndag", Herning 1977, s. 85
- 281.** Forfatteren har ved en undersøgelse fået indtryk af, at skikken indenfor de sidste 10 - 15 år er gået i glemmebogen; men fra flere sider hævdes det, at man agter at optage den eller faktisk allerede praktiserer den igen
- 282.** 1261 - 64
- 283.** Eldena i Neuenkamp (det nuværende Franzburg), Berggardinerklostret i Bergen og Cistercienserklostret på øen Hiddensee
- 284.** PPV s. 84
- 285.** 20. december 1900
- 286.** 27. september 1901
- 287.** PPV s. 102
- 288.** Marie Bregendahl: Sjørdalsfolkene

289. Forfatterens tipoldefar har som stads- og militærmusiker ofte deltaget i tre-dages bryllupsfestligheder i Bergen-området i Norge

290. PPV s. 44

291. KhS V/1 s. 674

292. KhS V s. 675

293. FoF s. 92

294. KiS s. 193

295. Historisk Samfund for Præstø Amt, 1943 - 46, s. 218

296. KhS IV/4 s. 25

297. Meddelt af sognepræst Frede Nielsen, Lindelse, 1976

298. NEU 30175

299. NEU 25434, NEU 14501

300. Kimedrene fortsatte som tradition på Drejø i hvert fald forbi 2. verdenskrig. Meddelt af øens tidligere sognepræst, Mogens Blom i 1983

310. NEU 624

302. NEU 14983

303. NEU 14489

304. NEU 272

305. NEU 13948

306. NEU 14434 og NEU 16784

307. 19. juni 1877

308. 25. juli 1964

309. 20. oktober 1967

310. NEU 342

311. 27. oktober 1958

312. 14. maj 1962

313. Formodentlig er visse kirkers popularitet som "bryllupskirker" årsag til tilføjelsen

314. Bendt Gammeltoft-Hansen: Gamle Klokkespil i Københavh, Svendborg 1976

315. "Sangværkspengene" opkræves iøvrigt lige til 1875 - altså 68 år efter, at spillet var gået til grunde

316. Ret beset er klokkespil med stokklaviatur et barn af kimepraksis; jvnf. s. ?

317. PPV s. 8

318. Meddelt af sognepræst T.E. Kjær, Allerup, 1975

319. Før 1150

320. KIS s. 211

321. Illustrationen af sjæleringning med forbøn for den afdøde samtidig med sjæleringningens udførelse.

Ill.: Sjæleringning

Den viste stregtegning er udført efter et fotografi fra Lojo Kirke i Findland, hvor kalkmalei-motivet findes i søndre skibs tredje fag på vestkappen

322. Sammenligninger mellem sliddybder i klokker fra tiden 1300 - 1600 lader ane, at de førreformatoriske klokker har været brugt urimelig intensivt - set fra et efterreformatorisk synspunkt. Her er sagtens helt

hæmningsløse sjæleringninger årsagen.

Under epidemien "Den sorte Død" (1349-50) siges det, at landsbyer indenfor klokke-hørevidde tilkendegav, at der endnu fandtes liv, ved lange ringninger.

Her har der snarest været tale om udførte sjæleringninger, der for omgivelserne bliver tegn på, at der endnu er beboere i live.

323. Karakteristiske eksempler findes fra Lund (1318), og Aarhus (1321 og 1322) i DRB Rk. 2 b8

324. KhS I/ s.5

325. Bæres

326. som det hidtil er sket

327. Danske Kirkelove II s. 286

328. KhS II s. 505

329. KhS IV s. 379

330. Man har indtryk af, at mange af de eksisterende låse på dørene foran kirkernes tårntrapper stammer fra tiden for denne forordning

331. 5. april 1588

332. KhS V s. 39

333. KhS III/2 s. 114

334. KhS IV/1 s. 464

335. Koster van der Hart, 1687, 1102 mm

336. Thomas Kingo: Samlede skrifter, København 1975, I s. 269. Der ligger intet camoufleret ordspil i versets fjerdelinie; originalbogstaveringen har ordene: "for Liig".

337. DMK s. XXIII

338. Meddelt 1931 af O. Andersson, Våmhus. Af Lars Magnus Holmbäcks ubenyttede notater

339. Meddelt 1982 af Lily Viereck, Svendborg

340. Skikken kendes ligeledes i England; jvnf. Nicols: Bells Throthe ages s. ?

341. KhS IV/4 s. 686

342. 21. marts 1738

343. DMK s. XXIII

344. KiS s. 215

345. Meddelt af den pågældende gravers datter, Signe Albjerg, 1975

346. Fyens biskop 1651-1663

347. FoF s. 79

348. US III/1 s. 664

349. KiS s. 212

350. KhS II s.166

351. På landsplan bruges denne tradition endnu enkelte steder; men man har indtryk af, at snævre kirkedøre eller høj grundvandsstand på kirkegårde er de overvejende årsager

352. KhS II/5 s.28

353. KhS V/4 s. 729

354. KhS IV/4 s. 95

355. FoF s. 67

356. Tilføjelse til Danske Lov 13. august 1734

357. US IV/ s. 583

358. 23. december 1745

359. 9. Juni 1821

360. Bendt Gammeltoft-Hansen: Gamle Klokkespil i København; Svendborg 1976

361. Epistel nr. 291

362. 8.juli 1887

363. 4. juni 1890

364. 27. juni 1893

365. Den store indledende, sjællandske begravelsesringning kan dog også opfattes som den første + anden sjælerringning, medens efterringningen - tilkastningsringningen - er den tredje

366. DMK s. XXI

367. 19. april 1852

368. 30. juni 1852

369. 4. april 1881

370. 23. juni 1881

371. 6. juli 1881

372. 3. marts 1883

373. 30. september 1898

374. 10. marts 1899

375. 20. marts 1906

376. 20. marts 1906

377. 17. april 1906

378 14. januar 1913

379. 21. april 1947

380. 22. april 1947

381. 22. maj 1947

382. 23. maj 1947

383. 2. august 1947

384. KiS s. 231

385. Kirketjener Ellen Møller, Jersie, 1986

386. Kis s. 237

387. KhS V/ s. 680

388. KhS II s. 453

389. ?

390. 12. januar 1948

391. 14. maj 1867

392. Hos det 14. århundredes stenmestre på Gotland fremstilles Anna endog som deltager i flugten til Ægypten

393. PPV s. 120

394. DMK s. 149

395. Meddelt 1971 af Elisabeth Gammeltoft-Hansen, præstedatter fra Lunde

396. Meddelt af I Löfgren, ringer ved kirken 1923-1931; af Lars Magnus ubenyttede notater

397. Danske Præste- og sognehistorie VIII s. 88

398. DDKH III s. 130

399. Boye: Kirkeklokken i Farum

400. De ikke sjældne aftryk af pilgrismærker på klokker overfører formodentlig tegnets magi til klokken

401. Lolland-Falsters Stiftsbog 1984 s. 45

402. FoF s. 79

403. straf

404. Arne Madsen: Kald og Kim, Rønne 1986, s. 24

405. Fyens Stiftsbog 1978, billedafsnittets s. 4

406. Acta Campanalogica II/2 s. 17. Herfra er ligeledes kortet gengivet

407. Siden 1985 stiftskontorchefer

408. Note mangler

409. Kendt var for nogle år siden en provst for sin begejstring for automatisk klokkebetjening. Han gik i daglig tale under betegnelsen Ringemaskine-Nielsen (navnet ændret) eller den automatiske provst

410. ?

411. Elna Møller: Tømrede Klokkehuse

412. 06603 - nummeret i 1975-undersøgelsen. De tre første cifre svarer til sidetal i Teologisk Stat 1971, mens de to sidste er nummeret i rækken af de på den pågældende side omtalte sogne

413. Sognepræst Jørgen Jensen, Oksenvad, meddeler i 1987, at man dér indtil midten

af 1900-tallet har ringet komiddag kl 11.30

414. Klokkekonsulent Kristine Nissen, Svendborg har gjort opmærksom på, at der kan være en sammenhæng mellem klokkestørrelser - sammenlignet på landsplan - og ringerens mulighed for at tumle dem, når det gælder om at slå bedeslag på rebet. Hun påviser ved den her anførte statistik (kirkernes gennemsnitlige klokkediametre, beregnet på basis af opgivelserne i Hans Nyholms "Kirkeklokker i Danmark"), at de vestdanske klokker er væsentlig mindre end de østøstdanske - og tydeligere ville endda forskellenvære, om man fjernede nyere tids tilføjede klokker i København og Helsingør stifter, hævder hun.

KØB	87,01
HEL	88,60
ROS	91,23
LOL	86,00
FYN	84,81
AAL	77,96
VIB	74,74
AAR	75,75
RIB	80,34
HAD	75,67

Ill.: Klokkediametre og klokkevægte i forhold til diametre

Når man udstyrer klokkerne med moderne og tungere knebler (side ?), går det stadig at styre de jyske, lettere og mindre klokker, medens det er næsten umuligt at undgå, at en tung pendulerende knebel i en større klokke løber løbsk, når man forsøger at klemte den på rebet.

Ø	Kg.
75	270
80	335
85	400
90	475

Denne tendens forstærkes uforholdsmæssigt meget ved stigende klokkediameter, fordi dette tredimensionale klanglegemes vægt øges noget nær kubistisk i forhold til diameteren

415. Forfatteren har 6. september 1986 i skrivelse til Civilforsvaret påpeget det uhensigtsmæssige og ineffektive ved fortsat at opretholde varsling om atomnedfald ved kirkeklokkers brug.

Et forventeligt strømudfald vil blokere et flertal af de automatisk fungerende klokker, fordi de hænger så utilgængeligt, at det ville være en kompliceret sag at frigøre dem for kæder, bremseanordninger m.m indenfor en kort tid.

Hver der forefindes automatiske lugeåbnere, vil sådanne ligeledes blokere ved strømsvigt.

Når landets håndringere befinder sig i forsamlingens skjul og anonymitet - ved eksempelvis faglige møder og kurser - erklærer man enstemmigt, at ingen bør regne med ringeren i tårnet, om ulykken skulle ske.

Man hævder, at man med etik og moral i behold kan se bort fra pålagte varslingsopgaver og som sin fornemste pligt tage vare på familien.

Civilforsvaret har imidlertid i skrivelse af 10. oktober 1986 tilbagevist de forelagte iagttagelser og synspunkter.

416. DMK s. XXIII

417. DMK s. XXIV

418. En teori om, at Lolland-Falster på grund af enkesædet i Nykøbing ikke har turdet sidde et kongeligt dekret om undladelse af sjæleringning (side ?) overhørig, forekommer ikke plausibel.

419. Dette præciseredes i forbindelse med en sag om automatisk klokkeringning i Torslunde , Helsingør Stift, i 1987 (Kirkeministeriets skrivelse af 23. juli)

420. Kristeligt Dagblad 25. maj 1985

421. Man har forsøgt at etablere en slags dobbeltfunktion; ladet muligheden stå åben for at ringe een og samme klokke manuelt og med ringemaskine; men erfaringerne har med det samme vist, at denne løsning ikke har nogen fremtid.

Hverken menighedsråd eller ringer vil nogensinde acceptere det som meningsfyldt at trække en klokke, der kan bringes til at ringe ved et tryk på en kontakt eller ved hjælp af et kontaktur.

422. Biskoppens skrivelse af 11. december 1968

423. Man må erkende, at ringetidernes flytning og liberalisering vil betyde, at bykirkernes morgen- og aftenringnings karakter af arvegods fra tideringningerne (side ?) vil forflygtiges; men her bør vel en gen-aktueliseret funktion have fortrinsret fremfor et kirke-kulturhistorisk hensyn.

424. Muligvis vil kirker med klokkespil i stedse større udstrækning lade kimningen erstatte med udøvet musik på dette instrument; jvnf. s. ?

425. Tillæg til cirkulære af 15. juli 1969; "Vejledning angående elektriske ringeanlæg til kirkeklokker", 20. maj 1977

426. Københavns Stifts bispeembedes skrivelse til Kirkeministeriet af 11. december 1968

427. Eksemplet er ikke tænkt. Således tildrog det sig for få år siden i Felsted Kirke i Haderslev Stift, hvor behjertede venner af sognet greb ind og gjorde opmærksom på traditionens bortfald

428. Fra frankrig kendes et interessant hjælpemiddel - en "Angulus-spade", der gør det muligt ved et enkelt rebtræk at fjernbetjene klokkens knebel som en kølle ved afgivelse af bedeslag

429. Her vil det være betydningsfuldt og fremmende for respekten, om man i gennemgangen af klokkernes brug (og senere i et praktisk regelsæt) konsekvent angiver motivationen for hver enkelt tradition.

Dersom ringeren véd, hvad der ligger bag en gravringning, en sjæleringning eller en forårsaftenskimning, er der større chance for, at han udfører sådant arbejde med engagement og ønsker at medvirke til en omhyggelig bevarelse.

Zusammenfassung

Eine Untersuchung unserer ältesten Lätetraditionen wird dadurch kompliziert, daß man aus dem Quellenmaterial niemals imstande ist, unmittelbare Auskunft einzusammeln. Am häufigsten muß man Konkretes in Nebensätzen – in Rechnungen, Anweisungen für die Ausführung der Seelenmessen, Korrespondenz unter Kirchenältesten, Administration u. Ä. – suchen.

Das Glockenläuten ist dermaßen ein Alltagsphänomen gewesen, daß es niemand als wichtig empfunden hat, die Gebräuche zu registrieren – man hat es ja von vorneherein gewußt, wie es geschah; weshalb etwas so Selbstverständliches beschreiben?

Um die Traditionen verstehen und bewerten zu können, ist es notwendig, die Instrumente, die Türme und Aufhängekonstruktionen genauer zu analysieren.

Eine Glocke der 900 Jahre aus der Missionssiedlung Ansgars in Hedeby – von einem Durchmesser von 425 Millimeter und einem Gewicht von 23,4 Kg. – läßt verstehen, daß sich geößene Glocken aus der Zeit als Pendel kaum haben läuten lassen.

Man kennt aus dem zwölften Jahrhundert Zeichnungen von ähnlichen Aufhängearmaturen wie die der Hedebykonstruktion. Alles deutet darauf hin, daß man solche Glocken – wie auch die kleinen Ostglocken im Chor – "pingelt"; d.h. aus der vertikalen Ruhestellung zieht, wodurch der Klöppel zum einseitigen Anschlag gebracht wird.

Die Theophilusglocke aus dem zwölften Jahrhundert hat dickere Wände als die Hedebyglocke, und die zu der Zeit üblichgewordene Armatur erlaubt ebenso pendulierendes Läuten. Die Profilentwicklung Hedeby - Bienenkorb – Zuckerhut – Schiffsprofil – harmonische Glocke ist ein Ergebnis systematischer Versuche, die klanglichen Eigenschaften der Glocke zu verbessern, vor allen Dingen dadurch, daß man sich um eine Verlängerung der Resonanzzeit bestrebt.

Dänemark ist in der Periode 900-1000 durch seinen Missionsbestand von Glocken – möglichst wenige – charakterisiert. Normal verfügen die Kirchen über eine größere, etablierte Westglocke (*campana*) und eine ambulante Altarglocke (*tintinnabulum*).

Wenn die archäologischen Untersuchungen feststellen, daß die Kirchen noch vor Jahr 1000 normalerweise zwei Westglocken besitzen, ist eine mögliche Erklärung, daß man in England die praktische und total weltliche "curfewbell" eingeführt hat, die König Alfred (871-900) gesetzlich verordnet.

Der Diakon ist in der Mittelalterkirche derjenige, der die Glocken – jedenfalls die Ostglocken – bedient. Als die Anstellung als subalterner Geistlicher allmählich entwertet wird, rückt man die Position des Diakonen während der Messe immer weiter nach Westen, und manchmal folgen ihm die kleinen Chorglocken. Dies ist aber ein Phänomen der Zeit nach 1300, denn vor der Zeit haben die Dorfskirchen und die Kaufstadtkirchen ohne Kapitel oder Kollegium keine auswendigen Chorglocken. Das ursprünglich ambulante *tintinnabulum* wird in den 1000-1200 Jahren in etablierter Position innerhalb der Kirche, im Chorraum, aufgehängt – jedoch manchmal derart eingerichtet, daß es nach Belieben demontiert und für ambulante Zwecke (Prozessionen, Dämonenvertreibungen von geöffneten Gräbern u. ä.) verwendbar ist.

Die Theorie des schwedischen Campanologen, Nils-Arvid Bringeus, auswendige Chorglocken seien schon um 1200 im Norden gebräuchlich, kann jedenfalls für Dänemark nicht gelten, und die Hauptargumente – die Skog-Tapete und die Türmschen der norwegischen Stabkirchen – sind anzuzweifeln.

Die alten Klöppel der Westglocken sind bemerkenswert kurz. Dafür sind die Klöppelleder

um so länger, welches darauf hindeutet, daß die Hauptfunktion der Glocken – die in der Regel immer vom Erdboden und mit langen Seilen geläutet werden – die eines Einzelanschlagens eher als die eines Pendelläutens ist.

Dänemark (NB: nicht die Herzogtümer) erlebt in den Jahren 1529 und 1601 zwecks Aufrüstung ziemlich konsequente Glockenbeschagnahmen von seiten des Königs, wonach die Majorität der Kirchen nur über eine Westglocke verfügt.

Im Laufe der folgenden Jahrhunderte ersetzen die Kirchenvorsteher der Städte überall in Dänemark die konfizierten Glocken, und die Kirchenzehntpächter der seeländischen Dorfskirchen nehmen sich ein Beispiel daran. In Fünen und Lolland-Falster haben bisher etwa 50 Prozent der Kirchen Glocke Nummer zwei ersetzt, aber seit den beiden Glockenbeschagnahmen verfügen schätzungsweise 96 Prozent der jütländischen Dorfskirchen noch immer nur über eine Glocke.

Die Ostglocken – die nach ungefähr 1350 allmählich größer geworden sind – werden jetzt auswendig aufgehängt. Sie bewohnen Dacherker auf dem Chordach, Dachreiter und Osttürmchen, damit sie in der Siedlung so weit wie überhaupt möglich hörbar sind. Speziell die Elevationsglocke muß pünktlich im Augenblick der Verwandlung erklingen, und sinnreiche Anordnungen tragen dazu bei, die Synchronisierung perfekt zu machen.

Nach 1536 erklärt man die Gebräuche der Ostglocken anders, obwohl die Sitten noch dieselben sind: Hallelujaläuten wird Signal, daß der evangelische Pfarrer die Kanzel besteigt, das Sanctusläuten meldet jetzt, daß der Predigtteil vorbei ist, und die Vaterunserglocke vor der Kommunion wird Zeichen, daß die Exkommunizierten vor dem heiligen Abendmahl die Kirche verlassen müssen.

Der Mangel an Glocken um die Reformationszeit herum wegen der ersten, großen Beschagnahme im Jahre 1529 prägt die Traditionen. An den hohen Festen muß man – statt mehrerer großen Glocken – die übriggebliebene, einzige Westglocke *läuten* und abwechselungsweise die auswendige Chorglocke *pingeln*.

Die Sitte setzt fort, auch nachdem – um 1600 – die Chorglocken allmählich verschwinden; nur wird das Pingeln durch Beiern der Westglocke ersetzt.

Die auswendigen Chorglocken werden in die Höfe der Kirchenzehntpächter überführt, wo sie als Signalglocken für die Dienstboten eine neue Funktion bekommen. Kleine Altarglöckchen geraten oft in den Besitz des Volksschullehrers (der nachfolger des Diakonen sowohl als christlicher Erzieher der Kinder als in der Eigenschaft eines Küsters. Das dänische Wort "Degn" ist eine volkstümliche Form von "Diakon" und bezeichnet bis in unsere Zeit hinein den Dorfschullehrer). Vermutlich ist die Altarglocke Ursprung der Schulglocke.

Die mittelalterlichen Glockengehäuse verfaulen manchmal wegen mangelhafter Wartung, und viele Glocken werden in den Türmen, die um die 1400 Jahre aufgeführt sind, aufgehängt.

Die Position einer Glocke in einem Schalloch kann von dem 14. oder 15. Jahrhundert herrühren und ist in dem Fall – mit den Pilgern als Vermittler – von Spanien oder Italien eingeführt.

Eine zweite Woge der Schallochglocken setzt kurz vor 1600 ein, und wieder trifft man solche Glocken, die sich draußen am Fusse des Turmes läuten lassen, im 20. Jahrhundert, nachdem und weil die Wächterpraxis abgeschafft worden ist.

Man kann Perioden erkennen, wo die Glockenproduktion besonders groß und rege ist. 1480-1520 gehört zu diesen Perioden, und darüber hinaus wird diese Zeitspanne durch eine allgemeine Vergrößerung der Glocken charakteristisch. Möglicherweise hängt dies mit der zunehmenden Glockenmagie der letzten Jahrzehnte vor der Reformation zusammen.

Die Periode 1570-1600 werden die konfizierten Glocken in Seeland – und teilweise in

Fünen – ersetzt. 1810-1840 ist eine fernere Woge erkennbar – wahrscheinlich interessiert sich die romantische Zeit wesentlich mehr für die Glocken als die Zeit der Aufklärung. Seit 1950 erlebt Dänemark die bisher größte Glockenwoge.

Teilweise sind die reichen, dänischen Glockentraditionen dadurch zu erklären, daß die Regierung im Jahre 1899 beschloß, daß die Lehrer nicht länger für das Glockenläuten aufkommen sollten. Dadurch entstand ein neuer Beruf: der des Glöckners/Totengräbers. Diese Leute, die in der Regel aus der Arbeiterklasse rekrutiert wurden, nahmen die neue Beschäftigung sehr ernst – sahen es manchmal direkt als eine soziale Aufsteigung – und waren um eine genaue und pünktliche Ausführung der neuen Pflichten äußerst beflissen.

Eine dritte Glockenbeschlagnahme erlebte Nordschleswig während des ersten Weltkrieges. Nordschleswig wurde in der Periode 1864-1920 deutsch administriert.

Das Läuten mit gesperrtem Klöppel (Abbildung Seite XX) wird verwendet, wenn die Glocke nicht in Gleichgewicht aufgehängt ist und deshalb einseitig schlägt, bis die optimale Läutehöhe erreicht ist.

Mit einer Sperre in der Form eines Aalstechers verhindert man den Klöppel aufzuschlagen, bis die Glocke hoch ist, und der Aalstecher von selber ausfällt. Der Klöppel wird vom ersten Schlag regelmäßig an beiden Seiten aufschlagen, und die Gemeinde fürchtet nicht, daß irgendwo Feuer ausgebrochen ist.

Ende der fünfziger Jahre des 20. Jahrhunderts setzte die Epoche der Läutemaschinen ein, aber erst im Jahre 1985 kam die Reaktion: Die dänischen Bischöfe erklärten *in solidum*, das automatische Läuten als Ausdruck der Bequemlichkeit zu vermeiden sei.

+

Aus den schriftlichen Quellen läßt sich erkennen, daß sich die Position, die Ausbildung und die Arbeit des Diakonen im Spätmittelalter in beziehungsweise Kollegienkirche und Pfarrkirche wie auch beziehungsweise seine Arbeit in Stadtkirche und Dorfkirche nur schwer vergleichen lassen.

Schon kurz nach der Reformation verwendet man in den größeren Kirchen Substituten, die die täglichen Läuten in Verbindung mit den festen Gebetstunden verrichten. Heutzutage kennt man nur zwei dänische Kirchen, die noch sechs tägliche Gebetstunden (die allerdings vor 200-400 Jahren abgeschafft sind) durchs Läuten markieren. Als überlebenden Teil des Gebetszeitläutens trifft man am häufigsten in den Kaufstädten das Mittagsläuten um zwölf Uhr (Terz), und ebenso kommt in den Städten um 21 oder 22 Uhr das Feuerdeckenläuten (Complet) vor.

Das Zwölfuhrläuten in den Dörfern hat mit dem Gebetszeitläuten nichts zu tun. Hier handelt es sich um ein Überbleibsel des Kuhläutens aus der Zeit, wo man dreimal täglich melkt, und wo – durch die Assoziation Melken-Andachtsläuten – auch das Mittagsmelken von Glocken akkompagniert wird.

Von der Zeit kurz nach 1536 bis in voriges Jahrhundert hinein erkennt man den Unterschied zwischen Läutetraditionen, die als selbstverständliche Pflichten der Glöckner zu verstehen sind – Morgenläuten, Abendläuten, Vorläuten, Einläuten, Läuten an den Abenden vor den hohen Festen – und solche, die als Prestigeläuten empfunden werden: Läuten und Beiern in Verbindung mit Trauungen, samt Graböffnungs- und Seelenläuten.

Das Prestigeläuten wird öfters ehrenamtlich von Familiengliedern ausgeführt, und nicht selten erlebt man Zänkerei, denn allmählich entwickelt sich das ehrenamtliche Läuten in eine bezahlte Leistung des angestellten Glöckners.

Laut den Landesgesetzen der frühen 1200 Jahre sind die Kirchenältesten verantwortlich,

wenn eine Glocke – trotz Warnungen des Glöckners wegen deren Zustandes – hinabstürzt. Umgekehrt ist niemand außer dem Glöckner zu tadeln, wenn ein Klöppel aus der Glocke fällt und Körperverletzung oder sogar Tod verursacht, denn man stellt sich nicht vor, daß ein Glöckner, der bei Sinnen ist, sich unter die Glocke stellt, die er läutet.

Die Mittelalterglocken fordern viel Pflege. Allein für die Erhaltung der Glockenseile muß oft der jährliche Ertrag ganzer Äcker verwendet werden.

Das Prozessionsläuten ist wahrscheinlich die älteste Glockentradition. Die mobile Glocke ist mit den anderen, symbolischen Reinigungsutensilien – Weihwasser und Weihrauch – unmittelbar vergleichbar und wird während der Kreuzmessenwanderungen, in den Trauerzügen und in den Prozessionen mit der Hostie und Öl für Kranke und Sterbende geläutet.

Das Morgen- und Abendläuten sind Traditionen, die aus mehreren, assimilierten Gebräuchen bestehen. Das Morgenläuten enthält Elemente vom *matutin* der Kommunitätskirchen und Feuererlaubnisläuten. Die dreimal drei Einzelschläge nach dem Läuten sollen den Andächtigen daran erinnern, daß er sein Gebet mit *Ave Maria* beendet.

Das Abendläuten umfaßt ebenso die Mariaschläge, und dies Läuten ist eine Verschmelzung von der Vesperankündigung, des Feurlöschsignals und der Friedensglocke – eine Sitte, die 1327 von Pabst Johannes XXII verordnet wurde.

Manchmal bleibt das Feuerlöschsignal in den Kaufstädten ein selbständiges Läuten; in der Regel um 21 oder 22 Uhr.

Nach der Erosion des täglichen Morgen- und Abendgebetes ind der Kirche zu Gunsten der Hausandacht bleiben die einleitenden Läuten als eine Massnahme von seiten der Kirchenadministration stehen, damt der Christ vor dem Anfang und nach dem Ende der Tagesarbeit seine persönliche Andacht nicht vergißt.

Dänemark hat als landwirtschaftliche Nation die Länge des Arbeitstages nach dem Tageslicht einrichten müßen, und nur deshalb stimmen die werktäglichen Läutezeiten in einigen Fällen mit Sonnenauf- und -untergang überein. Von einer Sonnenverehrung war niemals die Rede, obwohl man in Dänemark "die Sonne auf und unter läutet".

Bis in die 30er Jahre vorigen Jahrhunderts verwendet man die Glocke als Feualarm. Seltener ist es, daß eine Glocke allein für solche Zwecke vorgesehen ist. Es rührt davon her, daß man es sich nach den Beschlagnahmen der Jahre 1529 und 1601 nicht hat leisten können, spezielle Glocken dafür zu reservieren. Viele Kirchen – sowohl in den Städten als auf dem Lande – verfügen dem Namen nach über eine Sturmglocke (Alarmglocke). Dieses besagt aber nicht, daß die betreffende Glocke im Alltag außer Gebrauch ist.

Heute ist die einzige Verbindung mit der früheren Funktion der Sturmglocke die durch die Behörden vorgesehene Warnung durch Abgabe von Einzelschlägen im Falle radioaktiven Niederschlages und Mobilisierung.

Zahlreiche Berichte laßen verstehen, daß die Bevölkerung früher im Allgemeinen – wegen der definierten Informationsaufgabe jeder einzelnen – hat gut unter den Glocken unterscheiden können.

Von weltlichen Traditionen kennt man das Marktfriedenläuten, das Läuten in Verbindung mit den Walpurgisfeierlichkeiten und – in den Dörfern – Läuten vor Gastmählern. Die Kirchenadministration kämpft Jahrhunderte durch gegen die beiden letzten Sitten.

Das Vorläuten vor Messe/Gottesdienst läßt sich als Funktion verschiedenartig erklären. Ursprünglich ist (Durandus) das erste Läuten ein Zeichen des Herbeirufens, und das zweite eins des Versammelns. Zweites Läuten kann doch auch zum Katechismus für die Jugendlichen oder zur Beichtstunde ein Zeichen sein, und in den Städten ist es während der 1500 Jahre manchmal für die Schuljungen, die am Kirchenchorgesang teilnehmen, Signal, daß sie sich in der Kirche einfinden müßen.

Das dritte Läuten (ursprünglich mit Chorglocke) ist eine Aufforderung an die jetzt in der Kirche versammelte Gemeinde zur Andacht, und hier ertönen die Mariaschläge, wenn

das Läuten vorbei ist.

Vorläuten wird oft der hohen Messe vorbehalten, und in den 1600 und 1700 Jahren wird das Vorläuten manchmal den Gottesdiensten vorbehalten, wo gepredigt wird.

Am Vorabend des in Dänemark an dem 26. Tag nach Ostern festen Buß- und Bettages wird eine Stunde geläutet.

Beiern – Schnellläuten – kommt an den Abenden vor den hohen Festen vor, bei Trauungen und in Perioden des Kirchenjahres (Advent-Dreikönigsfest, Weihnachten-Lichtmesse, Ostern-Himmelfahrt, Ostern-Pfingsten), wo man vor dem Hauptgottesdienst wechselweise läutet und beiert.

Man hat früher in verschiedenen Höhen der Glocken mit Steinen gebeiert, wodurch ganze Melodien entstanden. Das Beiern mit Steinen wurde aber um 1900 wegen der Gefahr für die Glocken verboten.

Ferner kennt man Beiern mit Holzhämmern und mit Stöcken – letzteres war bei dem kirchlichen Teil der Vermählung – der Hochzeit – üblich.

Die häufigst verwendete Methode ist das Beiern mit ausgebundenem Klöppel, eine Technik, die dem byzantinischen Glockenläuten sehr ähnlich und wahrscheinlich damit verwandt ist.

Das rhythmisch variierte Beiern ist ein Erbe der orthodoxen Läutepraxis. Es kommt in abgelegenen Gegenden des Landes vor, und die rhythmischen Figuren haben charakteristische Ähnlichkeiten mit Rhythmen, die in den orthodoxen Ländern – zwar in mehrstimmiger Ausführung – üblich sind.

Die individuell ausgeführten Schläge (in Dänemark immer als Gebetsschläge bezeichnet) bestehen in der Regel aus drei Gruppen mit drei Schlägen in jeder Gruppe. Es geht hier um eine Verdreifachung der im Jahre 1327 durch Papst Johannes XXII verordneten Mariaschläge.

Bräuchlich ist ein Schlag (oder drei Schläge) nach dem ersten Vorläuten, vermutlich in Ermangelung einer Mehrheit von Glocken nach den Beschlagnahmen, die es ermöglichen könnte, die beiden Vorläuten zu unterscheiden. Aus demselben Grund trifft man zwei (oder zweimal drei) Einzelschläge nach dem zweiten Vorläuten.

Sieben Gebetsschläge abzugeben, rührt von der Zeit der ersten evangelischen Superintendenten her, die versucht haben, den Mariakult zu verhindern. Solchen Vaterunerschlägen werden in vereinzelt Fällen drei Doxologieschläge (denn dein ist das Reich...) hinzugefügt. Das ist damals aber keine neue Invention; denn auch die dreimal drei Mariaschläge werden oft – und das noch heutzutage in Nordschleswig – von drei Doxologieschlägen gefolgt (Gloria Patri...).

Die Insel Rügen, die bis 1647 unter dem Bistum Seeland gehört, ist reich an solchen nuanzierten Einzelschlagtraditionen und wirkt zur Datierung der verschiedenen Gebräuche mit.

Früher gab es einen distinkten Unterschied zwischen Läuten und Beiern sowohl vor als nach Trauungen. Das Beiern begleitet die feierlichen, manchmal lustigen Heirateremonien, wenn Heiraten von der lokalen Volksgemeinschaft als eine bürgerliche Angelegenheit empfunden wird, und läutet man, ist das ein Ausdruck der Auffassung von der Hochzeit als *sakramentale*.

Ursprünglich ist das Läuten in Verbindung mit Tod und Beerdigung eine Aufforderung an die Gemeinde zur Fürbitte. Man läutet sogar in den 1100 Jahren das erstemal noch vor der Todesstunde und weiterhin die folgenden zwei Tage.

Um 1200-1400 erhält das Läuten den Charakter einer magischen Handlung, die beabsichtigt, den Aufenthalt der Seele im Fegefeuer zu verkürzen. Die ersten evangelischen Superintendenten verbieten strengstens das Seelenläuten, die Bevölkerung verwendet aber alle Mittel und Tarnungen um es zu bewahren. In Seeland und Fünen versteckt man das Seelenläuten im Graböffnungsläuten und übertriebenem Läuten vor und nach der Beerdigung. Nur in Jütland hat man das eigentliche, dreifache

Seelenläuten behalten. Alle drei Sequenzen – jede von ung. Zehn Minuten Dauer – werden an einem festgelegten Zeitpunkt am Tage des Todesfalls ausgeführt und haben heute den Charakter eines informativen Läutens.

In ganz seltenen Fällen trifft man Variationen und nachfolgende Einzelschläge (anders als, oder über die dreimal drei Marienschläge hinaus), die über den Verstorbenen oder die Verstorbene fernere Auskünfte geben: Geschlecht, Alter, Erwachsener, Kind u.s.w. In den Städten werden Dauer und Anzahl von geläuteten Glocken 1600-1800 manchmal ein Ausdruck für die soziale Kapazität des Verstorbenen – unter vor allen Dingen die seiner Familie! Die Leistungen zweier Kopenhagener Glockenspiele im 17. Jahrhundert (Heiliggeistkirche) und im 18. Jahrhundert (Liebfrauenkirche) in Verbindung mit Trauungen und Beerdigungen werden auf dieselbe Weise populär und sozial demonstrativ.

Läuten nach Todesfällen in der königlichen Familie kennt man seit 1559 (möglicherweise seit 1481), und nach der Einführung des Absolutismus im Jahre 1660 verlängert sich das landesweite, tägliche Königläuten zwischen Tod und Beisetzung beträchtlich.

Die Magie der Glocke – als Körper – und deren Läuten – als Handlung – steigert sich im Laufe der letzten Jahrhunderte vor der Reformation. Glockenmetall wird für medizinische Zwecke verwendet, und die Grenze des wirksamen, exorzistischen Effekts der Glocke entspricht genau ihrer akustischen Tragweite.

Ebenso wie Glocke und Glockenläuten mit Tod und Beerdigung in enger Verbindung steht, ebenso merkt man manchmal – in den Volksmärchen, in den Volksliedern und sogar in den mittelalterlichen Glockeninschriften – einen Hauch einer heute vergeßenen Verbindung zwischen Glocke, Schwangerschaft und Geburt. Eine statistische Analyse der Glockeninschriften stellt fest, daß die Personen die am häufigsten genannt werden, genau diejenigen sind, die um die Schwangere und gebärende Maria einen Kreis bilden: Anna, Johannes (der noch ungeborene Sohn Elisabeths), Kaspar, Melchior und Balthazar.

Einige bisher ungedeutete Inschriften mittelalterlicher Glocken mögen Beschwörungsformel sein, sind aber vielleicht nur sinnlos zusammengestellte Buchstabenreihen alphabetischer Glockengießer.

Charakteristische Überlieferungen von dem übernatürlichen Benehmen gewisser, mittelalterlichen Glocken haben meistens eine natürliche Erklärung. Fliegende Glocken, die irgendwo in die Erde sinken – um zuletzt ganz zu verschwinden – sind defekte Glocken, die von dem mittelalterlichen Gießer aus dem Turm geworfen werden, wonach später die Form der neuen Glocke vor dem Gießen eingegraben wird. Wenn man in der Nacht die alte Glocke ertönen hört, ist der Gießer damit beschäftigt, die alte Glocke zu zerschmettern, und er braucht für diese magiewidrige und verhängnisvolle Arbeit keine Zuschauer. Er sucht nicht mit Stöcken nach der in die Erde verschwundene Glocke, sondern stösst den Lehmpropfen des Gießofens hinein, wenn das fließende Metall bereit ist. Auch horcht er nicht auf die alte Glocke, wenn er auf dem Boden liegt und intensiv lauscht, ob die Luft die Form verläßt und einen gelungenen Guß verspricht (vgl. die Theophilusbeschreibung).

+

Im Jahre 1974 wurde ein Fragebogen an alle dänischen Kirchen verteilt, und rund 88 % kamen zurück. Diejenigen Fragebogen, die von den Glöcknern ausgefüllt waren, gaben die besten Auskünfte, wogegen die Angaben, die von den Pfarrern stammten, meistens lückenhaft oder sogar falsch beantwortet waren.

III.: Den tyske version af spørgeskemaet

Kirke		Sogn		Provsti		Stift	
Kirken har.....klokker til brug ved ved ringning (Klokkespilsklokker behandles ikke i dette skema)						Kirkens opførelsestid	
						Middelalder	
						eller ca. år	
nr. 1 = Største klokke	Ringe motor	Hånd- ring- ning	Kime- maskine (el)	Klokke, der ikke anvendes -anfør årsag		Kvarter- slag på	Time- slag på
Nr. 1							
Nr. 2							
Nr. 3							
Nr. 4							
Nr. 5							
Nr. 6							
Klokke betjenes:							Klokke Nr.
Ved håndringning			Umiddelbart ved stolen				
ved tramp			Med 1 el. flere etageadskillerser imellem				
			I kirkerum (Herunder også pulpitur)				
			I våbenhus				
			Udenfor kirken				
			Ved klokkestablen				
Karakteristiske betegnelser for klokkerne, f. eks. stormklokke, vægterklokke, skriftemålsklokke, sakramentsklokke, altergangsklokke, messeklkke o.sv. Anvendes i daglig tale også helgennavn eller apostelnavn, anføres dette.				Klokke nr.			

Dagl. ring- ninger	Klokke nr.	Varighed i enkeltslag eller min.	Bedeslag på klokke nr.	tidspunkt sommer	Tidspunkt vinter	Eller ringes ved effek- tiv solopgang og nedgang
Morgen						
Kl. 10				X	X	X
Kl. 12						
Aften						
Kl. 22				X	X	X
Andre dag- lige ring.						

Daglig ringning udføres kun på
hverdage:

Daglig ringning udføres på
helligdage:

Med følgende undtagelser:

Bedeslag slås med:

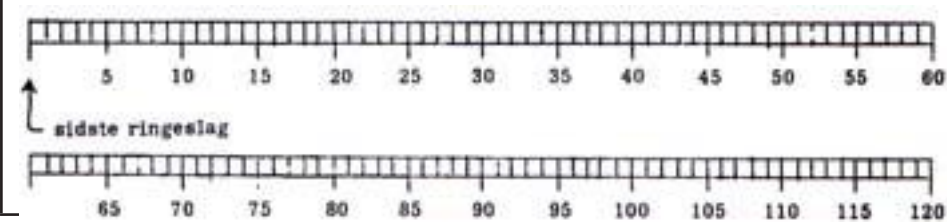
Knebel

Hammer med snoretræk

"På rebet"

Med automatik

Inddelingsstregerne på linien herunder betegner sekunder.
Angiv med prikker udførelsen af de ni bedesalg:

				Klokke nr.	Ensartede regelmæssige slag	Rytmask varieret	Omtrentlige antal slag pr. min.
Kimning foregår ved	Træhammer						
	Udbundet knebel						
	Fastspændt klokkereb						
	Sten						
	El-kimemaskine						
	Hånddrevet kimeanordn.						
Kimning ved	Tidspunkt	Varighed	Kimning før højmesse i faste perioder af kirkeåret	Periode	Kimning fra kl. til kl.		
Vielser							
Højhelligdage							
Aftener før højhelligdage							
Andre lejligheder							
Klemtes eller ringes ved ildebrand							
Hvilken form for ørebeskyttelse anvendes af ringeren?							
Vil sammeringning ved gudtjenester blive gennemført, før man har sikret sig, at den fungerende præst kommer til stede (og altså ikke pludselig er forhindret ved sygdom eller uheld på vej til kirken)?							
Ved ringning med flere klokker: Startes klokkerne samtidig?				Eller startes de en for en, og i så fald hvilken rækkefølge?			
Får klokkerne lov at ringe ned selv?				Eller bremses de?		I så fald i hvilken rækkefølge?	

Søn- og helligdage		Klokke(r) nr.	Varighed i enkeltslag el- ler minutter	Bedeslag på nr.	Antal bede- slag
Højmesse	1 t. før				
	30 min. før				
	15 min. før				
	sammen- ringning				
Eftermiddags- eller aftengudstjeneste.	1 t. før				
	30 min. før				
	15 min. før				
	sammen- ringning				
Højhelligdage	1 t. før				
	30 min. før				
	15 min. før				
	sammen- ringning				
Ringning el. bedeslag efter gudstjene- sten					
Slutter		eller be- gynder		sammenringningen på det for gudstje- nensten fastlagte klokkeslet	
Finder i <u>ugens løb</u> andre <u>faste</u> ringninger sted?	Ugedag	Tidspunkt	Klokke nr.	Varighed i enkeltslag el- ler minutter	Bedeslag på klokke nr.
Finder i årets løb andre faste ringninger sted. (St. Bededagsaften, julenat, nytårsnat, afte- nerne før højhelligdage.)	Dag i året				
Ringes	Før vielse			Hvor gammel er denne skik efter Deres opfat- telse?	
	Efter vielse				

Dødsfald og begravelse	Tidspunkt	Klokke nr.	Varighed i enkeltslag eller minutter	Bedeslag på klokke nr.
Ringning i forbindelse med anmeldelse om dødsfald				
Ringning, når kiste føres til kirke eller kapel (uden forbindelse m. begravelses højtid)	X			
Ringning når kiste bæres af kirke eller kapel				
Ringning ved kistens sænkning				
Ringning ved jordpåkastelsen				
Ringning ved handlingens afslutning på kirkegården				
Ringning over kastet grav				
Ringning over tilkastet grav				
Påbegyndes ringning når ligfølget med kisten observeres på vej til kirken?				
Udføres ved ringning i forbindelse med meddelelse om dødsfald leveårsslag som indledning			som afslutning?	
Hvorledes markeres eventuelt afdødes køn ved ringning i forbindelse med meddelelse om dødsfald? 				
Andre ringeskikke, som ikke er dækket af dette spørgeskema. Andre ringeskikke som vides at have været brugt tidligere, men som nu er bortfaldet (markeret med +) Gerne flere kommentarer _____ d. _____ _____				

Eine geplante Untersuchung im Bistum Schleswig mußte aufgegeben werden, weil von ung. 400 Kirchen nur 3 die Fragebogen retournierten. Dagegen sandten auf der Insel Rügen 29 von 34 Kirchen die Fragebogen zurück mit sogar sehr präzisen Angaben. Deutsche und deutschsprachige Leser werden mühelos die schematischen Analysen an Hand untenstehender Anleitung unmittelbar verstehen können, denn der deutsche Fragebogen ist eine genaue Übersetzung des dänischen.

Automatisches Glockenläuten	Seite xxx-xxx
Kirchen mit nur einer Glocke	xxx-xxx
Läuten im Kircheninnern (·) oder ind der Vorhalle (x)	xxx-xxx
Freistehende, hölzerne Glockengehäuse	xxx-xxx
Morgen- und Abendläuten folgt der Sonne	xxx
Läuten noch bis heute an den mittelalterlichen Gebetszeiten	xxx
Schnellläuten an den Abenden vor den hohen Festen	xxx
Glocken werden als Feuealarm verwendet	xxx
Kein Glockenläuten; nur Morgenläuten an Werktagen	xxx
Viertelstunde (statt ½ Stunde) zwischen Vorläuten	xxx-xxx
1 (bzw. 3) und 2 (bzw. 6) Einzelschläge nach den Vorläuten	xxx-xxx
Einleitendes Läuten wird als lithurgischer Teil des Gottesdienstes empfunden	xxx-xxx
Läuten am Vorabend des Buß- und Bettages	xxx-xxx
Schnellläuten (dänisch: Kimning) und Läuten vor und nach Trauungen	xxx
Läuten am Tage eines Todesfalles	xxx
Läuten in Verbindung mit dem Öffnen (·) und dem Zuschütteln (/) eines Grabes	xxx
"Gebetschläge" (Mariaschläge) als einzigste Glockenaktivität nach Beerdigungen	xxx-xxx
Beiern mit rhythmischen Variationen	xxx-xxx

Abkürzungen von den Namen der Bistümer

KØB	Kopenhagen
HEL	Helsingør
ROS	Roskilde
RÜG	Vizebistum Rügen
LOL	Lolland-Falster
FYN	Fünen
AAL	Aalborg
VIB	Viborg
AAR	Aarhus
RIB	Ripen
HAD	Hadersleben

Die in den schematischen Aufstellungen befundenen Eigentümlichkeiten lassen sich auf verschiedene, logische Weisen begründen; übrig bleiben nichtdestoweiniger einige unerklärliche Beobachtungen; unter anderem die konsequente Abmusterung der alternativen Glocken im nordjütischen Raum. Notorisch sind ja viele ostjütische

Kirchen nach der 1529 Beschlagnahme wirtschaftlich in einer Lage, die es erlaubt, den Glockenbestand wiederherzustellen. Merkwürdig kommt die verschiedenartige Entwicklung der Traditionen in Fünen, Lolland und Falster – trotz gemeinsamer Kirchenadministration – vor.

Manchmal sind nicht die Bistumsgrenzen charakteristische Scheidelinien; auch die Belte tragen bei, und nicht selten ist die Entwicklung in dem nördlichen und südlichen Teil von Jütland durch eine ost-westorientierte Barrière geteilt, die mit der administrativen Aufteilung absolut nichts zu tun hat.

Vielleicht wird eine Analyse durch einen erfahrenen Forscher der dänischen, mittelalterlichen Kirchengeschichte kompetentere Erklärungen mit sich führen.

+

Die 1975-Untersuchung stellt fest, daß damals 18 % der Kirchen sich von automatischen Läuteinstallationen bedienten. In der Zwischenzeit sind – bis 1982 – jährlich ungefähr 60 Anlagen hinzugekommen, welches zu einem Ergebnis von heutiger Automatenfunktion in ung. 36 % unserer Kirchen führt.

Kommentar 2004: Seit der Erstausgabe dieses Buches ist die handbetriebene Bedienung selten geworden. Dafür tragen eindeutig 1) die Bischöfe, 2) die lokalen Administrationen und 3) das dänische Kirchenministerium die Verantwortung!

Man muß also damit rechnen, daß die im Verhältnis zu anderen, christlichen Nationen bisher einzigartigen, dänischen Lätetraditionen im Laufe weniger Jahrzehnte aus dem Leben scheiden.

